

UDK 39

ISSN 0350-0322

ГЛАСНИК
ЕТНОГРАФСКОГ МУЗЕЈА

КЊИГА
74

СВЕСКА 2

2010.

Издавач

Етнографски музеј у Београду
Студентски трг бр. 13
www.etnografskimuzej.rs
info@etnografskimuzej.rs

Уредник

Др Весна Марјановић, Етнографски музеј у Београду

Редакција

Академик Петар Влаховић, Црногорска академија наука и уметности
Др Весна Марјановић, Етнографски музеј у Београду
Др Софија Костић, Етнографски музеј у Београду
Др Илдико Ердеи, Одељење за етнологију и антропологију
Филозофског факултета у Београду
Мр Данијела Велимировић, Одељење за етнологију и антропологију
Филозофског факултета у Београду
Мр Милош Матић, Етнографски музеј у Београду
Др Петко Христов, Етнографски институт Бугарске академије наука (Бугарска)
Др Нашко Крижнар, Институт за словеначку етнографију (Словенија)

Секретар редакције

Мр Милош Матић

Рецензенти

Др Десанка Николић
Др Душан Дрљача

Лектура и коректура
Слободанка Марковић

Превод резимеа

Жермен Филиповић

Тираж

800

Штампа

„Чигоја штампа“

Ставови изражени у радовима објављеним у Гласнику Етнографског музеја број 74 припадају ауторима и не одражавају нужно став редакције Гласника Етнографског музеја.

Етнографски музеј у Београду основан је 1901. године.

Први број ГЛАСНИКА објављен је 1926. године.

Гласник Етнографског музеја бесплатно је доступан у електронској форми на адреси www.anthroserbia.org

BULLETIN
OF THE ETHNOGRAPHIC MUSEUM

VOLUME

74

No. 2

2010.

Publisher

Ethnographic Museum in Belgrade
Studentski trg 13
Belgrade, Serbia
www.etnografskimuzej.rs
info@etnografskimuzej.rs

Editor in chief

Vesna Marjanović, PhD, Ethnographic Museum in Belgrade

Editorial board

Academic Petar Vlahović, PhD, Montenegro Academy of Science and Art
Vesna Marjanović, PhD, Ethnographic Museum in Belgrade
Sofija Kostić, PhD, Ethnographic Museum in Belgrade
Ildiko Erdei, PhD, Department of Ethnology and Anthropology, Faculty of Philosophy,
University of Belgrade
Danijela Velimirović, MPhil, Department of Ethnology and Anthropology,
Faculty of Philosophy, University of Belgrade
Miloš Matić, MPhil, Ethnographic Museum in Belgrade

International editorial board

Petko Hristov, PhD (Bulgaria)
Naško Križnar, PhD (Slovenia)

Assistant to editor

Miloš Matić, MPhil, Ethnographic Museum in Belgrade

Proof editor

Slobodanka Marković

Translation to English

Žermen Filipović

Copies

800

Print

„Čigoja štampa“

Ethnographic museum in Belgrade founded in 1901.
First volume of Bulletin of the Ethnographic museum published in 1926.
Available for free on www.anthroserbia.org

САДРЖАЈ

<i>Ирена Филеки</i> ГОСТОПРИМСТВО И ПОЗДРАВЉАЊЕ У ПИРОТУ И ОКОЛИНИ	9
<i>Саишка Велкова</i> НАРОДНА НОШЊА У ВИСОКУ И ГОРЊЕМ ПОНИШАВЉУ У ЗБИРЦИ МУЗЕЈА ПОНИШАВЉА У ПИРОТУ	17
<i>Ирена Филеки</i> ВЕЗ И ЧИПКА У ПИРОТУ И ОКОЛИНИ	93
<i>Весна Марјановић</i> ОБИЧАЈИ ВЕЗАНИ ЗА РОЂЕЊЕ ДЕТЕТА КОД СТАНОВНИШТВА У НАСЕЉИМА ОПШТИНЕ ПИРОТ	115
<i>Драгољуб Златковић</i> ТРАДИЦИОНАЛНА МЕДИЦИНА ПИРОТА И ОКОЛИНЕ	133
<i>Ирена Гвозденовић</i> О МУЗЕЈУ ПОНИШАВЉА ПИРОТ	177
<i>Гордана Јовановић</i> БИБЛИОГРАФИЈА – ПИРОТ И ОКОЛИНА	195

IN MEMORIAM

МИОДРАГ – МИЛЕ НЕДЕЉКОВИЋ (Крћевац код Тополе, 2. III 1941 – Београд, 30. V 2009)	269
ЉУБОМИР АНДРЕЈИЋ (Камендол 6. XI 1928 – Београд 6. XI 2009)	279
УПУТСТВО САРАДНИЦИМА	284

CONTENTS

<i>Irena Fileki</i> HOSPITALITY AND GREETINGS IN THE PIROT REGION	9
<i>Saska Velkova</i> FOLK COSTUMES IN VISOK AND THE UPPER NISAVA REGION IN THE MUSEUM OF THE NISAVA REGION IN PIROT	17
<i>Irena Fileki</i> EMBROIDERY AND LACE IN THE PIROT REGION	93
<i>Vesna Marjanovic</i> CHILD BIRTH CUSTOMS OF POPULATION OF THE PIROT MUNICIPALITY	115
<i>Dragoljub Zlatkovic</i> TRADITIONAL MEDICINE IN THE PIROT REGION.....	133
<i>Irena Gvozdenovic</i> THE MUSEUM OF THE NISAVA REGION IN PIROT.....	177
<i>Gordana Jovanovic</i> BIBLIOGRAPHY – PIROT MUNICIPALITY	195

IN MEMORIAM

MIODRAG – MILE NEDELJKOVIC	269
LJUBOMIR ANDREJIC	279
GUIDELINES FOR CONTRIBUTORS	284

Прегледни рад

УДК 392.71/.72(497.11)

ГЕМ 74/2 (2010), 9–16

Ирена Филеки

ГОСТОПРИМСТВО И ПОЗДРАВЉАЊЕ У ПИРОТУ И ОКОЛИНИ

Апстракт. Као видови друштвеног живота гостопримство и поздрављање представљени су на основу података прикупљених на терену у Пироту и околини приликом боравка од 2000. до 2005. године. Представљене су најважније карактеристике гостопримства када су у питању породичне и сеоске прославе, годишњи празници и свакодневна појединачна дружења. Поздрављање обухвата свакодневне начине поздрављања у прошлости и данас.

Ови подаци, делимично фрагментарни, сакупљени су као покушај да се покажу најважније карактеристике гостопримства и поздрављања овог краја а тек упоређивање са другим крајевима и посебно усредсређивање на сваку од ових тема омогућило би доношење конкретнијих закључака. Овако може се указати да обе теме као уске манифестације друштвеног живота поседују специфичности од којих су неке задржане на неки начин до данас бар кроз сећање старијих житеља овог краја.

Кључне речи: поздрављање, гостопримство, посете приликом сеоских и породичних слава, посете приликом годишњих празника, свакодневне посете, свакодневни поздрави, Пирот, пиротски крај

Гостопримство и поздрављање, као облици друштвеног живота, нису посебно проучавани у монографским истраживањима различитих крајева Србије. Гостопримство као посебну тему, а највише његову верску компоненту, разматрали су многи аутори покушавајући да одгонетну смисао овог обичаја док поздрављању није обрађена посебна пажња научника. Кад су у питању етнолошка проучавања Пирота гостопримство и поздрављање истичани су као карактеристике менталитета људи овог подручја и сврставани су у друштвена правила, односно обичаје¹. Са специфичностима које су имале у

¹ Т. Г. Панајотовић, Адети – Живот и обичаји становништва пиротског краја, Пирот 1986, В. Стојанчевић, Етно-демографске карактеристике и друштвена обичајна традиција Пирота и

прошлости а које се помињу у етнолошким радовима о овој области и гостопримство и поздрављање живи су и данас у сећањима шездесетогодишњака али и млађих који су посредно упознали традицију свог краја.

Овој теми смо приступили као виду друштвеног живота методом непосредног разговора, осврћући се и на прошлост колико лично сећање испитаника сеже, али и на период од Другог светског рата до данашњих дана. Подаци су сакупљани у Пироту и селима у околини приликом три боравка у овом крају и то: 2000, 2001. и 2005. године. У гостопримство укључене су прославе сеоских, породичних слава, обичаји везани за рођење, крштење, свадбу и свакодневно дружење. Поздрављање обухвата свакодневне поздраве некад и данас.

Великих разлика између села и града нема кад су у питању теме које нас интересују. Та међусобна повезаност града и села и сличност када су друштвене теме у питању карактеристика је и околних области².

Гостопримство

Обичај гостопримства, како се то код неких аутора помиње, се посебно исказивао у породичним и сеоским празновањима на црквеним прославама – црквеним славама и сеоским славама, саборима, приликом породичне славе, свадбе, рођења и крштења³. Без обзира која је прилика у питању, да ли сеоска или породична слава или свадба, термин некада широко распрострањен који се још увек употребљава у неким селима је *на госје*, а значи одлазак на ова славља.

Прилика да се гостима укаже добродошлица указује се у светковинама које укључују цело село а међу њима најважније су сеоске славе, односно преславе. Свако село у пиротском крају имало је своју славу. У неким селима помињу и по две славе, али једна је била главна⁴. Сеоска слава је била значајан друштвени догађај али и верски празник. Кад је у питању њена друштвена улога домаћини – припадници сеоске заједнице примају бројне госте, обично рођаке и пријатеље из суседних насеља. У Станичењу преслављују, како кажу, три преславе: Свету Петку, Спасовдан и Седми јули или Свети Јован. Њих слави цело село и многима у кућу долазе бројни гости, родбина из околних села и града и како домаћица Даринка Крстић

пиротског краја у време ослобођења од Турака (1878–1890), Гласник Етнографског института САНУ књ. XXVII, Београд 1978.

² Г. Љубоја, Друштвени живот, Гласник Етнографског музеја 62, Београд 1998, 13.

³ В. Стојанчевић, *нав. дело*, 34.

⁴ В. М. Николић, Из Лужнице и Нишаве, Српски етнографски зборник књ. XVI, Београд 1910, 150.

(1930) из Станичења описује: „По три дана спремујем, преслава ће, по три дана распремујем“. Гости се за сеоску славу не зову, знају кад је слава и сами долазе, како испитаници кажу. Може да дође ко хоће, преслава је сеоска слава, цело село слави а слава је кућна и позива се у кућу према речима Браниславке Ракић (1933) из Крупца. Али позивања је било и о томе говоре подаци да се за сеоске славе људи „позивају хлебом, званицом“ с правилом: „да дођеш, да ти дођем; да „зајмиш“, „да ти вратим“.⁵

Важни догађаји у животу човека као што су крштење детета, стрижба и свадба али и породичне светковине као што је породична слава били су прилике на које се звало на сличан начин. Како најчешће кажу на славу се звало с флашом ракије или вина, односно лично или посредно, односно, поруком. У Добром Долу према речима мештана, престало је да се зове на славу јер нема народа у селу, знају када се слави и дођу ти. Има података и да се није посебно звало, као што је то случај у Гостуши педесетих година XX века, када је у селу било много више становника него данас. Знало се коме је кад слава и иде се без позива. Обичај да се позива писаном поруком, *званицом* или *артишком* како је често називају Браниславка Ракић из Крупца објашњава: „Ја, кад сам дошла од мојих, нико није знао да напише *званицу* и ја напишем – Како сваке тако и ове године прославићемо Пресвету, изволите дођите нам на славу“. Писало се на обичном папиру из свеске. Лично је носила *званицу* с речима: „Изволте *званицу* да нам дођете у недељу на славу“. Испитаница из Пирота се сећа да је као дете позивала госте. „Неколико дана пре славе мама ме лепо дотера, у флашицу ракију ми да и каже ми да идеш тамо да их позовеш на ручак, да идеш тамо да их позовеш на вечеру. То је било пре педесете године“.

Породична слава је празник везан за кућу који поред верске има друштвену улогу која временом постаје значајнија⁶. Постоји мишљење да се међу празницима и слављима обележаваним у породици породична слава истиче као посебан вид установе гостопримства које се континуирано одвија за разлику од других празника⁷. То је дан кад породица прима госте на начин који је традицијом утврђен и разлика је према речима испитаника постојала између градског и сеоског облика прослављања у периоду пре Другог светског рата и у првим деценијама после. Обавезна вечера на дан славе на селу и у граду је била сведена на послуживање житом, колачима, пићем и кафом. Велики број гостију је долазио, како каже саговорница из Пирота, послуживали су их једном житом, кафом и три пута колачима и затим су одлазили у другу кућу на славу. Вечера за госте се организовала уочи славе, дан пре а и другог дана славе послужење је могло да буде богатије. Најстарији подаци говоре о томе да се слава на селу слави три дана. Почетак је навечерје, сутрадан се долази на ручак а тог дана увече је најважнији део славе. Следећи

⁵ В. М. Николић, *нав. дело*, 153.

⁶ Д. Бандић, Народна религија Срба у 100 појмова, Нолит, Београд 1991, 353.

⁷ Д. Бандић, Царство земаљско и царство небеско, Београд 2008.

дан прослављања, називају *патарџа* или *други дан* или *испращушка*⁸. У Дојкинцима гости почињу да долазе на дан славе од ручка до вечере а гости из других места остају и на ноћењу. Славски ручак у Дојкинцима почиње тако што најстарији гост благосиља домаћина и кућу желећи им свако добро⁹. Оно што је постојало као разлика између славе у селу и у граду данас се губи, па се гости зову на ручак, вечеру некад и сва три дана.

Што се тиче разлика у односу према гостима, неки кажу да разлике није било, да је неважно где ко седи па за то постоји и образложење: „Сви гости су важни, може да је важан у души, у срце, ако је ћерка или зет, сестра или брат, иначе сви су једнаки, пред свакога се једнако постави, сваки се једнако понуди, послужи“⁴. За неке испитанике кум је главни гост и седи у челу стола као и чланови најуже породице.

Крштење, стрижба и свадба представљају ритуале на које се позивало као и на славу с ракијом, вином а за свадбу се звало с буклијом у којој је вино или ракија и која је могла да буде украшена венцем од цвећа. Ова прослављања су били прилике када су се размењивали поклони и када су осим гостију и домаћини даривали госте. Осим већ уобичајених прослављања први рођендан постаје такође ритуал којем се обраћа већа пажња. Марија Мадих Илић (1971) из Пирота каже да су на први рођендан детету прошле године позивали дечијом позивницом коју су уручивали лично а неке госте су позивали телефоном. Било је много више гостију него што су планирали за други рођендан на који су позвали кумове и пријатеље на вечеру телефоном.

Кравај као и момачко, односно девојачко вече, очи венчања су део свадбених односно ритуала везаних за рођење. На њих се није позивало. Како испитаница из Крупца каже: „У селу једна жена родила и шесто дете Ако цениш ти људи ти однесеш кравај и на кравај које имаш то однесеш. Ја сам направила колачи на калуп, па погачу, па сам исхеклала оне мајице, попке с једну иглу, па сам си му дала двеста динара.“⁴

Посете за важне празнике у току године биле су највише везане за Ускрс, углавном одређени дан, када су се посећивали кум и најближа родбина. На Ускрс су кћерке код родитеља носиле колач и фарбана јаја, сваком по једно јаје. Другог дана, у понедељак, уобичајена је била посета куму. Носе фарбана јаја и колачиће са јајетом на врху, односно, погачу-ћурек. Прве године после удаје кћерка иде код мајке за Ускрс и понесе непаран број поклона, свакоме по нешто (најчешће чарапе). Код кума се носи прве године дар, свакоме по нешто у њиховој породици (чарапе или кошуљу или ткани јастук). Милена Ђорђевић (1937) из Пирота описује Ускрс и детаље ових обичаја у послератном периоду, тачније педесетих година 20. века: „Ми смо код кума носили фарбана јаја на први дан Ускрса, пре подне, ћурек мама стави у бошчу која је чувана само за то, фина, везена била. Они нас послуже колачима

⁸ В. М. Николић, *нав. дело*, 125.

⁹ М. П. Петровић, Дојкинци, Београд 1997, 239.

и дају нам паре. Једино памтим да нам је кум давао паре, нити бака нити дека“.

Једна од уобичајених посета била је и за Покладе, и у селу и у граду, на различит начин. У селу, на пример у Дојкинцима, ишло се код кума увече и носила се ракија. Даје му се да попије и онда му се каже: „Прости куме“, а он каже: „Да је просто и ти прости“. Сличан обичај постојао је у Пироту; одлазило се код кума који је венчао или крстио „да се тражи опроштај.“ Саговорница се сећа да су се као поклон носиле наранџе а дају се „да би се опростило ако је нешто грешно било у току године“.

Осим гостопримства везаног за ритуалну праксу важна су и појединачна, свакодневна дружења комшија, пријатеља, рођака. За овакве контакте у селима ближим Пироту употребљава се израз *по мале* који подразумева одлазак на кафу, кратке посете. Обичај кувања и пијења кафе као и сам термин *по мале* је скорије прихваћен. „Први пут кад сам чула за кафу имала сам двадесет пет године, стрина ми дошла из Нови Сад, њен муж је војно лице па ми каже како се иде на кафу, како се прави кафа. То нисмо радили да пијемо кафу, само за славу“, каже Јаворка Цветковић (1941) из Церове.

Израз *по село* се раније употребљавао за свакодневна дружења и посете. „Као кад би данас кад ујутру жена устане, заврши јутарње послове, скува ручак и каже, идем код комшику мало, узмем ручне радове да седим, то ми у село кад смо живели кажемо идемо *по село*, а не у комшилук, као што би данас рекли“, како каже Милица Јовановић (1936) из Гостуше која данас живи у Пироту.

Уобичајено време за посете у току дана не постоји. У посету се одлази кад се заврши посао како кажу. „Док нисмо имали телефон нисмо се најављивали. Сад се јавимо телефоном пре него што дођемо“, каже нам саговорница из Церове.

Свакодневна појединачна дружења којима су успостављани добри односи и пријатељства која су подразумевала и указивање било какве врсте помоћи у граду су значила успостављање веза и с припадницима различитих народа који су живели у Пироту. Помињу се добри међуетнички односи старих Пироћанаца с Турцима и Јеврејима у даљој прошлости¹⁰ а у Другом светском рату добијају потврду у делима захваљујући којима су животи десетине Јевреја били спашени. У селу Блато указали су нам на, по њима случај гостопримства, које је породица њихове суграђанке Босиљке Ранчић (1922), (становница Блата је од 1990) указала једној јеврејској породици у ратним годинама у Пироту. У питању је породица Конфино – Марко (родом из Пирота) и Матилда с кћеркама Рахел-Бојаном и Рут. По плану за изгон Јевреја из Македоније, Тракије и Пирота донесена је наредба да Јевреји из Пирота буду ухапшени 12. марта 1943.¹¹ Марко Конфино је успео да заvara полицију приликом хапшења и побегне с кћеркама код комшија – родитеља

¹⁰ В. М. Николић, Стари Пирот, Пирот 1974, 52; В. Стојанчевић, *нав. дело*, 33.

¹¹ Ж. Лебл, Јевреји у Пироту, Привредни преглед, Београд 1990, 46, 47.

Босиљке Ранчић. Они су их примили, дали им одећу, храну и сместили их на таван плевње. Заједно са судијом Хаимом Абраванелом они успевају да преко Софије, Скопља, пређу у Италију а из Италије у Хаифу. За дело које је учинила Босиљка Ранчић је заједно с братом Драгољубом Костићем и родитељима проглашена за праведника 1997. у Израелу¹². Још један пример гостопримства из тог периода наводи Леон Сид (чиновник осигуравајућег друштва из Београда који се са супругом и децом вратио јуна 1941. из Београда у родни Пирот) у свом извештају генералном конзулу Краљевине Југославије у Јерусалиму да су скоро сви српски становници Пирота знали да се он са супругом крије у Пироту. Помиње Божидара Здравковића којем изражава захвалност јер их је крио све време у Пироту и унутрашњости Бугарске док су бежали испред потера Гестапоа. Здравковић га је снабдевао свим средствима потребним за живот и најревносније се старао о њима до дана кад су прешли границу Турске¹³. Највероватнија претпоставка је да је оваквих случајева било још али и ови допуњавају слику о указивању помоћи, гостопримства и отварања дома за људе у невољи.

Шта гост и његова посета значи за појединца, значајно је, уопште узевши, а не само кад је реч о овој теми. Примање гостију и посећивање значи да је све у реду и представља поштовање, мишљење је саговорника из Доброг Дола. Број гостију је такође важан о чему говоре речи испитанице пореклом из Гостуше која живи у Пироту: „Пример кад су горе код нас (у Гостуши) биле славе и у коју кућу дођу највише гости тај домаћин је најдобар, најгазда, као виђен човек. Код њега дође и род и нерод. И Цигани кад су ишли у прошњу дођу у те богате куће јер знају да ће он највише да их дарива“. Друга испитаница из Пирота сећа се детињства и услова које је било потребно испунити да би гости долазили у кућу. Кућа и двориште су морали да буду уређени, чисти а домаћини сређени, очешљани, уредно обучени.

Однос према госту најбоље илуструју два мишљења; једна саговорница каже: „Како би рекли у моју Гостушу и Циганин и Бугарин да дође сваки се дарива и послужи, нико се не враћа“. Сличан став смо чули у Пироту да су његови становници били врло гостољубиви и да ако непознат гост дође прима се у кућу, понуди се храном, преноћиштем. Саговорница се сећа речи њене баке: „Кад ти дође човек у кућу, отвори срце и прими га и понуди оно што имаш па макар сув хлеб био“. Она мисли да је то остало до данас.

¹² Податак који смо сазнали од Босиљке Ранчић налази се и на интернет адреси: <http://www.makabijada.com/pravednici/pravednici.htm>

¹³ Леон Сид је предао 7. марта 1944. експозе под насловом „Поступак окупаторских, бугарских, цивилних и војних власти у Пироту и округу пиротском“ генералном конзулу Краљевине Југославије у Јерусалиму чији највећи део наводи Ж. Лебл, *нав. дело*, 58–63.

Поздрављање

Традиционално поздрављање које у Пироту и околини има своје карактеристичности задржало се врло јасно у сећању становника овог краја, нарочито оних рођених пре Другог светског рата, али и млађих који су се с њим највероватније посредно упознавали. Врло детаљно се ови поздравни наводи у литератури а уочава се донекле и разлика у врстама поздрава. Постоје поздравни којима се пита за здравље, дневни поздравни, поздравни у различитим ситуацијама као нпр. при сретању, престизању, одласку¹⁴. Наводе се и поздравни уобичајени у време годишњих празника – Ускрса, Божића и других иако су заједнички за целу Србију и опште познати.

Већина старијих казивача најчешће се сећа поздрава – *Помоз Бог* и одговора – *Бог ти помагал*. Данило Ђорђевић (1945) из села Добри До помиње да као мали није знао да одговори на помоз бог па је говорио добро јутро.

Милица Јовановић из Пирота, рођена и живела у селу Гостуши до 1957. године, се сећа да док је живела у селу није се говорило добар дан, него добро јутро и добро вече, а уместо добар дан постојало је неколико варијанти поздрава у зависности да ли је у питању жена или мушкарац и ко кога поздравља. „Жене кажу: *помагај бог*, жена којој се то каже одговара: *дал ти бог*. Ако мужу кажем: *помагај бог* он одговара: *бог ти помогао*“. Према речима Љубисава Данковића (1919) из Костура мушкарац жену поздравља са: *помози Бог*; а одговор је: *дал ти Бог* или *Бог ти дал (добро)*. И на добро јутро и на добро вече се одговарало са *дал ти бог* и *бог ти помогао*.

При сретању се говорило: *добра срећа*. Мушкарац одговара: *бог ти помогао* а жена: *дал ти бог*. Ако стигнеш човека кажеш: *добра стижа*. Опет муж одговара: *бог ти помогао* а жена одговара *дал ти бог*. Кад се одлазило, раније се говорило *збогом*. Онај ко иде каже: *ајде остани* или *останете си збогом*. Други одговара: *ајде у здравље сретан ти пут*. Све ове врсте поздрава се више не користе и како каже Милица Јовановић: „Сад је *добар дан, добро, јутро* и *добро вече*. Нико не каже (старе поздраве)“.

Неки од саговорника сматрају да се раније није љубило у образ и у уста или да се љубило једанпут, можда двапут а не трипут. „Док сам ја живела у село само су се љубиле руке, у образ се није љубило и у уста. Док сад у село никога не љубиш у руку, са свакога се поздравиш и пољубиш се нормално један, други образ и трећи у уста“. На питање зашто се љуби три пута, казивачи одговарају да не знају или да је то зато што је трећи пут срећан или да је то поздрав карактеристичан за Србе док се католици љубе два пута. „Разлика између љубљења у уста и у образ је у томе што се у уста љуби са род: брат, девер, јетрва“, каже Надежда Ранчић (1939) из Присјана.

И за остале гестове везане за поздрављање постоје правила по којима се обављају па се руковање обавља целом шаком, устаје се кад се поздравља

¹⁴ В. М. Николић, Из Лужнице и Нишаве, 407–409.

и тиме се изражава поштовање. Ружица Панић (1948) из Понора се сећа: „Док ми је била жива свекрва, кад год види кума дигне се и стане на ноге, док он не прође па тек онда седне“. Многи старији испитаници се сећају да у време док су били ученици морали су кад сретну старијег да скину капу. Учители и попови који су предавали веронауку су их на то подсећали. Устајање као указивање поштовања и данас код многих представља део уобичајеног поздрављања. Нажалост, велике разноврсности и у гестовима али и вербалном поздрављању данас нема много па се све своди на свуда уобичајене поздраве.

Ови подаци, делимично фрагментарни што се обе теме тиче, сакупљени су као покушај да се покажу најважније карактеристике гостопримства и поздрављања овог краја. Упоредивање с другим крајевима и посебно усредсређивање на сваку од ових тема омогућило би доношење конкретнијих закључака. Овако може се указати да обе теме као уске манифестације друштвеног живота поседују специфичности од којих су неке задржане на неки начин до данас бар кроз сећање старијих житеља овог краја.

Irena Fileki

HOSPITALITY AND GREETINGS IN THE PIROT REGION

Summary

We approached this subject as an aspect of social life using the method of immediate conversation, looking back to the past as far as personal memories of examinees go, as well as the period from World War Two to the present.

The chance to welcome guests is given at festivities such as patron saints' days of villages and families. Visits on the occasion of important holidays during the year were mostly related to Easter when visits were paid to the closest friends and family. In addition to hospitality tied to the ritual practice, individual, daily contacts with neighbors, friends and cousins were also important. Individual daily contacts when good relations and friendships were established in the town also meant establishment of relations with members of various peoples living in Pirot. Good inter-ethnic relations of old Pirot citizens with the Turks and Jews formed earlier in the past were confirmed during World War Two by acts thanks to which the lives of tens of Jews were saved.

Traditional greetings with their specifics of the Pirot region were preserved very clearly in the memory of this region's inhabitants, particularly of those born before World War Two, but also of the younger generations to whom they were most probably introduced indirectly.

These records, partially fragmentary as far as both subjects are concerned, were gathered as an attempt to show the most important characteristics of hospitality and greetings specific to this region. It can be stated that both subjects, as narrow manifestations of the social life, have specifics some of which were preserved in some way until today, at least in the memory of older inhabitants of this region.

Прегледни рад

УДК 391.1/.2(497.11) ; 069.51:39(497.11)

ГЕМ 74/2 (2010), 17–91

Сашка Велкова

НАРОДНА НОШЊА У ВИСОКУ И ГОРЊЕМ ПОНИШАВЉУ У ЗБИРЦИ МУЗЕЈА ПОНИШАВЉА У ПИРОТУ

Апстракт: Рад приказује народну ношњу једног дела Шопске области – Висока и Горњег Понишавља, чији је гравитациони центар Пирот. Тема је обрађена на основу анализе Збирке ношње и обуће и Збирке фотографија Музеја Понишавља, доступне стручне литературе и сопственог теренског истраживања, које је обављено у периоду од 1998. до 2004. године. Народна ношња у Високу и Горњем Понишављу је иста или слична у скоро свим селима у околини Пирота. Изузетак чине периферни делови у којим се становништво више мешало са становништвом из Бугарске. И поред тога, народна ношња, како мушка тако и женска, садржала је основна шопска обележја. Ношња у Високу и Горњем Понишављу имала је фазе развоја као и одећа у целом Шоплуку, али су промене текле спорије. Од половине XIX века до Првог светског рата ношња је била углавном непромењена или се мењао само понеки хаљетак. Одећа је израђивана од природних материјала – вуне, конопље и коже. Период после Другог светског рата одликује постепено изобичавање традиционалног начина одевања у корист савременог.

Кључне речи: Висок, Горње Понишавље, Шоплук, мушка ношња, женска ношња, накит, вуна, конопља, кожа

УВОД

Народња ношња у селима у околини Пирота, па самим тим и Шоплука била је предмет проучавања многих истраживача, који су оставили значајне податке о начину одевања становништва овог подручја. Истраживањима

Јерине Шобић¹ обухваћено је цело шопско подручје у југоисточној Србији што је случај и са студијом о ношњи шопског становништва у делу Милке Јовановић „Народна ношња у Србији у XIX веку“². Јерина Шобић је 1956. и 1957. године истраживала мушку и женску народну ношњу у селима Крупцу, Извору, Бериловцу, Нишору, Гњилану, Малом и Великом Јовановцу и Сукову, а 1958. године делимично је обрадила и села у Горњем Високу: Велику Лукању, Дојкинце и Височку Ржану. За разлику од студија наведених аутора – етнолога чија се разматрања односе на шире подручје Шоплука, у периоду XIX и првих деценија XX века, истраживања, која сам обавила од 1998. до 2004. године, била су усмерена на проучавање сеоске ношње планинског и низијског дела околине Пирота, односно Висока и Горњег Понишавља. Истраживања сам обавила у селима Горњег Висока која гравитирају према Димитровграду, али и према Пироту: Каменици, Сенокосу, Изатовцима и Бољевдолу, затим Дојкинцима, Брлогу, Височној Ржани и Рсовцима, у селима Средњег Висока, Гостуши, Паклештици и Покревенику и у селима Пиротског поља, Сукову, Срећковцу, Великом Јовановцу, Трњани, Великом и Малом Суводолу, Блату, Сопоту и Темској. За проучавање делова одеће користила сам и збирку ношње и обуће Музеја Понишавља, која је разврстана према колекцијама и броји преко 850 примерака, као и фототеку Музеја и фотографије евидентиране на терену. У проучавању појединих делова одеће који су веома рано изобичајени на овом терену, а музејска збирка их не поседује, помогла ми је стручна литература наведених етнолога и литература аутора који су се бавили истраживањем појединих делова одеће и обуће³.

Под именом Висок подразумева се предео који лежи између главног грена Старе планине и Видлича, тј. слив реке Височице од њеног изворишног дела до Мртвачког моста, а његове природне границе захватају и део бугарске територије. У Шоплуку на област Висока се надовезује Горње Понишавље, односно простор у горњем току реке Нишаве. Са североисточне, источне и југоисточне стране ограничен је српско-бугарском границом, а са северозападне, западне и југозападне стране Тимочким басеном (Буцак и Заглавак), средњим Понишављем (Белопаланачки крај) и Лужницом и Власином.

Пирот је гравитациони центар наведених регија. Још од краја XII века Пирот се спомиње у Немањиној држави, где је играо важну улогу на источном крају српске државе. Године 1445. Пирот је коначно изгубио своју слободу и био под Турцима све до 28. децембра 1877. године. Повољан географски положај је допринео да Пирот представља спону између Истока и Запада, што је утицало на развој и усавршавање заната и прожимање различитих утицаја. „Пирот је жива варош, а Пироћанци су вредни људи. Ткачка радња је у великом јеку, а пиротски ћилими су чувени у Турској. У новије

¹ Јерина Шобић, Разматрања о шопској ношњи, ГЕМ 24, Београд 1961. год.

² Милка Јовановић, Народна ношња у Србији у 19. веку, Београд 1979. год.

³ Вилма Нишкановић, Забратка – женска марама југоисточне Србије, ГЕМ 58-59, Београд 1995. год. Вилма Нишкановић, Кожуси у Србији, Етнографски музеј, Београд, 1998. год.

време у Пироту се ради леп шајак налик на енглеске материјале за мушко одело⁴. Ово је један од описа Пирота с краја XIX века. Из архивске грађе сазнајемо да су у првој половини XX века у Пироту и појединим селима у околини, отворане приватне, полудржавне и државне школе за школовање и за изучавање заната женске омладине, а да је неке течајеве организовало и Коло српских сестара. У овим школама је изучавано кројење и шивење женског одела, хаљина, веша и сваке врста одела, изучаван је ручни и машински вез и стручно цртање, плетење и кукичање.

Природне особине Висока односно Горњег Понишавља представљају основни животни и привредни потенцијал овог краја. У вишим планинским пределима у којим су услови били погодни само за сточарство развило се печалбарство као допунски начин привређивања.

Област Горњег Понишавља и Висока настањена је становништвом које се по особинама издваја као посебна етничка група⁵. Анализом историје Висока и Горњег Понишавља долази се до закључка да су ове области одувек биле спорне области између Бугара и Срба. Због тога су често биле поприште бројних српско-бугарских ратова и прелазиле из руке једних у руке других. Приликом сваке промене државне припадности становништво је морало да мења не само говор, већ чак и своје обичаје, тј. после сваке промене државности становништво је морало да се у јавном животу исказује као бугарски или српски живаљ, зависно од тога којој се држави, по неком од бројних мировних уговора припаја. На тај начин је у Високу, дошло до стварања посебног варијетета словенских народа на Балкану тј. до стварања Торлака⁶.

У највећем броју овде се задржало стариначко становништво које је према досадашњим етнолошким проучавањима, сачувало много архаичности у материјалној и духовној култури.

Народна ношња је иста или слична у скоро свим селима у околини Пирота. Изузетак чине периферни делови у којим се становништво више мешало тј. у којим је било у додиру са становништвом из Бугарске. И поред ових мешања и минималних утицаја суседних ношњи, народна, како мушка тако и женска ношња, садржала је основна шопска обележја.

Ношња у Високу и Горњем Понишављу имала је развојне фазе као и одећа у целом Шоплуку. Међутим, запажа се да су промене текле спорије него у суседним географским областима. Од половине XIX века до Првог светског рата ношња је била углавном непромењена, или се мењао само понеки хаљетак, а од тада настају извесне промене које су најпре унели печалбари

⁴ Илија Николић, Пирот и срез нишавски I-III, грађа, Пирот, 1981. год.

⁵ Становништво села на подручју управе пиротске чинили су Торлачани и Шопови, чије су етно-психичке карактеристике и традиционална култура показивали сродност са суседним српским и бугарским становништвом. Јован Цвијић, Балканско полуострво и јужнословенске земље, књига II, Београд 1931. год., стр. 150–151; Вита Живковић, Торлак, Пирот, 1994. год., стр. 20.

⁶ Гаврило Видановић-Сазда, Висок, Српска академија наука, Географски институт, Београд, 1955. год., стр. 42.

и војници. Период после Другог светског рата су захватиле промене које су постепено довеле до изобичавања традиционалног начина одевања у корист савремених одевних садржаја. Зато ћемо материјал о ношњи разматрати у три већа карактеристична поглавља у развоју ношњи овог краја и то:

1. Народна ношња у другој половини XIX века до Првог светског рата
2. Народна ношња између два светска рата
3. Народна ношња после Другог светског рата до данас

Треба нагласити да границе између ова три периода нису строго повучене, посебно између првог и другог, јер су нови хаљеници постепено усвајани, а стари нису одмах били изобичајени.

НАРОДНА НОШЊА У ДРУГОЈ ПОЛОВИНИ XIX ВЕКА ДО ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА

Једно од значајнијих обележја народне ношње у овом периоду јесте да је претежно била производ домаће радиности – израде. Главне сировине за израду текстилних производа биле су вуна и конопља, као и кожа за израду делова одеће и обуће. Употреба вуне произилази због сточарског начина привређивања које има веома дугу традицију на овим просторима.

Рад око припремања вуне и конопље као и само ткање било је искључиво женски посао. Све до Првог светског рата производња конопљаног платна је задовољавала све потребе једног домаћинства, а чисто памучно или свилено платно се куповало веома ретко. Сукнарство као посебна грана има примат у кућној ткачкој радиности. Сукно је ткано од домаће рунске вуне и служило је за израду мушке и женске горње одеће. Када су у Пироту отворене радионице за прераду коже – зване табхане, сукно је рађено од шиговске-табачке вуне, која је ситнија и лошијег квалитета, али зато много јефтинија.

Као и у осталим областима Србије и овде је готово свако село имало свога терзију, абацију који је кројио и шио мушке јелеке, чакшире, женско сукно, модро, и то обично с јесени, пред веће празнике или када се овчари спусте с планина⁷. За рад су награђивани у стоци или новцу⁸. У сличној ситуацији су били и сеоски кожари.

На селу се накит куповао углавном невестама и најчешће је коришћен за оглавление. Набављао се код занатлија-кујунџија у Пироту или на надалеко чувеном пиротском панађуру, који се сваке године одржавао од 15. до 30. августа.

⁷ Терзије су радиле у неким селима од божићног поста па све до пролећа.

⁸ Милка Јовановић, нав. дело, стр. 192.

Због оштре планинске климе и сточарског начина привређивања у овом делу Шоплука вунене тканине су биле веома заступљене, што је било одлика одевања становништва планинских области. И М. Ђ. Милићевић каже да ова ношња „ако није за око најлепша, извесно је једно од најпотпунијих сељачких одела за здравље“⁹.

Одећа се чувала у дрвеним сандуцима. Ретки су били људи који су имали по два или више одела. Посебно се спремало и чувало одело за укуп.

У излагању ношње неће се посебно говорити о ношњи према узрасту јер су деца већ с поласком у школу носила извесне хаљетке који су били карактеристични за одевање одраслих мушкараца и жена. (На фотографији број 8, ИБ-2280 приказана је девојчица из Височке Ржане са деловима одеће – кошуља, сукнени литак, прегача, марама, опанци који су карактеристични за одевање жена). Неће посебно бити издвојено ни девојачко одело од ношње удате жене, као ни момачка одећа од одела ожењеног мушкараца, јер су девојачкој и младиној ношњи као и младожењином оделу додавани само понеки детаљи, а сви остали делови ношње били су исти као код већине (фотографија број 6, ИБ-2379). Такође, извесне одлике празничне одеће помињаће се у оквиру основних особина женске и мушке ношње ношене током целе године. Важно је истаћи да због планинских и оштрих климатских услова готово и није било разлике између летње и зимске ношње. Зими се додавао понеки горњи хаљетак који се облачио преко основних делова ношње.

Становници ове области целокупно своје одело називају „дреје“. То је општи назив за мушку и женску ношњу. Осим тога мушко одело због белине сукна од којег је израђивано називано је „белетина“¹⁰. Женска ношња као и у другим областима очувала се знатно дуже од мушке ношње што је и разумљиво, с обзиром да су жене чувале традиционалну одећу као и друге елементе традиционалне културе.

ОСНОВНИ ДЕЛОВИ ЖЕНСКЕ НАРОДНЕ НОШЊЕ

Шопска женска ношња је посебна ношња у Србији која је дуго времена задржала старе архаичне одевне елементе. Одаје утисак једноставне и не много украшене ношње, са мало веза и украса. Основне одевне елементе сачињавају кошуља типа тунике, сукно, модро, колија, кожух, тканица, прегаче као и обућа од пресне коже. За покривање главе карактеристична је капа каица, бела марама забратка и шамија зејтинлија.

⁹ Милан Ђ. Милићевић, Краљевина Србија, Београд, 1884. год., стр. 247–248.

¹⁰ У западном делу Бугарске, који припада Шоплуку, назив за људе који носе одећу од белог сукна је „белодрешковци“. Костовъ, Белодрешковци въ Северозападна България, Известия, София 1932. год., стр. 73.

Девојке су према подацима до 80-их година XIX века **косу чешљале** на увојке. По средини главе коса се делила на разделањак који је ишао по средини главе од увета до увета. Предњи део косе делио се на увојке и спајао са задњим делом косе у плетеницу која је ношена низ леђа „прцаг“.

Почетком XX века уместо увојака плету се ситне плетенице „леске“ које се спајају са задњим делом косе у једну плетеницу ношену низ леђа. Овакав начин чешљања запазио је још Ханс Дерншвам у XVI веку¹¹. Уплитање косе у ситне плетенице, а затим у једну велику задржао се до Првог светског рата. У плетеницу се уплитао „кацак“, „од козине сплетен дугачак перчин који преплићу у своју косу“¹². Дерншвам наводи легенду како и зашто се почео носити „кацак“¹³. Плетенице и кацак су се китили уплитањем ситних металних парица и металних трака. Са њима се коса подебљавала и истовремено украшавала. Овакво уплитање металног новца и трака у косу, осим улоге украса, вероватно је имало за сврху и истицање имовног стања власнице која их је носила.

Разлика између **повезивања главе** код девојака и удатих жена позната је од давнина. По правилу девојке су ишле гологлаве – непокривене главе. Овај обичај био је познат још код старих Словена. Међутим, има примера да су девојке у неким селима носиле мараме што показују фотографије с краја XIX и с почетка XX века (фотографије 1, 2 и 3). Старије жене су најпре главу повезивале троугластим белим марамама „врзоглавкама“ (E-1532, E-1533), па су преко везивале шамије¹⁴. И Јерина Шобић помиње да су жене и девојке повезивале главу марамама беле боје „забраткама“¹⁵. Беле забратке су могле да имају две супротне ивице оплетене свиленим концем (слика број 1, E-942) или у шпиц наплетену чипку. Истражујући мараме, забратке, у селима у околини Пирота 1995. године, Вилма Нишкановић је забележила да се марама већих димензија – забратка носила веома давно, везивала се на потиљку тако да је перо слободно падало низ леђа или се укрштала под брадом и онда везивала на потиљку. Жене из низијских села су сматрале да је сврха овога да се женама са Старе планине оваквим начином забрађивања открије лице¹⁶. У етнолошким белешкама из прошлости Пирота наводе се сећања Косте Ропотског¹⁷ који памти да су у другој половини XIX века жене у Пироту носиле само беле мараме „шећерли-шамиије“, док су зелене носиле само турске жене. У височким селима у околини Пирота термин забратка

¹¹ Ханс Дерншвам, Из путописа (Пирот и околина у списима савременика од 15. до почетка 20. века, приредила др Борислава Лилић), Пирот, 1994. год., стр. 12.

¹² Милан Ђ. Милићевић, нав. дело, стр. 247–248.

¹³ Милан Ђ. Милићевић, нав. дело, стр. 247–248.

¹⁴ Троугласте беле мараме „врзоглавке“ су више карактеристичне за Лужницу.

¹⁵ Сима Тројановић претпоставља да је забратка остатак неког сложенијег женског оглаваља.

¹⁶ Вилма Нишкановић, Забратка – марама..., нав. дело, стр. 81.

¹⁷ Владимир Николић, Стари Пирот, Етнолошке белешке из прошлости града, Пирот, 1974. год., стр. 36.

пренет је на шамију. За тамошње жене забратка је шамија, односно жене су се „зобрађивале“ шамијама¹⁸. Почетком XX века старије жене повезују главу зеленим или смеђим шамијама „зејтинлије“ (слика број 2, Е-2636 из Костура, Е-2648 из Извора) и „каџавке“ (Е-1142), а девојке па чак и девојчице белим марамама које су називале „опалке“ (Е-2639 из Костура). Из овога се види да су се зобрађивале и девојке и удате жене. Ј. Шобић наводи да су жене из околине Пирота своје беле мараме стављале у плавило и звале их „модрилке“¹⁹.

Интересантан је начин повезивања мараме. Пресавијену према дијагонали, девојчице и девојке су мараме укрштале под брадом и везивале на потиљку, а удате и старије жене су укрштене крајеве мараме испод браде везивале у чвор на темену. У току лета због врућине, мараме су прекривале само теме с тим што су крајеви укрштани за вратом везивани испод потиљка тако да је средње перо мараме слободно падало низ леђа.

За време празника и вашара забратке и шамије су украшаване великом украсном иглом – „**копђуша**“, „чулумка“ или кераческа. То су веома дугачке игле, често дугачке и до 40 цм, масивне биконичне главе, густо посуте ситним гранулама, а по средини, у доњем делу главе и у подножју пуцета, венчићем од крупних гранула. Врх се купасто завршава филигранским жичаним навојем у који се стављао памук натопљен мирисом (слика број 3, Е-1923, околина Пирота XVIII–XIX век). Неке игле су уместо великих гранула имале увијену стаклену пасту црвене, зелене или плаве боје или су пак биле украшене кратким ланчићима са привесцима (Е-1922 из околине Пирота XVIII–XIX век). Изобичајене су почетком XX века.

У етнолошким белешкама Владимир Николић каже да девојке из околине Пирота пре удаје нису носиле шамију већ лакатник²⁰. Лакатник се прави од ситних сребрних пара које се пришију на платно тако да се то платно не види испод њих. Затим се направе тзв. „тестета“, такође, од ситних пара на два парчета од платна па се „једно метне са стране до на једно уво, а друго на другу страну до друго уво и пришије уз лакатник“²¹.

Када се девојка уда, она одмах добија **каицу** и зобрађује се марамом. Милка Јовановић наводи да је после венчања кум (кумица) млади стављао каицу на главу коју би она носила до краја живота²². Каица се правила од правоугаоног кудељног платна (слика број 4), густо извезеног црвеним вуненим гајтаном или концем тако да се није видела белина платна (платно Е-1443 је израђено почетком XX века, а платно са инвентарним бројем Е-1079 је

¹⁸ Шамија (šamiја) персијска реч; повезача, марама од танке тканине, ишарана гранама којом се жене повезују по глави. Абдулах Шкаљић, Турцизми у српскохрватском језику, Сарајево 1985. год.

¹⁹ Јерина Шобић, нав. дело, стр. 36.

²⁰ Владимир Николић, нав. дело, стр. 36.

²¹ Владимир Николић, нав. дело, стр. 36.

²² Каица се стављала после завршене церемоније клањања и скидања четвртастог превеза с очију, на дрвенику или пре одласка на спавање са младожењом.

израђено у селу Завоју очи Другог светског рата). Овако извезен правоугаони комад платна набирао се у полулопту. Врх капе је био „заплетен“ и извезен вуном разних боја (слика број 5, каица Е-1442 је израђена почетком XX века, каица Е-1078 из села Завоја је израђена очи Другог светског рата, а каица Е-1041 је израђена 1952. год. у Паклештици). Оваква плитка црвена капица се носила у околини Софије и на Родопима²³. Код описа черкеског одела Тихомир Ђорђевић наводи да су жене на глави носиле плетену или везену полулоптасту црвену капицу са разнобојним заплетеним врхом од вуне разних боја²⁴. Није познато када су се каице појавиле у овом делу шопског подручја и да ли имају неке везе са черкеском капицом, али се зна да су из употребе изобичајене 60-их година XX века. Преко каице се стављала бела марама. Додавало се и „прочелје“ – наниз ситних пара који је украсно уоквиривао чело. Невесте и млађе жене су на каицу испод темена за косу забадале украсну иглу да би држала капу да не спада. То је „седмоперка“, игла са седам пера, зракасто разуђеног обода, са три лоптасте грануле и уфасованим каменом плаве или црвене боје у средини (слика број 6, Е-1929, Добри До, XVII-XIX век). Треба напоменути да се игле конђуше и седмоперке појављују искључиво у околини Пирота, те се због тога сматрају аутохтоним накитом.

Као накит за главу коришћене су и „дзвезде“, састављене од две ажурираних розете, спојене ланчићима, и „вен’ц“ од ниске ситних металних плочица са висуљцима у виду парица. Укошњаци су били из једног или три дела, састављени од плочица различитог облика с ланчићима и привесцима. Изнад десног увета, у шампију или косу су стављани укошњаци „гронће“ и троугласте наушнице „мамлије“, а троделни спојени ланцима „скопчалцима“ носили су се на потиљку, али су често красили и груди.

У низијским селима у околини Пирота неке жене су носиле фес, по угледу на градске фесове, који није био прихваћен у планинским селима. У Музеју Понишавља се чува примерак црвеног феса Е-2823, са нанизом ситних парица „прочелјем“ и тепелуком, из села Сукова с краја XIX и с почетка XX века.

Кошуља припада типу равно кројене тунике са широким неукројеним и право углављеним рукавима. Састојала се од предњег и задњег дела („предње и задње платно“) и уметнутих клинова са стране („бочници“), затим рукава, мале јачице и обрuba око врата („огрљак“). На грудима је разрез „ошвице“ – платно ширине 2–3 цм. Кошуља је дугачка до изнад чланака и при ношењу се доњи део видео испод горњих хаљетака (кошуља Е-1112 је из Височке Ржане).

Кошуља је називана према врсти материјала од којег је била израђена или према украсима тј. везовима који су скромнијег ликовног израза. Средином XIX века носила се кошуља „аленица“²⁵ која је добила назив пре-

²³ Милка Јовановић, нав. дело, стр. 200.

²⁴ Тихомир Ђорђевић, Наш народни живот, Черкези у нашој земљи, Београд 1984. год., стр. 151–165.

²⁵ Милка Јовановић, нав. дело, стр. 200.

ма црвеној „алевој“ боји веза. Такву врсту кошуља спомиње и Владимир Николић у етнолошким белешкама о старом Пироту од пре 140–150 година²⁶. Он наводи да су ивице кошуља биле нашивене цветовима од памука или свиле разних боја: зелене, алеве, црвене. На предњим полама кошуље су били извезени цветови од свиле разних боја али углавном црвене, тзв. „бојеви“. Преко кошуље „аленице“ носила се „саја“, хаљина дугачка до колена, напред расечена. Саја је израђивана од белог конопљаног платна и опшивена црвеним гајтаном. Било је мало боље израђених саја, које су на полама шаране басмом или црвеним гајтаном. Ова шара је имала дужину од једног педља²⁷ и звана је „барјак“²⁸, због чега су овакве саје називане „барјаклије“²⁹. Збирка ношње Музеја Понишавља поседује једну сају Е-1113, израђену од конопљаног платна, спреда отворену целом дужином, опшивену по ивицама љубичастим вуненим гајтаном, са кратким рукавима право укројеним. На грудима је нашивена црна трака опшивена црним цик-цак везом (слика број 7).

Најчешће су кошуљу шили од платна изатканог од конопље – „грснице“, због чега се кошуља називала „грсничарка“. Пошто је конопљано платно грубље израде на појединим кошуљама су јаку шили од памучног платна, којим је облаган и изрез на грудима. Кошуље у Високу и Горњем Понишављу су без украса, али има и појединачних примерака са дискретним везом, где је бодом покрстица направљена цик-цак линија дуж изреза на грудима и на обрубу око врата. На кошуљи с инвентарним бројем Е-1130 на јачици овалног изреза је вез покрстица од црног памучног конца. У току летњег периода ношене су кошуље без рукава (слика број 8) као што су кошуље с инвентарним бројем Е-1133, Е-1197 и Е-1206.

Сукно је хаљина без рукава, које у пиротском крају први пут помиње Милан Ђ. Милићевић у свом делу „Краљевина Србија“ из 1884. године³⁰, и представља карактеристичан хаљетак по којем се шопска женска ношња издваја у односу на друге ношње у другим областима Србије.

Сукно је хаљина израђена од црног домаћег ваљаног сукна, спреда непросечена, без рукава, и дуга до испод колена. Састоји се из два права парчета (предње и задње сукно) која се спајају на раменима услед чега су отвори за руке могли да се обликују у округлине. На саставу предњег и задњег сукна уметнути су клинови „бочници“. Број клинова се разликовао у зависности од тога колика је ширина хаљине била у доњем делу, тако да је могло да се укроји по један већи и по један мањи уметак или само по један већи уметак. Украјањем клинова се постизало наглашавање струка. На десној бочној страни је косо прорезан џеп опшивен вуненим или свиле-

²⁶ Владимир Николић, нав. дело, стр. 36.

²⁷ Владимир Николић, нав. дело, стр. 36.

²⁸ Владимир Николић, нав. дело, стр. 36.

²⁹ Владимир Николић, нав. дело, стр. 36.

³⁰ Милан Ђ. Милићевић, нав. дело, стр. 247–248.

ним гајтаном црвене или наранцасте боје. Ивице сукна и изрези за руке су такође опшивени једноредним или дворедним гајтаном, најчешће црвене и наранцасте, а ређе љубичасте и жуте боје. Око врата је овалан изрез који се на грудима проширује у „пазуку“. Овај изрез на грудима може да буде правоугаоног и срцоликог облика, често са украсима од гајтана и везеним украсом. Код сукна са правоугаоним изрезом на грудима украшавање је једноставније (слика број 9). Оно је израђивано гајтанима жуте, љубичасте и наранцасте боје, траком фабричке израде и везом у техници правог бода. Понекад су терзије код украшавања сукна са правоугаоним изрезом користиле срмени гајтан и конац („срмено сукно“). Ширина апликације која је пратила изрез на грудима кретала се од 3 до 5,5 цм, а код срмене траке и до 8 цм (Е-528, Е-1229, Е-529, Е-820).

Срцолики изрез на грудима се почео употребљавати почетком XX века. Код украшавања срцоликог изреза гајтан жуте или наранцасте боје аплицирао се у три или четири реда. Његово копчање с три копче је било скривено испод украшених ивица. Поред гајтана додаван је и вез од танког гајтана или жутог свиленог конца, а шаре су „колчасте шевуљке“ (кружићи) и „крстасте шевуљке“ (крстасте шаре). Ширина апликације која је пратила изрез на грудима била је већа и кретала се преко 6,5 цм (Е-2616, Е-822).

Сукно се носило преко кошуље без обзира на узраст. У XIX и почетком XX века сукно је представљало основни део празничне и свакодневне одеће, а после Првог светског рата, прихватањем нових делова ношње постало је углавном део свакодневне радне одеће. За време празника већина је користила боље украшено сукно, углавном са срцоликим изрезом као и „срмено сукно“ (Е-1232, фотографије 2 и 3).

У селима Горњег Висока која гравитирају према Димитровграду, под утицајем Бугара³¹ носио се **литак** (слика број 11). Такође се облачио преко кошуље и без опасивања прегаче, али се преко њега у струку опасивао ужи појас. Прави се од танке тканине ткане у четири нити, не ваља се и обично је обојен у црно. Литак је по кроју једноставнији од сукна. Састоји се од једног равног комада тканине коме је у средини просечен разрез за главу и два или четири клина од којих су по један или два намештена на обе стране од пазуха надолу. Овакве стране су допринеле да отвори за руке остану четвртасти, неправилни и необликовани. Украшаван је гајтанима разних боја на грудима, око изреза за руке и по целом дну. Поред домаћег гајтана главни су украси металне траке, затим у редовима, један изнад другог, куповни ужи и шири ширити. Између њих се прошивају шљокице и „ласке“ – мали метални кружни украси (Е-490, а литак Е-915 је израђен око 1915. год. и ношен је у Ракити-Сукову).

Користила се једна варијанта сукна која је заправо прелаз између сукна и литака, а који се носио у селима око Пирота. То је сукнени литак (слика број

³¹ За црни литак Риста Николић каже да је пренет из Бугарске када је досељавање с те стране било појачано. Јерина Шобић, нав. дело, стр. 52.

12). Материјал је исти као код сукна, а украс је као код литака распоређен на грудима и по дну хаљине. Спреда на грудима је дубоки правоугаони изрез који је опшивен срменом траком око које су распоређене шљокице у виду полукругова или вијуга, крстића или су завоји испуњени шљокицама. Доњи руб је такође опшивен срменом траком изнад које је орнамент двоструко или троструко постављених шљокица попут вијуга. Ова варијанта сукна представља млађу фазу развоја с обзиром на врсту и начин украшавања. Сукнени литак је изразито празнични хаљетак (Е-498, Е-501).

Назив „сукно“ вероватно је старословенског порекла. Л. Нидерле наводи да су Словени носили преко рубине сукно или сукман с рукавима, дугачак до испод колена. Г. Маслова налази касније у XIX веку, тип овог хаљетка у московској области. Према свему судећи, сукно је један од најстаријих хаљетака код нас, наслеђен још из старе словенске баштине.

По хладнијем времену и зими испод сукна облачио се „елек“ израђен од белог сукна, кројен без рукава и са отвореним предњицама, дужине до испод појаса. По ивицама најчешће је опшиван гајтаном плаве боје домаће израде. Изобичајен је почетком XX века. Збирка ношње Музеја не поседује сукнени јелек, па је опис дат из литературе.

У дане када се носило сукно, празником су жене преко кошуље носиле **јелек** од тамније вунене тканине, без рукава, са срцоликим отвором на грудима са гајтанском оптоком и зејтиницама у угловима. Отвор се закопчавао са четири пуцета. Овај јелек је био дужине до скута и понекада је био постављен памуком³². Овакав јелек, испод сукна носи Параскева Давидова (фотографија број 3, ИБ-1408) из 1905. године.

Крајем XIX века, под утицајем градске средине, најпре у низијским, а онда и у планинским селима почињу да се носе **зубуни** („з’б’н“, „заб’н“) од пругастог платна аладе³³ (слика број 14) или турске свиле, која се увозила са Истока. Радиле су га искључиво терзије у Пироту. Зубун припада хаљетку отвореног типа, без рукава је, испуњен памуком и прошиван. Постава је од белог памучног платна. Ношен је преко дуге кошуље са прегачом. Најпре је набављан за девојке пред удају и за венчање, а после су га носиле како млађе тако и старије жене. Крој: леђа и предње поле су од равнoг комада, а бочне стране су косо укројене тако да дају већу ширину у доњем делу. На бочним странама су косо укројени џепови опшивени гајтаном. Изрез око врата је овалан. Копча се само у грудном делу. Зубун је дуж ивица опшивен гајтаном. Ношен је углавном о празницима.

Најстарији примерак зубуна који поседује Музеј Понишавља је зубун „шанкутлија“, (слика број 14) са инв. бројем Е-973, израђен од „турске свиле“, с овалним изрезом око врата са уздигнутом јачицом и срцоликим отвором на грудима. Овај зубун је Музеју продао Милан Митић из околине Беле

³² Милка Јовановић, нав. дело, стр. 203.

³³ Алада (aladza) – турско-персијска реч; врста старе шарене басме са уздужним пругама. Абдулах Шкаљић, нав. дело, стр. 81.

Паланке 1955. год. за један пар мушких плитких ципела. Зубун је био купљен 1892. год. у Пироту за његову невесту, која га је носила до 1920. год.

Музеј такође поседује и један својеврстан примерак тзв. „зимског“ зубуна Е-2612, са дугим рукавима с почетка XX века од памучног платна плаве боје са пругама. Рукави су право укројени и завршавају се разрезом са унутрашње стране. Овални изрез на грудима, рукавима и ивице су опшивене црним свиленим гајтаном. Овај зубун је ношен у хладнијим данима. Његово порекло није познато. Осамдесетих година XX века доспео је у КУД „Први мај“ који га је 2004. године поклонио Музеју (слика број 15).

Колију су облачили преко сукна по хладнијем времену и зими. Израђена је од необојеног сукна, најчешће суре или „сигаве“ – природне боје овчије вуне. Раније је колија била бела и врло широка у доњем делу³⁴. Прављена је од сукна, тканог од простије и оштрије вуне, од истог сукна од којег су се шиле мушке кабанице у овом крају. Према М. Ђ. Милићевићу, колија³⁵ је од танког црног сукна као шајак. Резана је као и кошуља без рукава до испод колена. На недрима је прорезана и опточена црвеним ширитом и гајтаном, а по дну црвеним гајтаном. Крој: леђа и две предње поле су три равна комада. На бочним странама су уметнути клинови од пазуха надоле тако да хаљини дају велику ширину у доњем делу па има скоро кружни облик. На бочним странама су косо прорезани џепови, опшивени белим гајтаном. Рукави су дуги и неукројени. Око врата је „дубећи огрљак“ – уздигнута јачица ширине 2 цм. У горњем делу колија је тесно припијена уз тело тако да је струк наглашен. Са унутрашње стране хаљина се у струку везује са два гајтана. Свуда по ивицама опшивена је гајтаном беле боје. Колију су нарочито носиле чобанице у планинским пределима.

У музејској збирци ношње се налази само једна колија израђена од црног сукна Е-1718.

Модро је слично колији, израђивано је од модрог или црног сукна. Када је постављено крзном назива се „шуба“. И модро и шуба осим од сукна шивени су и од чоје. Крој је скоро исти као код колије, припада типу хаљетака са суженим леђима, неукројеним дугим рукавима и тесно припијеним уз тело. Струк је наглашен услед додавања клинова на бочним странама који хаљини дају већу ширину при дну.

Шуба је постављена лисичјим крзном или другом скупоценом кожом и набављана само за имућније особе. Најчешће је шуба била постављена јагњећом кожом, а ивице су опшивене лисичјим крзном. Према Јерини Шобић у неким селима Горњег Понишавља само крзно је називано шуба или „дубе“. За разлику од колије и модрог које се дуже време задржало у употреби, шуба је по наводима Ј. Шобић изобичајена 1912. године када се носила само приликом свадбеног церемонијала. На фотографијама број 6 и 7 приказане су жене које на себи имају шубе одрубљене дуж ивица крзном.

³⁴ Јерина Шобић, нав. дело, стр. 55.

³⁵ Милан Ђ. Милићевић, нав. дело, стр. 247–248.

Фотографија 6, ИБ-2379, је снимљена у селу Горњег Висока око 1915. године, а фотографија 7, ИБ-2381 око 1920. године.

Осим у Шоплуку, хаљеници типа шубе познати су код Влаха у североисточној Србији, али без поставе од крзна, а извесни подаци говоре да их је било у средњем веку³⁶. Као што је већ речено колија, модно и шуба припадају типу хаљетака са суженим леђима. Ову карактеристику је уочио К. Мошински на одећи Пољака, на руским и украјинским хаљеницима. На широј територији Балканског полуострва чести су хаљеници са суженим леђима код Албанаца, Бугара, Румуна и Влаха, као и изван те територије³⁷. Због тога Јерина Шобић претпоставља да би се порекло овом хаљетку требало тражити на нашем подручју³⁸.

Збирка ношње не поседује модно и шубу, па је опис дат према фотографијама и из литературе.

„**Кожув**“ је зимски део одеће. Носиле су га само удате жене које су га добијале на дан венчања од свекрве. Свекрва је том приликом носила нови кожух од овчије коже „јушлук“³⁹. Женски кожуси су били увек без рукава. Дужина им је била до половине бедара. Овај тип кожуха је био познат под називом „ичлук“⁴⁰. Састављени су из равног комада коже за леђа и две предње поле – крила које су у доњем делу биле проширене тако да су се уз помоћ кожних гајтана везивале на леђима. Тако заврнути углови пешева имали су крзно окренуто споља. Украшавани су тако што су се на постави од беле јагњеће коже уметале пруге од црне јагњеће коже на предњим крилима. Кожухе су израђивале пиротске ћурчије за потребе сеоског становништва Висока и Горњег Понишавља. Ова врста кожуха је била у употреби у XIX веку, а према Јерини Шобић изобичајена је око 1912. године. Међутим на фотографији број 5, снимљеној око 1930. године жена из Височке Ржане преко сукнене хаљине носи кожух са заврнутим пешевима. Музеј је сачувао само један примерак женског кожуха, веома оштећеног са инвентарним бројем Е-1724. Идентичан примерак налази се у Етнографском музеју у Београду, чија је фотографија (слика број 16) преузета из каталога „Кожуси у Србији“ (В. Нишкановић), на којој је приказан *Женски грудњак 'ичлук' из Пирота* (инв. бр. 37716).

Лети преко кошуља, а зими преко сукнене хаљине спреда је опасивана **прегача**, „опрешка“ или „престилка“. Према Ј. Шобић прегаче су у шопској ношњи новијег датума и носе се од друге половине XIX века⁴¹ (фотографија број 2, ИБ-1932). Ткане су од вуне у два нита (слика број 17). Уткане шаре су геометријске у виду квадрата, ромбова, пруга (Е-1657, Височка Ржана, крај XIX века, Е-1660) и др. Ткане су и од танке лито тканине црне боје (Е-955). Прегаче

³⁶ Милка Јовановић, нав. дело, стр. 203.

³⁷ Милка Јовановић, нав. дело, стр. 203.

³⁸ Јерина Шобић, нав. дело, стр. 59.

³⁹ Вилма Нишкановић, *Кожуси у Србији*, Етнографски музеј, Београд 1998. год., стр. 36.

⁴⁰ Вилма Нишкановић, *Кожуси...*, нав. дело, стр. 36.

⁴¹ Јерина Шобић, нав. дело, стр. 60.

су правоугаоног облика, ткане из једног дела или састављане из две поле и у појасу редовно завршене уским нашивеним појасом чији су крајеви служили за везивање. Понеке прегаче украшаване су и везом у виду геометријских, вегетабилних и зооморфних мотива (Е-1583, Рсовци 1880. год.) који су најчешће били распоређени у доњем делу. Прегаче су израђиване и техником клечања у црвеној боји са вертикалним пругама (слика 18, Е-1656). Овакву прегачу носе жене из Блата на фотографији број 1, снимљеној 1917. год.

Прегача је осим украсне имала првенствено заштитну улогу, јер је штитила женске скуте од хладноће и прљавштине.

Преко сукна или, пак, зубуна, опасиван је више пута уски танки **појас „тканица“** (слика број 19). Ткана је од вуне претежно црвене боје са утканим уским пругама. Димензије тканице су 3 до 5 цм ширине и око 4 м дужине, док неки примерци достижу и до 12 м (Е-773, Е-1035). Почетком XX века ткани појас замењен је кожним каишем.

Мирко Живановић у својој монографији о Нишављу наводи да су неке жене преко појаса-тканице везивале велику увијену мараму која је звана „кушак“, а с обе стране би заденуле „канарче“ или „канарије“, свилене или памучне мале мараме или марамеце разних боја.

Преко сукна и зубуна празником су девојке и жене опасивале украсни **колан** од сребра или од коже. Најлепши је био „леден колан“⁴² од коже, постављен модром или црном чојом, украшен златном жицом, златастим шљокицама, белим перлама и ђинђувама (слика број 20). Закопчавао се копчама – пафтама. Куповао га је свекар за снаху. Међу овим коланима, у збирци се истичу два: један је кожни појас Е-1855, украшен жутим шљокицама и спиралним жутим увојцима са једанаест крстића од белих перли и плавом перлицом у средини, а други је кожни појас Е-1852 из села Сопота, са нашивена три хоризонтална реда турских парица.

Пафте, „павте“ или „чипрази“ у Високу, којима је закопчаван ткани уски појас, тканица, или леден колан, у XIX веку су веома крупан накит (слика број 21). Израђиване су од сребра, алпака, ређе месинга и седефа у техници искуцавања, ливења, филиграна. Јављају се у неколико облика од којих су „стреласте“ пафте најчешће распрострањене, затим „бадемасте“, округле, седефлије, певац пафте (фотографија број 3, ИБ-1408). Израђивале су их занатлије кујунције у Пироту. Састављене су од две крилне и једне средње плоче – цвета, која је овална, вертикално постављена и залемљена за једну од крилних плоча преко куке (Е-2009 из Пирота са укуцаном годином 1880). Понекад су се у унутрашњости централног дела налазили иницијали мајстора кујунције, који их је израдио, година израде, а често и место израде Пирот, на пример: Тодор Н. Костић, ДК 1892, ТГ 1896, ВП 1901, ПК 1893, АЦ 1910. Орнаментика на њима је флорална, са представма дивљих ружа, наутове вреже. Честа је представа птице (голуб и паун) уоквирена у медаљон симетрично постављен у средину оба крила као и на средишту

⁴² Милка Јовановић, нав. дело, стр. 204.

спојнице „цвета“ пафте. Има их и са представом светаца Св. Ђорђа и Св. Димитрија, као и ликова цара Лазара и царице Милице. Пиротске пафте се по величини разликују од оних из радионица других градова, па се могу сматрати аутентичним⁴³.

До краја XIX века девојке и жене су плеле и носиле **чарапе** од беле небојене вунене пређе. Те су чарапе биле са кратким грлом, тако да су покривале ногу нешто изнад чланака (слика број 30). Женске чарапе су шаране уплитањем вунене пређе разних боја у виду разноврсног цвећа и то на пети и прстима и за разлику од мушких су мање украшаване (E-1249 из Пирота и E-1358).

Почетком XX века вунена пређа се боји и чарапе се плету од црне вунене пређе (E-1262 из Пирота) и дужине су до колена. Чарапе једноставније израде и од грубље испреденог предива су коришћене за свакодневну употребу тј. за ношење по кући.

У зимском периоду жене су своје ноге штитиле омотавањем правоугаоног парчета сукна, „навоштима“, које се за ногу причвршћивало узицама од кучине.

Уз чарапе сваким даном и празником носили су се опанци израђени од непрерађене свињске (E-1833) или говеђе коже (E-1843). Опанци су везивани врпцама усуканим од конопља.

ОСНОВНИ ДЕЛОВИ МУШКЕ НАРОДНЕ НОШЊЕ

У XIX и почетком XX века мушку ношњу су сачињавали: шубара, кошуља, чакшире „бревенци“, дуги јелек без рукава, хаљина „дреја“, „кратко“, опанцак са гуглом, гуња, старији хаљетак „кебе“, кожух, појас и обућа од вуне и пресне коже. Карактеристично за мушку ношњу овог периода је да су сви хаљеци били израђени од дебелог белог сукна, опточени црним вуненим гајтаном домаће израде, па су их становници овог дела Шоплука називали „белетине“. Мушка ношња је једноставна и с мало украса.

Начин **покривања главе** у уској је вези са стилем и начином одевања у целини. По облику и бојама, чини јединство са ношњом одређеног краја. То је део одеће који можда највећим делом садржи у себи прастаре елементе прошлих епоха прилагођене новијим облицима и укусу.

Према подацима из литературе до 70-их година XIX века мушкарци су носили дугу косу сплетену у перчин⁴⁴, а пола главе су бријали⁴⁵. Перчин

⁴³ Ива Трајковић, Златарство, кујунцилук и накит Горњег Понишавља кроз векове, каталог изложбе, Ниш-Пирот, 2003. год., стр. 21.

⁴⁴ Милка Јовановић, нав. дело, стр. 193.

⁴⁵ Владимир Николић, нав. дело, стр. 34.

се замотавао на врх главе кривим чешљем. Понеки су перчине носили и касније, па су их подсецали тек при одласку у печалбу крајем XIX века. Постојао је обичај да старији људи у овом крају после своје седамдесете године пуштају браду⁴⁶.

У планинским крајевима ношене су велике **шубаре** „барле“ или „баретине“ од јагњеће коже са дугом нешишаном длаком. Испод шубаре стављала се бела плетена памучна или вунена капа „ћирлак“⁴⁷, коју су у летњим месецима понеки носили као једино покривало за главу. У низијским селима коришћени су фес и шубара све до ослобођења од Турака. После тог времена носе се шубаре са зарубљеним врхом „тупаче“ од јагњеће коже са кратко ошишаном длаком, најчешће смеђе боје (слика број 22, Е-1862), а барле користе само пастири на планинама.

Кошуља је кројена од домаћег платна изатканог од конопље. Делови су: предње и задње „платно“ (предњи и задњи део кошуље), умети платна са стране кошуље („бочници“), око вратног изреза „јака“ и рукави. На грудима, до појаса, је дубок разрез „пазука“. Под вратом је кошуља везивана на узице. Кошуља је равно кројена, широких рукава без таслица и дуга скоро до колена.

Венчана кошуља Е-1098 из Моклишта, села код Беле Паланке, је израђена око 1910. године и разликује се од свих осталих кошуља израђиваних у овом периоду по томе што рукави имају велике таслице, дужине 14 цм (слика број 23). И кошуља Е-1102, израђена почетком XX века, разликује се према кроју од осталих кошуља у збирци. Наиме, предњи и леђни део је један велики правоугаони комад свилоног ћенарног платна на којем је у средини направљен отвор за главу, а бочне стране су с рукавима право кројене и из једног дела.

У збирци Музеја Понишавља сачувани су примерци кошуља (Е-1109) чији отвор око врата и изрез на грудима није отворен – исечен. Постоји и следеће објашњење. Када се продају или носе кошуље на поклон било мушке или женске, оне се дају недовршене тј. непрорезане. Онај ко је купи или добије на поклон сам прави отвор око врата и изрез на грудима према својој мери.

Гаће „гаче“ или „гачке“ у околини Пирота се јављају тек пред ослобођење од Турака. Биле су широке и везиване су на „учкур“. По селима мушкарци нису носили гаће, изузетно лети са кошуљом без чакшира.

Чакшире „бревенеци“ или „бенеvreци“ су шивене од белог сукна. Састоје се из предњег дела – „предњака“, задњег дела „седла“ или „подупине“ и ногавица. На предњем делу уместо џепова су два вертикална отвора „расцепке“ у дужини од око 10 цм, кроз које се видела кошуља. И ногавице у доњем делу са стране имају разрезе ради лакшег облачења. Разрези се затварају копчачама „скопчетија“. У горњем делу чакшира у појасу, широко је подвијен руб да би се могао провући гајтан „учкур“, усукан од дебеле вунене пређе (слика број 24). Ове чакшире имају плитак тур и допиру до испод

⁴⁶ Милка Јовановић, нав. дело, стр. 193.

⁴⁷ Владимир Николић, нав. дело, стр. 34.

појаса. Бревенеци са инвентарним бројем Е-1219 су из Височке Ржане, а бревенеци Е-1210 су израђени крајем XIX века и пореклом су из Присјана.

Историјски подаци о старијој словенској ношњи су веома оскудни. Прокопије, када говори о Склавинима и Антима, каже да имају само гаће, које навуку испод препона⁴⁸. По Л. Нидерлеу уске чакшире са плитким туром су други развојни облик ногавица, насталих из две уске ногавице, које су штитиле бутине. У том степену развоја додат је уметак који везује две ногавице и гради плитак тур. По њему нема основа да се мисли да су уске чакшире примљене од неког или предате неке, него је њихов крој настао из две праве ногавице спојене уметком⁴⁹.

Карактеристичан је начин украшавања чакшира, као и осталих сукнених хаљетака, црним вуненим гајтаном домаће израде. Углавном се опшивају рубови и саставци односно шавови на одећи и оба вертикална отвора на предњем делу. Чакшире се свуда украшаване на исти начин. Раније је гајтан био плаве или тамноплаве боје али је, по народном предању, после пораза на Косову постао црн у знак жалости. Неки истраживачи претпостављају да је овакав начин украшавања хаљетака са гајтанима уведен под утицајем из средње Азије⁵⁰, где је био изграђен овај начин украшавања, што не значи да је са Турцима дошло на Балкан. Има претпоставки да је овај начин старији од турског и да је можда трако-илирски, а можда и праисторијски⁵¹.

Преко кошуље облачио се горњи хаљетак „**кратко**“ који је до 80-их година XIX века био од сукна беле боје. Једноставног је кроја и по дужини је досезао до половине бедара. Састојало се из предњих „крила“ која се само додирују а не закопчавају, право пуштених широких леђа, дугих рукава и кратке јачице „огрљака“. Пред крај XIX века кратко се шије од тамног сукна, а почетком XX века у низијским селима замењено је „памуклијом“. **Памуклија** је по кроју слична кратком, само је краћа. Израђена од куповног материјала, била је испуњена памуком и прошивана (фотографија број 1, ИБ-1374). Постоје памуклије без рукава. Памуклија са инв. бројем Е-1668 је из Пирота и израђена је крајем XIX и почетком XX века. Ношена је најпре као грудњак, без рукава, али су јој касније додати рукави. Памуклија Е-2615 је са дугим рукавима (слика број 25), а без рукава је памуклија Е-1680.

„**Цамадан**“ – „**антерија**“ је типичан горњи хаљетак становништва у височким селима у околини Пирота. Ношен је упоредо са хаљетком „кратко“. Шивен је од белог ваљаног сукна. По кроју је другачији од кратког и првобитно је био одећа углавном млађих људи. Састоји се из једног равно кројеног комада за леђа и предњих делова – крила која се закопчавају на преклоп – на „три зупца“ у виду цик-цак линије. Са стране су клинасти уметци – бочници. Рукави су неукројени, дуги и при дну шаке са разрезом опто-

⁴⁸ Јерина Шобић, нав. дело, стр. 63.

⁴⁹ Јерина Шобић, нав. дело, стр. 63.

⁵⁰ Јерина Шобић, нав. дело, стр. 63.

⁵¹ Јерина Шобић, нав. дело, стр. 63.

чени црним гајтаном. Има ниску јачицу ширине око 2 цм. Јачица и зупчasti преклоп су опточени црним гајтаном.

Дуги бели јелек „елек“ без рукава облачен је преко џамадана (слика број 26). Шивен је од белог домаћег сукна дужине до изнад чланака. Крој: леђа и предње поле „крила“ су два равна комада, а на бочним странама су укројени клинови „бочници“ и то по један с обе стране да би дали већу ширину јелеку у доњем делу. При ношењу предње поле „крила“ нису закопчаване само су се додиривале. Има ниску јачицу. Свуда по ивицама опшивен је домаћим вуненим црним гајтаном (раније је био плаве боје). С леве и с десне стране, на грудима, веома су често изведени украси од црног гајтана „зејтинице“ у дужини од око 20 цм. У доњем делу зејтаница се завршава елипсастим нашивком од црвене, плаве или црне чоје. На бочним странама или на неким јелецима само с десне стране, су усечени џепови, такође опшивени црним гајтаном (фотографије 1, 5, 6, 7 и 8). Дуги јелек Е-1221 је из Присјана, а јелек Е-1220 је из Височке Ржане и израђени су крајем XIX века, док је дуги јелек Е-2611 израђен почетком XX века и пореклом из Пирота.

Хаљетак типа зубуна био је доста распрострањен на Балкану. Нопча сматра да је овај хаљетак остатак (ревери) униформе граничара⁵². Дуги бели јелек без рукава среће се у ношњи Пољака, у Галицији, код карпатских народа, а део је и горње одеће Украјинаца и Белоруса под именом кафтан.

Мирко Живановић наводи да се у овим крајевима дуги јелек називао „душанка“. Такође доноси и занимљиво предање о настанку овог назива, па каже да је то дугачка бела хаљина коју је цар Душан поклатио некоме Нишављанину, коју су касније прихватили сви из овог краја⁵³.

„Дреја“ је општи назив за одећу на целом шопском подручју, али се истим називом означава хаљетак у облику дугачке хаљине.

Дуга хаљина „дреја“ израђена од белог сукна била је истог кроја као „дуги елек“, али је имала дугачке рукаве. Леђа и предње поле су кројене у виду три равна комада са умецима – бочницима са стране и дугим рукавима, који су при дну шаке са разрезом и опточени црним гајтаном. Око вратног изреза је ниска јачица опшивена црним гајтаном. Свуда по рубовима дреја је опшивена црним вуненим гајтаном. С леве и с десне стране су понекад изведени украси од црног гајтана „зејтинице“ у дужини од око 20 цм слично као код јелека без рукава. У доњем делу се зејтаница завршавају елипсастим нашивком од плаве или црне чоје опточене црним гајтаном. С унутрашње стране у горњем делу налази се мали џеп „пазуварка“, а у доњем делу на бочним странама, најчешће само на десној страни усечен је џеп који је опшивен црним вуненим гајтаном. У топлијим данима када се не носи кратко, памуклија или џамадан, дреја се облачила испод јелека. На фотографији број 4, ИБ-1887 старац из Паклештице, Коста Тошић носи дреју, преко кошуље, опасану великим црвеним појасом.

⁵² Јерина Шобић, нав. дело, стр. 66.

⁵³ Мирко Живановић, Нишавље, Пирот, 1933. год., стр. 75.

„**Кебе**“ је зимски хаљетак израђен од мрког сукна. Истог је кроја као и „кратко“. Има дуге рукаве, са спољне стране расечене и постављене црвеном чојом. Дужине је до колена. Јака – „огрљаче“ је од црвене чоје и опточена црним гајтаном. На прсима предњи делови „крила“ закопчавају се на две замке „петље“ од гајтана и два дугмета сашивена од сукна. Свуда по ивицама кебе је опшивено гајтанима црне боје. Оно што је било изван уобичајеног украшавања је извођење спиралних и крупних шара на грудима и леђима овог хаљетка црним гајтаном. Кебе је ношено у низијским селима све до око 1890. године⁵⁴. Носили су га имућнији момци и ожењени људи. Планинци су га ређе користили. Кебе се носило и у бугарском Шоплуку под истим именом⁵⁵.

У зимске дане и по хладнијем времену сељаци су носили „**кожуве**“ од штављене овчије коже беле или црне боје. Изгледа да су ношене две врсте кожуха – према В. Карићу дужи до колена⁵⁶, а према М. Ђ. Милићевићу – краћи до појаса⁵⁷. Ј. Шобић даје потпуније податке о кожуху у својим разматрањима о шопској ношњи⁵⁸. Носили су их само старији мушкарци. Кожух је састављен из три коже – крила су од црне, а леђа од беле јагњеће коже. По тамном руну је кожух добио име „црнополац“. Кројен је равно, до бедара, а копча се напред уз помоћ петље и дугмета од коже. Изрез око врата је овалан и уздигнуто постављен уз врат. Кожуси су се носили испод јелека или „дреје“, а понекад и преко јелека. Било је кожуха с дугим рукавима, али и краћих у односу на „црнополце“. У збирци Етнографског музеја у Београду кожух „црнополац“ (слика број 27) је најстарији тип мушког грудњака (фотографија кожуха са инвентарним бројем 37711 је преузета из каталога „Кожуси у Србији“ Вилме Нишкановић). На фотографији број 7, ИБ-2381, снимљеној око 1920. године старији човек преко сукненог одела носи кожух „црнополац“ са посувраћеним крилима од црне овчије коже.

Од горњих хаљетака збирка ношње Музеја Понишавља поседује само дуге јелеке без рукава, памуклије и опанцаке са гуглом, док је за остале описе горњих хаљетака коришћена литература.

Преко дреја опасиван је вунени **појас**. Ткан је од тамноцрвене вуне (фотографија број 4, ИБ-1887). Знатно је шири у односу на женски појас. Широка је 10-15 цм, неки примерци и до 30 цм, а дугачак 3 до 6 м. Одело је морало да буде добро опасно. Стога је појас првенствено служио да сукнени хаљаци ношени у више слојева буду добро приљубљени уз тело, а затим је и употпуњавао својом црвеном бојом једноставност општег изгледа белог одела са црним гајтанима (слика број 28, Е-1429 и Е-1410).

⁵⁴ Јерина Шобић, нав. дело, стр. 67.

⁵⁵ Јерина Шобић, нав. дело, стр. 67.

⁵⁶ Владимир Карић, Србија, Београд, 1887. год.

⁵⁷ Милан Ђ. Милићевић, нав. дело, стр. 247–248.

⁵⁸ Јерина Шобић, нав. дело, стр. 67–68.

Преко вуненог појаса опасивао се „ремик“, узани кожни каиш који је служио за притезање и прикупљање грубе одеће, а истовремено чувао да се доњи широки појас не олабави. С једне стране ремик би могао бити остатак „силава“, широког кожног појаса са преградама, који је служио за остављање оружја, дуван-кесе и другог⁵⁹. С друге стране може се претпоставити да је преузет из одеће турских војника, као што је случај у мариовској ношњи у Македонији која се на исти начин опасује широким вуненим појасом и ремиком преко њега⁶⁰. За ремиком је увек висио нож ручне израде, а о појасу су сељаци стављали дуван и лулу, па им је служио као џеп.

Кабаница „опанцак“ са капуљачом „гуглом“ карактеристичан је горњи хаљетак који се огртао преко целокупног одела. Израђивана је од пунијег добро ваљаног сукна. Без рукава је. Кројен је тако да су између предњег и задњег дела, на раменима уметнути клинови који се шире према доњем делу у кружни облик. Спреда, под вратом, закопчава се на „запонак“ или „пекљу“ – замку и дугме од сукна. На задњем делу је додаток капуљача – „гугла“. Раније је у XIX веку опанцак по ивицама био опточен белим или мрким вуненим гајтаном, што код каснијих примерака из прве половине XX века није случај.

До 70-их година XIX века кабаница – опанцак је била од белог сукна као и остали хаљаци. Од тада је тамније боје тј. од природне боје вуне, што је било и практичније, јер се ово сукно мање прљало (Е-905, Е-1750) или се израђивало у комбинацији белог и мрког сукна у виду мањих или већих квадрата (слика број 29, Е-910). Приликом израде сукна пазило се да оно буде оштро како би боље штитило од кише. Опанцак је дужи од свих горњих хаљетака. Носили су га млађи и старији људи. То је изразито хаљетак сточара који је ношен током целе године у великом делу Балканског полуострва.

„Гуња“ или **„квашаник“** (дреха)⁶¹ је такође типичан старински хаљетак. Најпре је шивена од белог, а касније од мрког сукна. Гуња је краћа од опанцака, има дугачке рукаве и капуљачу „гуглу“ на задњем делу. По кроју се разликује од опанцака. Уметнути клинови са стране не иду од рамена него се умећу испод пазуха (руке) тако да се наниже гуња ширила. Ужа је и има са стране косо усечене џепове.

Од обуће ношене су беле вунене **чарапе** које су биле прилично кратке. „Грлиште“ – горњи део чарапа није смео бити дужи од стопала. Око ногу чарапе су се везивале врпцом од црне кучине – „к’лчина“. У планинским крајевима су преко чарапа ношени дуги „тозлуци“ од белог тањег „подваљаног“ сукна са укројеним стопалом (Е-1723). Били су дуги до колена и штитили су ноге у слабој обући од пресне коже. Уједно су чували ногавице бревенека да се не поквасе у снегу. Упоредо са тозлуцима, у низијским

⁵⁹ Јерина Шобић, нав. дело, стр. 68.

⁶⁰ Јерина Шобић, нав. дело, стр. 69.

⁶¹ Милан Ђ. Милићевић, нав. дело, стр. 247–248.

и неким планинским селима ношена су „навошта“ од тањег сукна. То је врста увијача до колена, који су се уз ноге причвршћивали црним врпцама од кучине, а касније уским каишима. У Високу су преко чарапа омотавали „калцуње“ – правоугаони комад од белог сукна које се раније везивало врпцама од кучине или уским каишем, а касније су калцуни израђивани од мрког сукна и с краће стране имали кукице за закопчавање „скопчетија“. На ноге су се стављали-омотавали „скорње“ од овчије или козје коже, најчешће нештављене. Скорње су тако скројене да су могле да покрију предње делове ногу од глежњева до бедара. Скорње су причвршћиване за ноге металним кукицама или обавијањем канапа. Длака на кожама је остајала споља и њихова основна намена је била да штите ноге од хладноће и бревенеке од цепања.

До 1900. год. плетене су само беле чарапе, а онда се вунена пређа боји и од тада почињу да се плету црне чарапе са дужим грлиштем, украшаване уплитањем вунене пређе разних боја у виду цветних орнамената на предњој страни стопала, пети и предњој страни грлишта⁶² (слика број 30). Обувале су се само за време празника, па су називане „празничне“ (Е-1385, чарапе Е-1283 су из Пирота, Е-1258 из Камика, Е-1261 из села Куманова).

За младожењу су плетене само црне чарапе тзв. „велике чарапе“, дужине до бедара. Преко њих на дан венчања обуване су чизме.

За израду дечијих чарапа, осим беле и црне вунене пређе, коришћена је вунена пређа љубичасте, браон, модре или црвене боје. Дечије чарапе су најшареније и најбогатије украшене уплетеним или навезеним орнаментима, на предњој страни стопала, пети, предњем и задњем делу грлишта (слика број 30, Е-1372). Неретко су дечије чарапе имале годину израде или име детета које их је носило.

Опанке су сељаци сами правили од нештављене коже и то бивоље, телеће или свињске, са врпцама од козине или кучине (слика број 31).

Опанак од пресне коже се израђује тако што се пажљиво скинута кожа од бивола, телета или свиње разапиње и суши. Са коже се често није одстрањивало крзно. Када кожа буде исушена, свакоме од укућана се узима мера од стопала за израду опанка. На дужем делу се остави мали правоугаоник који чини врх тј. кљун опанка. По дужим ивицама правоугаоника се прошива канап кроз рупице избушене шилом. Рађена су два реда прореза један уздуж и један попречно и то на предњем делу да би се кожа више набрала и како би се стиснула уз стопало. Зато се каже „двоје брчканице“⁶³. Наоколо су ушиване гајке – „жапће“⁶⁴ од кожица кроз које се провлачила дебља узица направљена од кучине. Помоћу те уврнуте кожице опанак је причвршћиван уз ногу (Е-1085).

⁶² Сашка Велкова, Чарапе Пирота и околине, Музеј Понишавља Пирот, Пирот, 2004. год.

⁶³ Снежана Бранковић, Сопот, Београд, 1997. год., стр. 272.

⁶⁴ Снежана Бранковић, нав. дело, стр. 272.

НАРОДНА НОШЊА ИЗМЕЂУ ДВА СВЕТСКА РАТА

У народној ношњи се после Првог светског рата почињу да уочавају промене које су се спорије одвијале него у осталим крајевима Србије. Промене су настале под непосредним утицајем града, војничког начина облачења и печалбара, који су створили новији тип одела, много једноставније и практичније.

Највећа промена се десила у боји сукна, које је и даље израђивано у домаћој радиности, али од природно мрке или црне боје.

Осим конопљаног платна, жене су почеле да ткају и памучна платна која су звана „памучни ћенар“ или „бела елалија“, а мешале су и конопљано са памучним па се овакво платно називало „мелезно“. Око 1930. године почиње да се гаји свилена буба у низијским селима, па се свила ткала и комбиновала са памучним платном дајући тзв. „ћенарно“ платно које је имало природну бело-жућкасту боју. Међутим, израда платна у домаћој радиности није задовољавала потребе за израдом одеће, па се чешће употребљавало платно и материјали готове фабричке израде, куповани у граду.

Мушко одело се мењало брже и раније је изобичајено него женска ношња. Мушкарци су лакше и брже примали новине у свему па и у одећи, што је сасвим разумљиво, с обзиром да су се више одвајали од куће и села, чешће путовали у друге средине, одлазили послом у град, па чак и у удаљене крајеве. Осим тога, мушку одећу су већим делом израђивале занатлије, па су и под њиховим утицајем поједини делови одеће мењали крој и изглед, а усвајани су хаљеници који су израђивани за градско становништво.

Доњи веш више није био непознаница, већ је представљао основни део одеће, који се заједно с кошуљом носио одмах до тела код жена и код мушкараца.

Осим у промени материјала, новине су настајале и у кројевима појединих делова одеће. Мушка кошуља је скраћена по дужини и досезала је до бедара. Уместо широких и неукројених рукава, шију се таслице-манжете које набирају рукав кошуље у доњем делу. Под утицајем војничког кроја, шију се „брич“ панталоне, јелеци, сакои, капути од мрког сукна. Шубаре тупаче замењују „шиљавке“. Све чешће је у употреби војничка шајкача, а под утицајем печалбара употребљавају се качкети и сламнати шешири, као на фотографији број 11, ИБ-2378. Од старијих хаљетака мушко одело је сачувало кабаницу и гуњу као део некадашњег начина облачења сточара.

Женска ношња као и у другим областима очувана је знатно дуже од мушке ношње, што је разумљиво, с обзиром да су жене чувале традиционалну одећу као и друге елементе традиционалне културе. Сукно се и даље употребљавало, с тим што су зубуни од памучног пругастог дезена и плиша постали један од основних делова женске народне ношње између два светска рата. Промене настају и у чешљању косе. Према истраживањима

каица се користила само као део свадбеног ритуала, која се стављала на дан венчања и није се више носила у току живота. Женско оглавље има мирнији тон, из употребе се губе украсне игле – „конђуше“, наушнице и прочеља, а у појединачној употреби остају игле „седмоперке“.

Поред опанака од непрерађене сирове коже, употребљавају се опанци „дрвењуше“ од штављене коже занатске израде. С развојем индустрије производа од гуме у Пироту од 1935. године у употреби су гумени опанци.

ОСНОВНИ ДЕЛОВИ ЖЕНСКЕ НАРОДНЕ НОШЊЕ

Основни делови женске народне ношње у овом периоду су кошуља, сукно, зубун, сукња „вутарка“ и прегача, а од горњих хаљетака су заступљени јелеци који су пратили сукњу, кожух и шал.

У периоду између два светска рата сложенији начин **чешљања косе** у више увојака или плетеница које су се спајале са задњим делом косе у једну плетеницу пуштену низ леђа, се губи и потпуно нестаје. Коса се у овом периоду делила по дужини главе „на делку“ и плела у две плетенице које су девојке носиле пуштене низ леђа (фотографија број 9, ИБ-1978), а старије жене су их обавијале око главе. Коса се прала умом⁶⁵ или домаћим сапуном и кишницом.

У летњим месецима девојке су ишле гологлаве – непокривене главе, а у хладнијим месецима су се и оне забрађивале и то **марамама** светлијих боја (беле, жуте), док су старије жене стално ишле забрађене марамама тамнијих боја (зелена-зејтинлија, браон-кацавка) (фотографије 5, 6, 7 и 8, ИБ-1891, 2379, 2381 и 2280). Начин повезивања мараме је исти као у претходном периоду. Пресавијена према дијагонали, марама је везивана на потиљку, тако да је перо слободно падало низ леђа као на фотографији 11 (ИБ-2378) или је укрштана испод браде и везивана на потиљку (фотографија 10, ИБ-2230) односно темену главе. У граду су куповане мараме фабричке израде са штампаним цветним фризом по ободу. Штампани цветни фриз се видео на средњем перу које је падало низ леђа. Коришћене су и беле или жућкасте маркетне мараме које су на две ивице имале пришивену чипку домаће или фабричке израде или пришивене металне шљокице „ласке“, које су се видели када би марама била савијена према дијагонали и везана у оглавље.

Традиционални **накит** који је пратио кићење главе полако нестаје почетком XX века, а дефинитивно замире између два светска рата. Коришћен је јефтине фабрички и јањевски накит у виду прстена, наруквице, а око врата и на грудима је низан златни новац „ж’лтице“, често и по двадесет и више ко-

⁶⁵ Ума је глина пепељасте боје којом су жене прале косу. Коса је била бујна и здрава.

мада у један или више редова (фотографије 9 ИБ-1978 и 10 ИБ-2230). Од стаклених перлица „маниста“ различитих боја су низани ђердани и наруквице.

После 1912. године почињу да користе памук у изради платна. Ако је памук мешан са конопљом, **кошуље** израђене од таквог платна су називане „мелезанке“ (кошуље Е-1647, кошуља Е-1120 из Крупца, кошуља Е-1787 из Велике Лукање), а ако су биле шивене од чистог памучног платна са утканим дебљим пругама дезеном називане су кошуље од памучног „ћенара“. Крој је и даље исти и припада типу тунике са неукројеним рукавима, с тим што се на доњи руб кошуље нашива „карнер“ од памучног платна набраног у горњем делу, којим је облаган и изрез на грудима, а који је вирио испод горњих хаљетака. Кошуље старинског кроја и израде су се више задржале у планинском делу, за разлику од низијских села где су утицаји из града били више присутни (слика број 32, кошуља Е-1125 из Завоја израђена око 1940. год.). У украшавању памучних кошуља доста се користила чипка домаће израде, а после Првог светског рата и куповна чипка фабричке производње (слика број 33, кошуља Е-2607 из Пирота). Кошуља је састављена од два равна комада ћенарног памучног платна за леђни и предњи део, а бокови су у виду клинова, рукави широки и право укројени. Око врата је овалан изрез са копчањем, украшен дискретним везом и плетењем или нашивањем чипке (кошуље Е-1119 и Е-1205). Ивица рукава је опточена танком чипком од памучног белог конца или конца у боји, у виду мањих шпицева – доњи руб скута кошуље украшен памучном чипком великих шпицева (кошуља Е-2651 из Извора). Девојке и младе жене су носиле кошуље од ћенара са свиленим рукавима и украшене чипком (слика број 34), преко којих се носило сукно или зубун (кошуља Е-918 из Пирота).

Кошуља је истовремено представљала основни доњи и горњи хаљетак код којег се доњи руб са чипком увек видео испод других хаљетака ношених преко кошуља. У разним крајевима Висока и Горњег Понишавља различита је била дужина руба кошуље који се видео испод горњег хаљетка. Креће се између 25 до 35 цм.

Хаљина без рукава, спреда непросечена, правоугаоног или срцоликог изреза на грудима, са оптокама и украсима од гајтана, **сукно** је постало углавном део свакодневне радне одеће (сукно Е-2601 је из Барје Чифлика, сукне-ни литак Е502 и Е-503, литак са инв. бројем Е-488 је из села Драговите).

У селима Горњег Висока појављује се тип *хаљине без рукава*, кроја као сукно од танке црне лито тканине са кружним, овалним или четвртастим изрезом око врата и на грудима (фотографија број 11, ИБ-2378). Осим нашивене црне траке око изреза на грудима и понекад са дискретним украсом од металних шљокица на доњем рубу хаљине, других украса нема (слика број 35). Навлачила се преко главе и део је одеће девојака пред удају.

Од 30-их година XX века за израду **зубуна** употребљава се сомот у разним бојама: црвена, бордо, плава, тамноплава, зелена, браон и црна. Пошто се сомот прелива и светлуца, жене су овакве зубуне називале „заб’ни од мокро кадиве“ (слика број 36). Овакав зубун је био скупљи у односу на зубуне

израђене од атласа или памучног материјала, а употребљавани су у истом периоду. Изрези на грудима су овални и срцолики опшивени свиленим или срменим гајтанима. Све већом применом у свакодневной употреби, од типично невестинског хаљетка, зубун је полако истиснуо сукнену хаљину из свакодневне употребе и свео је на употребу у зимском периоду. Млађе жене су носиле зубуне светлијих и јарких тонова у односу на старије жене које су носиле зубуне мирнијих боја (зубун Е-2671 је из Црвенчева, Е-2667 из Завоја и Е-2602 из Барје Чифлика).

Као и у претходном периоду, **памуклија** је зимски хаљетак, дужине до кукова, са или без рукава, израђена од памучног материјала украшеног пругама, пуњена памуком и прошивана. На пешевима је као украс пришиван правоугаони сомотски део различитих боја (слика број 37). Употреба памуклије је потпуно потиснула сукнене јелеке (Е-2613, Е-2614).

Дуги појас „**тканица**“ се и даље обавијао преко сукна или зубуна, са или без пафти које су дефинитивно нестале у овом периоду као накит за украшавање појаса.

Прегача „престилка“ или „опрешка“ се тка на исти начин као и раније с тим што је раније састављана из две поле, а у овом периоду се прегача тка из једног дела. У горњем делу је пришивен појас, тако да је прегача у том појасном делу незнатно набрана (фотографије 7 ИБ-2381 и 8 ИБ-2280). Израђиване су и од танке лито тканине са или без украшавања у доњем делу скута (Е-1604, Е-1655), као и од куповног материјала са тракастим и карнерским украсима (фотографије 9 ИБ-1978 и 10 ИБ-2230).

Пред Други светски рат жене почињу да носе **сукње** „вутарке“ преко кошуља. Ткане су од материјала као прегаче, велике дужине и састављене по ширини правећи прстен. Набирале су се у струку нашивањем појаса (Е-2776 из Велике Лукање). Постоји још један врста сукње „вутарке“ која је плетена од вунене пређе. Оваква врста сукње је састављена од неколико трапезастих плетених делова или је плетена изједна од струка надоле. Већу употребу ова врста сукње ће имати после Другог светског рата (Е-1156 из Покровеника).

Што се тиче горњих хаљетака, под утицајем градске средине и војничког кроја губе се шуба и нешто касније колија. Уместо њих жене носе **капите** и **сакое** од мрког или црног сукна, са закопчавањем испод врата или са реверима (фотографија број 8 ИБ-2280).

Кожух и даље има примену у хладнијим данима. Користе се кожуси са дугим рукавима или без рукава, са ушивеним џеповима, с тим што је дужина скраћена и сеже до бедара⁶⁶.

Уместо кожуха или преко њега старије жене су користиле велике вунене квадратне **шалове** са ресама тамнијих боја (црна или браон) којима се огрћу тако да су крајеве укрштале на грудима и везивале у задњем делу у пределу струка.

⁶⁶ Вилма Нишкановић, Кожуси..., нав. дело, стр. 37.

Са вутарком су се носили **јелеци**, ткани или плетени, у зависности од врсте сукње која се носила. Плетени јелеци су код старијих особа тамнијих боја и састоје се од леђног и два крилна дела која су се преклапала и закопчавала уз помоћ петљи и дугмади. У изради ових јелека, као и џемпера, који је такође израђиван и ношен у овом периоду, долази до изражаја женина умешност и машта у стварању и креирању радова „плетки“.

У годинама пред Други светски рат у селима почињу да се организују течајеви за подучавање женске деце разним вештинама у трајању од неколико месеци. На пример, у селу Каменици (Горњи Висок) је 1938. године организован овакав течај који је био једини за сва горњевисочка села и трајао је девет месеци. Похађала су га женска деца са одличним успехом у школи, од 16 до 20 година старости. Такође у овом периоду и у Паклештици (Доњи Висок) је организован исти течај. На овим течајевима се учио вез, плетење, шивење, ткање, обрађивале теме о хигијени и здрављу и друго.

У овом периоду се плету и носе **чарапе** од црне вунене пређе. Дуге су до колена и везиване су вуненим узицама. Женске чарапе су шаране „плеткама“, тј. комбиновањем разних радова и то само на грлишту⁶⁷. Овакве чарапе су могле да се користе и за свакодневну употребу. Празничне чарапе су шаране везом покрстице од вунених и памучних нити разних боја у виду цветова.

Осим пресних **опанака** од нештављене свињске или говеђе коже почињу да се користе и опанци готове израде, купљени у Пироту од штављене коже са преплетајима и врхом на предњем делу опанка. С појавом индустрије производа од гуме и жене носе гумене опанке. За венчање су невестама куповане ципеле.

ОСНОВНИ ДЕЛОВИ МУШКЕ НАРОДНЕ НОШЊЕ

После Првог светског рата одело се мења под утицајем града и војничког начина одевања. Основне делове сачињавају „брич“ панталоне, грудњак, сако, шињел, плетени џемпери, гумена обућа.

Крајем Првог светског рата појављују се промене у изгледу **шубаре**. Оне су сада шиљасте „шиљавке“, мање по обиму и већином су црне боје (шубара Е-1155 је израђена двадесетих година XX века и пореклом је из Покровеника). Најпре су почели млади мушкарци да их носе, а касније и старији. Печалбари су у села донели шешире и качкете које су најпре прихватили млађи, а старији су сламнате шешире носили само лети.

Између два светска рата под утицајем војничког начиња одевања, ношена је капа „шајкача“ израђена од штофа или сукна маслинастозелене боје.

⁶⁷ Сашка Велкова, нав. дело.

Коса је шишана кратко. Младићи су ишли гологлави док су старији своју главу покривали. До 1918. год. у Буцаку су мушкарци обавезно носили бркове⁶⁸.

Као што је већ раније истакнуто, мушка **кошуља** је доживела промену у кроју и материјалу у овом периоду. Као и код женских кошуља и мушке су за свакодневну употребу биле израђиване од конопљаног платна са памучним обрубом на грудима или мешањем конопљаног и памучног платна се добијала мелезанка (Е-1201). Увођењем памучног ћенара у употребу, кошуље су меканије и пријатније за ношење. Њихова дужина се скраћује до бедара. Рукави се украјају и сакупљају у доњем делу нашивањем таслица мањих или већих ширина. Око врата је мала уздигнута јачица на коју се нашива крагна. Изрез око врата је дубок и с обе стране украшен ушивањем фалти. Изрез на грудима се закопчава на једно или три дугмета и петље.

Једина промена код белих **бревенека** је нашивање „капака“, односно два комада сукна преко отвора „расцепке“ да се не би видела кошуља и бедро. То је уследило после 1912. године. Такође уместо вуненог учкура за везивање чакшира почео се користити уски кожни каиш.

Крајем XIX века у источним деловима Србије почело се са бојењем сукна у црно или тамнобраон⁶⁹. Међутим због географског положаја и изоловане комуникације, у планинским селима је ова промена нешто каснијег датума. У почетку је крој био исти, али је боја сукна од којег су се шиле старинске чакшире тамнобраон или црна. У годинама између Првог и Другог светског рата под утицајем војничког начина одевања, сеоски кројачи почињу са израдом сукнених „**брич**“ **чакшира**, чије су ногавице широке до колена, а онда стешњаване, са разрезом при дну ради лакшег облачења, који су се затварали уз помоћ копчи „скопчетија“ или дугмадима. На фотографији број 13 ИБ-1892, Љубомир Лилић и његов син Момчило носе брич чакшире у комбинацији са осталим сукненим горњим хаљецима. Ове чакшире нису кројене са плитким туром већ су допирале све до струка (Е-1845, а чакшире Е-2777 су из Нишора и израђене су тридесетих година XX века).

Све до 1912. год. **цамадан**, **јелек без рукава** и **дреја** били су и даље основни делови ношње (фотографије 5, 6, 7 и 8). Једина измена је била у боји сукна и то не код свих. Међутим, утицај из града као и војнички начин одевања допринели су да се поједини делови ношње губе, а јављају нови. Већ је напоменуто да су под утицајем војничког кроја шивене брич чакшире од тамнобраон или црног сукна. Тако и горњи хаљец под утицајем војничке и градске одеће мењају свој изглед. Јављају се прслуци „јелечета“ („прослук“, „пруслук“), затим сакои и капути. Постоје две врсте прслука, са или без уметака са стране. **Јелек** или **прслук** (слика број 38) се носио пре-

⁶⁸ Никола Пантелић, Етнолошка грађа из Буцака, ГЕМ 37, Београд 1974. год., стр. 201.

⁶⁹ М. Јовановић, Ј. Бјеладиновић, Основне одлике и промене народне ношње у Ђердапском подунављу од последњих деценија 19. века до савременог доба, ГЕМ 57, Београд 1993. год., стр. 169.

ко кошуље, и по дужини досезао је до струка. Крој: леђа представља равни комад сукна које је дубље исечено у горњем делу с обе стране да би се обликовао изрез за руке. При дну на средини је изрез који је допринео да јелек у струку не буде тесан. Предња крила су се преклапала и правила изрез на грудима у облику латиничног слова V. С обе стране као и на левој горњој страни су просечени џепови и скривени иза нашивених капака („патна“). У доњем делу крила се не додирују. Код другог примера, крој прслука је исти као претходни само су са стране убачени клинови (Е-1719).

Сако са војничким кројем има лепо укројена леђа са по једним уметком с обе стране. Предњи делови „крила“ се преклапају и закопчавају. Постоји и „крагна“ која прави овалан изрез око врата и на грудима изрез латиничног слова V. Рукави су укројени и састоје се од већег равног комада и уметка (слика број 39). Сако је ношен преко јелека (сакои Е-1721 и Е-1716 су израђени двадесетих година XX века).

Кожуси нису изашли из употребе. И даље се носе у хладним данима са или без рукава, са закопчавањем, као и грудњаци, кожуси који се закопчавају на једном рамену или испод једне мишице. На слици број 40, преузетој из каталога „Кожуси у Србији“ приказан је *мушки кожух са дугим рукавима из Пирота*, из збирке Етнографског музеја у Београду, са инвентарним бројем 37710, који се носио све до шездесетих година XX века. Састоји се од леђног и два предња дела са једним украсом у виду издуженог листоликог орнаментна на грудима и срцолике апликације на лактовима.

Од 1912. год. у мушку ношњу под утицајем већ поменутог војничког начина одевања улази у употребу **шињел**. То је врста капута од модрог или мрког сукна са дугим рукавима, постављеног крзном. Према кроју подсећа на униформу железничара и на војнички шињел⁷⁰. Израђивале су га абације (Е-1722).

Осим шињела носио се и „**микадо**“ који се закопчавао под вратом, са дугим рукавима. Састојао се из леђних делова и два предња крила која су се преклапала и копчала. Микадо може бити са (фотографија 13 ИБ-1892) или без крагне од крзна (фотографија 5 ИБ-1891).

Као обавезан део одеће у зимском периоду су **џемпери** који су се носили испод сакоа, микада или шињела. Плеле су их жене од вунене пређе тамнијих боја. Џемпери су имали округли или V изрез око врата, са или без закопчавања. Жене су их украшавале разним радовима.

Од хаљетака из претходног периода једино су се у овом периоду задржале **кабаница** „опанцак“ и **гуња** чија се боја прилагођавала боји сукна које је у овом периоду коришћено.

Што се тиче **појаса**, он је и даље коришћен у овом периоду, само је краћи и ткан је у комбинацији памучних нити као основа и нити вунене пређе разних боја као потка. Овакав појас су користили старији мушкарци, док су млађи своје чакшире опасивали танким кожним каишевима.

⁷⁰ Милан Ђ. Милићевић, нав. дело, стр. 247–248.

Чобани али и други мушкарци су сами плели **рукавице** с једном дрвеном иглом од вунене пређе. Ове рукавице су биле са једним прстом-палцем.

У овом периоду ношене су **чарапе** од црне вунене пређе дуге до половине листова или до колена. За свакодневну употребу биле су без украса, док су празничне и младожењине украшаване уплитањем или везом вунених нити разних боја. У планинским селима су сточари користили навошта и скорње које су омотавали око ногу да би се заштитили од хладноће и прљавштине.

За свакодневну употребу су коришћени пресни **опанци** од свињске или говеђе коже, а у граду су куповани код опанчара штављени плетени опанци који су још називани и „шумадијски опанци“ (Е-1845). Гумени опанци улазе у употребу након отварања фабрике за гумене производе. Млађи људи и младожење уместо опанака све чешће купују ципеле и чизме.

НАРОДНА НОШЊА ПОСЛЕ ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА ДО ДАНАС

Већина хаљетака старијих традиционалних одлика пред Други светски рат већ је углавном изобичајена, а и оно што је остало у употреби или се од раније сачувало у кућама је за време рата дотрајало.

У периоду после Другог светског рата владала је неуједначеност у очувању традиционалног начина одевања. Мушка ношња је била под утицајем војничког начина одевања, а женска је под знатним утицајем одевања у граду.

Жене су у употреби задржале кошуље од памучног ћенара са наплетеним или нашивеним фабричким чипкама око вратног изреза и рубова рукава и скута (кошуље Е-1788, Е-1790 и Е-1792 из Велике Лукање, Е-2622 из Пирота, Е-1752, невестинска кошуља Е-1169 из Рудиња, слика број 41). У летњем периоду ношене су кошуље без рукава као што је кошуља из Рсоваца са инв. бројем Е-1160 израђена 1955. год. Преко ноћи су жене носиле спаваћице израђене од истог материјала само су уместо рукава имале прерамице, као спаваћица из Велике Лукање Е-1789 израђена половином XX века. Преко кошуље су облачени зубуни од различитих материјала, али најчешће плишани са срменом оптоком од гајтана на грудима (зубун Е-1794 из Велике Лукање, Е-1162 из Рсоваца). Зубуне су пратиле кецеље у истој боји од фабричких материјала. Док је прегача изаткана од домаће вуне представљала истовремено практичан и украсни део одеће, дотле је кецеља од куповног фабричког материјала и без украса представљала углавном само заштитни део одеће при раду у кући и око ње (Е-2655 из Крупца). Коса је чешљана као и у ранијем периоду, док су девојке почеле да шишају

своје плетенице „кике“ и имају кратке косе. Старије жене главу покривају зејтинлијама са штампаним цветним фризом уз обод (марама Е-2646 из Извора, Е-2758 из Гостуше, Е-2660 из Барје Чифлика) или марамама од маркизета (марама Е-1785 из Велике Лукање) украшеним наплитањем различитих чипки (слика број 43, Е-2624). На ногама су ношене плетене црне чарапе, дужине изнад колена, гумени опанци, а ређе пресни. Сукња вутарка је чешће у употреби и полако ће истиснути зубуне. У комплекту се израђују од истог материјала са јелеком имитирајући шумадијску ношњу (плишани јелек Е-1053 из Велике Лукање, а плави плишани јелек Е-1171 чини комплет са сукњом од истог материјала Е-1170 из Рудиња). Од горњих делова одеће кожух је задржан и до данашњих дана, заједно с великим црним плетеним шалом. Плетени џемпери и прслуци-јелеци су део свакодневне одеће у хладним данима. Што се тиче невестинског оглавља, као део свадбеног обичаја, када су је кум или свекрва стављали на главу, каица се задржала до пред крај 50-их година XX века, када ју је дефинитивно потиснуо све популарнији и модернији венчић са велом. У овим годинама је и даље свекрва за своју снају, за дан венчања куповао зубун и ципеле са ниском потпетицом и каишићем за закопчавање. У послератним годинама је владала права несташница текстилних производа, ап је било веома тешко доћи до мараме зејтинлије или чарапа и ципела.

Већ од 60-их година па наовамо код млађих је готово потпуно преовладала градска одећа, делимично шивена код куће, према градским кројевима, од индустријских тканина, а делом је купована конфекцијска роба. То је разумљиво због тога што су се многе девојке са села запошљавале у граду, а неке су се и школовале у градским школама. Под утицајем града сеоске девојке прихватају комбинеzone, брусхалтере, модернији памучни доњи веш, свилене чарапе, модерне ципеле. Да би се и оне девојке које су остале на селу образовале у периоду од 1950. до 1970. су организовани течајеви са темама које су пратиле савремена дешавања.

За разлику од млађих, старије жене како у свакодневној тако и у време празника или свечаним приликама су сачувале и носиле поједине делове ношње, што се код понеких старијих жена из планинских села одржало све до данас. То су пре свега плетене сукње, јелеци, џемпери, шалови, чарапе. Ови делови одеће у комбинацији са данашњим конфекцијским производима имају одлике градске одеће савремених модних карактеристика, која у начину ношења и општег изгледа носи печат укуса сеоске средине.

У послератним годинама у мушкој ношњи сукно мрке и црне боје је било основни материјал за израду чакшира-панталона и горњих хаљетака. Шивене су „клин“ панталоне, код којих су се ногавице постепено сужавале идући према стопалу, а ради лакшег облачења са спољашње стране су били разрезаји који су се закопчавали помоћу 3 до 4 дугмета (Е-1795 и Е-1798 из Нишора). Ове панталоне су ношене упоредо са брич панталонама. Од истог материјала-сукна су кројени и шивени прслуци (Е-1719), сакои (Е-2779 из Велике Лукање) и капути, као топлији и трајнији хаљети. На глави су но-

шене шубаре, качкети и шешири. Кошуље су израђиване од ћенарног платна са таслицама на рукавима и крагном на овалном отвору. Дубоки изрези на грудима су украшавани ушивањем фалти, најчешће по две с обе стране (кошуља Е-1054 из Велике Лукање и кошуља Е-2662 из Барје Чифлика).

Почетком 60-их година XX века знатан број људи се почео запошљавати изван села, у Пироту или неком другом граду, што је довело до промене дотадашњег начина одевања. С развојем индустрије, најпре млађи мушкарци, а полако средовечни и старији почињу са употребом штофаних панталона градског кроја, које су у почетку ношене за време празника, а затим и у свим приликама.

Одлазак људи на привремени рад у иностранство 70-их година XX века такође је утицао на изобичавање неких сукнених делова одеће. Радници на село доносе радничке блузе, панталоне и мантиле од плавог кепера, памучне дугачке гаће и поткошуље за хладније време, штофана одела, конфекцијске кошуље, блузе, капуте и јакне. За покривање главе користи се у зимском периоду шубара, док све већу примену имају качкети, мање шајкаче, и шешири у летњем периоду. Како у женском тако и у мушком одевању знатну примену имају кожуси које израђују ћурчије, чије је лице браон боје, а крзно је окренуто споља у горњем делу пешева. Плетени џемпери с дугим рукавима и јелеци-прслуци са или без копчања су обавезан део мушке одеће заједно са кошуљом. У масовној употреби су остали гумени опанци и све популарније гумене чизме.

С обзиром на стариначка домаћинства по планинским селима, климу и данас се могу видети старији мушкарци са клин панталонама, прслуцима и сакоима од мрког сукна, пре свега због њихове трајности и заштите од хладноће, као и са шубарама, односно качкетима на глави. Гумени опанци ни до данас нису изгубили на значају. Ципеле се носе само за време празника и одласка у град.

Настајањем бувљих пијаца, а касније и отварањем кинеских продавница, људи, како у граду тако и на селу, прихватају делове одеће који су карактеристични за зимски односно летњи период других народа и да га тако назовемо савремени начин облачења, као што су разне „шушкаве“ јакне и прслуци, летње кошуље и блузе, ципеле, чизмице. Осим куповином одеће на већ поменутих местима, старији људи у селима до одеће долазе и „преношењем“ изношених делова одеће од својих млађих укућана. Ова синтетичка роба је униформисана, једнолична, неукусна и простије израде, а што је најважније и много јефтинија од ручно израђених и плетених делова одеће.

Опште шаренило одевања од народне ношње до градског одела задржало се све до данашњих дана, изгубивши при том некадашњу униформност, али задржавајући неке црте препознатљивости сељака Висока и Горњег Понишавља.

Данас, поједине делове мушке или женске народне ношње можемо видети на дечијим прославама у вртићима или школама, на представама фол-

кlorних група и на разним сеоским манифестацијама (фотографија број 14 ИБ-1553/1), што је једна од малобројних појава обнављања ношње, која свакако има одређену улогу у савременом животу.

ЗАКЉУЧАК

Анализирајући основне делове женске и мушке ношње унутар и изван области можемо закључити да ношња у Високу, по типским одликама припада шопској ношњи.

Очуваност ове народне ношње до средине XX века резултат је изолованости од комуникацијских токова, као и одсуство већих миграционих кретања становништва.

Климатске прилике и сточарење на планинама захтевало је готово истоветно одевање у току целе године. Мушка ношња изразито сточарска, израђена је од белог сукна са гајтанима на рубовима и саставима. Кошуља од конопљаног платна носи се уз „бровенеке“. Преко кошуље долази бела сукнена хаљина са рукавима, затим дуги бели јелек без рукава и најзад широки вунени црвени појас са кожним „ремиком“ преко њега. Јагњећа шубара, барла, вунене плетене чарапе, пресни опанци саставни су део ове ношње која се код већине становника задржала у употреби све до Првог светског рата. Основне одевне предмете женске народне ношње чине дугачка равно кројена кошуља типа тунике, са рукавима, израђена од конопље, касније од памука, преко које се носи карактеристичан горњи хаљетак „сукно“ – дуга хаљина без рукава напред непросечена која целој ношњи даје специфичан изглед. Ту су још појас – тканица, прегача, сукнени хаљаци са рукавима, дугачак кожух без рукава. За покривање главе карактеристична је плитка црвена капа – каица, бела марама „забрата“ и касније шамија „зејтинлија“. Поред тога што су празнични хаљаци били боље израде и са више украса, допуњавани су накитом који се у овим крајевима мање користио. Накит се највише набављао за невесте и то од стране младожењине породице, а куповао се на вашарима или је доношен са разних путовања. Познате су пиротске пафте, трочлане плоче за појас, рађене техником искуцавања, украшене углавном вегетабилним украсима. Поред накита новац заузима значајно место у украшавању било као део украса, ниска на челу или врату или уплетен у косу.

Анализа наведених хаљетака мушке и женске ношње упућује на њихово давнашње порекло – старобалканско и старословенско. У науци се сматра да су у мушкој ношњи више сачувани елементи ношње балканских сточара (плитке чакшире – бровенеци, гуња, опанцак), а у женској старословенски елементи, посебно у кроју хаљине сукно, шубе и колије.

После Првог светског рата по селима се увелико шири ношња која се може назвати полуварошка или полувојничка. Хаљеди су кројени од вунене тканине само уместо беле боје све већу примену има бојено сукно. Осим промене у боји домаћих тканина, првенствено сукна, знатне су новине у кроју појединих хаљетака. Уместо чакшира „бревенека“ носе се панталоне без украса са гајтанима. Првобитно су кројене „брич“ панталоне са испустима – разрезима са стране, а после „клин“-панталоне, чије се ногавице сужавају наниже. На горњем делу тела носи се кошуља са рукавима сакупљеним на наруквице – таслице, прслук, јелек и „капут“ затваран до под грло као и плетени џемпери.

После Другог светског рата са побољшањем прилика, све разноврснијом производњом индустријских тканина, могућношћу за боље снабдевање у граду и понеким селима, одласком на рад у друге крајеве наше земље и у иностранство, с приливом текстилне робе из Кине, Бугарске и Турске, допринели су да се у одевању становника височких села у околини Пирота све више користе индустријске тканине као и готова обућа фабричке производње. Те промене су настале најпре код млађих, а затим и код старијих житеља. Ни стариначко становништво није одолело униформисаности јефтинијим деловима одеће са бувљих пијаца или из кинеских радњи. У одећи све мању примену имају сукно и друге тканине домаће израде, а изглед целокупног одела добија одлике градске одеће. Поједини сукнени хаљеди као што су панталоне, прслуци, капути – задржали су се до данас у одевању само код појединих старијих мушкараца и жена.

ЛИТЕРАТУРА

1. Милка Јовановић, Народна ношња у Србији у 19. веку (IX Подручје шопског становништва), СЕЗ 8, Београд 1979.
2. Јерина Шобић, Разматрања о шопској ношњи, ГЕМ 24, Београд 1961.
3. Владимир М. Николић, Стари Пирот, етнолошке белешке из прошлости града, Пирот 1974.
4. Милан Ђ. Милићевић, Краљевина Србија, Београд 1884.
5. Известия на Народния Етнографски музей въ София, година X-XI, София 1932; Ст. Ј. Костов, Бълодрешковци въ Северозападна България.
6. Милка Јовановић и Јасна Бјеладновић, Основне одлике и промене народне ношње у Ђердапском подунављу од последњих деценија XIX века до савременог доба, ГЕМ 57, Београд 1993.
7. Радмила Крушковић, Накит из етнографске збирке музеја у Нишу, каталог, Народни музеј Ниш, 1972.
8. Снежана Бранковић, Сопот, Београд 1997.

9. Божидар Здравковић, Од Алачев Чивлика до Великог Јовановца, Пирот 1976.
10. Јасна Бјеладиновић, Ношња у Ибарском Колашину, Штавици и околини Новог Пазара, ГЕМ 43, Београд 1979.
11. Ђорђе Тешић, Народни накит 19. века, ГЕМ 26, Београд 1963.
12. Абдулах Шкаљић, Турцизми у српскохрватском језику, Сарајево 1985.
13. Татомир П. Вукановић, Етногенеза Јужних Словена (одећа, обућа и накит), Врањски гласник 10, Врање 1974.
14. Владимир М. Николић, Из Лужнице и Нишаве (етнолошка грађа и расправе) Београд 1910.
15. Инж. Б. Јовановић и инж. В. Ђорђевић, Водопривредни аспекти Понишавља у пиротској околини, Пиротски зборник 8-9 (Пирот, 1877-1977) Пирот 1979.
16. Гаврило Видановић – Сазда, Висок (Привредно географска испитивања), САНУ посебна издања, Географски институт, Београд 1955.
17. Јован Цвијић, Балканско полуострво и јужнословенске земље, књига II, Београд 1931.
18. Владимир Карић, Србија, Београд, 1887.
19. Ива Трајковић, Златарство, кујунцилук и накит Горњег Понишавља кроз векове, каталог изложбе, Ниш-Пирот, 2003. год.
20. Јасна Бјеладиновић Јергић, Народна ношња у Буцаку, ГЕМ 61-62, Београд, 1999. год.
21. Тихомир Ђорђевић, Наш народни живот I-IV, Београд, 1984. год.
22. Вита Живковић, Торлак, Пирот, 1994. год.
23. Мирко Живановић, Нишавље, Пирот, 1933. год.
24. Борисав Јовановић, Чиниглавци, Музеј Понишавља Пирот, 1984. год.
25. Сашка Велкова, Чарапе Пирота и околине, Музеј Понишавља Пирот, 2004. год.
26. Вилма Нишкановић, Кожуси у Србији, Етнографски музеј Београд, 1998. год.
27. Вера Шарац-Момчиловић, Обућа у Србији, Етнографски музеј Београд, 1996. год.
28. Вилма Нишкановић, Забратка – женска марама југоисточне Србије, ГЕМ 58–59, Београд 1995. год.
29. Никола Пантелић, Етнолошка грађа из Буцака, ГЕМ 37, Београд 1974. год.

КАТАЛОШКА ОБРАДА

ЖЕНСКА НОШЊА

1. ПЛАТНО ЗА ИЗРАДУ КАИЦЕ
Бело правоугаоно кудељно платно извезено покрстицом бордо вуненим нитима у виду ребра, од којих ће ушивањем настати полулопта тј. невестинска капа-каица. Вез покрстица није довршен на целом платну.
Непознато место, почетак XX века, инв. број Е-1443
Димензије: ширина 15,5 цм, дужина 78,5 цм
2. ПЛАТНО ЗА ИЗРАДУ КАИЦЕ
Бело правоугаоно кудељно платно извезено покрстицом од црвене вунене пређе у виду ребра, од којих ће ушивањем настати полулопта-каица.
Село Завој, уочи Другог светског рата, инв. број Е-1079
Димензије: ширина 15 цм, дужина 86 цм
3. КАИЦА
Невестинска капа-каица се правила од правоугаоног белог кудељног платна, густо извезеног црвеном вуном, покрстицом у виду ребра тако да се није видела белина платна. Овако извезен правоугаони комад платна набирао се у полулопту. Врх капе је „заплетен“ вуненом пређом разних боја (црвена, жута, плава, сива и црна).
Непознато место, почетак XX века, инв. број Е-1442
Димензије: пречник отвора за главу 20 цм, висина 12 цм
4. КАИЦА
Невестинска капа-каица је прављена од правоугаоног белог кудељног платна, густо извезеног црвеном вуном, покрстицом у виду ребра тако да се није видела белина платна. Овако извезен правоугаони комад платна набиран је у полулопту. Врх капе је „заплетен“ вуненом пређом разних боја (розе, љубичаста, окер).
Село Завој, уочи Другог светског рата, инв. број Е-1078
Димензије: пречник отвора за главу 20 цм, висина 13 цм
5. КАИЦА
Невестинска капа-каица је прављена од правоугаоног белог кудељног платна, густо извезеног црвеном вуном, покрстицом у виду ребра тако да се није видела белина платна. Овако извезен правоугаони комад платна набиран је у полулопту. Врх капе је „заплетен“ вуненом пређом разних боја (бордо, плава, маслинастозелена, сива).
Село Паклештица, 1952. год., инв. број Е-1041
Димензије: пречник отвора за главу 18 цм, висина 11,5 цм
6. ФЕС СА ТЕПЕЛУКОМ
Оглавље чини комплет који се састоји од црвеног феса, тепелука, привеска за оглавље и прочеља-наниза од шљокица и турских парица са једном сребрном. Фес је израђен од памучног црвеног платна састављеног у облику прстена, попуњеног некаквим крутим материјалом. На отворени део феса се надовезује тепелук у облику двоструке калоте. Искуцавањем је у средишњем делу направљен цвет око којег је распоређено у шест мањих полукружница по један мали цветић. Овај мањи испупчени део зракасто уоквирује пет кракова, а између њих је по један мотив крина. Уз руб тепелука су рупице које су служиле за причвршћивање тепелука за фес. На предњој страни феса је прикачен привезак за оглавље, троугластог облика од зрна за украшавање – перлица беле, жуте, црвене, зелене и плаве боје правећи ромбове. На доњем рубу троугла су привесци од перлица са по једном већом црвеном на средини. На руб феса у предњем делу је причвршћено прочеље – наниз од металних шљокица и цевастих перли, док је у другом реду наниз од жутих турских парица са једном већом сребрном у средини из 1840. године.
Село Суково, XIX век, инв. број Е-2823
Димензије: пречник тепелука 14,5 цм, висина тепелука око 5 цм, пречник феса око 17 цм, висина привеска од перли 7,5 цм, дужина прочеља од шљокица 27 цм, дужина прочеља од турских парица 19 цм
7. МАРАМА „ВРЗОГЛАВКА“
Бела троугласта марама фабричке израде од памучног платна. Машински порубљене две стране.
Непознато место, прва половина XX века, инв. број Е-1533
Димензије: 85 x 82 x 126 цм
8. МАРАМА „ВРЗОГЛАВКА“
Бела троугласта ланена марама фабричке производње. Шарана је у самом ткању-груписана четири квадратића и пуне дебље линије. Пера су порубљена и на ивице им је пришивена трака.

- Непознато место, прва половина XX века, инв. број Е-1532
Димензије: 54 x 57 x 100 цм
9. МАРАМА „ШАМИЈА“
Четвртаста бела марама, фабричке израде од памучног материјала, машински порубљена свиленим белим нитима.
Село Костур, прва половина XX века, инв. број Е-2639
Димензије: 102 x 104 цм
10. МАРАМА „ШАМИЈА-ЗЕЛТИНЛИЈА“
Четвртаста марама фабричке израде зеленомаслинасте боје са штампаном цветном бордуrom дуж ивица и по једним штампаним букетићем у сваком углу. Марама је од памучног материјала и није порубљена.
Село Костур, половина XX века, инв. број Е-2636
Димензије: 100 x 99,7 цм
11. МАРАМА „ШАМИЈА-ЗЕЛТИНЛИЈА“
Четвртаста марама фабричке израде жутомаслинасте боје са штампаном цветном бордуrom дуж ивица и по једним штампаним букетићем у сваком углу. Марама је од памучног материјала и није порубљена.
Село Извор, половина XX века, инв. број Е-2648
Димензије: 95 x 95 цм
12. МАРАМА „ШАМИЈА-ЗЕЛТИНЛИЈА“
Четвртаста марама зеленомаслинасте боје, фабричке израде од памучног материјала. Машински је порубљена и украшена нашивањем траке фабричке израде дуж две ивице, тако да се чипка видела када је марама била пресавијена у троугао.
Село Барје Чифлик, половина XX века, инв. број Е-2660
Димензије: 104 x 108,5 цм, ширина чипке 1,5 цм
13. МАРАМА „ЗЕЛТИНЛИЈА“
Четвртаста маслинастозелена марама фабричке израде од памучног материјала. Опшивена је свиленим концем исте боје. Марама је купљена за удају.
Село Гостуша, 1946. год., инв. број Е-2758
Димензије: 104 x 107 цм
14. МАРАМА „ШАМИЈА-КАЦАВКА“
Четвртаста марама фабричке израде тамнобраон боје од памучног материјала. Дуж ивица је штампана цветна бордура у белим и црвеним тоновима. Машински је порубљена. Непознато место, прва половина XX века, инв. број Е-1142
Димензије: 105 x 105 цм
15. МАРАМА „ШАМИЈА“
Бела памучна четвртаста марама, порубљена машински свиленим белим концем. Украшена је хеклањем чипке дуж две ивице, тако да се чипка видела када је марама пресавијена у троугао.
Село Извор, половина XX века, инв. број Е-2646
Димензије: 104 x 106 цм, ширина чипке 4,5 цм
16. МАРАМА „ЗАБРАТКА МАРКИЗЕТНА“
Четвртаста марама од зеленог маркизета фабричке израде. Дуж две ивице је нашивена плетена чипка са металним шљокицама, тако да се чипка видела када је марама пресавијена у троугао.
Село Велика Лукања, половина XX века, инв. број Е-1785
Димензије: 96 x 102 цм, ширина чипке 1,5 цм
17. КОШУЉА „ГРСНИЧАРКА“
Женска кошуља са дугим рукавима израђена од конопљаног платна „грснице“. Крој: предњи и леђни део су два равна комада конопљаног платна, на бочним странама су укројени клинови-умецни (на десној бочној страни су два уметка, а на левој један уметак) који кошуљи дају већу ширину у доњем делу. Рукави су равни, широки и неукројени израђени од тањег конопљаног платна. Око врата је овалан изрез са малом јачицом од 1,5 цм на којој је цик-цак вез од црног памучног конца. На грудима је дубок разрез у облику латиничног слова V од 33 цм који је опшивен тањим конопљаним платном ширине 7 цм. Копчање је помоћу једног дугмета. На доњи руб кошуље је нашивено парче тањег конопљаног платна ширине 12,5 цм.
Село Височка Ржана, почетак XX века, инв. број Е-1112
Димензије: дужина 118 цм, ширина 152, дуж. рукава 46 цм, шир. рукава 27 цм
18. КОШУЉА „ГРСНИЧАРКА“
Женска кошуља са дугим рукавима израђена од конопљаног платна „грснице“. Крој: предњи и леђни део су два равна комада конопљаног платна, на бочним странама су укројени клинови-умецни (на десној бочној страни су два уметка, а на левој један уметак) који кошуљи дају већу ширину у доњем делу. Рукави су равни, широки и неукројени израђени од тањег конопљаног платна. Око врата је овалан изрез са малом јачицом од 1,5 цм на којој је вез покрстица од црног памучног конца, а порубљен је жутиим памучним концем. На грудима је дубок разрез у облику латиничног слова V од 30 цм

- који је опшивен тањим конопљаним платном ширине 7,5 цм. Копчање је помоћу једног дугмета. На доњи руб кошуље је нашивен комад тањег конопљаног платна ширине 12 цм. Непознато место, прва половина XX века, инв. број Е-1130
Димензије: дужина 115 цм, ширина 162, дуж. рукава 44 цм, шир. рукава 26,5 цм
19. КОШУЉА „ДАРОВНА“
Женска кошуља са дугим рукавима израђена од конопљаног платна „грснице“. Крој: предњи и леђни део су два равна комада конопљаног платна, на бочним странама су укројени клинови-умецци (на десној бочној страни су два уметка, а на левој један уметак) који кошуљи дају већу ширину у доњем делу. Рукави су равни, широки и неукројени израђени од тањег финог конопљаног платна са по једним равним уметком на предњој страни рукава. Око врата је овалан изрез са обрубом од тањег финог конопљаног платна, који на грудима прелази у дубоки изрез у облику латиничног слова V од 25 цм. Село Завој, око 1940. год., инв. број Е-1125
Димензије: дужина 105 цм, ширина 160 цм, дуж. рукава 50 цм, шир. рукава 24 цм
20. КОШУЉА
Женска кошуља без рукава од конопљаног платна. Крој: предњи и леђни део је један велики правоугаони комад платна на којем је у средини прорезан отвор за главу. На бочним странама су укројени клинови-умецци који кошуљи дају већу ширину у доњем делу. Око врата је овалан изрез са малом јачицом од 1 цм. На грудима је дубоки изрез обрађен подвијањем ивица. Носила се леги. Непознато место, прва половина XX века, инв. број Е-1133
Димензије: дужина 120 цм, ширина 154 цм, дуж. изреза на грудима 25 цм
21. КОШУЉА
Женска недовршена кошуља без рукава и обрађених ивица. Израђена је од конопљаног платна. Предњи и леђни део је један велики правоугаони комад платна на којем је на средини направљен отвор за главу. На бочним странама су умецци који кошуљи дају већу ширину. Непознато место, половина XX века, инв. број Е-1197
Димензије: дужина 95 цм, ширина 162 цм
22. КОШУЉА
Женска недовршена кошуља без рукава и обрађених ивица. Израђена је од конопљаног платна. Предњи и леђни део је један велики правоугаони комад платна. На бочним странама су умецци који кошуљи дају већу ширину. Отвор за главу није прорезан. Непознато место, половина XX века, инв. број Е-1206
Димензије: дужина 123 цм, ширина 156 цм
23. КОШУЉА „ДАРОВНА“
Женска кошуља од конопљаног платна са дугим рукавима од белог шифона. Крој: предњи и леђни део је један велики правоугаони комад платна на којем је у средини прорезан отвор за главу. На бочним странама су укројени клинови-умецци који кошуљи дају већу ширину у доњем делу. Рукави су равни, широки и неукројени састављени из већег и мањег платна. Око врата је овалан изрез порубљен белим шифоном, машински. Изрез на грудима је прав 21 цм, порубљен машински. На доњи руб кошуље је нашивен карнер од белог шифона 7,5 цм. Кошуља је рађена у два наврата. На старију ручно сашивену конопљану кошуљу су касније додати рукави и карнер од белог шифона, машински. Непознато место, инв. број Е-1773
Димензије: дужина 100 цм, дуж. рукава 44 цм, шир. рукава 27,5 цм
24. КОШУЉА
Женска кошуља са дугим рукавима од ланеног платна. Крој: предњи и леђни део је један велики правоугаони комад платна на којем је у средини прорезан отвор за главу. На бочним странама су укројени клинови-умецци који кошуљи дају већу ширину у доњем делу. Рукави су равни, широки и неукројени и завршавају се хекланом чипком ширине 3 цм. Око врата је овалан изрез са малом јачицом 1,5 цм. На грудима је дубоки изрез, са наглашеном десном страном, која је уједно и оплетена плавим памучним концем. Кошуља је машински шивена и порубљена. Непознато место, прва половина XX века, инв. број Е-1647
Димензије: дужина 127 цм, ширина 130 цм, дуж. рукава 41 цм, шир. рукава 41 цм
25. КОШУЉА
Женска кошуља са дугим рукавима од памучног платна. Крој: предњи и леђни део су два равна комада платна, а на бочним странама су укројени умецци који кошуљи дају већу ширину у доњем делу. Рукави су равни, широки и неукројени. У дну скута и рукава су машинским путем направљене три фалте. Изрез око врата је овалан и обрађен платном тамнобраон боје. На грудима је дубоки изрез од 35 цм, машински обрађен. Копчање је помоћу једног дугмета. Доњи део скута

- кошуље са фалтама се видео испод горњих хаљетака.
Село Крупац, 30-их година XX века, инв. број Е-1120
Димензије: дужина 120 цм, ширина 172 цм, дуж. рукава 48 цм, шир. рукава 31 цм
26. КОШУЉА
Женска кошуља са дугим рукавима од белог танког ланеног платна. Крој: предњи и леђни део је један велики равни комад платна на којем је на средини направљен отвор за главу, а на бочним странама су ушивени клинови који кошуљи дају већу ширину у доњем делу. Рукави су равни, широки и неукројени. Изрез око врата је округло, са малом јачицом, а на грудима је разрез ручно порубљен. Делови кошуље су састављани и порубљивани ручно.
Село Велика Лукања, 20-их година XX века, инв. број Е-1787
Димензије: дужина 116 цм, ширина 176 цм, дуж. рукава 49 цм, шир. рукава 29 цм
27. КОШУЉА
Женска кошуља од ланеног платна са дугим рукавима. Кројена је из једног равног комада платна на којем је на средини просечен отвор за главу, а на бочним странама су укројени умети (на десној два, на левој један уметак). Рукави су равни, широки и неукројени. На доњу ивицу кошуље је нашивен карнер 11 цм од истог материјала. Изрез око врата је овалан и на грудима прелази у дубоки разрез који је украшен оплитањем десне ивице плавом и белом бојом. Ивице рукава су оплетене маслинасто зеленим концем.
Непознато место, 40-их год. XX века, инв. број Е-1119
Димензије: дужина 110 цм, ширина 166 цм, дуж. рукава 51 цм, шир. рукава 24,5 цм
28. КОШУЉА
Женска кошуља са дугим рукавима од ланеног платна. Крој: предњи и леђни део је један велики равни комад платна на којем је на средини направљен отвор за главу, а на бочним странама су ушивена по два клина који кошуљи дају већу ширину у доњем делу. Рукави су равни, широки и неукројени од ланеног платна са утканим свиленим нитима, чије су ивице оплетене памучном чипком ширине 3 цм. Изрез око врата је овалан, оплетен памучним концем. На грудима је разрез 22,5 цм, чија је десна страна оплетена.
Непознато место, прва половина XX века, инв. број Е-1205
Димензије: дужина 114 цм, ширина 168 цм, дуж. рукава 40 цм, шир. рукава 18 цм
29. КОШУЉА
Женска кошуља без рукава израђена од белог ланеног платна. Кројена је из једног правоугаоног комада платна на којем је на средини направљен отвор за главу, а на бочним странама су ушивени умети, који кошуљи дају већу ширину. На руб кошуље је нашивен бели карнер од маркизета. Изрез око врата је овалан с нашивеном малом чипком, а разрез са закопчавањем је на левој страни од рамена до груди. Изрези за руке нису порубљени. Могуће је да су били оштећени па су одшивени. Кошуљу је носила жена док је дојила, па је и разрез зато са стране.
Село Велика Лукања, половина XX века, инв. број Е-1788
Димензије: дужина 94 цм, ширина 70 цм, шир. карнера 12 цм
30. КОШУЉА
Женска кошуља са дугим рукавима. Предњи и леђни део је један правоугаони комад памучног ћенара на којем је на средини направљен отвор за главу, а на бочним странама су ушивени клинови који кошуљи дају већу ширину у доњем делу. Рукави су равни, широки и неукројени израђени од свиленог ћенара. На ивице рукава је нашивена свилена чипка фабричке израде 4 цм. Изрез око врата је овалан а на грудима прелази у дубоки отвор. Ивице изреза су оплетене чипком ширине 5 цм на чијим крајевима се налазе зелене перлице. Копчање је помоћу једног дугмета. На доњи руб кошуље је нашивена ручно рађена памучна чипка ширине 7 цм.
Пирот, 20-их год. XX века, инв. број Е-918
Димензије: дужина 122 цм, ширина 140 цм, дуж. рукава 50 цм, шир. рукава 22 цм
31. КОШУЉА
Женска кошуља са дугим рукавима израђена од белог памучног ћенарног платна. Предњи и леђни део је један равни комад платна на којем је на средини направљен отвор за главу, а на бочним странама су укројени по један већи и један мањи уметак. Око врата је овалан изрез, непорубљен, а на грудима је дубоки разрез машински обрађен. Рукави су равни, широки и неукројени.
Село Велика Лукања, 20-их год. XX века, инв. број Е-1786
Димензије: дужина 122 цм, ширина 180 цм, дуж. рукава 52 цм, шир. рукава 22 цм
32. КОШУЉА
Женска кошуља са дугим рукавима израђена од белог памучног ћенарног платна. Предњи и леђни део је један равни комад платна на којем је на средини направљен отвор за гла-

- ву, а на бочним странама су укројени умечи. Рукави су равни, широки и неукројени. Око врата је овалан изрез и на грудима прелази у дубоки разрез. На доњи руб кошуље је наплетена чипка од белог свиленог конца шир. 4,5 цм.
Село Извор, прва половина XX века, инв. број Е-2651
Димензије: дужина 115 цм, ширина 144 цм, дуж. рукава 45,5 цм, шир. рукава 24 цм
33. КОШУЉА
Женска кошуља са дугим рукавима израђена од белог памучног ћенарног платна. Предњи и леђни део је један равни комад платна на којем је на средини направљен округли отвор за главу, а на бочним странама су укројени умечи. Рукави су равни, широки и неукројени. На рубове рукава и саме кошуље су нашивене чипке фабричке израде (4 и 9,5 цм). Округли изрез око врата је оплетен љубичастим свиленим концем. Разреза на грудима нема, већ је тај део украшен ушивањем две фалте, од којих је једна оплетена љубичастим концем.
Пирот, прва половина XX века, инв. број Е-2607
Димензије: дужина 103 цм, ширина 130 цм, дуж. рукава 38 цм, шир. рукава 22 цм
34. КОШУЉА
Женска кошуља са дугим рукавима израђена од белог памучног ћенарног платна. Предњи и леђни део је један равни комад платна на којем је на средини направљен округли отвор за главу, а на бочним странама су укројени умечи. Рукави су равни, широки и неукројени. Украшени су извлачењем неких жица у току самог ткања платна. У пределу рамена рукави су за остали део кошуље састављени хекланом траком. На руб рукава је наплетена чипка од памучног белог конца шир. 4,5 цм. Изрез око врата је четвртаст, оплетен љубичастим памучним концем. На доњи руб кошуље је наплетена чипка, шпицастих крајева, ширине 16,5 цм. Делови кошуље састављени су машинским путем.
Пирот, половина XX века, инв. број Е-2622
Димензије: дужина 112 цм, ширина 134 цм, дуж. рукава 47 цм, шир. рукава 22 цм
35. КОШУЉА
Женска кошуља са дугим рукавима израђена од белог памучног ћенарног платна. Предњи и леђни део су два равна комада платна, а на бочним странама су укројени умечи. Рукави су равни, широки и неукројени. Код рамена су украшени ушивањем чипке, а на доњи руб је нашивен карнер од беле чипке фабричке израде. Изнад поруба рукава су пуним везом извезена три правоугаоника. Изрез на грудима је четвртаст и украшен је нашивањем беле чипке само на грудима. На леђима је разрез ради лакшег облачења.
Непознато место, половина XX века, инв. број Е-1752
Димензије: дужина 98 цм, дуж. рукава 45 цм, шир. рукава 18 цм
36. КОШУЉА
Женска кошуља са дугим рукавима израђена од белог памучног ћенарног платна. Предњи и леђни део је један равни комад платна на којем је на средини направљен округли отвор за главу, а на бочним странама су укројени умечи. Рукави су равни, широки и неукројени, завршени хекланом чипком од памучног конца. Изрез око врата је овалан са нашивеном фабричком чипком. Разрез са закопчавањем је на левој страни од рамена до груди, ради лакшег отварања кошуље приликом дојења.
Село Велика Лукања, половина XX века, инв. број Е-1792
Димензије: дужина 112 цм, ширина 146 цм, дуж. рукава 44,5 цм, шир. рукава 20 цм
37. КОШУЉА
Женска кошуља са дугим рукавима. Предњи и леђни део је један равни комад памучног ћенарног платна на којем је на средини направљен округли отвор за главу, а на бочним странама су укројени умечи. Рукави су равни, широки и неукројени од белог свиленастог материјала са карнером и два реда шупљикавог веза. На средини кошуље је уметнуто парче ћенарног платна другачијег ткања (или је кошуља била оштећена у том делу или је на тај начин извршено продужавање). Изрез око врата је овалан, украшен ушивањем трачице од чипке. Разрез је на левој страни од рамена до груди. На доњи руб кошуље је нашивен карнер од белог свиленастог материјала шир. 9 цм.
Село Велика Лукања, половина XX века, инв. број Е-1790
Димензије: дужина 102 цм, ширина 146 цм, дуж. рукава 45 цм, шир. рукава 20 цм
38. КОШУЉА-СПАВАЊИЦА
Женска кошуља-спавањца са прерамицама од памучног ћенарног платна. Састављена је из више различито тканих делова, тако да су на боковима уметнути клинови и две попречне чипке. На доњи руб кошуље је нецована чипка шир. 9,5 цм.
Село Велика Лукања, половина XX века, инв. број Е-1789
Димензије: дужина 79 цм

39. КОШУЉА „НЕВЕСТИНСКА“
Женска кошуља са дугим рукавима. Предњи и леђни део је један равни комад шифонског платна на којем је на средини направљен округли отвор за главу, а на бочним странама су укројени умеци. Рукави су равни и широки од белог жоржета и за шифонски део кошуље су састављени чипком. На ивицу рукава је нашивен жоржетни карнер шир. 5 цм. Изнад карнера се налази везени венчић. Изрез око врата је овалан, украшен нашивањем розе трачице и везеним кратким венчићем. На доњи руб кошуље је нашивен карнер шир. 12 цм. Село Рудиње, 1956. год., инв. број Е-1169
Димензије: дужина 117 цм, ширина 150 цм, дуж. рукава 40 цм, шир. рукава 20 цм
40. КОШУЉА
Женска кошуља без рукава од белог шифона. Предњи и леђни део је један правоугаони комад платна на којем је на средини направљен отвор за главу, а на бочним странама су укројени клинови који кошуљи дају већу ширину у доњем делу. На доњи руб кошуље је нашивена фабричка чипка 7 цм. Кошуља нема рукава. Изрез око врата и на грудима је овалан, машински порубљен. Кошуља је носена у летњем периоду. Село Рсовци, 1955. год., инв. број Е-1160
Димензије: дужина 110 цм, ширина 148 цм
41. САЈА
Женски хаљетак од конопљаног платна са кратким, правим и неукројеним рукавима, спреда отворена целом дужином. Кројена је из леђног равног дела и два предња са бочним умецима који саји дају већу ширину у доњем делу. Изрез око врата је овалан. На ивице хаљетка је нашивен љубичасти вунени гајтан. На пешевима у висини груди су нашивене црне траке дужине 30 цм опшивене цик-цак црним везом. Делови саје састављани ручно. Непознато место, XIX век, инв. број Е-1113
Димензије: дужина 104 цм, ширина 153 цм
42. СРМЕНО СУКНО
Женска хаљина без рукава од црног домаћег ваљаног сукна, спреда непросечена. Крој: предњи и леђни део су два равна комада сукна која се спајају на раменима тако да су отвори за руке могли да се обликују у округлине, а на бочним странама су уметнути клинови „бочници“ који помало наглашавају струк и хаљини у доњем делу дају већу ширину. На десној бочној страни је косо прорезан џеп, постављен плавим плишем и опшивен дворедним црвеним свиленим гајтаном. Овални изрез око врата, опшивен са два реда љубичастиог гајтана, спреда на грудима прела-
- зи у дубоки правоугаони изрез. Ивица грудног изреза је опшивена љубичастиим гајтаном и украшена пришивеном љубичастиом свиленим плетеницом. Овај украс од гајтана прате два реда бордо свиленог и два реда срменог танког гајтана, црвено-бело-жута трака фабричке израде и три реда равног веза ланчаним бодом од жутог и црвеног свиленог конца. Ивице хаљине и изреза за руке су опшивене дворедним црвеним свиленим гајтаном. Непознато место, почетак XX века, инв. број Е-1232
Димензије: дужина 95 цм, ширина 230 цм
43. СРМЕНО СУКНО
Женска хаљина без рукава од црног домаћег ваљаног сукна, спреда непросечена. Крој: предњи и леђни део су два равна комада сукна која се спајају на раменима тако да су отвори за руке могли да се обликују у округлине, а на бочним странама су уметнути клинови „бочници“ који помало наглашавају струк и хаљини у доњем делу дају већу ширину. На десној бочној страни је косо прорезан џеп опшивен дворедним црвеним вуненим гајтаном. Овални изрез око врата, опшивен са два реда вуненог жутог гајтана, који на грудима прелази у дубоки правоугаони изрез, украшен следећом композицијом украса: на ивице изреза је нашивена срмена златаста плетеница, затим два реда срменог гајтана између којих је љубичасти свилени гајтан, затим је трака фабричке израде и на крају је прави ланчани вез од наранџастог и црвеног конца. Изрези за руке и ивице хаљине су опшивени дворедним црвеним вуненим гајтаном. Село Барје Чифлик, половина XX века, инв. број Е-2601
Димензије: дужина 104 цм, ширина 220 цм
44. СУКНО
Женска хаљина без рукава од црног домаћег ваљаног сукна, спреда непросечена. Крој: предњи и леђни део су два равна комада сукна која се спајају на раменима тако да су отвори за руке могли да се обликују у округлине, а на бочним странама су уметнути клинови „бочници“ који помало наглашавају струк и хаљини у доњем делу дају већу ширину. На десној бочној страни је косо прорезан џеп опшивен дворедним црвеним вуненим гајтаном. Изрез око врата је овалан опшивен са два реда међусобно одвојена црвена гајтана и на грудима прелази у дубоки правоугаони изрез украшен свиленим наранџастом плетеницом, пет редова наранџастог свиленог гајтана, траком фабричке израде и везом од црвеног и жутог свиленог конца „колча-

- сте“ и „крстасте шевуљке“. Уз ивицу хаљине и изреза за руке је нашивен дворедни црвени вунени гајтан.
Непознато место, прва половина XX века, инв. број E-528 цм
Димензије: дужина 103 цм, ширина 208 цм
45. СУКНО
Женска хаљина без рукава од црног домаћег ваљаног сукна, спреда непросечена. Крој: предњи и леђни део су два равна комада сукна која се спајају на раменима тако да су отвори за руке могли да се обликују у округлине, а на бочним странама су уметнути клинови „бочници“ који помало наглашавају струк и хаљини у доњем делу дају већу ширину. На десној бочној страни је косо прорезан џеп опшивен свиленим црвеним гајтаном. Изрез око врата је овалан опшивен са два реда међусобно одвојена љубичаста гајтана и на грудима прелази у дубоки правоугаони изрез украшен свиленом жутом плетеницом, четири крупнија и четири тања жута свилена гајтана, траком фабричке израде и везом од црвеног и жутог конца „крстасте шевуљке“. Уз ивицу хаљине и изреза за руке је нашивен дворедни црвени свилени гајтан.
Непознато место, прва половина XX века, инв. број E-1229
Димензије: дужина 104 цм, ширина 218 цм
46. СУКНО
Женска хаљина без рукава од црног домаћег ваљаног сукна, спреда непросечена. Крој: предњи и леђни део су два равна комада сукна која се спајају на раменима тако да су отвори за руке могли да се обликују у округлине, а на бочним странама су уметнути клинови „бочници“ који помало наглашавају струк и хаљини у доњем делу дају већу ширину. На десној бочној страни је косо прорезан џеп опшивен дворедним црвеним вуненим гајтаном. Изрез око врата је овалан опшивен са два реда међусобно одвојена гајтана, жутим и наранџастим и на грудима прелази у дубоки правоугаони изрез украшен свиленом наранџастом плетеницом, шест редова наранџастиг свиленог гајтана, траком фабричке израде и везом од црвеног и жутог конца „колчасте“ и „крстасте шевуљке“. Уз ивицу хаљине и изреза за руке је нашивен дворедни црвени вунени гајтан.
Непознато место, прва половина XX века, инв. број E-529
Димензије: дужина 110 цм, ширина 240 цм
47. СУКНО
Женска хаљина без рукава од црног домаћег ваљаног сукна, спреда непросечена. Крој: предњи и леђни део су два равна комада сукна која се спајају на раменима тако да су отвори за руке могли да се обликују у округлине, а на бочним странама су уметнути клинови, један већи и један мањи, који помало наглашавају струк и хаљини у доњем делу дају већу ширину. На десној бочној страни је косо прорезан џеп опшивен са два реда црвеног вуненог гајтана. Изрез око врата је овалан, опшивен са два међусобно одвојена наранџаста вунена гајтана, који на грудима прелази у срцолики изрез украшен следећом композицијом: ивица изреза је опшивена жутим танким гајтаном, а сам изрез прате жути свилени гајтани у четири реда, трака фабричке израде и вез од црвеног и жутог
- предњи и леђни део су два равна комада сукна која се спајају на раменима тако да су отвори за руке могли да се обликују у округлине, а на бочним странама су уметнути клинови, по један већи и један мањи, који помало наглашавају струк и хаљини у доњем делу дају већу ширину. На десној бочној страни је косо прорезан џеп, постављен истим сукном и опшивен са два реда танког жутог вуненог гајтана у чијој средини се налази срмена сребрнаста плетеница. Овални изрез око врата је опшивен са два реда црвеног вуненог гајтана који на грудима прелази у дубоки правоугаони изрез украшен сременом цик-цак трачицом, четири реда срмене плетенице, жуто-црном траком фабричке израде и нашивене сребрнасте и златасте срмене трачице у виду вијуга. Уз ивицу хаљине и изреза за руке је нашивен дворедни танки вунени жути гајтан у чијој средини је срмена плетеница.
Непознато место, прва половина XX века, инв. број E-820
Димензије: дужина 101 цм, ширина 216 цм
48. СУКНО „НЕДОВРШЕНО“
Женска хаљина без рукава од црног домаћег ваљаног сукна, спреда непросечена. Крој: предњи и леђни део су два равна комада сукна која се на раменима састављају тако да су изрези за руке могли да се обликују у округлине. На бочним странама су умци који помало наглашавају струк и хаљини у доњем делу дају већу ширину. Око врата је овалан изрез који на грудима прелази у дубоки отвор у облику латиничног слова V. Хаљина је без гајтанских оптока и украшавања.
Село Барје Чифлик, половина XX века, инв. број E-2597
Димензије: дужина 100 цм, ширина 114 цм
49. СУКНО
Женска хаљина без рукава од црног домаћег ваљаног сукна, спреда непросечена. Крој: предњи и леђни део су два равна комада сукна која се спајају на раменима тако да су отвори за руке могли да се обликују у округлине, а на бочним странама су уметнути клинови, један већи и један мањи, који помало наглашавају струк и хаљини у доњем делу дају већу ширину. На десној бочној страни је косо прорезан џеп опшивен са два реда црвеног вуненог гајтана. Изрез око врата је овалан, опшивен са два међусобно одвојена наранџаста вунена гајтана, који на грудима прелази у срцолики изрез украшен следећом композицијом: ивица изреза је опшивена жутим танким гајтаном, а сам изрез прате жути свилени гајтани у четири реда, трака фабричке израде и вез од црвеног и жутог

конца „колчасте“ и „крстасте шевуљке“. Изрези за руке и ивице хаљине су опшивене са два реда црвеног вуненог гајтана. Копчање је скривено испод украшених ивица уз помоћ четири копче.

Пирот, прва половина XX века, инв. број Е-2616

Димензије: дужина 105 цм, ширина 184 цм, дуж. изреза 16/27 цм

50. СУКНО

Женска хаљина без рукава од црног домаћег ваљаног сукна, спреда непросечена. Крој: предњи и леђни део су два равна комада сукна која се спајају на раменима тако да су отвори за руке могли да се обликују у округлине, а на бочним странама су уметнути клинови, један већи и један мањи, који помало наглашавају струк и хаљини у доњем делу дају већу ширину. На десној бочној страни је косо прорезан џеп, постављен белом материјалом и опшивен са два реда тамноцрвеног вуненог гајтана. Изрез око врата је овалан, опшивен са два међусобно одвојена тамноцрвена вунена гајтана, који на грудима прелази у срцолики изрез украшен следећом композицијом: ивица изреза је опшивена жути танким гајтаном и плетеницом, а сам изрез прате жути свилени гајтани у три реда, трака фабричке израде и вез од црвеног и жутог конца „колчасте шевуљке“. Изрези за руке и ивице хаљине су опшивени са два реда тамноцрвеног вуненог гајтана. Копчање је скривено испод украшених ивица уз помоћ три копче.

Непознато место, прва половина XX века, инв. број Е-822

Димензије: дужина 112 цм, ширина 220 цм, дуж. изреза 17/32 цм

51. СУКНЕНИ ЛИТАК

Женска хаљина без рукава од црног домаћег ваљаног сукна, спреда непросечена. Крој: предњи и леђни део су два равна комада сукна која се спајају на раменима тако да су отвори за руке могли да се обликују у округлине, а на бочним странама су уметнути клинови који помало наглашавају струк и хаљини у доњем делу дају већу ширину. На десној бочној страни је косо прорезан џеп опшивен жути памучним гајтаном. Око врата је овалан изрез опшивен са два реда жутог и срменог гајтана, који на грудима прелази у дубоки правоугаони изрез украшен следећом композицијом: ивица изреза је опшивена срменом цик-цак траком, а сам изрез прате срмени гајтан, широка срмена трака и срмена цик-цак трака нашивена у облику вијуга. Око вијугаве траке нашивене

у металне шљокице са перлицом у средини. Орнамент ове траке и шљокица нашивених у облику крста и широке траке се налази у дну скута хаљине у висини од 15 цм. Око изреза за руке је нашивена широка трака и памучни жути гајтан. Уз ивицу хаљине је нашивен жути памучни гајтан.

Непознато место, 40-их год. XX века, инв. број Е-501

Димензије: дужина 94 цм, ширина 200 цм

52. СУКНЕНИ ЛИТАК

Женска хаљина без рукава од црног домаћег ваљаног сукна, спреда непросечена. Крој: предњи и леђни део су два равна комада сукна која се спајају на раменима тако да су отвори за руке могли да се обликују у округлине, а на бочним странама су уметнути клинови који помало наглашавају струк и хаљини у доњем делу дају већу ширину. На десној бочној страни је косо прорезан џеп опшивен срменом плетеницом. Око врата је овалан изрез опшивен са два реда жутог свиленог гајтана, који на грудима прелази у дубоки правоугаони изрез опшивен дворедним жути свиленим гајтаном на којем је распоређено шест украса од истог гајтана. Сам изрез прате срмена трака, срмена плетеница и срмена цик-цак трака нашивена у облику вијуга попуњена металним шљокицама и ситним перлицама. Исти орнамент се налази по рубу скута хаљине, с тим што није попуњен. Око изреза за руке је нашивена широка трака и свилени жути гајтан, уз ивицу хаљине је дворедни гајтан.

Непознато место, 40-их год. XX века, инв. број Е-501

Димензије: дужина 100 цм, ширина 236 цм

53. СУКНЕНИ ЛИТАК

Женска хаљина без рукава од црног домаћег ваљаног сукна, спреда непросечена. Крој: предњи и леђни део су два равна комада сукна која се спајају на раменима тако да су отвори за руке могли да се обликују у округлине, а на бочним странама су уметнути клинови који помало наглашавају струк и хаљини у доњем делу дају већу ширину. На десној бочној страни је косо прорезан џеп опшивен срменим златастим гајтаном. Изрез око врата је овалан и на грудима прелази у дубоки правоугаони изрез опшивен срменим гајтаном, широком траком и цик-цак траком у облику вијуга. У спољашњим вијугама је од нашивених металних шљокица направљен крст. Исти орнамент се налази по рубу скута хаљине у висини од 6,5 цм. Око изреза за руке је нашивена цик-цак трака и срмени гајтан.

- Непознато место, половина XX века, инв. број Е-503
 Димензије: дужина 90 цм, ширина 240 цм
54. СУКНЕНИ ЛИТАК
 Женска хаљина без рукава од црног домаћег ваљаног сукна, спреда непросечена. Крој: предњи и леђни део су два равна комада која се спајају на раменима тако да су отвори за руке могли да се обликују у округлине и два уметка са стране која помало наглашавају струк и хаљини дају већу ширину у доњем делу. На бочним странама нема џепова. Око врата и на грудима је четвртаст изрез украшен траком фабричке израде, срменом цик-цак траком око које су нашивене металне шљокице са перлицом у средини и наранџастим вуненим гајтаном. Исти орнамент се налази по рубу скута хаљине. Око изреза за руке по доњем рубу хаљине је нашивен вунени наранџасти гајтан и трака фабричке израде.
 Непознато место, почетак XX века, инв. број Е-498
 Димензије: дужина 103 цм, ширина 164 цм
55. ЛИТАК
 Женска хаљина без рукава од танке лито тканине ткане у четири нита. Састоји се од једног равног комада тканине на којем је у средини просечен разрез и четири клина-уметка од којих су по два намештена на обе стране од пазуха на доле. Предњи равни део је са уметцима спојен и истовремено украшен металним тракама. Овакве стране су допринеле да отвори за руке остану четвртасти, неправилни и необликовани. Украшавање је на грудима, на леђном делу око изреза за врат и по рубу скута хаљине, гајтанима разних боја, металним тракама, срменим гајтанима, срменом цик-цак траком у облику вијуга, затим у редовима један изнад другог куповни ужи и шири ширити. Око вијугавог срменог гајтана су распоређене металне шљокице „ласке“.
 Село Суково-Ракита, око 1915. год., инв. број Е-915
 Димензије: дужина 113 цм
56. ЛИТАК
 Женска хаљина без рукава од танке лито тканине ткане у четири нита. Састоји се од једног равног комада тканине на којем је у средини просечен разрез, два правоугаона комада од пазуха надоле и по два коса уметка са стране од струка надоле. Предњи равни део је са уметцима спојен и истовремено украшен металним тракама. Овакве стране су допринеле да отвори за руке остану четвртасти, неправилни и необликовани. Украшавање је на грудима, око изреза за врат и по рубу скута хаљине металним тракама, срменим гајтанима, широком траком фабричке израде, металним шљокицама „ласкама“ са перлицом у средини У доњем делу хаљине осим већ поменутих украса има још вунених и свилених гајтана разних боја.
 Село уз бугарску границу, почетак XX века, инв. број Е-490
 Димензије: дужина 107 цм
57. ЛИТАК
 Женска хаљина без рукава од танке лито тканине ткане у четири нита. Састоји се од једног равног комада тканине на којем је у средини просечен разрез и четири клина-уметка од којих су по два намештена на обе стране од пазуха надоле. Предњи равни део је са уметцима спојен и истовремено украшен металним тракама. Овакве стране су допринеле да отвори за руке остану четвртасти, неправилни и необликовани. Украшавање је на грудима, на леђном делу око изреза за врат и по рубу скута хаљине, гајтанима разних боја, металним тракама, срменим гајтанима, срменом цик-цак траком у облику вијуга, затим у редовима један изнад другог куповни ужи и шири ширити. Око вијугавог срменог гајтана са унутрашње стране су распоређене металне шљокице „ласке“ са перлицом у средини. Село Драговита (Димитровград), око 1930. год., инв. број Е-488
 Димензије: дужина 105 цм
58. ХАЉИНА БЕЗ РУКАВА
 Хаљина без рукава израђена од црно обојеног конопљаног платна. Крој: предњи и леђни део су два равна комада тканине састављена на раменима, а на бочним странама су укројени уметци који хаљини дају већу ширину у доњем делу. На грудима је дубљи овалан изрез чије су ивице опшивене црном плишаном траком. По рубу хаљине су од цестастих перли нашивени дискретни цветни орнаменти. Уз руб хаљине и изреза за руке је нашивена црна плишана трака.
 Непознато место, половина XX века, инв. број Е-1195
 Димензије: дужина 99 цм, ширина 150 цм
59. ХАЉИНА БЕЗ РУКАВА
 Хаљина без рукава израђена од црне танке лито тканине. Крој: предњи и леђни део су два равна комада тканине састављена на раменима, а на бочним странама су укројени уметци који хаљини дају већу ширину у доњем делу. На грудима је четвртаст изрез који на грудима прелази у отвор у облику латиничног слова V. Ивице су опшивене црном

- ребрастом траком. Уз руб хаљине и изреза за руке је нашивена црна ребраста трака. Непознато место, половина XX века, инв. број E-1194
Димензије: дужина 93 цм, ширина 114 цм
60. ХАЉИНА БЕЗ РУКАВА
Хаљина без рукава израђена од црне танке лито тканине. Крој: предњи и леђни део су два равна комада тканине састављена на раменима, а на бочним странама су укројени умети који хаљини дају већу ширину у доњем делу. На десној бочној страни је усечен деп постављен истом тканином. На грудима је четвртасти изрез који на грудима прелази у отвор. На леђном делу вратног изреза је мањи изрез у облику латиничног слова V. По дну хаљине је од белих шљокица нашивено шест цветних орнамената. Уз ивицу хаљине је нашивена црна плишана трака. Непознато место, половина XX века, инв. број E-1193
Димензије: дужина 94 цм, ширина 146 цм
61. ХАЉИНА БЕЗ РУКАВА
Хаљина без рукава израђена од црно обојеног конопљаног платна. Крој: предњи и леђни део су два равна комада тканине састављена на раменима, а на бочним странама су укројени умети који хаљини дају већу ширину у доњем делу. На грудима је четвртаст изрез опшивен црном плишаном траком и украшен металном вијугавом траком. Овај изрез на грудима продужава у отвор оплетен памучним концем боје индига. По рубу хаљине је нашивена метална цик-цак трака у облику вијуга и по један ред шљокица са перлицом у средини са обе стране металне траке. Уз руб хаљине и изреза за руке је нашивена црна плишана трака. Непознато место, половина XX века, инв. број E-494
Димензије: дужина 94 цм, ширина 150 цм
62. КОЛИЈА
Женски горњи хаљетак од црног сукна, дужине до изнад колена. Састављена је из леђног дела, два предња крила и уметака са стране који хаљетку у доњем делу дају кружни облик. Напред је отворена целом дужином. Рукави су неукројени, дуги и равно кројени. Око врата је овалан изрез са уздигнутом јачицом од 1,5 цм. Са унутрашње стране колија се у струку везује са два црна гајтана. Свуда по ивицама је нашивен црни вунени гајтан. Нема прорезе за џепове. Припада типу хаљетака са суженим леђима. Непознато место, крај XIX века, инв. број E-1718
- Димензије: дужина 88 цм, дуж. рукава 47 цм, шир. рукава 19 цм
63. КОЖУХ „КОЖУВ“
Зимски део одеће само удатих жена, без рукава. Дужине је до половине бедара. Састављен је од леђног равног комада јагњеће коже и две предње поле-крила која су у доњем делу проширена тако да се уз помоћ кожне траке везивао на леђима. Тако заврнути углови пешева имали су крзно окренуто споља. Украшавање је изведено уметањем црних пруга на предњим пешевима. Непознато место, крај XIX и почетак XX века, инв. број E-1724
Димензије: дужина 84 цм
64. ЗУБУН „ЗАБ'Н, З'Б'Н“
Женски хаљетак отвореног типа, без рукава од жуте „турске свиле“ са црним и бело-црвеним пругама. Пуњен је памуком и прошиван ручно. Постављен је обичним белим платном. Крој: леђа и предње поле су од равног комада, а бочне стране су косо кројене и хаљетку дају већу ширину у доњем делу. На бочним странама су усечени џепови опшивени жутиим свиленим гајтаном. Око врата је овалан изрез са усправном малом јачицом од 3,5 цм. На грудима је срцолики отвор украшен са две веће и три мање срмене плетенице, везом „колчасте шевуљке“ и срменим зејтиницама на јачици и на грудима. Копча се уз помоћ пет срмених пуцета са црвеним коралом у средини. Постоји и скривено закопчавање на три копче. Срмени украси на грудима су нашивени на памучни жути гајтан. Околина Беле Паланке, 1892. год., инв. број E-973
Димензије: дужина 125 цм, ширина 290 цм
65. ЗУБУН „ЗАБ'Н, З'Б'Н“
Женски хаљетак отвореног типа, без рукава, израђен од плавог рипсаног материјала, пуњен је памуком и прошиван. Постављен је плавим памучним платном. Крој: леђа и предње поле су од равног комада, а на бочним странама су уметнути клинови, који хаљетку у доњем делу дају већу ширину. На бочним странама су косо прорезани џепови опшивени црним вуненим гајтаном. Изрез око врата је овалан и на грудима прелази у срцолики, украшен нашивањем три реда свиленог црног гајтана, плетенице, веза „колчасте шевуљке“ и зејтиницама у угловима. Копчање је скривено испод наглашене десне горње ивице на две копче. Изрези за руке и ивице зубуна су опшивени вуненим гајтаном.

- Село Крупац, 40-их год. XX века, инв. број Е-2658
 Димензије: дужина 83 цм, ширина 170 цм
66. ЗУБУН „ЗАБ’Н, З’Б’Н“
 Женски хаљетак отвореног типа, без рукава, израђен од црног свиленаког рипсаоног материјала са утканим свиленим листовима, пуњен је памуком и прошиван. Постављен је белим памучним платном. Крој: леђа и предње поле су од равног комада, а на бочним странама су уметнути клинови, који хаљетку у доњем делу дају већу ширину. На бочним странама су косо прорезани џепови опшивени црним свиленим гајтаном. Изрез око врата је овалан и на грудима прелази у срцолики, украшен нашивањем љубичастог ланчића од свиле, четири реда гајтана, везом „колчасте шевулке“ са зејтницима у угловима. Копчање је скривено испод наглашене десне горње ивице на две копче. Изрези за руке су опшивени црним, а ивице зубуна љубичастим свиленим гајтаном.
 Село Барје Чифлик, половина XX века, инв. број Е-2606
 Димензије: дужина 97 цм, ширина 206 цм
67. ЗУБУН „ЗАБ’Н, З’Б’Н“
 Женски хаљетак отвореног типа, без рукава, израђен од тегет креп-сатена, пуњен је памуком и прошиван. Постављен је белим памучним платном. Крој: леђа и предње поле су од равног комада, а на бочним странама су уметнути клинови, који хаљетку у доњем делу дају већу ширину. На бочним странама су косо прорезани џепови опшивени црним свиленим гајтаном. Изрез око врата је овалан и на грудима прелази у срцолики, украшен нашивањем три реда сребрног сременог гајтана, сремене плетенице, везом и зејтницима у угловима. Копчање је скривено испод наглашене десне горње ивице на три копче. Изрези за руке и ивице зубуна су опшивене црним свиленим гајтаном.
 Непознато место, прва половина XX века, инв. број Е-983
 Димензије: дужина 98 цм, ширина 200 цм
68. ЗУБУН „ЗАБ’Н, З’Б’Н“
 Женски хаљетак отвореног типа, без рукава, израђен од црног рипса са утканим жутим и црвеним пругама, пуњен је памуком и прошиван. Постављен је белим памучним платном. Крој: леђа и предње поле су од равног комада, а на бочним странама су уметнути клинови, који хаљетку у доњем делу дају већу ширину. На бочним странама су косо прорезани џепови опшивени црним вуненим гајтаном. Изрез око врата и на грудима је овалан, машински прошиван жутим концем. На грудима је горња десна ивица наглашена прошивањем жутог конца у цик-цак. Копчање је скривено. Изрези за руке су опшивени црним вуненим, а ивице зубуна вуненим гајтаном бордо боје.
 Непознато место, прва половина XX века, инв. број Е-485
 Димензије: дужина 96 цм, ширина 216 цм
69. ЗУБУН „ЗАБ’Н, З’Б’Н“
 Женски хаљетак отвореног типа, без рукава, израђен од браон рипсаоног материјала са утканим жутим пругама, пуњен је памуком и прошиван. Постављен је белим памучним платном. Крој: леђа и предње поле су од равног комада, а на бочним странама су уметнути клинови, који хаљетку у доњем делу дају већу ширину. На бочним странама су косо прорезани џепови опшивени црним вуненим гајтаном. Изрез око врата и на грудима је овалан, украшен машинским штеповањем жутим концем у цик-цак. Копчање је скривено испод наглашене десне горње ивице. Изрези за руке и ивице зубуна су опшивене вуненим гајтаном црне боје.
 Село Завој, половина XX века, инв. број Е-2665
 Димензије: дужина 92 цм, ширина 196 цм
70. ЗУБУН „ЗАБ’Н, З’Б’Н“
 Женски хаљетак отвореног типа, без рукава, израђен од тамноплавог памучног материјала са светлобраон и белим пругама, пуњен је памуком и прошиван. Постављен је белим памучним платном. Крој: леђа и предње поле су од равног комада, а на бочним странама су уметнути клинови, који хаљетку у доњем делу дају већу ширину. На бочним странама су косо прорезани џепови опшивени свиленим љубичастим гајтаном. Око врата је овалан изрез који на грудима прелази у срцолики, украшен са четири реда свиленог црног гајтана, нашивеном плетеницом од гајтана, везом и зејтницима од истог гајтана. Копчање је скривено испод наглашене горње десне ивице. Изрези за руке су опшивени љубичастим вуненим, а ивице зубуна вуненим гајтаном црне боје.
 Село Велика Лукања, 1948. год., инв. број Е-1186
 Димензије: дужина 96 цм, ширина 216 цм
71. ЗУБУН „ЗАБ’Н, З’Б’Н“
 Женски хаљетак отвореног типа, без рукава, израђен од памучног плавог материјала са утканим браон и белим пругама, пуњен је памуком и прошиван. Постављен је белим памучним платном. Крој: леђа и предње поле

- су од равног комада, а на бочним странама су уметнути клинови, који хаљетку у доњем делу дају већу ширину. На бочним странама су косо прорезани џепови опшивени црним вуненим гајтаном. Изрез око врата и на грудима је овалан, украшен машинским штеповањем жутиим концем у цик-цак. Копчање је скривено испод наглашене десне горње ивице. Изрези за руке и ивице зубуна су опшивене вуненим гајтаном црне боје.
Село Извор, половина XX века, инв. број Е-2650
Димензије: дужина 90 цм, ширина 208 цм
72. ЗУБУН „МОКРО КАДИВЕ“
Женски хаљетак отвореног типа, без рукава, израђен од светлобраон плишаног сомота „мокро кадиве“, пуњен је памуком и прошиван. Постављен је белим памучним платном. Крој: леђа и предње поле су од равног комада, а на бочним странама су уметнути клинови, који хаљетку у доњем делу дају већу ширину. На бочним странама су косо прорезани џепови опшивени вуненим љубичастим гајтаном. Око врата је овалан изрез који на грудима прелази у срцолики, украшен нашивањем љубичастог свиленог гајтана у три реда, нашивеном плетеницом од гајтана, везом „колчасте шевуљке“ и зјетиницама у угловима од истог гајтана. Копчање је скривено испод наглашене горње десне ивице. Изрези за руке и ивице зубуна су опшивене вуненим гајтаном љубичасте боје.
Село Црвенче, 40-их год. XX века, инв. број Е-2671
Димензије: дужина 91 цм, ширина 200 цм
73. ЗУБУН „МОКРО КАДИВЕ“
Женски хаљетак отвореног типа, без рукава, израђен од љубичастог плишаног сомота „мокро кадиве“, пуњен је памуком и прошиван. Постављен је белим памучним платном. Крој: леђа и предње поле су од равног комада, а на бочним странама су уметнути клинови, који хаљетку у доњем делу дају већу ширину. На бочним странама су косо прорезани џепови опшивени вуненим љубичастобордо гајтаном. Око врата је овалан изрез који на грудима прелази у срцолики, украшен нашивањем црног свиленог гајтана у три реда, нашивеном плетеницом од гајтана, везом „колчасте шевуљке“ и зјетиницама у угловима од истог гајтана. Копчање је скривено испод наглашене горње десне ивице. Изрези за руке и ивице зубуна су опшивене вуненим гајтаном љубичасте боје.
Село Завој, половина XX века, инв. број Е-2667
Димензије: дужина 90 цм, ширина 190 цм
74. ЗУБУН „МОКРО КАДИВЕ“
Женски хаљетак отвореног типа, без рукава, израђен од теget плишаног сомота „мокро кадиве“, пуњен је памуком и прошиван. Постављен је белим памучним платном. Крој: леђа и предње поле су од равног комада, а на бочним странама су уметнути клинови, који хаљетку у доњем делу дају већу ширину. На бочним странама су косо прорезани џепови опшивени црним вуненим гајтаном. Изрез око врата и на грудима је овалан украшен машинским штеповањем жутиим концем у цик-цак. Копчање је скривено испод наглашене горње десне ивице. Изрези за руке су опшивени црним вуненим, а ивице зубуна вуненим гајтаном бордо боје.
Село Завој, половина XX века, инв. број Е-2667
Димензије: дужина 95 цм, ширина 234 цм
75. ЗУБУН „МОКРО КАДИВЕ“
Женски хаљетак отвореног типа, без рукава, израђен од љубичастог плишаног сомота „мокро кадиве“, пуњен је памуком и прошиван. Постављен је белим памучним платном. Крој: леђа и предње поле су од равног комада, а на бочним странама су уметнути клинови, који хаљетку у доњем делу дају већу ширину. На бочним странама су косо прорезани џепови опшивени црним вуненим гајтаном. Око врата је овалан изрез који на грудима прелази у срцолики, украшен нашивањем сребрним срменим гајтаном у виду ланчића, везом „колчасте шевуљке“ и зјетиницама у угловима од истог гајтана. Копчање је скривено испод наглашене горње десне ивице. Изрези за руке и ивице зубуна су опшивене вуненим гајтаном црне боје.
Село Барје Чифлик, половина XX века, инв. број Е-2602
Димензије: дужина 96 цм, ширина 210 цм
76. ЗУБУН „МОКРО КАДИВЕ“
Женски хаљетак отвореног типа, без рукава, израђен од црног плишаног сомота биљног дезена „мокро кадиве“ (белим тачкицама су нацртани листови), пуњен је памуком и прошиван. Постављен је белим памучним платном. Крој: леђа и предње поле су од равног комада, а на бочним странама су уметнути клинови, који хаљетку у доњем делу дају већу ширину. На бочним странама су косо прорезани џепови опшивени црним свиленим гајтаном. Око врата је овалан изрез који на грудима прелази у срцолики, украшен нашивањем свиленог црног ланчића и четири реда љубичастог гајтана, везом „колчасте шевуљке“ и зјетиницама у угловима од истог

гајтана. Копчање је скривено испод наглашене горње десне ивице. Изрези за руке су опшивени црним, а ивице зубуна љубичастим свиленим гајтаном.

Село Велика Лукања, 1950. год., инв. број Е-1794

Димензије: дужина 93 цм, ширина 200 цм

77. ЗУБУН „ПРЕЛИВЕНО КАДИВЕ“

Женски хаљетак отвореног типа, без рукава, израђен од зеленог плишаног сомота „преливено кадиве“, пуњен је памуком и прошиван. Постављен је белим памучним платном. Крој: леђа и предње поле су од равног комада, а на бочним странама су уметнути клинови, који хаљетку у доњем делу дају већу ширину. На бочним странама су косо прорезани цепови опшивени наранџастим вуненим гајтаном. Око врата је овалан изрез који на грудима прелази у срцолики, украшен нашивањем три реда срмених плетеница и једним срменим ланцем са зејтницима у угловима од истог гајтана. Копчање је скривено испод наглашене горње десне ивице. Изрези за руке и ивице зубуна су опшивени наранџастим вуненим гајтаном.

Село Рсовци, половина XX века, инв. број Е-1162

Димензије: дужина 88 цм, ширина 200 цм

78. ЗУБУН „ЗИМСКИ“

Женски хаљетак са дугим рукавима, отвореног типа, израђен од плавог памучног платна са утканим жутим танким линијама, пуњен је памуком и прошиван. Постављен је белим памучним платном. Крој: леђа и предњи делови су од равног комада, а бочним странама су косо укројене и хаљетку у доњем делу дају већу ширину. Рукави су равно укројени и завршавају се разрезом са унутрашње стране, који је опшивен црним вуненим гајтаном, а закопчава се са три дугмета и гајтанске омчице. Изрез око врата и на грудима је овалан, украшен нашивањем свиленог црног гајтана и везом „колчасте шевулке“. У горњем делу копчање је скривено испод наглашене ивице, а у доњем делу се зубун закопчава дугмадица и гајтанским омчицама.

Непознато место, крај XIX и почетак XX века, инв. број Е-2612

Димензије: дужина 107 цм, ширина 236 цм, дуж. рукава 52 цм, шир. рукава 19 цм

79. ПАМУКЛИЈА

Женски горњи хаљетак израђен од плавог памучног платна дезенираног уздужним танким белим линијама и мало крупнијим белим тачкицама, без рукава. Пуњена је памуком и прошивана. Постављена је белим платном.

Састоји се из предњих делова-крила која се копчају уз помоћ једне кукице која недостаје и равно пуштених леђа. Дуга до испод појаса. На грудима је украшена нашивањем бордо плишаног сомота. Десна горња ивица је наглашена као код зубуна и украшена машинских штеповањем жутим концем. Изрез око врата и на грудима је овалан, украшен штеповањем цик-цак жутим концем.

Непознато место, половина XX века, инв. број Е-2614

Димензије: дужина 56 цм, ширина 46 цм

80. ЈЕЛЕК

Женски горњи хаљетак отвореног типа, без рукава, од браон дезенираног плиша, кратак – дуг до струка. Постављен је белим платном. Крој: леђа и предње поле су од равног комада, а бочне стране су два мала комада плиша која наглашавају струк. Изрез око врата је овалан и на грудима прелази у срцолики, опшивен са три реда црног вуненог гајтана, везом и зејтницима од истог гајтана. Копчање је скривено испод гајтанског веза на грудима на три копче.

Село Велика Лукања, половина XX века, инв. број Е-1053

Димензије: дужина 50 цм, ширина 46 цм

81. ЈЕЛЕК

Женски горњи хаљетак отвореног типа, без рукава, од тамноплавог плиша са маг цветним дезеном, кратак – дуг до струка. Постављен је белим платном. Крој: леђа и предње поле су од равног комада, а бочне стране су два мала комада плиша која наглашавају струк. Изрез око врата је овалан и на грудима прелази у срцолики, опшивен са три реда браон свиленог гајтана и ланчића, везом и зејтницима од истог гајтана. Копчање је скривено испод гајтанског веза на грудима на две копче. Јелек чини целину са сукњом Е-1170.

Село Рудиње, 1950. год, инв. број Е-1171

Димензије: дужина 45 цм, ширина 44 цм

82. ПОЈАС „ТКАНИЦА“

Женски појас – тканица опасиван је преко сукна или зубуна. Ткан је од разних боја са уским пругама. Основа за ткање појаса је од црвене вунене пређе, а пруге су црвене, жуте, розе, беле и црне.

Непознато место, почетак XX века, инв. број Е-1408

Димензије: дужина 733 цм, ширина 4,5 цм

83. ПОЈАС „ТКАНИЦА“

Женски појас – тканица опасиван је преко сукна или зубуна. Ткан је од вунене пређе разних боја, претежно црвене, са уским пругама жуте, зелене, црно-беле и розе вуне.

- Пирот, почетак XX века, инв. број Е-913
Димензије: дужина 214 цм, ширина 4,5 цм
84. ПОЈАС „ТКАНИЦА“
Женски појас – тканица опасиван је преко сукна или зубуна. Ткан је од вуне разних боја са уским пругама. Основа за ткање појаса је црна вунена пређе, а пруге су црвене, жуте, розе, беле, зелене и црне.
Село Велика Лукања, 40-их год. XX века, инв. број Е-1035
Димензије: дужина 506 цм, ширина 4 цм
85. ПОЈАС „ТКАНИЦА“
Женски појас – тканица опасиван је преко сукна или зубуна. Ткан је од вунене пређе разних боја, претежно црвене, са уским пругама жуте, зелене и црне боје.
Непознато место, прва половина XX века, инв. број Е-773
Димензије: дужина 185 цм, ширина 3,5 цм
86. ПОЈАС „КОЛАН“
Женски појас – колан је израђен од црног плиша и постављен белом кожом. Кожни крајеви су завршени у шпиц. Појас је на плишаном лицу украшен нашивањем срменог танког гајтана уз ивице и по средини правећи геометријске орнаменте „колчасте шевулке“.
Село Држина, крај XIX века, инв. број Е-1828
Димензије: дужина 75 цм, ширина 3,8 цм
87. ПОЈАС „ЛЕДЕН КОЛАН“
Женски појас „леден колан“ је израђен од тканице – вунене пређе разних боја на коју је нашивено три хоризонтална реда турских ситних парица, тако да се не види позадина. Копчање је помоћу две металне кукице и шнале која недостаје.
Село Сопот, крај XIX века, инв. број Е-1852
Димензије: дужина 70 цм, ширина 4 цм
88. ПОЈАС „ЛЕДЕН КОЛАН“
Женски појас „леден колан“ је израђен од црног плиша и постављен браон кожом. Ивице појаса су опшивене зеленом кожом. Појас је завршен крајевима у шпиц који су током времена били оштећени и опшивени памучним дезенираним платном. Колан је украшен полагањем срмених нити на картон, нашивањем металних шљокица причвршћених тордираном жицом и везом белих стаклених перлица на картон у облику цвета са пет латица. Таквих цветова има девет, распоређени су између десет ромбова од срмених нити.
Непознато место, крај XIX века, инв. број Е-1855
Димензије: дужина 94 цм, ширина 4,5 цм
89. ПРЕГАЧА „ПРЕСТИЛКА“
Прегача правоугаоног облика ткани од беле основе и зелене потке. У горње пресавијене углове су ушивени вунени гајтани који су опасивани око појаса. Ивице прегаче су опшивене црним плишом ширине 4 цм, затим је према унутрашњости нашивена златаста трака шир. 2,5 цм и црна памучна чипка шир. 2,5 цм. У пољу прегаче је везом „на пребир жица“ дебелим вуненим нитима извезена једна изнад друге слика „птице на грани са цвећем“. Боје које су коришћене за вез су следеће: розе, јаркоцрвена, бордо, вино боја, црна, плава, жута, зелена и сива. У деловима веза где је коришћена сива боја уметнуте су срмене жице.
Село Рсовци, око 1880. год., инв. број Е-1583
Димензије: 40 x 72,5 цм
90. ПРЕГАЧА „ПРЕСТИЛКА“
Прегача је правоугаоног облика, састављена од две поле ручно, иглом и концем. Ткана је на домаћем разбоју „на пребир“. Основа је црна, а потка је од памучних нити светложуте, окер, зелене и љубичасте боје у виду вертикалних пруга на прегачи. У појасу је прегача завршена уском траком чији су крајеви везивани око појаса. Десна трака појаса је краћа, а лева дужа се опасивала. Прегача је порубљена.
Село Височка Ржана, крај XIX века, инв. број Е-1657
Димензије: 45 x 64 цм
91. ПРЕГАЧА „ПРЕСТИЛКА“
Прегача правоугаоног облика израђена од црне лито тканине. Три стране су оплетене памучним светлобраон концем. Украшена је везом покрстица у доњем делу краће стране биљним орнаментом, испод ког је права линија од покрстица са крстићем у средини. Боје су: жута, црвена, бордо, браон, зелена, ружичаста, плава и сива. Горња ивица прегаче је пресавијена и кроз њу је уметнут појас, чији се леви крак опасивао око струка и закопчавао дугметом на десној страни.
Непознато место, почетак XX века, инв. број Е-1604
Димензије: 50 x 68 цм
92. ПРЕГАЧА „ПРЕСТИЛКА“
Прегача правоугаоног облика израђена од танке црне лито тканине. Ручно је порубљена. У горњем делу је на десној страни пришивено дугме, а на левој је зашивен ткани појас који је опасиван око струка. Без украса је.
Непознато место, прва половина XX века, инв. број Е-1655
Димензије: 39,5 x 61 цм

93. ПРЕГАЧА „ПРЕСТИЛКА“
 Прегача правоугаоног облика израђена од танке црне лито тканине. Краће стране су порубљене машински. Украшена је нашивањем плетеног ланчића у виду цик-цак линије која на врховима има пет кракова. Ланчићи су плетени од жутог и плавог памучног конца. У горњем делу прегаче је с леве стране ушивен појас који је опасиван око струка а закопчаван на десну страну дугметом и петељком.
 Непознато место, почетак XX века, инв. број E-955
 Димензије: 41,5 x 73 cm
94. ПРЕГАЧА „ПРЕСТИЛКА“
 Прегача је правоугаоног облика, састављена од две „поле“ машински. Ткана је „сас пребир“ од црне основе и потке у црвеној, зеленој, розе, сивој и плавој боји. Шаре су постављене вертикално у виду пруга. У горњем делу је завршена појасом чији су крајеви служили за везивање.
 Села Орља-Церова-Шугрин, прва половина XX века, инв. број E-619
 Димензије: 64 x 66 cm
95. ПРЕГАЧА „КЕЦЕЉА“
 Кецеља је састављена машински од три комада синтетичког материјала црне боје. Порубљена је машински. На горњу ивицу су нашивене траке које су везиване око појаса, позади. У горњем десном углу на кецељи је нашивен џеп.
 Село Крупац, половина XX века, инв. број E-2655
 Димензије: 60 x 100 cm
96. СУКЊА „ВУТАРКА“
 Сукња је израђена од једног комада танке бордо лито тканине кроз коју је проткана браон вунена пређа. Сукња је састављена у облику прстена и набрана у струку у виду фалти. Уз доњи руб је нашивена цик-цак украсна сребрнаста трака. Закопчавана је металном траком.
 Село Велика Лукања, половина XX века, инв. број E-2776
 Димензије: дужина 60 cm, ширина 220 cm
97. СУКЊА „ВУТАРКА“
 Сукња плетена на две игле од вуне браон боје („фарбано орејаво“) од четири поле-цивике, дужине испод колена. Поле су заплетене од доње ивице према струку и уз смањивање бодова. У струку је уплетен вунени гајтан од исте вуне којим се сукња везивала.
 Село Покровеник, 1955. год., инв. број E-1156
 Димензије: дужина 66 cm, ширина 93 cm
98. СУКЊА
 Женски хаљетак, дужине испод колена, израђена од тамноплавог плиша мат биљног дезена. Кројена је од три правоугаона комада, састављена по дужини у облику прстена и набрана у струку, где је ушивен појас шир. 2 cm од истог материјала. Копчање је уз помоћ друкера, а сукња је у задњем делу отворена целом дужином. Ношена је у комбинацији са јелеком од истог материјала E-1171.
 Село Рудиње, 1950. год., инв. број E-1170
 Димензије: дужина 56 cm, ширина 190 cm
99. ЧАРАПЕ
 Плетене на пет игала од небојене беле вунене пређе, кратке. Плетене су правим или клот бодом, а започете су од стопала црвеном вуненом пређом. Шаране су уплитањем вунене пређе разних боја на пети и предњој страни стопала при врховима прстију, а орнамент су цветни венчићи.
 Пирот, крај XIX и почетак XX века, инв. број E-1249
 Димензије: дуж. грла 17,5 cm, обим грла 22 cm, дуж. стопала 23 cm
100. ЧАРАПЕ
 Плетене на пет игала од небојене беле вунене пређе, дужине до половине листова. Плетене су правим или клот бодом, а заплетене од стопала црвеном вуненом пређом, као и пета. Шаране су везом покрстица од памучних нити. На предњој страни стопала при врховима прстију је низ од два груписана цветића. Везиване су вуненим гајтаном да не би спадале.
 Непознато место, почетак XX века, инв. број E-1358
 Димензије: дуж. грла 21,5 cm, обим грла 21 cm, дуж. стопала 22 cm
101. ЧАРАПЕ
 Плетене на пет игала од домаће црне вунене пређе, дужине до листова. Заплетене су од стопала и плетене правим или клот бодом. Шаране су уплитањем вунене пређе разних боја. На предњој страни стопала при врховима прстију је букет од три цветића „јагличће“, док су на пети два цвета. Грло је завршено преплитањем бодова.
 Пирот, крај XIX века, инв. број E-1262
 Димензије: дуж. грла 19 cm, обим грла 25 cm, дуж. стопала 24 cm
102. ЧАРАПЕ
 Плетене на пет игала од домаће црне вунене пређе, дужине до листова. Заплетене су од грла и плетене правим или клот бодом. Шаране су уплитањем вунене пређе разних боја. Врхови прстију су од осталог дела сто-

пала одвојени венчићем од четири цветића. На горњој страни стопала су „ђулови“ са пупољцима и листовима, а на пети је „јагличка“. Чарапе су везиване вуненим гајтаном да не би спадале.

Село Блато, 20-их год. XX века, инв. број Е-1375

Димензије: дуж. грла 20 цм, обим грла 25 цм, дуж. стопала 23 цм

103. ЧАРАПЕ

Плетене на пет игала од домаће црне вунене пређе, дужине до колена. Заплетене су од стопала и плетене правим или клот бодом. Шаране су везом покрстица од памучних нити разних боја ка предњој страни стопала, два цвета са листовима. Везиване су се вуненим гајтаном. Непознато место, 40-их год. XX века, инв. број Е-1301

Димензије: дуж. грла 33 цм, обим грла 25 цм, дуж. стопала 24,5 цм

104. ЧАРАПЕ

Плетене на пет игала од домаће црне вунене пређе, дужине до колена. Заплетене су од стопала и плетене правим или клот бодом, а грлиште је плетено бодом „на мали сметови“. Уплитањем четири различите вунене пређе на пети и горњем делу стопала је изведена стилизација лептирића у низовима, а у доњем делу стопала су квадратићи у цик-цак линији. Чарапе су везиване вуненим гајтаном да не би спадале.

Непознато место, половина XX века, инв. број Е-1352

Димензије: дуж. грла 28 цм, обим грла 23 цм, дуж. стопала 25 цм

105. НАГЛAVЦИ

Женски наглавци представљају недовршену чарапу, код које је исплетено само стопало на пет игала од беле небојене вунене пређе, правим или клот бодом. Шаране су везом покрстица на предњој страни стопала, при врховима прстију и на пети, правећи цветни мотив. На месту одакле би требало да се настави плетење грла је уpletен бели конац.

Село Велика Лукања, 30-их год. XX века, инв. број Е-1027

Димензије: дужина стопала 23 цм

106. ОПАНЦИ

Пресни опанци од нештављене свињске коже. С коже није одстрањено крзно-длака, већ је окренуто споља. На претходно исушеном и добро одмереном комаду коже је остављан мали правоугаоник који је чинио врх опанка. По дужим ивицама правоугаоника је прошивен канап од кучине кроз рупице избушене шилом. Уз помоћ тог канапа опанак

је причвршћиван за ногу. Да се не би кожа са-сушила и збрчкала у опанак је стављано неколико очишћених клипова кукуруза.

Непознато место, крај XIX века, инв. број Е-1833

Димензије: дужина око 23 цм

107. ОПАНЦИ

Пресни опанци од нештављене свињске коже. С коже је ошишана длака и тај део је окренут споља. На претходно исушеном и добро одмереном комаду коже је остављан мали правоугаоник који је чинио врх опанка. По дужим ивицама правоугаоника је прошивен канап од кучине кроз рупице избушене шилом. Уз помоћ тог канапа опанак је причвршћиван за ногу. Опанци су направљени за потребе КУД-а „Први мај“.

Село Пољска Ржана, 80-их год. XX века, инв. број Е-2608

Димензије: дужина око 24 цм

108. ОПАНАК

Женски опанак од штављене говеђе коже тзв. „црвени опанак“ или „црвешаш“. На искројеној кожи, углавном већој од стопала, на калупу, шилом се праве рупе да би се лакше провлачила кожна опута. На прсте се ставља „премет“ који везује стране опанка и покрива само прсте. Кроз средину опанка, изнад и испод премета се провлачи преплет у два реда. Кроз опуту је на неколико места провучена кожна трака (укрштена на стопалу) која је служила да причврсти опанак за ногу. Опанци се раде на калупу који је исти за обе ноге. Сачуван је само један опанак.

Непознато место, почетак XX века, инв. број Е-1843

Димензије: дужина око 24 цм

109. ОПАНЦИ

Женски ђоновски опанак од штављене говеђе коже црне боје. Када се ђон искроји према шаблону, формира се на калупу док је још влажан. Шије се опутом од исте коже која се провлачи кроз рупице направљене шилом. На предњи део опанка се ставља „премет“, тј. црни и црвени танки каишчићи који су међусобно преплетени тако да везују обе стране опанка. Кроз средину се провлачи „преплет“ у облику плетенице, тзв. „проста лозица“, на коју се надовезује омча-плетеница од танких кожица. У задњем делу опанка је у неколико редова урађен преплет који се завршава „лесидом“, тј. каишом којим се опанак копча око чланака, са стране на металну копчу.

Непознато место, 20-их год. XX века, инв. број Е-1844

Димензије: дужина око 26 цм

110. ИГЛА „КОНЂУША“
Накит за главу, масивне биконичне главе, густо посута ситним гранулама, са филигранским обручем по средини и у доњем делу главе, а у подножју пучета венчић од крупних гранула. Средишње велике грануле су уоквирене филигранским обручем. Врх се купасто завршава навојима филигранске жице. Сребро, ливење, гранулација, филигран. Околина Пирота, XVIII-XIX век, инв. број Е-1923
Димензије: дужина 31 цм
111. ИГЛА „КОНЂУША“
Накит за главу, масивне биконичне главе, густо посута ситним гранулама, са филигранским обручем по средини и у доњем делу главе, а у подножју пучета венчић од крупних гранула. Велике грануле су испуњене стакленом пастом црвене и зелене боје. Врх се купасто завршава навојима филигранске жице. Сребро, ливење, гранулација, филигран. Околина Пирота, XVIII-XIX век, инв. број Е-1922
Димензије: дужина 25 цм
112. ИГЛА „СЕДМОПЕРКА“
Накит за главу, са седам пера, зракасто разуђеног обода, са три лоптасте грануле и стакленом пастом плаве боје у средини. Украси на перима су филигрански цветићи и двоструки обручи испод великих гранула. Сребро, стаклена паста, ливење, гранулација, филигран
Добри Дол, XVIII-XIX век, инв. број Е-1929
Димензије: дужина 20 цм
113. ПАФТЕ
Стреласти, гломазна копча правоугаоних крила завршених крајева у шпиц цветне орнаментике са испупченим медаљоном у средини сваког крила. Средина – цвет пафте овалног облика украшена истим орнаментом и медаљоном. На левом крилу укуцана година 1880. Копчање уз помоћ куке. Сребро, ливење, искуцавање. Пирот, 1880. год., инв. број Е-2009
Димензије: дужина 40,5 цм, ширина 15,7 цм
- МУШКА НОШЊА**
114. ШУБАРА „ТУПАЧА“
Мушка капа за покривање главе, благо шиљастог врха, израђена од кратко подшишаног јагњећег крзна, обојеног у тебет плаву боју. Врх капе је увучен унутра тако да је капа „тупа“. Унутрашњост капе је постављена крзном природно жућкасте боје. Село Покровеник, 20-е. године XX века, инв. број Е-1155
Димензије: пречник 29 цм, висина 13 цм
115. ШУБАРА „ТУПАЧА“
Мушка капа за покривање главе, благо шиљастог врха, израђена од кратко подшишаног јагњећег крзна, обојеног у тебет плаву боју. Врх капе је увучен унутра тако да је капа „тупа“. Унутрашњост капе је постављена дезенираним платном, а обод је тебет тексас платно. Новије израде по угледу на старе шубаре. Село Топли До, 80-е. године XX века, инв. број Е-2785
Димензије: пречник 25 цм, висина 13 цм
116. ШУБАРА „ТУПАЧА“
Мушка капа за покривање главе, благо шиљастог врха, израђена од кратко подшишаног јагњећег крзна, браон боје. Врх капе је увучен унутра тако да је капа „тупа“. Унутрашњост капе је постављена крзном природно жућкасте боје. Унутрашњи обод капе је браон трака од скаја. Новије израде по угледу на старе шубаре. Село Гостуша, 90-е. године XX века, инв. број Е-2785
Димензије: пречник 25 цм, висина 13 цм
117. КОШУЉА „ВЕНЧАНА“
Мушка кошуља са дугим рукавима од конопљаног платна (грснице). Крој: предњи и леђни део је један правоугаони комад платна на којем је у средини направљен отвор за главу и груди, а на бочним странама су уметнути клинови који кошуљи дају већу ширину. Рукави су широки, прави и завршавају се великим таслицама 14 x 35 цм. Копчају се уз помоћ једног дугмета. Изрез око врата је овалан и на грудима прелази у отвор дужине 27 цм у облику слова латиничног V. Овај изрез се копча на једно дугме. Село Моклиште (Бела Паланка), око 1910. год., инв. број Е-1098
Димензије: дужина 77 цм, ширина 152 цм, дуж. рукава 60 цм
118. КОШУЉА „ДАРОВНА“
Мушка кошуља, недовршена израђена од конопљаног платна. Крој: предњи и леђни део су два равна комада, а на бочним странама су укројени клинови који кошуљи дају већу ширину. Нема изреза за врат и нема рукава. Непознато место, 30-их год. XX века, инв. број Е-1109
Димензије: дужина 100 цм, ширина 174 цм

119. КОШУЉА

Мушка кошуља са дугим рукавима од ланеног платна. Крој: предњи и леђни део је један правоугаони комад платна на којем је у средини направљен отвор за главу и груди, а на бочним странама су ушивени клинови који кошуљу дају већу ширину. Око врата је овалан изрез са уздигнутом јачицом од 3,5 цм. На грудима је дубоки разрез од 40 цм који је украшен нашивеним фалтима (по пет с обе стране изреза). Копчање је помоћу три дугмета. Рукави су равни и широки и при дну набрани помоћу таслице, које се копчају на једно дугме.

Непознато место, 40-их год. XX века, инв. број Е-1201

Димензије: дужина 100 цм, ширина 160 цм, дуж. рукава 56 цм, шир. рукава 25 цм

120. КОШУЉА

Мушка кошуља са дугим рукавима израђена од памучног ћенарног платна кроз које се провлаче свилене нити. Крој: предњи и леђни део је један велики правоугаони комад платна на којем је у средини направљен отвор за главу, а бочне стране су са рукавима равно кројене и иду из једног дела. Изрез око врата је овалан, обрађен црном сатенском траком и оплетен концем. На грудима је дубок разрез оплетен свиленим танким концем, као и ивице рукава. Необичан крој кошуље.

Непознато место, почетак XX века, инв. број Е-1102

Димензије: дужина 104 цм, ширина 200 цм, дуж. рукава 50 цм, шир. рукава 24 цм

121. КОШУЉА

Мушка кошуља са дугим рукавима израђена од белог памучног ћенарног платна. Састављена је из леђног мањег и предњег већег правоугаоног платна који се спајају на раменима преко двоструког комада ћенара. Рукави су равни, не толико широки и неукројени, а завршавају се мањим таслицама. Изрез око врата је овалан, са мањом уздигнутом јачицом. На грудима је дубоки изрез обрађен са по две машински обрађене фалте, које сужавају предњи део у пределу струка.

Село Велика Лукања, половина XX века, инв. број Е-1054

Димензије: дужина 75 цм, ширина 116 цм, дуж. рукава 51 цм, шир. рукава 21 цм

122. КОШУЉА

Мушка кошуља са дугим рукавима израђена од белог памучног ћенарног платна. Састављена је из леђног мањег и предњег већег правоугаоног платна који се спајају на раменима преко двоструког комада ћенара. Рукави

су равни, не толико широки и неукројени, а завршавају се таслицама. Око врата је овалан изрез са јачицом на коју се поставља крагна. На грудима је дубоки изрез обрађен са две машински обрађене фалте, које сужавају предњи део у пределу струка.

Село Барје Чифлик, половина XX века, инв. број Е-2662

Димензије: дужина 74,5 цм, ширина 126 цм, дуж. рукава 48 цм, шир. рукава 21 цм

123. ЧАКШИРЕ „БРЕВЕНЕЦИ“

Бревенеци су израђени од белог сукна. Састоје се из предњег дела „предњака“, задњег дела „седла“ или „подупине“ и ногавица. На предњем делу уместо џепова су два вертикална отвора „расцепке“ у дужини од 18 цм, кроз које се видела кошуља. Ногавице у доњем делу са стране имају разрезе 20 цм, ради лакшег облачења. Разрези се затварају копчама. У горњем делу бревенека широко је подвијен руб кроз који се провлачи гајтан. Ови бревенеци имају плитак тур и допиру до испод појаса. Украшене су опшивањем црним вуненим гајтаном.

Село Височка Ржана, крај XIX века, инв. број Е-1219

Димензије: дужина 98 цм

124. ЧАКШИРЕ „БРЕВЕНЕЦИ“

Бревенеци су израђени од белог сукна. Састоје се из предњег дела „предњака“, задњег дела „седла“ или „подупине“ и ногавица. На предњем делу уместо џепова су два вертикална отвора „расцепке“ у дужини од 17 цм, кроз које се видела кошуља. Ногавице у доњем делу са стране имају разрезе 30 цм, ради лакшег облачења. Разрези се затварају копчама. У горњем делу бревенека широко је подвијен руб кроз који се провлачи гајтан. Ови бревенеци имају плитак тур и допиру до испод појаса. Украшене су опшивањем црним вуненим гајтаном.

Село Присјан, крај XIX века, инв. број Е-1210

Димензије: дужина 105 цм

125. ДУГИ ЈЕЛЕК

Дуги јелек израђен од домаћег белог ваљаног сукна дужине до изнад чланака. Крој: леђа и две предње поле су три равна комада, док је на бочним странама укројен по један уметак „бочници“ који хаљетку дају већу ширину у доњем делу. Приликом ношења предње поле се нису закопчавале, већ су се само додириривале. На десној бочној страни је усечен џеп опшивен црним вуненим гајтаном. Хаљетак има округли изрез око врата и ниску јачицу. Свуда по ивицама је опшивен црним вуненим

- гајтаном. С леве и, десне стране на грудима је изведен украс од истог гајтана „зејтнице“ у дужини од 21 цм, које су попуњене црном чојом.
Село Присјан, крај XIX, инв. број Е-1221
Димензије: дужина 105 цм, ширина 250 цм
126. ДУГИ ЈЕЛЕК
Дуги јелек израђен од домаћег белог ваљаног сукна дужине до изнад чланака. Крој: леђа и две предње поле су три равна комада, док је на бочним странама укројен по један уметак „бочници“ који хаљетку дају већу ширину у доњем делу. Приликом ношења предње поле се нису закопчавале, већ су се само додиривале. На десној бочној страни је усечен џеп опшивен црним вуненим гајтаном. Хаљетак има округли изрез око врата и ниску јачицу. Свуда по ивицама је опшивен црним вуненим гајтаном. С леве и с десне стране на грудима је изведен украс од истог гајтана „зејтнице“ у дужини од 25 цм, које су попуњене црном чојом.
Село Височка Ржана, крај XIX, инв. број Е-1220
Димензије: дужина 108 цм, ширина 290 цм
127. ДУГИ ЈЕЛЕК
Дуги јелек израђен од домаћег белог ваљаног сукна дужине до изнад чланака. Крој: леђа и две предње поле су три равна комада, док је на бочним странама укројен по један уметак „бочници“ који хаљетку дају већу ширину у доњем делу. При ношењу предње поле се нису закопчавале, већ су се само додиривале. На десној бочној страни је косо усечен џеп опшивен дворедним црним вуненим гајтаном. Хаљетак има округли изрез око врата и ниску јачицу, украшену нашивањем пет редова црног гајтана, који се спушта на грудима. Свуда по ивицама је опшивен црним вуненим гајтаном. С леве и с десне стране на грудима је изведен украс од истог гајтана „зејтнице“ у дужини од 25 цм, које су попуњене црном чојом и плетеницом од истог гајтана. На десној поли у пределу струка је са спољашње стране нашивен мали џеп од истог сукна.
Пирот, почетак XX, инв. број Е-2611
Димензије: дужина 100 цм, ширина 236 цм
128. КАБАНИЦА С КАПУЉАЧОМ „ОПАНЦАК СА ГУГЛОМ“
Опанцак са гуглом је изразито сточарски горњи и најдужи хаљетак, израђен од пунијег добро ваљаног мрког сукна. Без рукава је. Кројена је из шест цвикли, тако да су између предњег и задњег дела, на раменима, уметнути клинови који се шире према доњем делу у кружни облик. Са унутрашње стране у пределу појаса се налазе џепови. Спреда под вратом се закопчава уз помоћ металне кукице. На задњем делу је у пределу врата додата капуљача – гугла. Цели опанцак је по ивицама опточен белим вуненим гајтаном.
Непознато место, почетак XX века, инв. број Е-905
Димензије: дужина 116 цм, ширина 306 цм, вис. капуљаче 47 цм
129. КАБАНИЦА С КАПУЉАЧОМ „ОПАНЦАК СА ГУГЛОМ“
Опанцак са гуглом је изразито сточарски горњи и најдужи хаљетак, израђен од пунијег добро ваљаног мрког сукна. Без рукава је. Кројена је из шест цвикли, тако да су између предњег и задњег дела, на раменима, уметнути клинови који се шире према доњем делу у кружни облик. Са унутрашње стране у пределу појаса се налазе џепови. Спреда под вратом закопчава се на замку „пекљу“ и дугме „запонак“. На задњем делу је у пределу врата додата капуљача – гугла. Цели опанцак је по ивицама опточен белим и браон вуненим гајтаном.
Непознато место, почетак XX века, инв. број Е-905
Димензије: дужина 120 цм, ширина 273 цм, вис. капуљаче 49 цм
130. КАБАНИЦА С КАПУЉАЧОМ „ОПАНЦАК СА ГУГЛОМ“
Опанцак са гуглом је изразито сточарски горњи и најдужи хаљетак, израђен од пунијег добро ваљаног белог и мрког сукна у виду квадрата. Без рукава је. Кројена је од шест цвикли, тако да су између предњег и задњег дела, на раменима, уметнути клинови који се шире према доњем делу у кружни облик. Спреда под вратом закопчава се на замку „пекљу“ и дугме „запонак“. На задњем делу је у пределу врата додата капуљача – гугла.
Непознато место, почетак XX века, инв. број Е-910
Димензије: дужина 130 цм, ширина 268 цм, вис. капуљаче 52 цм
131. КАБАНИЦА С КАПУЉАЧОМ „ОПАНЦАК СА ГУГЛОМ“
Опанцак са гуглом је изразито сточарски горњи и најдужи хаљетак, израђен од пунијег добро ваљаног мрког сукна. Без рукава је. Кројена је од шест цвикли, тако да су између предњег и задњег дела, на раменима, уметнути клинови који се шире према доњем делу у кружни облик. Спреда под вратом закопчава се на замку „пекљу“ и дугме „запонак“. Уз доњи руб опанцака је нашивен вунени гајтан мрке боје.

- Непознато место, почетак XX века, инв. број E-1750
 Димензије: дужина 120 цм, ширина 280 цм, вис. капуљаче 50 цм
132. ПАМУКЛИЈА
 Мушки горњи хаљетак са дугим рукавима израђен је од плавог памучног материјала са пругама. Пуњен је памуком и прошиван ручно. Постављен је белим обичним платном. Предњи делови „крила“ и леђа су кројени из једног комада платна, а на бочним странама су ушивени клинови сви равно кројени. У доњем делу су разреза. Рукави су равно укројени и завршавају се разрезом са унутрашње стране, опшивеним црним вуненим гајтаном. Копчају се са два дугмета и петљама од гајтана. Пешеве памуклије се на грудима равно преклапају налево или на десно, јер на оба крила постоје по четири дугмета, а уз ивице су омчице од гајтана. Изрез око врата је овалан. Ивице хаљетка су опшивене црним вуненим гајтаном.
 Пирот, прва половина XX века, инв. број E-2615
 Димензије: дужина 65 цм, ширина 48 цм, дуж. рукава 52 цм, шир. рукава 16 цм
133. ПАМУКЛИЈА „ГРУДЊАК“
 Мушка памуклија без рукава је израђена од црног памучног материјала са црвеним пругама. Пуњена је памуком и ручно прошивена. Постављена је белим обичним платном. Састоји се од леђног дужег дела и два нешто краћа крила. Памуклија се копча преклапањем крила, лево на десно, уз помоћ петљи од гајтана и дугмади, од врата надолу. Изрез око врата је овалан са малом јачицом од 1 цм. Изрези су опшивени црним вуненим гајтаном.
 Непознато место, прва половина XX века, инв. број E-1680
 Димензије: дужина леђа 71 цм, дуж. пред. дела 69 цм, ширина 45 цм
134. ПАМУКЛИЈА
 Мушка памуклија са дугим рукавима, шивена од плавог памучног платна са пругастим жутим линијама. Пуњена је памуком и прошивана. Постављена је белим обичним платном. Предњи, краћи делови „крила“ и дужа леђа су кројени из једног комада платна, а на бочним странама су равно ушивени умечи. Рукави су равно укројени и завршавају се разрезом са унутрашње стране, опшивени црним вуненим гајтаном. Од истог гајтана су направљене петље за закопчавање рукава. Око врата је овалан изрез који на грудима прелази у V изрез када се преклопе крила, десно на лево, а закопчавају се омчицама од гајтана и три дугмета у пределу врата. На изрез је пришивена јачица 1 цм. Уз ивице је нашивен црни вунени гајтан. Предњи и леђни део памуклије је избледео, док су умечи на бочним странама и рукави од новијег материјала, што наводи на закључак да је овај хаљетак најпре био ношен као грудњак, који се копчао са стране испод пазуха, па су касније додати умечи и рукави.
 Пирот, крај XIX и почетак XX века, инв. број E-1668
 Димензије: дуж. леђа 71 цм, дуж. предњих делова 61 цм, дуж. рукава 40 цм, шир. рукава 15 цм
135. ПОЈАС „ТКАНИЦА“
 Појас – тканица је израђена од црвене вунене пређе која је коришћена и као основа и као потка.
 Село Присјан, крај XIX и почетак XX века, инв. број E-1439
 Димензије: дужина 202 цм, ширина 14 цм
136. ПОЈАС „ТКАНИЦА“
 Појас – тканица је израђена од вунене пређе разних боја у виду уских пруга љубичасте, зелене, беле, жуте и црвене боје, док је основа за ткање црна.
 Непознато место, почетак XX века, инв. број E-1439
 Димензије: дужина 428 цм, ширина 5 цм
137. ПОЈАС „ТКАНИЦА“
 Појас – тканица је израђена од вунене пређе разних боја у виду уских пруга зелене и црвене боје, док је основа за ткање браон вунена пређа. На једном крају појас је завршен ресама.
 Непознато место, почетак XX века, инв. број E-1410
 Димензије: дужина 262 цм, ширина 15 цм
138. ПОЈАС „ТКАНИЦА“
 Појас – тканица је израђена од вунене пређе разних боја у виду уских пруга розе и црвене боје, док је основа за ткање бела вунена пређа.
 Непознато место, почетак XX века, инв. број E-1409
 Димензије: дужина 550 цм, ширина 10 цм
139. ПОЈАС
 Мушки војнички појас је израђен од природног мрког сукна, тако да су ивице опшивене браон памучним платном. Десна страна појаса се завршава на два пера, а на левој су пришивене две металне копче у које се уплићу пера.
 Непознато место, 20-е год. XX века, инв. број E-1764
 Димензије: дужина 104 цм, ширина 12,5 цм

140. ТОЗЛУЦИ

Мушки тозлуци са укројеним стопалом од мрког сукна. Ношени су преко чарапа и брич чакшира, да би штитили ноге. Дужине су до колена. Састављени су из једног равног комада сукна на које су уметима направљена и ушивена стопала. Са унутрашње стране су отворени до стопала, опшивени црним гајтаном, а копчали су се кукицама.

Непознато место, 20-е год. XX века, инв. број Е-1723

Димензије: дужина стопала 27 цм, висина 41 цм

141. ЧАРАПЕ

Плетене на пет игала од црне домаће вунене пређе, дужине до листова. Заплетене су од грла и плетене правим бодом. Шаране су уплитањем вунене пређе разних боја, на предњој страни стопала „милованће“ са листовима.

Непознато место, крај XIX и поч. XX века, инв. број Е-1385

Димензије: дуж. грла 21 цм, обим грла 26 цм, дуж. стопала 26 цм

142. ЧАРАПЕ

Плетене на пет игала од црне домаће вунене пређе, дужине до листова. Заплетене су од стопала правим бодом, док је горњи део грла плетен бодом „два право, два наопако“. Шаране су уплитањем вунене пређе разних боја на предњој страни стопала две руже са листовима. Чарапе су се везивале вуненим гајтаном да не би спадале.

Пирот, крај XIX и поч. XX века, инв. број Е-1283

Димензије: дуж. грла 21 цм, обим грла 21 цм, дуж. стопала 27 цм

143. ЧАРАПЕ

Плетене на пет игала од црне домаће вунене пређе, дужине до колена. Заплетене су од стопала и плетене правим бодом. Шаране су уплитањем вунене пређе разних боја, на предњој страни стопала два ђула са пупољцима и листовима, а у горњем делу грла је цветни фриз. Везивале су се вуненим гајтаном да не би спадале.

Село Камик, крај XIX и поч. XX века, инв. број Е-1258

Димензије: дуж. грла 25 цм, обим грла 31 цм, дуж. стопала 24 цм

144. ЧАРАПЕ

Плетене на пет игала од црне домаће вунене пређе, кратке. Заплетене су од стопала и плетене правим бодом. Шаране су везом покрстица од вунене пређе разних боја, на предњој страни стопала два каранфила са

ситним цвећем и листовима. Везивале су се вуненим гајтаном да не би спадале.

Село Куманово, поч. XX века, инв. број Е-1261

Димензије: дуж. грла 18,5 цм, обим грла 28 цм, дуж. стопала 27 цм

145. ЧАРАПЕ

Плетене на пет игала од црне домаће вунене пређе, дужине до листова. Заплетене су од стопала и плетене правим бодом. Шаране су уплитањем вунене пређе разних боја, на предњој страни стопала, на шест места је букетић од три цветића. Везивале су се вуненим гајтаном да не би спадале.

Непознато место, поч. XX века, инв. број Е-1300

Димензије: дуж. грла 21 цм, обим грла 27 цм, дуж. стопала 27,5 цм

146. ЧАРАПЕ

Плетене на пет игала од црне домаће вунене пређе, дужине до колена. Заплетене су од стопала и плетене правим бодом. У горњем делу грлишта су преплетајима бодова настали ромбови у два реда између којих је везом покрстица од разнобојне вунене пређе настао цветни фриз. На предњој страни стопала су уплитањем црвене и зелене вунене пређе настали су геометријски стилизовани цветови. Ивица грла је оплетена зеленим памучним концем. Везивале су се вуненим гајтаном да не би спадале.

Село Завој, 20-их год. XX века, инв. број Е-1379

Димензије: дуж. грла 36 цм, обим грла 35 цм, дуж. стопала 29 цм

147. ЧАРАПЕ

Плетене на пет игала од црне домаће вунене пређе, дужине изнад колена. Горњи део грла је платен бодом „ромбови с преграде“, а остали део чарапе је плетен правим бодом. Украшене су везом покрстица од памучних нити у виду цветног венчића у горњем делу грла.

Непознато место, 20-е год. XX века, инв. број Е-1318

Димензије: дуж. грла 40 цм, обим грла 29 цм, дуж. стопала 27 цм

148. ЧАРАПЕ

Плетене на пет игала од црне домаће вунене пређе, дужине до колена. Заплетене су од стопала и плетене правим бодом, а горњи део грла је плетен бодом „један право, један наопако“. Украшавање је изведено везом покрстица од памучних нити разних боја у горњем делу грла у виду цветног венчића.

- Непознато место, 30-их год. XX века, инв. број Е-1319
Димензије: дуж. грла 40 цм, обим грла 28 цм, дуж. стопала 28 цм
149. ЧАРАПЕ
Плетене на пет игала од црне домаће вунене пређе, дужине до листова. Заплетене су од стопала правим бодом, а грлиште је плетено „један право, један наопако“. Шаране су на предњој и задњој страни стопала уплитањем зелене и црвене вунене пређе у виду стилизованих геометријских шарица.
Непознато место, 40-их год. XX века, инв. број Е-1362
Димензије: дуж. грла 23 цм, обим грла 21 цм, дуж. стопала 32,5 цм
150. ОПАНЦИ
Пресни мушки опанци од нештављене свињске коже. С коже није одстрањено крзно-длака, већ је окренуто споља. На добро осушеном и измереном комаду коже се кроз рупице направљене шилом, провлачио канап од кучине, који је уједно служио и да причврсти опанак за ногу. Да се кожа опанка не би осушила и збркала, у унутрашњост опанка су се стављали осушени и очишћени клипови кукуруза.
Непознато место, крај XIX века, инв. број Е-1085
Димензије: дужина око 27 цм
151. ОПАНАК
Мушки опанак од говеђе штављене коже, ткзв. црвени опанак или „дрвењаш“. На искројеној кожи, већој од стопала, шилом се праве рупе да би се опута лакше провлачила. Опанак се опшива кожном опутом и ставља на калуп. На прсте се ставља „премет“ који везује стране опанка и покрива само прсте. Кроз средину опанка, изнад и испод премета се провлачи преплет у два реда. Кроз опуту је на неколико места провучен дебљи канап који је причвршћивао опанак за ногу. Сачуван је само један опанак.
Непознато место, крај XIX и поч. XX века, инв. број Е-1842
Димензије: дужина око 27 цм
152. ОПАНЦИ
Мушки ђоновски опанци од штављене коже црвене боје. Када се ђон исече према шаблону, формира се на калупу док је још влажан. Исечени комад коже је дужи и сужавао се према прстима, према облику стопала, што је чинило врх опанка. Шивен је опутом од исте коже која се провлачила кроз рупице направљене шилом. На цели опанак, изнад опуте је преплетен заплет. На предњи део опанка је стављен „премет“, танки каишчићи међусобно преплетени у „рибљу кост“ и „чвориће“. Преплет је преко целог премета и опанак је „покривен“, лепше израде и најчешће је рађен по наруџбини. Опанак се везивао за ногу танким каишевима, провученим кроз кукице од коже – на обе стране опанка по две. На ђон опанка су додата појачања и то на пети у четири слоја и на предњем делу у једном слоју, причвршћени металним исечцима и ексерима. Бочне стране опанка су оштрим предметом, вероватно шилом, украшене засицањем – вертикално и хоризонтално плитко усецање.
Непознато место, друга деценија XX века, инв. број Е-1845
Димензије: дужина око 27 цм
153. ЧАКШИРЕ „БРИЧ ПАНТАЛОНЕ“
Брич панталоне су израђене од мрког сукна. Ногавице ових панталона су широке до колена, а онда се нагло сужавају од колена надолу, тако да праве „уши“. Са спољашње стране су разрези ради лакшег облачења, који се затварају помоћу три дугмета. Панталоне нису са плитким туром, већ су допирале до струка, где је нашивен појас са „гајкама“. Спреда по средини је отвор који се закопчава на три дугмета и једном металном копчом. На бочним странама су просечени отвори, за унутрашње џепове, као и на задњем делу на десној страни. На ногавице је нашивена по једна трака да се не би повлачиле нагоре. Село Нишор, 30-их год. XX века, инв. број Е-2777
Димензије: дужина 94 цм
154. ЧАКШИРЕ „БРИЧ ПАНТАЛОНЕ“
Брич панталоне су израђене од мрког сукна. Ногавице ових панталона су широке до колена, а онда се нагло сужавају од колена надолу, тако да праве „уши“. Са спољашње стране су разрези ради лакшег облачења, који се затварају помоћу три дугмета. Панталоне нису са плитким туром, већ су допирале до струка, где је нашивен појас са „гајкама“. Спреда по средини је отвор који се затвара на три дугмета и једном металном копчом. На бочним странама су просечени отвори, за унутрашње џепове, као и на задњем делу на десној страни. На ногавице је нашивена по једна трака да се не би повлачиле нагоре. Село Велика Лукања, 50-их год. XX века, инв. број Е-2777
Димензије: дужина 98 цм
155. ЧАКШИРЕ „БРИЧ ПАНТАЛОНЕ“
Брич панталоне су израђене од мрког сукна. Ногавице ових панталона су широке до

колена, а онда се нагло сужавају од колена надоле, тако да праве „уши“. Са спољашње стране су разреза ради лакшег облачења, који се затварају помоћу три дугмета. Панталоне нису са плитким туром, већ су допирале до струка, где је нашивен појас са „гајкама“. Спреда по средини је отвор који се затвара на два дугмета и једном металном копчом. На бочним странама су просечени отвори, за унутрашње џепове, као и на задњем делу на десној страни. На ногавице је нашивена по једна трака да се не би повлачиле на горе. Село Велика Лукања, 50-их год. XX века, инв. број Е-2778
Димензије: дужина 96 цм

156. ЧАКШИРЕ „БРИЧ ПАНТАЛОНЕ“

Чакшире-клин панталоне су израђене од мрког сукна. Ногавице ових панталона су равне и према стопалу се постепено сужавају. Ради лакшег облачења са спољашње стране су мали разреза који се затварају помоћу два дугмета. Панталоне нису са плитким туром, већ су допирале до струка. Спреда су отворене по средини и копчају се на три дугмета и металну копчу, а позади су уметнути клинови. У струку је нашивен појас са „гајкама“. На бочним странама су просечени џепови, постављени платном, као и на задњем делу на десној страни. Доњи рубови ногавица су опшивени браон памучном тканином. Село Нишор, 30-их год. XX века, инв. број Е-1796
Димензије: дужина 91 цм

157. ЧАКШИРЕ „БРИЧ ПАНТАЛОНЕ“

Чакшире – клин панталоне су израђене од мрког сукна. Ногавице ових панталона су равне и према стопалу се постепено сужавају. Ради лакшег облачења са спољашње стране су мали разреза који се затварају помоћу два дугмета. Панталоне нису са плитким туром, већ су допирале до струка. Спреда су отворене по средини и копчају се на четири дугмета и металном копчом. У струку је нашивен појас са „гајкама“. На бочним странама су просечени џепови, постављени платном. Рубови ногавица су опшивени браон памучном тканином. Да се ногавице не би подизале, на доњи део ногавица су пришивене сукнене траке. Село Нишор, 30-их год. XX века, инв. број Е-1798
Димензије: дужина 97 цм

158. ЈЕЛЕК „ПРОСЛУК, ПРУСЛУК“

Јелек или прслук је ношен преко кошуље и израђен је од мрког сукна, дужине до струка. Леђа представља један комад сукна која

је дубље исечено у горњем делу с обе стране да би се обликовао изрез за руке. При дну, на средини је изрез који је доприносио да прслук буде тесан у струку. Предња крила су се преклапала и правила изрез на грудима у облику слова V. На бочним странама су равни умети који прслuku дају већу ширину. Џепови, скривени испод нашивених капака, су просечени на оба крила у доњем делу и на левом крилу у пределу груди. У доњем делу крила се не додирују.

Непознато место, половина XX века, инв. број Е-1719

Димензије: дужина 72 цм, ширина 69 цм

159. САКО

Сако је горњи мушки хаљетак израђен од браон сукна, дужине до бедара. Састоји се од једног равнoг комада за леђа и предњих делова „крила“ која се копчају на преклоп – „на један зубац“ који је испод врата, целом дужином. Рукави су укројени, дуги, уски и припијени уз тело. Око врата је овалан изрез са уздигнутом јаком 3,5 цм. У доњем делу крила су равнo просечени џепови са клапнама. Делови сакоа су састављани машински.

Село Присјан, 20-е год. XX века, инв. број Е-1716

Димензије: дужина 72 цм, ширина 58 цм, дуж. рукава 56 цм

160. САКО

Сако је горњи мушки хаљетак израђен од мрког сукна, дужине до бедара. Састоји се од једног равнoг комада за леђа и предњих делова „крила“ која се копчају на преклоп – „на један зубац“ који је испод врата, целом дужином на четири дугмета. Рукави су укројени, дуги и прави. Око врата је овалан изрез са уздигнутом јаком 2 цм. У доњем делу крила су равнo просечени џепови сакривени иза нашивених капака (клапни). Делови сакоа су састављени машински.

Непознато место, 20-е год. XX века, инв. број Е-1721

Димензије: дужина 72 цм, ширина 52 цм, дуж. рукава 58 цм

161. САКО

Сако је горњи мушки хаљетак израђен од мрког сукна, дужине до бедара. Састоји се из једног равнoг комада за леђа и предњих делова „крила“ која се копчају на преклоп – „на један зубац“ који је испод врата, целом дужином на четири дугмета. Рукави су укројени, дуги и равни. Око врата је овалан изрез са уздигнутом јаком 1,5 цм. У доњем делу десног крила је просечен џеп, сакривен иза на-

шивених капака (клапни). Делови сакоа су састављени машински.

Непознато место, 20-е год. XX века, инв. број Е-1720

Димензије: дужина 71 цм, ширина 52 цм, дуж. рукава 58 цм

162. САКО

Горњи мушки хаљетак, типа кратког капута, дужине до бедара, израђен је од мрког сукна. Састоји се од леђног дела и два предња крила која се копчају на преклоп. Леђни део се састоји од две „цвикле“, на чијој средини је каиш, бочно је уметнут по један клин-уметак, док је у горњем делу леђа рамени појас са полукружно-шпицастим украсима. Рукави су дуги, равни и украјени, у доњем делу незнатно сужени. Изрез око врата је овалан, на грудима је отвор у облику латиничног слова V, са великом ревер крагном. Цепови су у доњем делу оба крила с унутрашње стране, а прорез је сакривен капцима.

Село Велика Лукања, половина XX века, инв. број Е-2779

Димензије: дужина 77 цм, ширина 59 цм

163. КАПУТ „ШИЊЕЛ“

Мушки капут од мрког сукна, са дугим рукавима, дужине до испод колена. Леђа су скројена из два равна комада платна, која у доњем делу нису састављена, тако да праве дубок разрез. На предњем делу су два равна крила која се преклапају и закопчавају на три дугмета. На бочним странама су равни уметци који хаљетку дају већу ширину. Рукави су дуги, равни и украјени и састоје се од већег равни комада и уметка. Постоји и крагна која око врата прави овалан изрез а на грудима изрез у облику слова латиничног V. Крагна је појачана нашивањем конопљаног платна на које је вероватно било пришивено крзно. На пешевима је споља нашивен по један четвртасти цеп од истог сукна. Непознато место, прва половина XX века, инв. број Е-1722

Димензије: дужина 127 цм

ДЕЧИЈА НОШЊА

164. КОШУЉА

Дечија мушка кошуља са дугим рукавима од памучног ћенарног платна. Крој: предњи и леђни део су два правоугаона комада платна која су састављена на раменом делу преко два мала комада платна (рамењаче). Рукави су неукрајени, равни и широки и набрани у таслице. Изрез око врата је овалан са малом јачицом од 1,5 цм, а на грудима прелази у дубоки разрез од 20 цм. На обе стране разреза на грудима је нашивен комад платна од 3 цм, тако да се они приликом копчања преклапају.

Испод разреза се налази мали правоугаони комад платна који сужава кошуљу у пределу струка.

Пирот, 30-их год. XX века, инв. број Е-1203

Димензије: дужина 58 цм, ширина 102 цм, дуж. рукава 32 цм, шир. рукава 32 цм

165. КОШУЉА

Дечија мушка кошуља са дугим рукавима од конопљаног платна. Предњи и леђни део је један правоугаони комад платна на којем је у средини направљен отвор за главу и груди, а на бочним странама су уметнути клинови који кошуљу дају већу ширину. Изрез око врата је овалан са малом јаком од 2 цм. Изрез на грудима је дубок 28 цм и копча се на једно дугме. Рукави су прави и широки и при дну набрани у таслице.

Непознато место, 40-их год. XX века, инв. број Е-1200

Димензије: дужина 88 цм, ширина 116 цм, дуж. рукава 50 цм, шир. рукава 25 цм

166. ХАЉИНА „СУКНО“

Дечија хаљина типа зубуна, спреда отворена, од црног домаћег ваљаног сукна, без рукава. Крој: леђа и предње поле су три равна комада са уметцима на бочним странама који помало наглашавају струк и хаљини у доњем делу дају већу ширину. Изрези за руке и ивице хаљине су опшивене танком црвеном чојом, зеленим, бордо и наранџастим гајтаном, везом „колчасте шевуљке“ од наранџастиг вуненог танког гајтана. На грудима је широка трака фабричке израде. Испод пазуха до струка је вез од наранџастиг танког гајтана, а онда се рачва вез од срменог гајтана „на виљушке“ који уједно спајају уметке и равне делове. На десној предњој поли су у пределу струка нашивена два срца, бело и црвено, извезена пуним везом од памучног конца.

Непознато место, између два светска рата, инв. број Е-491

Димензије: дужина 65 цм, ширина 56 цм

167. СУКНО

Женска хаљина без рукава од црног домаћег ваљаног сукна, спреда непросечена. Крој: предњи и леђни део су два равна комада сукна која се спајају на раменима тако да су отвори за руке могли да се обликују у округлине, а на бочним странама су уметнути клинови „бочници“ који помало наглашавају струк и хаљини у доњем делу дају већу ширину. На десној бочној страни је косо прорезан цеп опшивен наранџастим вуненом гајтаном. Изрез око врата је овалан, опшивен љубичастим и браон вуненом гајтаном, спреда на грудима прелази у дубоки правоугаони изрез. Ивица грудног

изреза је опшивена танким срменим гајтаном, срменом цик-цак траком, срменим и свиленим љубичастим гајтаном, траком фабричке израде и правим везом од жутог и црвеног конца. Ивице хаљине и изреза за руке су опшивене дво-редним наранџастим вуненим гајтаном.

Непознато место, прва половина XX века, инв. број Е-2627

Димензије: дужина 88 цм, ширина 202 цм

167. ПРЕГАЧА

Дечија прегача од белог памучног материјала. У ствари ова прегача је део пешкира који је ручно, иглом и концем обликован у прегачу. У доњем делу су две попречне црвене и беж пруге. У доњем делу се завршава хекланом чипком, а у горњем делу танким појасом.

Непознато место, прва половина XX века, инв. број Е-1600

Димензије: 38 x 39 цм

168. ОПАНЦИ

Дечији пресни опанци од нештављене свињске коже. С коже није одстрањена длака, већ је окренута споља. На добро осушеном и измереном комаду коже остављен је мали правоугаони комад коже које је чинило врх опанка. По дужим странама је кроз рупице, направљене шилом, провучен канап који је уједно служио да причврсти опанак за ногу. Непознато место, почетак XX века, инв. број Е-1838

Димензије: дужина око 15 цм

Saška Velkova

FOLK COSTUMES IN VISOK AND THE UPPER NIŠAVA REGION IN THE MUSEUM OF THE NIŠAVA REGION IN PIROT

Summary

The traditional costume of Visok and the Upper Nišava region is specific by its appearance and a large number of articles of clothing. In addition to the population mixing and minimal influence of costumes from neighboring areas, both men's and women's costumes contained basic Šop features. Residents of the area called their entire outfit „dreje”. One of most important characteristics of folk costumes from the mid-19th century until the First World War is that they were predominantly domestic products. The main raw materials for textile products were wool and hemp, and leather for footwear, and in the recent times – purchased cotton. For a long time, women's folk costume maintained the old, archaic caraco jackets and lasted much longer than the men's costume. It gives the impression of a simple, not too decorated costume, with some embroidery and few decorations. The basic elements include a shirt, cloth, „modro”, „kolija”, sheepskin coat, subsequently vest, woven belt, aprons, socks, and shoes of raw and tanned skin. Headgear included „kaica” cap, white scarf „zabratka” and kerchief „zejtinlija”. They wore white and, later, black wool socks, often embroidered on the heel and toes. Men's costume changed faster and stopped being used earlier than the women's one. It was simple and with little ornamentation. It consisted of a fur cap, shirt, Jodhpur type trousers „brevenci”, long white sleeveless waistcoat, dress „dreja”, „kratko”, cloak „opandžak” with „gugla”, overcoat, old tunic „kebe”, sheepskin coat, belt and footwear of wool and raw skin. After World War One, men's clothing was made of the brown cloth under the influence of military style, and „zubun”, a vest of striped velvet corduroy became an obligatory part of women's folk costumes. Footwear included „opanaks” made of rubber. After World War Two, folk customs gradually went out of use, and the use of industrial fabrics and ready-made footwear became inevitable.

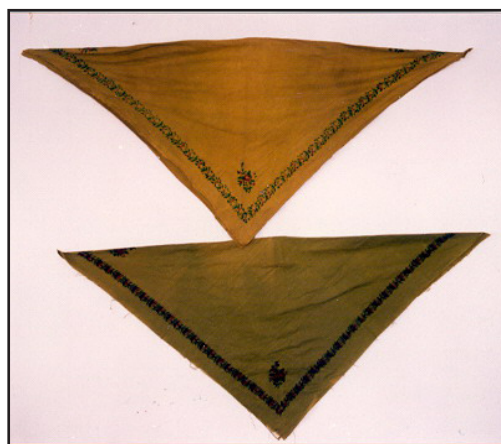
Фотографија бр. 1. Милан Јоцић са женом Стојном и сестром из села Блата, 1917. године, Музеј Понишавља, ИБ-1374

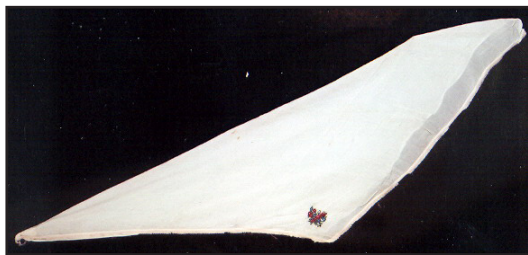
Фотографија бр. 2. Бранко Николић, деловођа Општине Стол, снимљено у Пироту око 1910. год., Музеј Понишавља, ИБ-1932

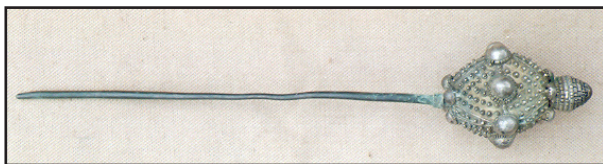
Фотографија бр. 3. Наталија Давидова са сестром Параскевом, снимана 27.08.1905. год. Музеј Понишавља, ИБ-1408

Слика бр. 1. Шамија – зејтинлија, ИБ-Е-2636, 2648

Слика бр. 2. Марама – забратка, ИБ-942

Слика бр. 3. Игла конђуша, ИБ-Е-1923

Слика бр. 4. Платно за израду каице, ИБ-Е-1443

Слика бр. 5. Невестинска капа каица, ИБ-Е-1442, 1041

Слика бр. 6. Игла седмоперка, ИБ-Е-1929

Слика бр. 7. Кошуља саја, ИБ-Е-1113

Слика бр. 8. Женска кошуља, ИБ-Е-1133

Слика бр. 9. Сукно, ИБ-Е-1232

Слика бр. 10. Сукно, ИБ-Е-2616

Слика бр. 11. Литац, ИБ-Е-915

Слика бр. 12. Сукнени литац, ИБ-Е-501

Слика бр. 13. Зубун, ИБ-Е-485

Слика бр. 14. Зубун „шанкутлија“, ИБ-Е-973

Слика бр. 15. Зимски зубун, ИБ-Е-2612

Слика бр. 16. Женски грудњак „ичлук“
из Пирота, Етнографски музеј Београд,
инв бр. 37716

Слика бр. 17. Прегаче, ИБ-Е-1660, 1657

Слика бр. 18. Прегача, ИБ-Е-1656

Слика бр. 19. Појас „тканица“, ИБ-Е-773, 1035

Слика бр. 20. Леден колан, ИБ-Е-1855

Слика бр. 21. Пиротске нафте, ИБ-Е-2009

Фотографија бр. 4. Коста Тошић
из Паклештице, снимљен 1918. год.
Музеј Понишавља, ИБ-1887

Слика бр. 22. Шубара „тупача“, ИБ-Е-1862

Слика бр. 23. Мушка кошуља, ИБ-Е-1098

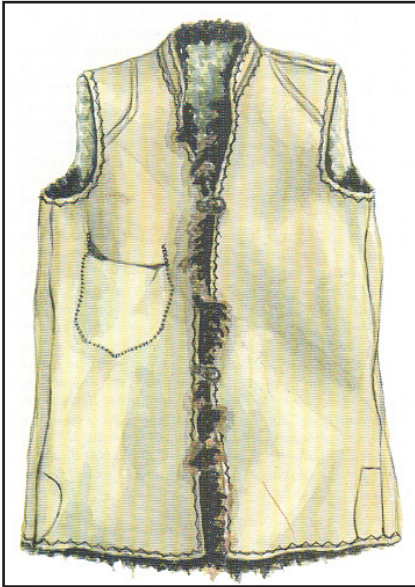
Слика бр. 24. Чакшире „бровенеци“, ИБ-Е-1219

Слика бр. 25. Мушка памуклија, ИБ-Е- 2615

Слика бр. 26. Дуги јелек, ИБ-Е-1220

Слика бр. 27. Мушки грудњак „црнополац“
из околине Пирота,
Етнографски музеј, инв. бр. 37711

Слика бр. 28. Мушки појас, ИБ-Е-1429, 1410

Слика бр. 29. Кабаница „опанџак
са гуглом“, ИБ-Е-910

Слика бр. 30. Дечије, мушке и женске
чарапе, ИБ-Е-1372, 1323, 1358

Слика бр. 31. Мушки опанци од пресне
коже, ИБ-Е-1085

Фотографија бр. 5. Ђура Јотић са женом
у Височкој Ржани, 1930. год.,
Музеј Понишавља, ИБ-1891

Фотографија бр. 6. Свадбено весеље
у Горњем Високу око 1915. год.,
Музеј Понишавља, ИБ-2379

Фотографија бр. 7. Породична
фотографија око 1920. год.,
Музеј Понишавља, ИБ-2381

Фотографија бр. 8. Илија Ранчић
са породицом у Росомачу, 1928. год.,
Музеј Понишавља, ИБ-2280

Фотографија бр. 9. Девојке у
народној ношњи,
Музеј Понишавља, ИБ-1978

Слика бр. 32. Кошуља „мелезанка“,
ИБ-Е-1125

Фотографија бр. 10. Петрија са рођаком,
око 1925. год., Музеј Понишавља, ИБ-2230

Слика бр. 33. Ћенарна кошуља, ИБ-Е-2607

Слика бр. 34. Девојачка ћенарна кошуља,
ИБ-Е-918

Слика бр. 35. Хаљина без рукава, ИБ-Е-1193

Слика бр. 36. Зубун „мокро кадиве“,
ИБ-Е-2649

Слика бр. 37. Женска памуклија, ИБ-Е-2613

Фотографија бр. 11. Група младих људи између два светска рата, Музеј Понишавља, ИБ-2378

Фотографија бр. 12. Група девојака између два светска рата, Музеј Понишавља, ИБ-2380

Фотографија бр. 13. Љубомир Лилић са сином Момчилом и снахом Диком, снимљени у Височној Ржани, 1929. год., Музеј Понишавља, ИБ-1892

Слика бр. 38. Мушки јелек, ИБ-Е- 1719

Слика бр. 39. Сако са војничким кројем,
ИБ-Е-1721

Слика бр. 40. Мушки кожух из Пирота,
Етнографски музеј, инб. бр. 37710

Слика бр. 41. Невестинска кошуља,
ИБ-Е-1169

Слика бр. 42. Спаваћица, ИБ-Е-1789

Слика бр. 43. Марама, ИБ-Е-2646

Фотографија бр. 14. Манифестација на Старој планини,
Музеј Понишавља, ИБ-1553/1

Прегледни рад

УДК 746.2/.3:39(497.11)
ГЕМ 74/2 (2010), 93–114*Ирена Филеки*

ВЕЗ И ЧИПКА У ПИРОТУ И ОКОЛИНИ

Апстракт: Везу и чипку у Пироту и околини приступљено је као посебном одељку текстилне радиности везаној за украшавање и израду текстилних предмета са специфичностима ових делатности, друштвеним околностима које их прате и карактеристикама које постоје у пиротском крају водећи рачуна и о периоду у којем је домаћа производња текстилних предмета превадала и о каснијем времену обележеном индустријализацијом.

Вез и чипка се посматрају као карактеристике одевних предмета и текстилног покућства с главним техникама, начинима израде, орнаментиком, материјалима, помагалима, терминологијом с намером да се прикажу њихове главне карактеристике.

Кључне речи: вез, чипка, ношња, текстилно покућство, девојачка спрема, Пирот, пиротски крај

Ова тема, односно појединости везане за вез и чипку, досад су најчешће проучаване и објављиване у оквиру радова о текстилној радиности и ношњи, монографија области и других тема па су многе особености која се тичу веза и чипке – њихове израде, техника, мотива, боја, термина који их прате и осталих појединости остале незабележене и неистражене. Сви ови подаци важни су као документи о овој области креативности али и као додатни документи о култури одређене области, одређеног времена и о појединцима који се баве овим активностима.

Истраживању ове теме приступљено је као посебном одељку текстилне радиности везаној за украшавање и израду текстилних предмета са специфичностима ових делатности, друштвеним чињеницама које их прате и карактеристикама које постоје у Пироту и околини водећи рачуна колико сећање сеже и о периоду у којем је домаћа производња текстилних производа превадала и о каснијем времену обележеном индустријализацијом.

О везу и чипки у прошлости овог краја наилази се на појединачне податке у литератури. Говорећи о карактеристикама становништва ових области и њиховој култури Јован Цвијић истиче да је у овој области утицај старе византијске цивилизације био најслабији а да се патријархална култура очувала. Међу бројним особеностима становника ове области он примећује да код њих нема „онако лепих везова и складних шара“ као што је то случај код осталих варијетета централног типа¹. Сагласно овој тврдњи је констатовање Владимира Николића да је *везење* новија женска активност. Он је уочава на *опрегљачама* (прегачама) и то највише по селима у близини Пирота, одакле је тај рад пренесен, а извођен је у виду „доста лепих шара“ вуницом купованом у варошима. Чак запажа разлику у сложености шара а и употребу почетних слова – *писмена* или целог имена извезених на прегачама².

Вез као украс на одевним предметима помиње се само кад је градска одећа у питању и то највише на женској кошуљи. Женска кошуља која је почетком 19. века била простије израде касније је дужином целе доње ивице бивала „нашивена“ – навезена цветовима од памука или свиле разних боја: зелене, алеве, црвене³. На предњим полама кошуље били су извезени тзв. *бојови* – цветови и уз антерију која се носила преко кошуље повремено су се видели приликом хода. И ову врсту веза на кошуљи као и чохане наруквнице опшивене гајтаном на којима су били извезени цветићи, а ношене су на рукавима од кошуље, Владимир Николић сврстава у касније украсе рађене, највероватније, средином 19. века⁴.

Говорећи о шопској ношњи и, између осталих, о ношњама Понишавља и горњег и доњег Висока Јерина Шобић од украса на ношњи помиње само чипку на женској кошуљи новијег типа која почиње да се носи од друге деценије 20. века. На таквој кошуљи доњи руб кошуље и рукави изнад шаке украшавани су домаћом чипком. Кошуља је увек била дужа од горње одеће тако да се чипка видела испод горњег хаљетка⁵.

Вез и чипка се помињу само као карактеристике одевних предмета док је текстилно покућство с ове две врсте ручних радова каснија појава, опште прихваћена тек у 20. веку, кад је пиротски крај у питању⁶. У сваком случају, без обзира да ли је реч о одећи или текстилном покућству, израђивање чипки и везова уз ткање били су врло важни женски домаћи послови у које је

¹ Ј. Цвијић, Балканско полуострво, књ. II, Београд 1931, 151.

² В. Николић, Из Лужнице и Нишаве, Српски етнографски зборник, књ. XVI, друго одељење књ. 9, Београд 1910, 46.

³ В. М. Николић, Стари Пирот – Етнолошке белешке из прошлости града, Пирот 1974, 36.

⁴ Исто, 36, 38.

⁵ Ј. Шобић, Разматрања о шопској ношњи, Гласник ЕМ 24, Београд 1961, 50, 51.

⁶ О текстилном покућству у овој области, првенствено *куварици*, као врло честом текстилном везеном предмету у домаћинствима, детаљно говори Сашка Велкова у раду Куварице пиротског краја, Гласник ЕМ 70, Београд 2006. У одељку о женском ручном раду изложен је преглед обучавања девојака у изради ручних радова, првенствено везу, а самим тим и о устаљивању веза као важне женске делатности у Пироту а делимично и у селима.

требало упутити младе девојке. Њихово успешно обављање било је значајно у погледу показивања личних способности девојке, али и обезбеђивања текстилних предмета за будући живот у браку. То су питања с којима се кренуло у ово истраживање уз вођење рачуна о локалним особеностима и према којима су сврстани подаци до којих се дошло. Непосредним разговором са саговорницама приликом три боравка у овом крају у периоду од 2000. до 2005. године и увидом у њихове ручне радове покушали смо да сагледамо најважније карактеристике ове две врсте текстилних активности.

Девојачка спрема и њено припремање – прилика за учење израде и украшавања текстилних производа

Девојачки дарови су најчешћи назив за девојачку спремину односно покретну имовину коју она доноси у кућу мужа у пиротском крају. Ту се убрајају највећим делом одевни предмети и предмети текстилног покућства потребни у новом домаћинству али такође и текстилни производи које ће девојка даровати гостима и члановима породице за време свадбе. Најчешће саговорници од девојачких дарова помињу: завесе, столњаке, чаршаве, *црге*, кошуље, чарапе и указују на важност њиховог изгледа. О пажњи која се придавала даровима и њиховом изгледу говори податак да су уштиркани и испеглани изношени на центар села, а људи који нису позвани на веридбу долазили су да виде дарове изнесене на послужавнику. Највећи део тих дарова поклањан је на свадби родитељима младожење, куму, старом свату, деверима и осталим гостима тако да су сви сватови били даривани. Већина предмета који су чинили *девојачке дарове*, углавном до Другог светског рата, била је ручно израђена и украшена, а између два рата и нарочито после Другог светског рата, користе се све више индустријске тканине, индустријске чипке и траке веза као и остали помоћни материјал фабричке производње.

У пословима око израде спреме, осим саме девојке, учествују и старије жене у кући и то мајка и бака најчешће. Израда текстилних предмета који чине девојачке дарове је и прилика да девојчица (испитаници помињу узраст од 7–12 година у којем се учи израда текстилних ручних радова али наравно и касније) научи најважније технике израде и украшавања текстилних производа. Углавном све испитанице помињу плетење као прву врсту ручног рада које су савладале а затим ткање. „Прво се плету вунене чарапе а после учимо да ткамо. Мајка учи ћерке и прво се тка поњава а после црге на пребир и прекривачи“ према речима Јелице Костић (1922) из Великог Суводола. Лични разлози за избор одређене врсте рада су такође били важни тако да Павлина Ћирић (1942) из Станичења каже да је њу прво интересовало плетење јер „нисам имала какво да обујем, нисам имала чарапе а није имало

да се купи“. Почела је да плете са петнаест година и плела је прво чарапе па *јелече*. Осим чарапа које су се најчешће плеле као један од првих радова једна од испитаница Браниславка Ракић (1933.) из Крупца помиње рукавице. „Са дрвену иглу смо плели, еклали, рукавицу за мужје да иду код овце... рукавицу за руке са један прст са једну дрвену иглу, кукицу исхекламо. Кад моја мајка изаткаје сто лакти *пртенице*, *шајак* и кад јој остане од наткаву, *штим* га зовемо. Е после се то спрегне, па превртка па ћерка исплете пет шест пари рукавице“. Вез, плетење и кукичање чипки учи се упоредо са плетењем чарапа или касније али се чини да редослед више зависи од афинитета, интересовања и потреба девојака појединачно.

У учењу техника веза, кукичања, плетења чипки девојкама су помагале мајке, рођаке а често се учење одвијало у друштву вршњакиња. Мирјана Мијалковић (1942) из Пирота објашњава како су учили да раде ручне радове: „Наше мајке нису радиле педесетих година и онда спреме ручак и на улицу изађу, било је дрвећа па под неко дрво у хлад сви седнемо. Онда нам одмере конач за вез, ако хекламо конач за хеклање да се тркамо, да видимо ко ће више да исплете. То нас је терало, мотивисало да имамо такмичарски дух. Ако се направи грешка (ако се погреша боја или наличје не буде у реду па има много чворова; нисмо везивали чворове, само провлачимо) мора да се пара. Кад сам пошла у школу ја сам већ знала и да плетем и са иглама и са хеклицом и да везем“.

У периоду после Другог светског рата у основном и средњем школском образовању било је прилика за учење везења, изради чипки и других ручних радова. Мирјана Мијалковић је имала у учитељској школи часове домаће радиности. „Прво смо имали *почетнице* и ту смо учили и ажуре како да радимо и бели вез и пуни вез и све на тој почетници. Затим смо учили да кројимо, да штрикамо патикице, чарапице“. У основној школи у предмету који се звао домаћинство се такође нешто од израде ручних радова савладавало и пружало основна знања из ових вештина према мишљењу испитаница из Пирота.

Друштвене околности и лични ставови у вези са изградом и украшавањем текстилних производа

Везење и израда чипки помињу се и као делатности везане за заједницу и с тим у вези размену знања и искустава. У том контексту је незаобилазно навести *седењке* или *прела* које су представљале начин дружења уз обављање одређених активности. У току зиме, по речима наших саговорница, седењке су осим дружења биле прилике да жене раде различите врсте ручних радова, размене узорке за рад, разговарају, певају и свако вече одлазило се код

друге жене. „Сви радимо и сви певамо, свако вече“, објашњава Браниславка Ракић (1933) из Крупца. Често су се жене између себе такмичиле која ће више да уради а овакве врсте окупљања су пружале прилику за показивање личних способности.

У социјалистичком периоду се настављају такве врсте дружења али се организују и нови облици активности које спроводи држава а тичу се образовања жена – домаћица и њиховог усавршавања у пословима и знањима њима најближим и најпотребнијим. Једна од саговорница, Павлина Ћирић (1942) из Станичења је била полазница курса организованог у оквиру активности Савеза социјалистичке омладине општине Пирот, осамдесетих година XX века, у оквиру којег су заинтересоване жене подучаване у везу, плетењу и кувању. Курс је трајао десетак дана а учеснице су добиле дипломе с текстом: „Успешно завршен курс сеоске савремене домаћице“.

Услови живота, привређивања али и саме прилике у породици великим делом су утицали на поделу послова и однос појединаца према ручним радовима. Како испитаница из Раснице каже: „Кад сам била млада нисам могла ја тада да везем, копала сам, све сам радила. Ми смо имали имање много, па смо гледали да радимо, на копање идемо, на жетву и све радимо ручно. Гајио се лан и конопља. Ткала сам платно“. С друге стране бављење израдом везова и чипки је зависило и од афинитета жена. Као разлоге за бављење овим послом испитанице помињу, углавном, задовољство а врсте радова, начин и квалитет израде је ствар природе појединца и потиче „од срце“. Јаворка Цветковић (1941) из Церове која је плела после операције кука у болници и то јој је помогло да преброди тешке тренутке, своју везаност за ручне радове је преточила у жељу коју је саопштила кћерки да буде сахрањена са иглама.

Периода када је домаћа производња била најважнија и њом се подмиривале основне потребе становништва, између осталих и одећа и текстилни предмети потребни у домаћинству, посредно се сећају и млађе испитанице. Мирјана Мијалковић (1942) из Пирота дочарава време своје баке: „Бака која је из села Извор а удала се у Великом Суводолу је углавном ткала. Жито и кукуруз су мењали за памук за ткање. Сејале су конопље, топиле у реку, млатиле нечим. Пртено платно које избеле после, то је било *белија*. Од тог платна више су шиле кошуље ручно. Кад је мајка била девојка спремали су дарове за њу мајка, бака и она. Плели су доста чарапе да имају за сваког уз кошуље као поклон...све је ручно рађено а пешкире су везли“. Тај период, углавном, пре Другог светског рата у поређењу с послератним временом када занатлијски и индустријски предмети потискују домаће производе неки од испитаника врло јасно осликавају својим изјавама. Једна од испитаница објашњавајући врсте ручних радова везаних за израду и украшавање текстилних предмета које је мајка радила каже: „Моја мајка и жене раније само су ткале за мужи платно кучињаво и црге. То је био народ прост. Купено је у моду сад, полено“.

Текстилне сировине и материјали као карактеристика одређеног времена и простора и њихово обезбеђивање били су у одређеним раздобљима праћени проблемима. Тако се у годинама после Другог светског рата многи сећају да није било конца за вез. Захваљујући сналажљивости жена увек су налажени начини чиме да се замене производи који недостају па се уместо конца за вез користио фитиљ за лампе односно памучна влакна која су га чинила. Неке од испитаница се сећају да је конач за вез набављан у Македонији.

Вез на ношњи и текстилном покућству

Вез и вести јесу најчешћи називи који се употребљавају кад се говори о овој врсти рада али се користе и глаголи *нашити* и *прошити* с истим значењем. Глагол вести и именица вез и везење, како се чини, јесу више заступљени и преовладавају.

Традиционални сеоски одевни предмети с највише веза биле су чарапе и прегача – *престилка* док је женска кошуља, као основни део оваквог начина одевања, имала мало веза или је била без веза. Чарапе и мушке и женске плетене од вуне црне боје *нашиване су* или везене. Имале су вез на прстима (в'р) и на пети најчешће и тај везени део називају *нашивка*. (сл.1) Жене су везене чарапе носиле уз папуче тако да се видео вез. На мушким чарапама вез је био често при врху чарапе уз њену горњу ивицу. Везло се вуницом у више боја (најчешће се помињу зелена, црвена и плава) која се куповала у Пироту; Јована Влатковић (1941) из Јеловице се сећа да су све боје вунице које је било могуће купити коришћене за вез и трудило се да се боја шаре, како она изгледа у природи, таква пренесе на чарапе. Шара је на мушким чарапама била ужа, на женским шира. Од мотива на чарапама најчешћи су били: *цветићи* (руже, љубичице), *колцетића* – кружићи и *крстовчићи* – крстићи. Од техника веза помиње се: *пуни вез* у литератури познат као раван бод⁷ и у *крстићи*, односно, покрстица⁸. Везло се с лица и броје се нити.

На прегачама вез се изводио у зависности од укуса и жеља жене која ју је носила, с већом могућношћу за креативност и комбинацију мотива. Од шара на прегачама помињу се цветови као најчешћи украс.

Женска кошуља је ређе везена, а да ли ће на тај начин бити украшена то је била ствар личног избора. Тако једна од саговорница Танка Ђорђевић (1918) из Понора објашњава да није волела *шаревину*; волела је да јој је чисто тако да није везла кошуље. Кошуља од домаћег памучног *лалија* платна, тканог од куповног памука, углавном, у раздобљу између два светска

⁷ Народни вез Југославије, Београд 1988, 28.

⁸ Исто, 44.

рата, је била врста кошуље која се везла, према речима саговорница. Везена кошуља је ношена за празнике, свадбе и остала славља. Пример веза на кошуљи успели смо да фотографишемо и забележимо у Дојкинцима код Боринке Костић (1933). У питању је кошуља која је припадала њеној баки, рађена тридесетих година двадесетог века, с везеним украсом састављеним од цветова уз отвор на грудима (сл. 2, 3). Везано за овај тип веза помиње се *труковање* као начин преношења мотива на платно иначе много чешћи на текстилном покућству. Трукована кошуља се везла највише памучним концем плаве и црвене боје с обе стране изреза на грудима. Труковани и затим везени мотиви на кошуљама били су најчешћи тек после Другог светског рата. Од извезених мотива на женским кошуљама највише се помињу: цветићи, *колетући* – кружићи и *пунице* – тачкице. Углавном су саговорници свесни разлика у старости мотива уопште па се цветићи сматрају новијим, модернијим како кажу, а колетући су старији. Цветићи су били различитог изгледа и различито укомпоновани па се везу пупољци, венчићи, цветови у букету. Од техника веза које се најчешће јављају на кошуљама саговорнице помињу *пуни вез* и *пругдинку* односно *пруганку*⁹.

Разноврсно текстилно покућство и вез на овој врсти предмета у Пироту се јавља углавном у периоду после ослобођења од Турака 1878. године, али појединачно и пре, о чему сведоче предмети у власништву Музеја Понишавља Пирот. Предмет, вероватно један од најстаријих такве врсте у Музеју с извезеном годином настанка, је почетница из 1865. године без ближих података о пореклу (у документацији Музеја Понишавља заведена под бројем Е1909) (сл. 4, 5) Много више везеног текстилног покућства је с краја 19. и с почетка 20. века када ова врста предмета постаје више заступљена у Пироту¹⁰. Као најчешћи помињу се: зидњаци, јастучнице, миљеа, шустикле, пешкири а као материјали од којих су израђени: јута, панама, различите врсте платна, плиш и сатен док је вез извођен најчешће вуницом али и памучним, свиленим концем, металном нити и шљокицама¹¹. Од техника најчешће су биле покрстица, тзв. гоблен бод, затим раван бод и пуни вез. Углавном је то био *вез по броју* који је извођен бројањем нити подлоге¹².

У селима пиротског краја велики број различитих текстилних предмета коришћених у домаћинству представљају новију појаву. „После рата столњаци и миљеа су почели на село; пре рата то је у вароши било“ су речи Радмиле Златковић (1921) из Обреновца. Везени предмети затечени на терену и најсвежији у сећању испитаника који су се користили у домаћинству углавном технички припадају *везу по писму*. Везови по писму подразумевају шару по којој се везе а она је преношена поступком *труковања* на плат-

⁹ Исто.

¹⁰ О овоме сведочи изложба о везу у Пироту, Вез у Пироту у 19. и првој половини 20. века, (каталог изложбе), Музеј Понишавља Пирот, Пирот 2001, 1–8.

¹¹ Исто.

¹² Ј. Беловић-Бернадзиковска, Везилачка умјетност у Хрвата и Срба, Зборник за народни живот и обичаје Јужних Славена XI, Загреб 1906, 1–51.

но. Као најважнији предмети извезени захваљујући трукованим нацртима или копирањима већ навезених шара су чешљаре, куварице, шибицаре, столњаци, *миљетија* – миљеа, *шлајфери* – мала миљеа, пешкири, јастучнице и чаршави за кревет.

Као професионални трукер у овом крају помиње се Христина Мартић, свима знана као Тинка трукерка која је имала радњу у Пироту¹³. Друга трукерска радња, такође значајна за овај крај, налазила се у Димитровграду, а у њој су жељене мотиве за вез набављале многе девојке и жене из јужних крајева ове области.

Мирјана Мијалковић (1942) из Пирота се сећа да је Тинка своју радњу снабдевала мустрама из Мађарске и сећа се процеса рада помоћу специјалног избушеног папира по линијама шара. Тај папир је постављан преко платна, посипан вешплавом а јастучетом којим се трљало преко рупица се оцртавала шара која се затим прскала шпиритусом. Тај трукерски поступак поједностављиван је тако што су мустре прецртаване на паус па са њега на папир и са папира индигом на платно. Како Мирјана Мијалковић каже таква врста копирања мотива омогућавала је да се на паусу сачувају шаре које би касније опет могле бити коришћене. Други начин прецртавања мотива који најчешће помињу испитанице у селима био је непосредан; на везени предмет постављало се чисто платно и трљањем кашиком на коју се намаже маст „као кад намажеш хлеб“ пресликавао се мотив. Кашику су такође трљали о косу и о чело и затим на исти начин превлачењем преко платна добијале жељену шару. И један и други поступак прецртавања мотива био је често начин да се процес добијања жељеног мотива за вез појевтини, поједностави и учини доступнијим.

Шеме за везове су куповане и на вашарима или су доношене из других крајева. Ружица Панић (1948) из Понора се сећа да је приликом боравка код ујне у Београду кад је имала 17 година добила од ње на поклон труковано платно купљено на Каленићевој пијаци које је у Београду извезла и које је било део њене спреме за удају. (сл. 6). Павлина Ћирић је код ујне и ујке у Црепаји као девојчица видела пешкир с текстом „Пробуди се голубице“ и тај је текст извезла на пешкиру. (сл. 7)

Предмети украшени везом, такође, као скорашња, послератна појава су традиционални ручно ткани вунени прекривачи *црге* накнадно везени. (сл. 8) Сам поступак везења обављан је тако што се црга стављала на рам а кредом с унутрашње стране се цртале шаре. И онда се вез изводио по цртежу *иглом за б'укање* (тзв. иглом за таписерију) која је била шупља и на врху имала рупу кроз коју је провлачен конац. Провлачењем такве врсте игле кроз материјал добијао се тзв. омчасти бод с дужим нитима у облику омчи на лицу. На овај начин везена црга била је позната под називом *црга б'укана*. Овај начин веза на цргама највише је рађен шездесетих година 20. века.

¹³ О раду Христине Мартић говори и С. Велкова, *нав. дело*, 76.

Још један интересантан пример веза рађен је на сукну, у ствари, комадићима сукна добијеним исецањем женског одевног предмета званог *литак*. Од литка су сечени комади које су жене порубљивале и на њима су везени различити мотиви: цветићи, маце, куце. Ови делови литка били су величине јастучића и стављали су се на зид као украс а рађени су већ педесетих година 20. века и убрзо су нестали из употребе, односно, престали да се израђују већ у следећој деценији.

Гоблени се најчешће помињу као везени предмети који украшавају зидове станова у граду. Мирјана Мијалковић (1942) из Пирота сматра да је много жена радило гоблене, а она сама почела је да их везе 1962. године. Гоблени су рађени и између два рата у Пироту али су највећу популарност достигли после Другог светског рата. Светски познати Вилерови гоблени набављани су и израђивани и у Пироту а само разарање фабрике крајем Другог светског рата осетило се и у Пироту. Шеме и материјал за гоблене нису могли да се набаве и није их било на тржишту. У том периоду Мирјана Мијалковић се сећа начина на који се та несташница превладала и тога да су куповале бели конац на штрингле, фарбале га код куће и то заједно са другарицама јер се тако више исплатило. „Шеме смо прецртавале на каро папир са старих сачуваних немачких шема које су припадале жени председника суда у Пироту. Заједно са мужем смо те шеме док је било теже да се из Немачке набаве прерадили на паус да би их умножавали и продавали“. Мирјана је радила и готове гоблене које су такође продавали. Тај новац им је био додатни приход.

Технике веза које се најчешће помињу су: *пуни вез*¹⁴ и *брзи вез* или само *вез* тј. бод за иглу¹⁵ на везеним чаршавима за кревет. Покрстицу називају и *крстатим* или *крстастим* бодом и *крстићем*. Објашњавајући које се све технике веза раде Мирјана Мијалковић (1942) каже да се радио и брзи вез и пуни вез и косовски, мађарски и ланчани бод. Да означи технике саговорнице користе и вез и бод као термине али и рад па Радмила Златковић (1921) из Пирота пуни вез назива *пуњеним радом*.

Чипка на ношњи и текстилном покућству

Чипка под тим називом рађена и примењивана на текстилним производима има још један назив, највише познат у селима Висока, а то је – *тантела* и односи се на све врсте чипке. Саговорнице су овај назив означавали као бугарски, затим шопски и као старији док је чипка према њиховом схватању новији термин.

¹⁴ Народни вез Југославије, Београд 1988, 28.

¹⁵ Исто, 19.

Од неколико типова чипки познатих у овој области скоро све се користе и на ношњи и у домаћинству и као део, додатак предмету, и као цео предмет кад је текстилно покућство у питању. Употреба чипке у овом крају у селима везана је најпре за украшавање одеће, а као део унутрашњости куће је новија појава.

Као део традиционалне сеоске ношње чипка је била чешћи украс него вез. Како већина жена сматра кукичана чипка је најстарија а као термини којима се означава израда користе се: *оплитање*, *плетење* али и *хеклање*. Како се једна саговорница сећа њена баба и мајка кад су хтеле да украсе женску кошуљу оне су је *оплитале*. Ти оплити су могли да буду једноставнији и сложенији с наставцима. Мањи наставци на чипки познати су под називом *кукаљци* или *кукалци* и *мемице*. Кукаљци су старији назив, како неки испитаници сматрају, а мемице новији, а по облику се не разликују. Већи наставци називани су *мустрице*. Чипка је рађена на ивицама отвора за главу, ивицама рукава и дну женске кошуље. Кукичала се најчешће од памучног конца набављаног у Пироту. Основни део рада кукичане чипке чини *оплит* или *ланчић* а изводи се иглом с кукицом на врху која се означава различитим називима и то као: *игла чипкарка* односно *игленка* или *тантелска игла*.

Пре рата се уз кукичану чипку користила и индустријска чипка коју су куповали у Пироту. Како једна од испитаница сматра више се ценила него хеклана. Испитанице из Раснице – Вукосава Панчић (1913) и Вукосава Ристић (1926) кажу да кошуље нису биле везене: „Ко може да ради, ради чипке а ко не, тај купује у Пирот“.

Други тип чипке познат и пре Другог светског рата је плетена чипка која је почела да се израђује крајем тридесетих година. Чипке за кошуље плеле су се често од танког *макаре* конца на пет игала које су биле од метала или од дрвета. Многе саговорнице издвајају дрвене игле за плетење чипки јер се с њима боље плете а бод је мек и лабавији. Овакве игле прављене су најчешће од буковог дрвета а и данас се користе и праве.

На женској кошуљи врста и ширина чипке су биле углавном одређене, па су чипкани украси на изрезу око врата и на прсима, односно, на ивици рукава били ужи и ту су најчешће стављане куповне и кукичане чипке. Плетене чипке на пет игала и нецоване, као трећи тип чипке који се користи на ношњи, су најчешће пришиване на доњу ивицу кошуље и оне су биле шире. Додатни део кошуље у виду пластрона који је такође био украшаван чипком је *јакалак*. Он је према речима саговорница служио да прикрије велики изрез на кошуљама; био је украшен порупчићима и чипком и стављао се за празник.

Од осталих делова женске ношње који су украшавани чипком помињу се сукње, литци и прегаче. Уска кукичана чипка – *оплита* од црног конца рађена је на доњим ивицама ових одевних предмета.

Чипка, не тако често рађена, коју саговорнице такође помињу, је *чипка на шип* или *чипка на савијену иглу* која представља варијанту кукичане чипке. Рађена је на основи коју су чиниле савијена жица или савијена игла

на којима се „плете“ чипка тако што се око крајева жице обмотава конач и сваки следећи намотај се спаја хеклицом по ширим странама. Овом техником су прављене чипке за шамије, кошуље али и цели предмети као што су шалови.

Чипке као украс на текстилном покућству, односно, целовити предмети израђени техникама израде чипке били су прихваћени најпре у Пироту, док су новија појава у сеоским домаћинствима. „Ми кад смо стигле“, како Радмила Златковић из села Обреновац каже и при том мисли на доба сазревања и припремања за удају „ми смо хеклале највеће чипке за кошуље и за чаршави 1935. и 1936. године. Чаршави што сам имала ниједни нису били без чипку. Све ручни рад и то ткајемо чаршави“. Цели предмети или фрагменти текстилних предмета коришћених у домаћинствима израђени чипкарским техникама углавном се не разликују у граду и на селу и све технике су заступљене како у Пироту, тако и у селима у овој области.

Први предмети у сеоским домаћинствима украшени чипком били су чаршави за постељу ткани од кудеље с чипком израђеном од кудеље. То је најстарији тип чаршава у овом крају с чипком израђеном кукицом по доњој ивици. Овакве чаршаве су заменили памучни чаршави ручно ткани с чипком од памучног конца. Орнаменти су могли да буду троугласти – *ушићи* или кружни – *колетија*. У кући Јаворке Митић из села Брлог чаршав од кудеље с кудељном чипком (сл. 9) који је Јаворка радила у време Другог светског рата и који данас држе у шупи заменио је памучни чаршав с памучном чипком *на колетија*. Такав памучни чаршав који је радила после Другог светског рата и данас се користи. Ткани прекривачи црге такође су могле да имају кукичану чипку и она је била обично исте боје као и црга.

Кукичана чипка као најстарији тип чипке у овом крају се, у ствари, најдуже задржала и данас је најчешћа техника. Овом техником се израђују мањи украсни предмети: *миљета* – миљеа, столњаци, вазице (облици добијени штиркањем), завесе за врата а од већих прекривачи за кревет, прекривачи за фотеле, *полке* причвршћиване изнад кревета и завесе као најважнији предмети (сл. 10, 11, 12).

Новије начине израде чипки представља нецање и тај тип чипке је коришћен приликом израде већих предмета као што су покривачи за кревет, завесе али и миљеа. Нецане завесе се јављају као једне од првих завеса на селу. Прва завеса у кући породице Петровић из села Дојкинци је нецана завеса – *нецувана виронга* рађена између 1956. и 1960. године која је откупљена за музеј (инв. бр. 43988) (сл. 13). Рађена од кудељног конца – *кљчишта* преденог од две нити украшена је памуком извезеном шаром у облику гране с цветовима. Нецање се обавља помоћу дрвене игле на коју је намотан конач а квадрати (омчасти бодови) се формирају преко оловке или прутућа да би били једнаке величине. Оно што је специфичност нецаних завеса је украс изведен везом. Да би биле извезене односно „прошиване“ завесе су причвршћиване на четвороугаони рам од дрвета а везене су дебљим

концем од памука. Орнаменти су цветни и геометријски бар кад су питању предмети које смо затекли на терену у овом крају.

Слична нецаној чипки по изгледу, али донекле различита кад је поступак израде у питању, је *снована чипка*. Израђивана је на дрвеном раму са ексерима на којем се иглом за шивење с уденутим концем пролазило уздужно и поречно па су се везивали чворићи на месту сусретања хоризонталних и вертикалних нити. После *сновања*, односно израде чипке, радио се вез на исти начин као и кад је нецана чипка у питању. Један такав предмет фотографисан на терену *малото нецувано миље* припада Јелисавети Ветки Поповић (1920) из Дојкинаца (сл. 14).

Плетена чипка као део текстилног покућства рађена је на пет игала металних или дрвених. Као најчешће израђивани овом техником помињу се *миљетија* – миљеа, столњаци и прекривачи за кревет. Велики предмети као што су прекривачи за кревет састојали су се из делова који су плетени посебно, а затим састављани, и онда се најчешће на ивицама плела чипка на две игле а крај се *оплитао* кукицом. Два предмета набављена за музеј израђена овом техником су прекривач за кревет и миље. Прекривач за кревет из Дојкинаца (инв. бр. 43987) који је израдила Пловдинка Петровић (1936) између 1956. и 1960. године у облику правоугаоника од кудељног конца – *кличишта* ружичасте индустријске боје састављен је из двадесет комада – *колетија*. На једну од ширих ивица зашивена је плетена чипка од истог конца. Овакав прекривач се најчешће стављао преко тканог прекривача *црге*. Такође плетен на пет игала миље од кудељног конца (инв. бр. 44109) жуте боје округлог облика радила је Загорка Станковић (1914) из Блата педесетих година 20. века. Боја је природна добијена кувањем у проклијалим изданцима пшенице.

Узорке за рад, односно, мустре, како их најчешће називају, жене су налазиле у међусобним контактима и дружењима. Идеје и конкретни узорци су често проналажени и у женским часописима па се помињу Практична жена, Нада, Бурда. Србијанка Цветковић (1935) из Пирота помиње женске часописе које је посредно добијала из Швајцарске и у којима је налазила узорке. Осим доследног копирања све испитанице истичу да су и саме уносиле измене у узорак, додавале своје замисли, комбиновале мотиве и многе сматрају то као главни приступ изради чипканих радова.

И вез и чипка у овом крају највећим делом су производ градских, односно, европских утицаја који су најпре били прихватани и примењивани у Пироту одакле су ширени даље по овом крају. Неке од испитаница помињу и утицаје из Бугарске преко села Славиња и Височка Ржана. Углавном су главне технике и начини израде с орнаментиком, материјалима, помагалима, терминологијом и друштвеним околностима које их прате прикупљени с намером да се прикажу главне карактеристике ова два начина израде и украшавања текстилних производа. Тешко је рећи да у овом крају постоје специфичности што се израде везова и чипки тиче али оно што је важно је

да су ове технике имале значајно место у украшавању текстилних производа и да бар донекле опстају и данас.

Irena Fileki

EMBROIDERY AND LACE IN THE PIROT REGION

Summary

The research of this topic was approached as a special part of textile industry associated with decoration and production of textile items with specifics of this activity, accompanying social facts and characteristics existing in the Pirot region bearing in mind the duration of memory and the period when home textile industry prevailed as well as the subsequent one marked by industrialization.

Embroidery and lace are mentioned as characteristics of clothes and home textiles. In any event, regardless of whether at issue is clothes or home textiles, production of lace and embroidery, along with the weaving, were very important women's domestic activities. The successful performance was significant in terms of presenting personal abilities of a girl, but also ensuring enough textile items for the future married life. These were the issues that accompanied the beginning of the research with attention to local specifics, and this was how the results were categorized. In talks with collocutors during the three visits paid from 2000 to 2005, and by reviewing their handiworks, we tried to understand the most important characteristics of these two textile activities.

Both embroidery and lace in this region are mostly the result of urban or European influences that were first adopted and applied in Pirot to be subsequently spread through the region. Some of examinees also mentioned the influences that came from Bulgaria through the villages of Slavinja and Visočka Ržana. Major techniques and production ways with accompanying ornaments, materials, tools, terminology and social conditions were collected in order to present principal characteristics of these two ways to make and decorate textile products. It is difficult to say that there are some specifics in this region when it comes to embroidery and lace making. However, it is important to say that these techniques had an important place in decoration of textile products and that they still exist even today, at least to some extent.

1. Женске чарапе, Понор, Пирот, ЕМ, снимила Ирена Филеки 2001, ил. н. 40929/7

2. Женска кошуља, Дојкинци, Пирот, ЕМ, снимила Ирена Филеки 2000, ил. н. 40927/5

3. Деталъ кошуље, Дојкинци, Пирот, ЕМ, снимила Ирена Филеки 2000, ил. н. 40927/9

4. Почетница (део), Музеј Понишавља, инв. бр. Е1909, ил. н. 42289/15

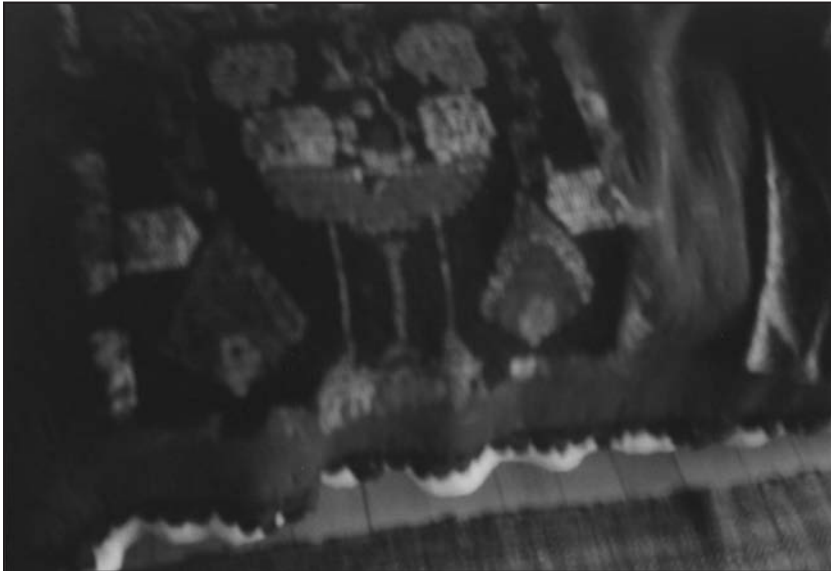
5. Почетница (део), Музеј Понишавља, инв. бр. Е1909, ил. м. 42289/16

6. Везени столњак, Понор, Пирот, ЕМ, снимила Ирена Филеки 2001, ил. н. 40929/14

7. Пешикир, Станичење, Пирот, ЕМ, снимила Ирена Филеки 2005,
ил. м. 42286/10

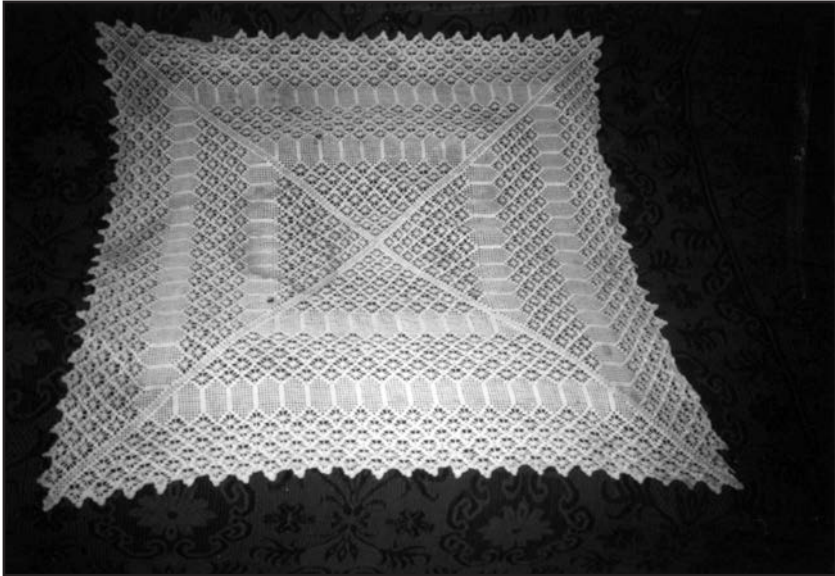
8. Вунени прекривач – црга, Дојкинци, Пирот, ЕМ, снимила Ирена Филеки 2000,
ил. н. 40927/20

9. Постељински чаршаф показује Јаворка Митић, Брлог, Пирот, ЕМ, снимила Ирена Филеки 2000, ил. н. 40927/13

10. Чипка са чаршафа, Брлог, Пирот, ЕМ, снимила Ирена Филеки 2000, ил. н. 40927/7

11. Столњак, Височка Ржана, Пирот, ЕМ, снимила Ирена Филеки 2000, ил. н. 40927/31

12. Прекривач за кревет, Понор, Пирот, ЕМ, снимила Ирена Филеки 2001, ил. н. 40929/6

13. Полка, Дојкинци, Пирот, ЕМ, снимила Ирена Филеки 2000, ил. н. 40927/4

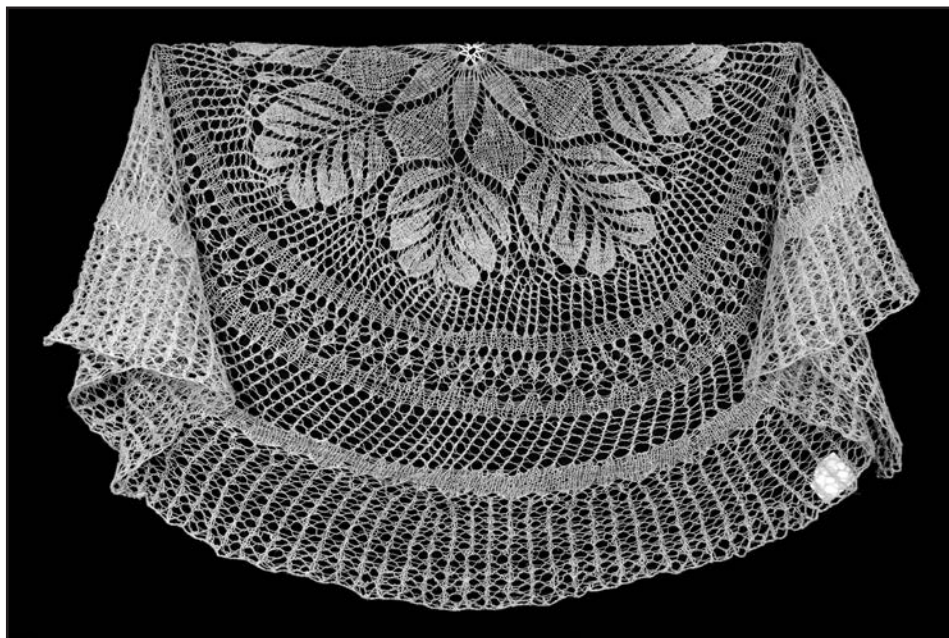
14. Завеса, Дојкинци, Пирот, ЕМ, снимила Ирена Филеки 2000, ил. н. 40927/17

15. Миље, Дојкинџи, Пирот, ЕМ, снимила Ирена Филеки 2000, ил. н. 40927/25

16. Прекривач за кревет, Дојкинџи, Пирот, инв. бр. 43987

17. Миље, Блато, Пирот, инв. бр. 44109

Оригиналан научни рад

УДК 392.12(497.11)
ГЕМ 74/2 (2010), 115–132*Весна Марјановић*

ОБИЧАЈИ ВЕЗАНИ ЗА РОЂЕЊЕ ДЕТЕТА КОД СТАНОВНИШТВА У НАСЕЉИМА ОПШТИНЕ ПИРОТ

Апстракт. Тема задатих истраживања односила се на могуће импликације критичког дискурса културе сећања у контексту животног циклуса обичаја, тј. обредне праксе традиционалног модела повезане с обичајима везаним за рођење детета у сеоским насељима општине Пирот.

У раду су изнесени резултати теренских истраживања која су обављена у периоду од 2001. до 2006. године. Приказивање животног циклуса традиционалног модела мишљења и понашања појављује се као индикатор културе сећања у којој учествују казивачи старије старосне доби (70, 80 и више година) а стварна доживљена обредна пракса која указује на прилагођавање старих облика ритуала и стварање нових сходно времену у којем живе казивачи (старосне доби од 35 до 55 година). Другим речима, ритуали доживљени у прошлости често се разликују од садашњих који се сматрају само привидно наставком традиционалног понашања становништва у пиротском региону. Доживљени облици ритуала и они који су производ казивања и сећања су комплементарни само у срединама у којим још увек постоји континуитет генерација у заједници породице у смислу заједничког живљења неколико генерација под истим кровом и где се изграђена микро обредна пракса преноси с генерације на генерацију као део микро идентитета. Код других породица, у којим је присутан генерацијски вакуум и раздвајање у простору није могуће говорити о континуитету стварних модела понашања. Изузетак су погребни обичаји и ритуали везани за култ покојника, али само до тренутка потпуног временског раскида с покојником, тј. до навршене године дана након смрти. После тога однос према покојнику улази у уобичајене облике понашања и везује се само линеарно за црквени празнични календар и сакрални простор.

У оквиру дискурса о обичајима животног циклуса шири простор је дат управо на доласку и одласку „с овог света“ као и временском и про-

сторном одређењу контекста чистог и нечистог у магијско-религијској пракси, те простору у којем се контекст одвија – профани или сакрални.

Кључне речи: *обичаји, ритуали, рођење, чисто, нечисто, сакрално, профано, култура сећања*

Увод

Презентација животног циклуса традиционалног модела мишљења и понашања јавља се у облику културе сећања у којој учествују казивачи из сеоских насеља пиротског региона, старије старосне доби (70, 80 и више година¹) и у њој супротстављеној стварно доживљеној обредној пракси која указује на прилагођавање старих облика ритуала савременом добу и стварања нових сходно времену у којем живе казивачи (старосне доби од 35 до 55 година). Другим речима, доживљени ритуали на основу сећања из прошлости често се разликују од стварних, па и данашњих за које се мисли да су наставак традиционалног понашања становништва у пиротском региону. Међутим, разлике које су уочене нису суштинске већ формалне природе на шта ће се у овом тексту обратити пажња. Традиције нису безвремене, како каже Брикнер (Brückner), већ су повезане с временом и у исто време везују време у један конститутивни елемент људске културе.²

Под културом сећања³ (обичних људи) у овом раду подразумевају се наративне форме ритуала (у овом случају ритуала везаних за рођење новог члана микро заједнице – породице) и њихови механизми у функцији преношења, обликовања и одржавања ритуала, а што утиче на стварање индивидуалних слика прошлости које се стварају током времена.

Доживљени облици ритуала и они који су производ казивања и сећања су комплементарни само у срединама у којим још увек постоји континуитет генерација у заједници. Под континуитетом једне микро заједнице мисли се на породице у којима живи заједно неколико генерација под истим кровом, тј. у истом домаћинству и где се изграђен облик понашања и мишљења преноси с генерације на генерацију као део микро идентитета породице, заједнице. Код других породица, у којим је присутан генерацијски вакуум и раздвајање у простору није могуће говорити о континуитету стварних модела понашања, већ се добијена грађа своди на фрагментарни емотивни облик исказа. Изузетак су погребни обичаји и ритуали везани за култ покојника, али

¹ Најстарија казивачица чији је исказ коришћен у раду имала је 105 година (из Великог Села у Пиротском пољу).

² Wolfgang Brückner, *Kontinuitätsproblem und Kulturbegriff in der Volkskunde*, Berlin 1969, 44.

³ О култури сећања видети у Todor Kuljić, *Kultura sećanja*, Beograd 2006.

само до тренутка потпуног временског раскида с покојником, тј. до навршене године дана након смрти. Заправо, до навршене године дана после смрти члана породице готово сви њени припадници се окупљају у прописаном ритуалном времену и сакралном простору који омогућава комуникацију с покојником. Након тога однос према покојнику улази у уобичајене облике понашања и везује се само линеарно за црквени празнични календар и сакрални простор.

У времену када су вршена истраживања у већини насеља пиротског региона била је запажена, назваћу тако, демографска ерозија, односно одлив сеоског становништва ка Пироту или ка другим већим градовима у Србији. У местима попут Доброг Дола и кад се наилазило на породице са савим малом децом, увек су следила мишљења да ће се преселити у град када деца пођу у школу јер у селу (селима) немају услове за одговарајуће образовање деце.

Старосна и полна структура је такође у диспропорцији. У селима су се у нешто већем броју задржали углавном мушкарци, и то у приличном броју неочењени, док су девојке након добијеног средњег образовања остајале у Пироту или у другим већим градовима у Србији. У сеоским насељима, посебно оним удаљенијим од Пирота егзистирају претежно старачка домаћинства с два до три члана. У сеоским насељима ближим граду Пироту попут Церове, Црвенчева, па и Осмакова, Станичења, или у насељима која припадају Пиротском пољу, Пољска Ржана, Велики Јовановац, осетно је побољшана демографска слика становништва.⁴ На основу података из пописа становништва у 2002. години, у Пироту и најближој околини има 40678 становника.⁵

Проблем рада

Човеков психички развој током целог живота може се поделити на прву половину и на другу половину живота што би одговарало у метафоричном смислу кретању Сунца и његовим менама током дана. Први део животног циклуса одговара времену од рођења до пуне животне зрелости.⁶ Односно, у првој половини свог живота индивидуа има сасвим друге циљеве у свом

⁴ Села у којима су вршена истраживања: Базовик, Барије Чифлик (приградско насеље), Бериловац (приградско насеље), Блато, Брлог, Враниште, Височка Ржана, Градишница (приградско насеље), Градиште, Гостуша, Добри До, Дојкинци, Извор, Камик, Копривштица, Костур, Крупац, Нишор, Обреновац, Ореовица, Орља, Осмаково, Пасјача, Планиница (Доња и Горња), Поганово, Покрвеник, Пољска Ржана, Понор, Присјан, Ракита, Расница, Рсовци, Росомач, Сиња Глава, Сопот, Срећкова, Станичење, Суково, Велики Суводол, Мали Јовановац, Темска, Церова, Црноклиште, Црвенчево, Чиниглавци.

⁵ Према попису из 1991. године било је 40267 становника.

⁶ Žarko Trebješanin, *Rečnik Jungovih pojmova i simbola*, Beograd 2008, s.v. *prva polovina života*, 323.

животу што би између осталог било подударно и репродуктивној функцији која није само биолошки одређена већ је одређена и културом, усмерена ка усвајању колективних, социјалних норми и спољашњој друштвеној стварности.⁷

Обичаји животног циклуса који су били предмет проучавања, припадају традиционалном облику понашања српског становништва с краја 19. до почетка 21. века. У овом случају традиционална духовна култура која се односи на тему није одређена као хомогена, затворена и као посебан онтолошки ентитет. С друге стране може се тумачити као концептуални систем који се састоји од шема, тема и посебних категорија које омогућавају да се добијена грађа допуни, да поседује одређена значења и препознатљиве облике понашања у проучаваном региону. Носиоци тог концептуалног система традиције су жене. Оне су, а што су истраживања и показала, носиоци и преносиоци традиционалних облика понашања али и фрагментарних сећања на прошла времена.

Животни циклус обичаја је динамичан збир ритуала. Усмерен је на разумевање из угла народне перцепције, основних чинилаца који утичу на „непознати“ чин „доласка на овај свет“, борбе за опстанак. Поред одрживости ритуала у архетипском облику, они се модификују, трансформишу али долази и до стварања нових облика ритуала сходно времену у којем се намећу нови услови живота. У том случају сви ритуали који су издвојени нису схваћени у тзв. новом контексту, већ како је напред речено, као препознатљива традиција, макар настали у најсавременијем добу.

Све до Берлинског конгреса 1878. године може се сматрати да су били очувани старији, архаичнији обичаји и њима одговарајући ритуали из животног циклуса код становништва проучаваних насеља, на шта је између осталог утицала и потреба за очувањем идентитета српске заједнице под турском и бугарском влашћу.⁸ У времену од 1878. до 1918. године долази до јачања српске православне цркве па и саме државе и њених институција што се унеколико одражава и на традиционални живот становништва али то није подразумевало и ишчезавање традиционалних облика мишљења и понашања, већ на утемељивање извесних њихових облика. За нас важан је и податак добијен приликом истраживања да су српски свештеници у времену доминације бугарске православне цркве, у већини насеља где су

⁷ Исто.

⁸ „До краја Првог српског устанка Понишавље, било у склопу турске царевине, било у склопу Србије (а гранични део у саставу Бугарске), носило је исте одлике које је имало читаво подручје Србије ... владао је турски феудални систем са свим његовим специфичностима. Становништво је било претежно сеоско. По градовима, поред Срба, становали су Турци, ... Грци, Цинцари, Јевреји ... За сељаке одлазак у град било је нешто што ремети устаљени ритам, утврђени ред, нешто што обезбеђује најнужније потребе ... Зато град није могао да задре у живот сељака ...“ Васић, Тодор, *Друштвена динамика на подручју горњег Понишавља у времену борби наших народа за ослобођење од Турака*, Пирот 1877-1977, Пиротски зборник 8-9, Пирот 1979, 289-309, 298-299.

постојали услови, уредно водили (паралелне) књиге рођених, венчаних и умрлих што је доприносило очувању идентитета српског становништва у овим крајевима, односно, можда не толико експлицитно, ипак је подршка српске православне цркве у илегални утицала на обликовање слике „о своме и о себи“ а што се показало и као резултат у очувању традиционалног наслеђа. Осим тога грађа добијена нашим истраживањима, методом интервјуа, представља основни извор за представљање обичаја овог циклуса. Разумљиво је да таква грађа има и својих недостатака и поставља се често питање проверавања добијеног материјала. И можда поред свих недостатака, конкретан материјал прикупљен на почетку 21. века може бити показатељ у ком правцу се креће култура сећања усмерена на део обичаја и релевантних ритуала везаних за рођење у традиционалној култури становништва у насељима у околини Пирота.

Дакле, одмах на почетку излагања желим да скренем пажњу да рад на теми животног циклуса обичаја у границама пројектног задатка ни изблиза није био лаган јер малобројни казивачи су се делимично присећали традиционалног модела понашања, тј. времена када су „били млади“ и када су живели у вишечланним породицама те су с измешаним емотивним набојем или улепшавали своју прошлост или чак додавали неке облике понашања који и нису карактеристични за њихову породицу. Стога сам се определила за кумулативан приказ описа обичаја везаних за рођење детета и представљање интерактивних односа у породици. Свадебни обичаји би представљали целину за себе те ће овом приликом бити само делимично поменути.

У оквиру дискурса о обичајима животног циклуса шири простор је дат доласку на и одласку „с овог света“ као и временском и просторном одређењу контекста чистог и нечистог у магијско-религијској пракси, те простору у којем се контекст одвија – профани или сакрални.

Овај рад односи се превасходно на систематизацију и делимичну формалну анализу сакупљене грађе из животног циклуса обичаја српског православног становништва општине Пирот. Намера је била да се уочи у ком степену су препознатљиви архаични обичаји и како су сачувани, односно трансформисани до најсавременијег доба. Поред тога, учињен је покушај сагледавања односа шире и уже заједнице према питањима везаним за породицу и њену биолошку репродукцију.

Обичаји и веровања везани за рођење детета

а) Трудноћа, период до порођаја

Брига око потомства у прошлости започињала је много пре биолошког зачећа новог живота. То се нарочито манифестовало у бројним магијско-

религијским ритуалима извођеним у циљу обезбеђења потомства, плодности и трудноће, и напослетку порођаја. Склопљен брак се сматрао успешним онда када се добијало потомство, нарочито ако се рођењем бар једног мушког детета настављала лоза. Прво дете које се роди називано је *првенче*, док је последње означено као *истришче*. Породице су нарочито у почетку 20. века имале већи број деце и то до десет, дванаест, али је и морталитет деце био велики. Неплодност се сматрала злим магијским чинима баченим на невесту. По правилу увек је жена била крива зато што не може да роди дете.

Насупрот породицама с великим бројем деце, у пиротским насељима било је и оних којима се „деца нису држала“ и у којима је смртност деце била велика. Тада су се користила традицијом прописана правила и обављали адекватни магијско-религијски ритуали.

Још је приликом свадбеног церемонијала, млада жена прибегавала низу магијских радњи како би била плодна и зачала здраво потомство. Како у прошлости тако и данас било је значајно да прво рођено дете буде мушко. Опште је познато у свим срединама српског културног простора, па и у пиротском, да је и сама структура свадбе тако конципирана да у свом садржају поседује низ магијско-религијских радњи којима се утиче на плодност младенаца и добијање мушког детета. Тек када се обезбеди мушко потомство не гледа се више на то да ли је рођено мушко или женско дете.⁹ И М. Петковић је у својим истраживањима свадбеног ритуала забележила низ елемената који су заправо магијско-религијског карактера, а извођени су у циљу обезбеђења потомства: бацање жита, пиринча, леблебија и других плодова на младенце, дочекивања невесте с коцкама шећера, додавања малог мушког детета (*ускутњаче*, *шљапавче*, *шљакавче*) да га подигне, благо „шљапне“ по образу, и три пута окрене, а потом да га дарује, како би на тај начин било обезбеђено мушко потомство.¹⁰ Такође, у селима Срећкови и Осмакову испод венчанице невеста је опасивала „очев свитник из гаћа“ за обезбеђење плодности. Невесте нису везивале никакве пертле на ципелама, тј. опанцима, односно пазило се да се не везују чворови на одећи младенаца и слично. Било је и случајева тзв. магијског развезивања, магијом бројења сватова што чини млада кришом кроз сито док гости улазе у кућу, тј. док долазе по њу (у селу Суково).

Уколико жена није могла да занесе дете веровало се да је „уречена“ па су је водили *вражалицама* да јој скину чини. Ако ни то не би помогло жена нероткиња називана је различитим погрдним именима: *јаловица*, *бездетка*. Немање деце сматрало се у прошлости божијом казном, одно-

⁹ Тихомир Ђорђевић, Деца у веровањима и обичајима код нашег народа, Београд-Ниш, 1990; Жарко Требјешанин, Представе о детету у српској традиционалној култури, Београд 1991, 332.

¹⁰ Петковић, Милица, *Обичаји из животног циклуса у околини Пирота*, Зборник радова Етнографског института САНУ, Етнографски институт САНУ, књ. 14–16, Београд 1984, 425–447, 426.

сно наслеђеним грехом предака.¹¹ Такође, када жена није могла да затрудни помоћ се тражила и од *вражалица*, баба, које кувају посебне траве за зачеће (нпр. у селу Темска). Или, на пример да би се обезбедила плодност, младе жене су се купале у води у којој је било одабрано биље попут биљке *расковник* и друге траве. Било је и случајева да су одлазиле у цркве и тражиле помоћ молитвама.

За гравидну жену се говорило *тешка, родуља*. Док се не породи веровало се да су она и плод подложни уроцима и на њих могу деловати „свакојакe зле силе“. Врло често је носила некакву амајлију (бели лук, крстиће набављене у цркви) да заштити себе и своје дете. Било је уобичајено да трудне жене не долазе у додир са покојницима и да не иду на сахране. Ипак, ако је она морала да се опрости од умрле особе везивала је црвени конач око руке (Блато, Присјан, Суково, Нови Завој). С друге стране, однос заједнице према трудици је био амбивалентан. Веровало се и да је гравидна жена „нечиста“ те није смела радити одређене послове. Примера ради, казивачице из села Суково и Срећкова су истицале да нису имале додир са храном, нити су смеле припремати храну укућанима нарочито када се спремала култна храна намењена празничној трпези, попут јела за крсну славу, Божић, Васкрс и слично.

Старе жене су настојале да погоде пол детету још док је жена била трудна. Стога је и овај сегмент веровања био богат разноврсном симболиком везаном за изглед породиље. Уколико трудница има шиљат стомак и лице са мрљама, ако је „голема“ – родиће мушко дете.

б) Скривено и појединачно – Порођај и нега детета до годину дана

Према устаљеним обрасцима традиционалне културе жена се све до шездесетих година 20. века порађала у кући, тј. „ижи“, углавном поред огњишта, или у соби (село Извор, Велики Јовановац). Уобичајено је било да се жена порађа у стојећем или седећем положају, ређе у постели. Порођај се обављао у тајности. С њом је била старија искусна жена из комшилука или свекрва. Догађало се и да жена буде сама, да се породи изненада приликом обављања послова на њиви или у штали. У Блату на пример, сада већ старија казивачица, објашњавала је да се порађала тако што се држала за довратак између собе и кухиње баш како је радила и њена мати. Сматрано је важним да „дете падне на праг“ али није знала да објасни значај због чега је овај лиминални симбол, праг, битан у процесу рађања.

Породиља би пре него што ће се порађати расплитала косу, одвезивала све чворове на одећи и слично како би себи олакшала трудове и изазвала што безболнији порођај. Веровало се да лакшем порођају помаже и када јој свекрва пропусти јаје кроз недра. Магијска улога је приписивана и кудељи коју би држала у рукама приликом порођаја (Присјан). У пракси су се служили стављањем љуте паприке породиљи у нос или би јој давали да

¹¹ Исто, 426.

мирише прах љуте паприке како би јој лакше испала постељица (Темска, Понор). Пупчана врпца пресециана је женском детету српом а ножем ако је мушко, док су се маказама ређе служили (Суково, Сопот, Срећкова). Пупчана врпца се чувала. Нарочито су мајке увезивале у мараму пупчане врпце (пупковине) све деце заједно због веровања да се тако деца неће разбежати по свету. За дете које се родило с раширеним прстима говорили су „да неће бити шкрто“, док оно које је било рођено у суботу називано је *суботњак* и веровало се да може да види *тенца*, вампира или ако је рођено у постељници, тј. *стељи*, *кошуљици* веровало се да поседује посебне особине као што је видовитост (*видовњак*), или пак, да ће моћи да предкажује догађаје или да лечи (Камик, Извор, Станичење, Чиниглавци). Жена је након порођаја тканицом везивала стомак. Веровало се да је након порођаја нечиста све док се не окупа у *светеној води*, односно води која је благосиљана у цркви. Тек пошто би то обавила смела је долазити у додир с храном која је намењена и осталим укућанима (Присјан).

Дете се повијало у платно добијено од старих мушких кошуља и женских скута („старе дреје“). Након повијања, беба је увезана врпцом – *врчица* – која је често откана и личила је на мушки појас. „Руке су врзане“. Овакав начин повијања задржао се дуго у народу ради убеђења да ће дете касније имати праве ноге.

У истраживаним насељима је било распрострањено и веровање да дете прво треба да подоји нека друга жена, па чак и Ромкиња, а тек онда мајка. У Присјану су чак говорили да је то било пожељно због тога што се чекало „да мајци дође млеко“. Жена која је прва подојила новорођенче третирана је бескрвним сродником, негде и помајком, и веома је поштована.

Дете пошто се роди и пошто су обавили све неопходно стављано је у колевку или *љуљку*. Љуљка је ткана колевка коју је мајка привезивала изнад кревета.

И апотропејски елементи су имали велики значај у првим данима након порођаја. У колевку под главу детета стављали су бели лук, маказе, нож, гребено. На колевку и на дечју капицу су стављали и различите врпце беле и црвене боје – *зинзувче*. Иза врата просторије у којој су мајка и дете, држали су метлу, или је нож забоден у унутрашњу страну врата (Црноклиште, Церова, Базовик, Камик) да би се новорођенче и мајка штитили од вештица и других злих сила. Детету је везивана и црвена вуница око руке. Купали су га у дрвеном кориту, заправо у наћвама, сваки дан до 40 дана. У воду у којој је био и струк босиљка досипана је света водица, *светена водица*, *голема водица*, благосиљана и донесена из цркве. Након купања вода се просипала украј баште, „тамо где се не гази“ јер ако би се поступило другачије дете би оболело. Приликом купања беба се није смела остављати ниједан тренутак јер су сматрали да долазе „оне“ да је замене.

Сви казивачи су истицали како мајка и дете не смеју 40 дана да напусте дом нити да излазе ноћу, тј. кад сунце зађе. У соби где су мајка и дете горела је свећа (лампа – *гасарче*, светло) свих 40 дана. Веровало се да трећег дана

након рођења долазе *навије* које проричу судбину детету. Тада би се мајка обукла у чисто, умесила колач и уз упаљену свећу (лампу, светло) ишчекивала *суђаје, навије*. У Камику, на пример, након порођаја породиља би по соби разбацивала измет од крава као заштиту од *бабица* (говорило се „да бабице не бију“). *Бабице* су у овим крајевима зли женски демони који могу наудити тек рођеном детету.

У народу је распрострањено веровање да се човекова судбина и самим тим и дужина живота одређују још приликом рођења – *од судњег дана не може се утећи*. Улога одређивања судбине сваком људском бићу приписивана је посебним, замишљеним женским бићима – *суђенице, суђаје, оне, милостиве, судије, бабице, ноћнице* и у пиротском крају *навије*. Култ „треће ноћи“ је посебан породични ритуал који представља једну врсту прединицијације увођења у породични круг путем везивања новорођенчета за духове предака.¹² Још увек је жива, на основу казивања, представа о три жене, одевене у дуге црне хаљине, с дугом пуштеном косом чији је задатак да одреде судбину новорођеном члану заједнице. За одређивање судбине оне поседују различите моћи а најмлађа између њих има и најзначајнију улогу – одређује дужину живота, време венчања и друге битне моменте у животу, па и када ће бити *судњи час*.¹³ Стога је и битан осврт на исказ добијен приликом разговора с казивачима: „може да се обичаји не држе, али ако се деси нешто онда си сам крив“ (Базовик).

в) Јавно и колективно

Пошто се рођење детета одиграло, да кажем у тајности, његово присуство у стварном свету представљало је друштвени догађај у којем учествују отац, породица и родбина како ближа тако и даља. Дакле, чин рођења да би био друштвено прихваћен како у односу на жену (углед расте ако је родила мушко дете) тако и на оца, па и само дете мора да буде озваничен.

Након рођења новог члана, отац је проносио вест о принови. Тада се приређивала велика част искључиво у мушком друштву и врло често у кафани. Ако би се родио син, оцу су цепали кошуљу и бацали капу на под.

Након порођаја, негде до недељу дана, породиљи у посету долазе жене из најближе породице и носе *бабине*, тј. *кравај*. Уобичајено је да се породиљи доноси петао ако роди мушко дете, а ако је женско кокош (Блато), погача, црно вино, црни лук и со. *Кравајче* односно *бабине* (Камик) се припремају тако што се „наслаже“ на култни хлеб – *кравај* тј. *погачу*: „сир, лучек и сол, а нешто се купи и на погачу“ (Камик). Готово у свим насељима су говорили како се црни лук носи да би мајка имала млеко. Дете дарују новцем или одећом, а мајку тканином за хаљину. Водило се рачуна да „кравај најпре до-

¹² Видосава Николић Стојанчевић, *Врањско Поморавље*, етнолошка испитивања, Српски етнографски зборник, књига LXXXVI, *Život i običaji narodni*, knj. 36, SANU, Београд 1974, 421.

¹³ Античка легенда о три Мојире богиње судбине које управљају човечјим животом и пређу му нит. Клото, Лахезис и Атропос.

несе дете „мајђино и баштино“ оно које има живе и оца и мајку како би дете одрасло уз мајку и оца“. ¹⁴ Осим тога пазило се да у посету не долазе жене које имају менструацију.

г) Облици прихватања новог члана у друштвену заједницу

Деца су крштавана прве или друге недеље након рођења а најдуже до 40 дана након рођења. Венчани кум је и крштени кум и он је давао име детету. ¹⁵ Кума су на крштење негде позивали родитељи детета с ракијом и погачом (Блато). Најчешће су мушка деца добијала дедино име или име које одреди кум. ¹⁶ Крштење се обављало у цркви а код куће је припремана велика гозба. Трошкове крштења сносио је кум. Приликом повратка из цркве с дететом се ишло другим путем од оног којим се долазило у цркву. Мајка није присуствовала чину крштења. За то време, код куће је радила оно што је желела да њено дете буде кад порасте (на пример да буде школован – читала је књигу; ако је женско дете – шила је, ткала, радила неки ручни рад, и слично). Крштење је увек велики и значајан догађај и долазило је и по 50 душа – *гостје* (Камик). После 40 дана по рођењу одржавала се у цркви *велика молитва* и дете је ношено у све делове цркве. За то време у цркви је горела свећа која је коришћена код крштења (Суково). И данас се може чути како се каже за дете које је немирно „ти ниси ношен у сва ћошја“.

Након навршене године дана после рођења обављало се ритуално прво шишање. Та улога је припадала ујаку а ако га дете нема тада је то чинио неки ближи мушки сродник по мајчиној линији. Приликом шишања су пазили да коса не падне на земљу. Први прамен ошишане косе се чувао.

Уколико је у једној породици била велика смртност новорођенчади, тада је мајка износила дете на раскрсницу. ¹⁷ Случајни пролазник који би наишао узимао је за крштеног кума детету и такво дете је добијало најчешће име *Најден* ако је мушко или *Најда* ако је женско. Сматрали су да ако дете носи неко име које може да застраши да ће остати у животу. Најчешће су то имена Вук, Вукманка, Вукодинка, Каменко, Каменка. Уколико пак у породици има много деце тада би се последњем рођеном давало име Станка, Стојан, Стамен, Стаменка. ¹⁸ Д. Дрљача помиње како се у околини Пирота у времену од 1880. године до Првог светског рата сусрећу женска имена Зуна,

¹⁴ М. Петковић, нав. дело, 430.

¹⁵ Често су били понесени тренутним друштвено-политичким стањем па су деци давали и бугарска имена. Рођење детета је увођено и у протоколе књига рођених које су водили парохијски свештеници и бугарски и српски.

¹⁶ Институција наследног кумства присутна је и у свим истраживаним насељима. Венчани кум је и крштени кум.

¹⁷ Свуда се помиње раскрсница као митски простор сусрета добра и зла, познатог и непознатог и напоследку облика је крста – тј. апотропејона. У непознатом пролазнику инкарнација претка или божанског доприноси одржању потомства.

¹⁸ Смртност тек рођене деце је била велика, посебно у годинама ратних збивања. За морталигет деце коришћени су подаци из магичних књига рођених и умрлих чуваних у месним заједницама у локалним насељима. На пример у селу Расници, у књизи умрлих за 1905.

Севета, Суса, Еврушинка и Јеврујонка, Пеика, Џанка, Симунка, Тодора, Дукатинка, Николета, Иконостаса, Руска, Сида, а од мушких Сокол, Спиридон, Теорђија, Иванко, Јован.¹⁹ Ако су се рађала само женска деца тада су последњем рођеном женском детету давали мушко име. У породицама су сачуване и приче о личним именима појединих њихових чланова. Тако на пример када је дете ношено на крштење, 1944. године избио је сукоб између партизана и бугарске војске тако да је била велика борба, па с обзиром на то да је дете остало неповређено кум му је дао име Живко јер је остао жив (Базовик).

Деца која нису крштена нису смела бити сахрањена у гробљу, већ су их сахрањивали у дворишту, најчешће испод неке воћке.

д) Профилактичке радње и лечење новорођенчета

Како је постојало веровање да се дете може урећи, нарочито ако оболи или много плаче, поред ушивања амајлија у дечје одело, везивања црвеног конца око руке, стављања гара на чело и образе, ношено је код бајалица да му оне гасе угљевље, потапају олово, тј. да лече „од стра“ и слично (Темска, Чиниглавци, Срећкова, Крупац, Извор, Бериловац). Избегавало се упућивање лепих речи и комплимената детету које је напредно јер према веровању и то доноси несрећу.

Болесну децу су лечили купањем у води у којој су биле разне траве, мазали машћу испираном у девет вода, стављањем листова купуса на тело ако би имали температуру, чак су их мазали и мокраћом како би спустили температуру. За већину лекова обраћали су се *вражалицама* или људима за које мисле да могу да помогну и излече дете.

ж) Немаргинални и маргинални облици комуникације

До годину дана брига око новорођенчета је била посебна и сви укућани, поред мајке имали су нарочит однос према новом члану домаћинства. Како је дете одрасло тако је све више било препуштано одраслој деци на чување. Деца су приликом одрастања стварала своју димензију стварног света и окружења.

Сасвим малу децу су мајке дојиле чак у неким приликама и до седме године, тј. до поласка у школу. Када се једном прекинуло с дојењем није се више настављало.

Веровало се да док мајка доји дете не може да остане гравидна. Да би већ одраслу децу мајке престале да доје, често су практиковале сурове начине како би одвикле дете да сиса – стављањем четке у недра, мазањем груди катраном, мазањем брадавица љутом паприком и слично. У Сукову су испричали како је баба умесила „три кравајчета и бућком га ударила по

годину је забележена епидемија колере па је уочљиво да су тада деца масовно умирала након рођења.

¹⁹ Душан Дрљача, *Лично име као ознака етничког идентитета*, Етнолошке свеске, IX, Београд-Нови Пазар 1988, 73-80, 77-78.

задњици“ да би дете престало да сиса. Уколико би жена остала поново гравидна а дете је дојила, прекидала је с дојењем уз исприку да „од сада млеко припада будућем детету“.

У сећањима су остали и поступци око првог зуба. Онај ко угледа да је детету нико зуб обично је даровао дете нечим симболичним. Када детету испадне први зуб (у шестој, седмој години живота) обавијао се хлебом и бацао на кров куће уз речи „на ти сврако овај зуб а ти мени дај гвозден“. Око годину дана након рођења очекивало се да дете треба да прохода. Први корак је био и знак за погађање чиме ће се дете бавити кад одрасте, па су испред њега постављали на столчицу разне предмете попут алатки, књиге, или нешто слично. Оно што дете прво узме својом руком, то ће га одредити касније према послу. Деци су од дрвета правили и разна помагала попут дупка да би лакше проходила. Често су их, док су сасвим мала, мајке носиле у љуљашци у поље. Љуљашку привезу за неко дрво, лице детету прекрију пешкиром и тако га чувају док обављају пољске радове.

Уколико жена остане удовица, а тек је родила прво дете, било је уобичајено да бригу око детета преузме мужевљева родбина, најчешће баба и деда, да би она могла да се преуда. Уколико има више деце, остаје у мужевљевој кући (Камик, Суково).

Обичаји везани за рођење детета након 60-их година 20. века

Када се разматра период након Другог светског рата, тачније време после 60-их година 20. века уочено је да су колико је то било могуће примењивана правила и општедруштвена начела о наталитету, породилству и социјализацији деце. Породице данас углавном имају једно до двоје деце.

Сходно свим променама у друштву, након Другог светског рата, тачније негде 60-их година 20. века жене су избегавале порађање код куће и одлазиле су у пиротску болницу ако су им то услови омогућавали (обезбеђен превоз, благовремен долазак у болницу). Међутим, делови старе праксе су и данас препознатљиви. И у новије време у тајности се чува време порођаја. На пример, када је жена полазила на порађај приликом сусрета с неким (комшија, шира родбина и др.) на питање куда је пошла обично се одговарало да иде у посету, да иде у куповину и слично. Муж или неко најближи из домаћинства превозио би породиљу до болнице. По повољним вестима, тј. тек када се жена породи, обавештава се прво ближа а потом и даља родбина, комшије (данас то чине телефоном а донедавно то би чинио неко из куће слањем телеграма, дописнице). Данас је уобичајено да се носи част у болницу бабицама и лекару (цвеће, бомбоњере, пиће, торте али меси се и округао колач – *кравај*). У болницу по мајку и дете обично иду отац, свекрва, јетрва.

Тек пошто се жена породи купује се опрема за дете. Колевка се наслеђује или купује. Користе и колевку детета које је умрло. Данас најчешће припремају креветац за дете (да би био дуже у употреби) и то док су још мајка и дете у болници. Пелене купује свекрва, а ћебе и осталу опрему јетрва, тетка (Извор, Нови Завој). Дете из болнице износе у посебном јастучету, или носе у куповној корпи за ношење беба. Новорођенче и мајку посећује патронажна сестра до месец дана старости бебе. Кад напуни месец дана дете се носи на контролу углавном у Пирот. Самим тим је „оскврнављено“ митско време изолације од 40 дана, тј. поштовања забране изласка детета и мајке изван кућног простора. Дете и мајку након изласка из болнице обилазе најближи женски сродници и носе идентичне већ описане дарове ритуалног значења уз поклоне у играчкама и предметима од злата намењеним детету. Поред култног хлеба – *краваја*, доноси се и торта. Остали ритуали се мање-више обављају према датом опису.

Приликом истраживања уочено је да када је у питању припрема породице за долазак новог члана микро заједнице, стара традиционална ритуална пракса се примењује вишезначно: у смислу профилаксе породиље и детета, очувања потомства, неге до границе која се сматра „да не штоди“ (Крупаци). Многим радњама се и не зна тумачење и разлог због чега се практикују, али младе жене не желе да одступе од неких традиционалних облика понашања према детету, не толико из веровања да се то мора радити већ из страха шта ће бити ако не поступе онако како су то чиниле и њихове бабе, мајке. Тако на пример, прећутно одобравају стављање белог лука или ножа под главу детета у колевку, везивање црвеног конца или ношење бебе бајалици уколико дуже плаче због колика и слично. Данас је уобичајено и да се понешто од дечје одеће обуче наопако када се поведе изван куће у циљу заштите од урока, или пак набављају у цркви разне привеске попут крстића, иконица, и стављају на колица или колевку, креветац.

Крштење детета у другој половини 20. века помиње се спорадично и то не у свим проучаваним породицама и насељима. У породицама где је било старијих генерација, бабе су биле чувари „духовног рођења детета“, односно крштења. Оне би носиле с кумом дете у цркву у тајности и без знања родитеља. Тек након 90-их година 20. века долази до преокрета те се у причама наговештава како су деца крштавана без обзира на идеолошка убеђења пређашњег друштвеног система. У последњим деценијама 20. века интензивно се и у сеоским срединама слави први дететов рођендан, а данас се све чешће спаја и с крштењем како би се смањили трошкови славља (Топли До).

Завршна разматрања

За традиционалну културу време и простор нису апстрактне и неутралне координате и однос човека према њима није однос субјекта и објекта, те простор и време добијају обележје живе силе и самим тим могу утицати на човека повољно и неповољно.²⁰ Када се сагледа и посебно стање које то *време* изазива, односно примена емоционално-вредносног приступа унутар самог ритуала и целокупног система структуре обичаја тада се издваја и подела места у којима се нешто може (сме) радити и обрнуто, а исто тако издвојено је време у години, месецу, дану и ноћи за које се сматра да може повољно или неповољно утицати на исход неког догађаја.²¹ Као и код већине ритуала у животном циклусу обичаја подела времена које припада дану (реалном збивању) и времена које припада ноћи (имагинарном времену које припада прецима) у традиционалном моделу мишљења и понашања доминира и кроз све нарације када се наглашава шта се сме а шта се не сме чинити у одређеном добу дана, тј. ноћи. Данас је митско време које припада прецима сачувано у облику остављања светла у соби у којој бораве мајка и новорођенче, док су веровања у одређивање судбине детету и култ треће ноћи потиснута, али чини ми се само наизглед. Врло је вероватно да ако млада мајка не припрема ритуалну гозбу за *навије*, то чини њена свекрва или баба, што сигурно нема исто значење али и даље постоји митска веза с прецима.

Простор у којем се одвија структура обичаја везаних за рођење, од чина рађања до навршене године дана новог члана заједнице, када он коначно буде прихваћен као легитимни представник у породици у традиционалном моделу мишљења и понашања поремећен је увођењем новог „чистог“ простора, тј. болничког простора. Болнички простор је потпуно различит од домаћег, он је непознат и јаван и у супротности је с домаћим и приватним. Такво окружење бар за тренутак прекида устаљену ритуалну праксу доласка на свет и кроз мајку, породиљу препуштenu надзору бабица и лекара ствара нови конструкт рођења. Нови простор је пореметио равнотежу с традиционалним, кућним простором у којем су преци доминантни архетипски садржај (порађање на прагу, врата као граница и улога сеоске бабице и свекрве, помоћ породиљи за лакши порођај, митски метонимијски симболи у кудели, вретену, воденој пари, јајету и сл.). У новом простору долазак на свет изгледа другачије и не може бити предмет надграђених митских нарација што врло често доводи до конфузије код старијег слоја становништва. Потом, схватање ритуалне нечистоће труднице гледано кроз традиционалне облике различитих комуникација с трудном женом и манифестовању односа избегавања једног броја активности које су доводиле до непосреднијег

²⁰ Љубинко Раденковић, Бајања код Јужних Словена, Београд 1996.

²¹ Исто.

контакта с људима, животињама, усевима,²² промењено је у целости. Трудна жена не сматра се нечистом али је остала карактеристика односа према њеним жељама којима се мора излазити у сусрет, што имплицитно указује на архетипски однос према трудноћи и непознатом бићу које очекује.

Осим тога, у том интерактивном односу према забрањеном-дозвољеном трудна жена (у већини насеља која су ближа граду Пироту) има изграђен сасвим други однос у чему има подршку и свог мужа. Забране се управо свODE на то како би се поштедела свих додатних напора које савремена медицина не препоручује гравидној жени – тешки послови, излагање лошим временским условима, нехигијенско окружење. Уколико у породици има већ деце, она се посебним педагошким садржајима припремају за прихватање новог члана. У томе су послужили и разговори с малом децом чије су мајке чекале друго дете. Деца се данас сматрају активним учесницима у култури²³ па су и методе истраживања где је то било могуће, биле усмерена на децу као на предмет истраживања, а не на објекат у истраживачком раду. Ипак, мора се констатовати да где има више чланова него што је инокосна породица, традиционално наслеђе се примењује фрагментарно кроз симболе традиционалне структуре ритуала.

Значајан је и податак да се и на почетку 21. века наилази на младе жене које су своје девојаштво проводиле у потпуно савременом духу времена у којем живе и према свим облицима понашања су биле сличне адолесцентима у урбаним срединама. Међутим, ступањем у брак и добијањем потомства, нарочито ако су остајале у свом завичају и окружењу, готово несвесно су примењивале делимичну архаичну структуру односа према новорођенчету након удаје. Страх, као психолошка категорија веома је уочљив када је реч о ритуалима који („не шкоде“) су се примењивали у прошлости, дубоко утиснути у понашање микро средине. Пример је млада жена, професор књижевности која се удајом вратила из Београда у свој завичај и која је чекала порођај. На питање да ли су јој познати традиционални ритуали у комуникацији с породиљом и новорођенчетом одговарала је како је слушала приче од своје бабе, свекрве и да ће и она понешто од тога прихватити јер не види ништа лоше у томе (Извор). Дакле, традиционални однос према новом члану породице уколико не штети како кажу, може само да утиче на обострану заједничку, породичну хармонију.

И на самом крају овог рада осврнула бих се на емоције казивача, казивачица. Приче у којима се евоцирају прошла времена, нарочито детињство, али и сва структура дела обичаја везаних за рођење детета изазивале су снажна емотивна стања код саговорника, у којима је сагледив и морални кодекс традиционалног модела културе. Заснивање породице, биолошка

²² Bandić, Dušan, *Tabu u tradicionalnoj kulturi Srba*, Beograd 1980, 57.

²³ Jean Hunleth, *Beyond on or with: Questioning power dynamics and knowledge production in 'child-oriented' research methodology*, *Childhood*, 2011 18: 81 *Childhood*, <http://chd.sagepub.com/content/18/1/81>

репродукција и социјализација деце кроз ритуале прописане у самој средини доприносили су и владавини „друштвеног реда“ у реалности. Промене које су уследиле у последњим деценијама 20. века вишеструко су пометиле дотадашњи логичан ред по којем су се владали наши испитаници. Савремено друштво покушало је да делује на традиционални модел својим механизмима али суштински и архетипски поједини обрасци остали су као парадигме прошлим временима.

Vesna Marjanović

CHILD BIRTH CUSTOMS OF POPULATION OF THE PIROT MUNICIPALITY

Summary

The given research thematically focused on possible implications of the critical discourse of culture of the memory in the context of the life cycle of custom, i.e. the ritual practice associated with the traditional model of birth, wedding and funeral rites of the population in rural areas of the Municipality of Pirot.

The paper presents the results of field surveys that were conducted in the period since 2001 to 2006. The textual representation of the life cycle of the traditional models of thought and behavior appears as an indicator of cultural memory in which the participating informants are elderly (aged 70, 80, or older) and the actual experienced ritual practice that points to the adaptation of old forms and creation of new rituals in accordance with the time in which informants live (aged 35-55). In other words, rituals experienced in the past often differ from the actual ones that are only seemingly considered an extension of the traditional behavior of the population in the Pirot region. The experienced forms of rituals and those that are the product of narrative and memory are complementary only in areas where there is continuity in a family community in situations where several generations live together in the same house and where the developed micro-ritual practice is handed down from generation to generation as part of micro-identities. In other families, where there is the vacuum between generations and spatial separation, it is not possible to speak of continuity of the actual models of behavior. The exception can be found in funeral customs and rituals related to the cult of the dead, but only to a complete time break with the dead, i.e. one year after the death. After that, the attitude towards the deceased turns into standardized forms of behavior and is associated only linearly with the calendar of religious holidays and sacred space.

Within the discourse about the customs of the life cycle, more space is given to arrival and departure from “this world” as well as temporal and spatial definition of context of the pure and impure in magic-religious practice, and the space in which the context takes place – sacred or profane.

1. Кравај – култни колач, Извор, 2005. (фото В. Марјановић)

2. Криштење, Пирот, 2004. (фото С. Костић)

3. Баба и отац с кћерком, Расница, 2004. (фото В. Марјановић)

4. Деца, Чиниглавци, 2005. (фото В. Марјановић)

Прегледни рад

УДК 398.3:615.89(497.11)
ГЕМ 74/2 (2010), 133–176*Драгољуб Златковић*

ТРАДИЦИОНАЛНА МЕДИЦИНА ПИРОТА И ОКОЛИНЕ

Апстракт: Традиционална медицина користи колективно искуство и магијску праксу, болесника посматра и лечи као целину, а лековита средства тражи и налази око себе. Упркос великим ограничењима она је успела да кроз векове и миленијуме штити здравље становништва. У њеном искуству вероватно се може наћи много тога што ће моћи да исправи и допуни савремену медицину. Традиционалну народну медицину пиротског краја и суседних области истраживао сам у периоду 1965–2007. године. То је период велике миграције сеоског становништва у градове, готово после 1970. године, тако да су села, највише она која су далеко од комуникација, готово сасвим опустела. У оквиру тога простора највише сам истраживао Стару планину и предност давао оним селима која су дуго била изван комуникација па су најмање примала утицаје са стране кроз векове и у новије време. У уводном делу, низањем забележених примера, говорим о вредновању здравља, о васпитању за очување здравља, о односу према болести и болеснику и о народним лекарима. Затим говорим о средствима за лечење, о поступцима при лечењу и о магијској пракси као паралелном лечењу. На крају дајем називе болести, њихово лечење, а понегде и примере описа болести, а поредак појмова према азбучном редоследу сам применио свуда где је то било могуће како бих олакшао прегледност.

Кључне речи: *самопомоћ, хитност, пољуљана нада, магија речи*

Увод

Здравље је срећа. Људи из народа се поносе здрављем; оно се ужива, ако га има, чак и у патњи и беди, и основа је и за личну и за породичну срећу

(*Ја¹ сам билá² здрава ко челик. Д-Гу.³ Никад се несъм⁵ изгорíла. Ни мýж ми се никад неје озрèбал или посéкал. Сећíру како однесе, текá донесé. БЧ, Брц. Мíка Бóтин, гáзда, рáзуман човéк, како се облечé úјутро текá је и до úвечер. Тóпло, лáдно, увек íсто. Па кáже: Ви се опљéшитите голé и мóра да ви боли! Д-Бћ. Не умíра ми се, жíви ми се. И веч замíшљам: свáко мóра да умре, па и ја. Несъм врзана у бñичу́ за смрт. Осéћам се да сам здрава и чíста женá, не сáмо по педантéрију, нéго што су билé мојé менструáције тáчно трíјес дñна плус чéтри, све догóд сам имáла. Здрáва менструáција, и без óдлив се заврши́ла. Никад óдлив несъм имáла. Никад несъм имáла ни рáне, крáсте, чíреви. Їмам сáмо реуму. Гос. Здрáва сам úвек билá. Сáмо сам оперисáла слéпо црèво, и са ме боли у клк. Стим у лáдно увек, а кúнем се свáку дрýгу или трéћу вéчер. Изв. Нејé ме мlóго нíшта болéло у мláди дни, али пóсле свáкоје пропатí. Да ли ме лéкове чувају, да ли ме Бог чува?! Рг).*

Најчешће се чује пословица: *Прво здрáвје на пóсле све*. У добро организованим домаћинствима васпитање за здравље почиње од раног детињства уз игру и рад, у току одмора, у путу, уз огњиште и у свакој прилици. Саветује се неговање врлина и стицање добрих навика за рад, одмарање, спавање, јело и пиће; стицање хигијенских навика; љубав према ближњима и другима; умереност у свему; реалан однос према смрти; избегавање мржње, бриге, страха и дају се упутства за самопомоћ и помоћ другима при повреди и у болести. У таквим домаћинствима обликује се здрава и зрела личност, способна да води рачуна о себи и о другима. Ипак, већина становништва није много марила за хигијену и није стицала довољно добро здравствено васпитање, па је увек било глиста, вашака, бува, шуге; запуштених рана и прелома; брзих смрти од лако излечивих повреда и болести, и честих зараза. Нарочито је уочљива хигијенска запуштеност великих сточарских домаћинстава у сточарским селима. Ево неколико примера који говоре о хигијенским навикама становништва: *Запирáње, кад постигнем. Никад ми нíшта лóше неје билó. В. П. 1929, Изв. Зíми, док смо биле мáлечке, мáти ни је купáла на две нéдеље, и тьг се преоблчéмо. А лéти се кúнемо у рекúту, па ако је лáдно чéкамо да стáне тóпло, па се тьг кúнемо и преоблáчимо. Мájћа ни је волéла да смо чíсте, кадá смо билé девојчети́ја, па кáже: – Ајде, просíпете се на бáсамацити, лько да спíте, да ви штрóката не једé! Док сам билá мáлечка, мáти ме голу́ скрóз масíра. Кад сам одрáсла, више мájка неје смејáла ни колéно да ми вíди. Дéда ми је бил мlóго богáт, могьл је и Тијабару у Пíрот да кúпи, али гледáло се да се рабóти а на здрáвје се неје*

¹ Примери су дати у дијалекту и акцентовани су. Због уштеде у простору нисам дао тумачење непознатих речи, које иначе објашњава сам контекст.

² Акценат је респираторни и означено је само његово место. А полуглас (љ), и гласови Р и Л, када су под акцентом, маснији су.

³ Подаци о казивачу уз дати пример, због економичнијег коришћења простора, најчешће су сведени на симбол којим је означено место његовог рођења. В. *Подаци о казивачима по општинама и селима*.

⁴ Полуглас је означен са њ.

гледало. Гос. *Несмо се купа́ли*. м, 1921, Дој. *Просечем зими лед сас сећирче и перем дирекно у реку́ту. Однесем малко жéшку воду да си, с време на време, позгрéјем ру́жете. Али оно́ постраи́но када су у ла́дну па у жéшку воду. Изврнемо панталóнете нао́пако и изму́вамо и у реку́ту, вода́та да однесе́ што је не́чисто*. ТД.

Повреда, болест и смрт примају се различито. Они који су верни архаичном начину мишљења примају их као последицу проклетства, или као судбину, или као божју вољу, па мало што предузимају. А практичнија већина чини све што може да спасе болесника. Ево примера: *Ба́ба у Берило́вци, рак на нос је имала, и не́је те́ла да га опери́ше. Текá је умрела́*. Брц. *Глава́ ме заболé оди ло́ше! – Тебе́ ни́када глава́ не боли́, са́мо си текá ка́жеш?! Јал. Ја стојим у ред у бо́лницу, а до ме́не седу́ две жéне, че́кају и при́чају си. И једна́ че ка́же на дру́гту: – Млóго наро́д помрe! А дру́гата че рече́: – Млóго, млóго! Доо́ди и нам ред на бандeре да се ка́чимо! Па по́сле рече́: – Обрни се пољка, па поглéдај ону́ј бо́лну жену́ у црнину. Виде́ ли ћу? Зна́јеш ли какъв ћу јубав муж, црвeн, бркат и голeм, доводеше болња́ву? Када год смо заједно доодиле, у́век смо ћи затичале ова́м. Она́ бо́лна, а он ћу доводи да ћу ле́чи! – Зна́м! Зна́м! Како́ да не знам?! – Е, на ту́ја болња́ву жену́ је му́жат умрeл и са ћу је довела́ че́рка при до́ктура. Поглéде, мла́да жена́ што је до њу у црнину, то́ва њој је че́рка. Бо́лни болу́ју, црвени́ путу́ју. Здра́вити мру, а ја и ти бо́лне смо, још че си поживимо, не плаши́ се! Пир. *Лек је за дина́р, са́мо ако зна́јеш који́ је*. Пир. *Муж ми ка́же: – Не плаши́ се, жéно, нек је това́ за дина́р, за тебе́ че се двоји́ да има. Здра́вје је прво, по́сле је све*. Р. С. 1938, ТД. *Њу са да видиши, че те ва́не стрá. Она́ се на свечу́ напрајила. Зимуска је зорле жи́ва остála. Зав. Сас зор смеја́ње. Бо́лна сам*. ТД. *Тај ми је де́да изeл го́вна; не́је дал да ме ле́че*. Пн. *Те́ла да си смрт створи́, па стлцáла ста́кло на ситно и испи́ла. Те́ла да умре; не́је те́ла да се ле́чи од бо́лку*. Гос. *Упре ме бо́лка и не мо́гу да спим*. ТД.*

Од раног детињства сви чланови домаћинства се темељно васпитавају за самопомоћ у случају незгоде и за брзу и одговарајућу помоћ један другом. У случају незгоде свако жели да помогне и свако учини шта зна и уме. Затим неко у домаћинству, то је обично старија жена, преузима даљу бригу о болеснику на основу свога знања и искуства. У тежим случајевима тражи се у свом селу, или у неком даљем, помоћ видара, народних лекара, ба́ба и де́да. Народни лекари држе до свога угледа и труде се да помогну сваком невољнику. Неки од њих уживају велики углед, надалеко су познати и до њих долазе болесници и из удаљених крајева. Они траже наследнике унутар породице и родбине, настојећи да свој занáт оставе свом потомству. А када то није могуће, наследнике бирају међу стабилним, заинтересованим и даровитим особама у ужем или ширем окружењу. Дешава се да се они који не познају традиционално лечење наметну наивнима сугестијом и обманама као зналци и покушавају да зараде на туђој муци. Таквих је данас више од правих народних лекара. Дајем примере који говоре о народним лекарима: *Солу́нка Го́цина из Слави́њу је бајала од кучеши́ сугребе́*. Д-Сл. *Моја́*

баба Мика Станкова, на башту ми мајћа, бајала је од стра, од очи и друго. Гос. Мира Младенова из Чиниглавици, муж њу је Љуба, млада жена, баје од масиљ. Жена из Горњу Паскашију бајала је од клиње. Станка Ацијина из Чиниглавици, баје од стра и од завушиће. Чин. Слава из Беровицу баје од стра. Дава од змију поганца или жабу што је заглтала. При. Једна из Мазгош знајеше да лечи крајници с нишадор. Д-ДК. Јевда од Таскови из Покревеник оперише од крајници. Пок. Николић од Полицајини из Градашнициу знаје како се лечи. Кр. Како у тобош да удариш, почеше да добде при мужа ми да ћи лечи. А он научил од башту си из Голэми Суводол да лечи нупак. НМл, Пир. Баба Јанинка имаше; побациујеше жене. Д-ДК. Лена Масалэјинска је побациувала жене, ама док не почне трећи месец, и после не. Побациувала је с вретено. Лена Шпиркова је побациувала жене с вретено све док не почне трећи месец и после неје смејала, опасно је. Гос. Жика, жена из Мали Јовановац, порађала је жене. МЈ. Жена из Бабушнициу, лечила је од бабице, и помагало је. При. Сэва Талинска је помагала при порођај. При.

Средства за лечење

Лечи се оним што је у датој ситуацији при руци, а понешто се држи у кућној апотеци, за *не-дај Божје*. Део те апотеке су и биљке засађене у врту. Неволници траже лек свуда и у свакој прилици, па се укупно искуство о лечењу и лековима веома брзо шири и користи. Средства за лечење у народној медицини поделио сам на људска, животињска, биљна, на остала органска, на неорганска и на њихове комбинације.

Људског порекла су мајчино млеко, мокраћа, сперма, менструална крв, маст из увета, слина, пљувачка и измет, као и влас косе. Мајчино млеко се користи при лечењу загађеног ока. Мокраћа има ширу употребу и најбоља је када је сопствена, али може да буде и од друге особе, младе и здраве. Дечја мокраћа је најбоља, и пожељно је да је, у неким случајевима, од мушког детета. Мокраћом могу да се квасе и згњечене лековите биљке, као што су серигуза и паламида, и може да се кваси прах гљиве пухаре и траве *прабице* да би се појачало њихово лековито деловање. Мајка користи мокраћу своје бебе за лечење маститиса тако што кваси крпу у њој, па је затим држи уз оболелу дојку. Сперма се користи на целом старопланинском подручју као ефикасан лек против змијског уједа, као и за лечење рана које се не могу излечити на други начин (*жива рана*). Менструална крв се користи искључиво у љубавној магији и сматра се да може озбиљно да угрози здравље човека. Маст из увета лечи ранице на уснама и користи се на целом подручју као ефикасан лек. Слина се ретко користи, обично за видање опекотина, посекотина или убода. Пљувачка се користи само у случају *русе*, када се ижвакано

семе конопље испљује на лице болесника. Свеж човеков измет, пожељно је да је од саме особе, користио се, мада врло ретко, у лечењу опекотина, посекотина и огреботина, а код лечења чирева на кожи и *ноктојџе* користи се и данас. Влас косе се користи за *везивање* гнојних рана, брадавица и пупчане врпце код новорођенчета.

Животињског порекла су масти, млеко и млечни производи, измет и друга бројна средства. Топла и свежа говеђа балега је увек при руци ратару и сточару када се огребе, огули, посече или опече. Загрејана овчија и говеђа балега користе се у неким случајевима као облоге, коњском балегом се трезне пијанице и лечи реума, псећи измет користи се код справљања лека против заразне жутице, а прах псећег, кокошјег и мишјег измета при одвикавању пушача од пушења. У неким посебним случајевима користи се и зечја балега. Управо заклана, и још топла, распорена животиња, цела или њени делови, користи се у врло тешким случајевима. Премлаћена или угрувана особа, која има велике подливе, спасава се тако што се потпуно умота у кржаве коже тек одраних оваца, јагњади или јаради, уз евентуални додатак сирћета, а кожа управо закланог зеца ставља се преко великог убоја који је само на једном делу тела. Управо распорено пиле ставља се преко змијског уједа, а у сличним случајевима користи се и распорена мачка. Восак преноси топлоту, одржава жељену температуру и улази у састав разних мелема. Прополис и мед се користе обично за справљање мелема. Вуна са доста сере одржава стабилну температуру као облога и има лековито дејство, које се појачава ако јој се додаду кучина и беланце. У другим случајевима користи се и сува опрана вуна. Млеко и разноврсни млечни производи користе се доста често при лечењу. Магареће млеко, а ређе и млеко кобиле, користе се као добра замена за мајчино млеко. (Некувано) козје млеко је одлично средство за опоравак ослабелих и за лечење туберкулозе и других тешких болести. Најчешће се користи кравље кувано млеко; у неким случајевима се користи некувано или хладно, а у другим топло и с нешто соли. Свако млеко, а нарочито кравље, добар је лек против тровања и против затвора. Кисело млеко је лек против опекотина од ватре или сунца и повољно делује код индигестије и других стомачних проблема. Код лечења маститиса користи се заједно с ракијом, а у другим случајевима комбинује се са семеном чичка или трстике, или с белим луком, наренданим пашканатом и сирћетом. Скрама преко млека (*смѣтана*) користи се као лек у неколико случајева, а млад несољен сир, одмах по цеђењу и резању, користи се у много случајева. Парена сирна маса (*ћобѣк*), која се добија при изради качкаваља, као и сам качкаваљ, користе се при заустављању пролива. Свежа и неслана сурутка је врло погодна за јачање организма, за излечење и за опоравак од бројних болести. С много мањим ефектом користи се и кувана сурутка. Свеже размућено јаје користи се само, или у комбинацији с ракијом и сирћетом, или и с кухињском соли и биљкама које лече опекотине. Оно улази и у бројне мелеме, а у једном случају улази и у смешу од блата или хладне воде, младог несољеног сира и прополиса. Печено јаје користи се само у једном или два случаја. У не-

ким случајевима користи се беланце, најчешће у комбинацији са кухињском соли, а каткада још и са свињском масти и сирћетом, а жуманце се користи за прављење неких мелема. Од животињских масноћа највише се користи свињска маст најчешће чиста, али и испрана (*у девет воде*), или препржена, или у комбинацији, зависно од болести, са комовом ракијом, сирћетом, беланцем, кухињском соли, семеном биљака чичка или трстике, с исецканим црним луком, или се додаје млеку. А користи се, мада ретко, и сало од свиње. Лој, најчешће козји или овчији, користи се врло често, најчешће код локалног загревања у случају назеба. Козји лој, који се сматра лековитијим од овчијег, може да се комбинује с исецканим празилуком или с воском. И овчији лој се комбинује с воском у одређеним случајевима. Сматра се да се лековито дејство лоја, једног или другог, појачава, ако се стави у плави коверат па држи као облога уз груди. На високој цени су зечји лој, лој од јазавца и поготово медвеђи лој. У неким посебним случајевима користе се још и гушчија маст и маст од патке. Маслац, иначе високи концентрат млечне масти, користи се као лек, а помешан с воском користи се и за облоге. Користе се још: вода која се слије са ухваћене жабе, даждевњак, жучна кеса свиње, жучна кеса и жучни камен говечета, змијина кошуљица у води за купање детета, јеж, коњска и псећа длака, месо корњаче, младунци миша, печена сврака без главе, срце пса, струготине с кожног каиша, ујед пчеле, бубац кокошке, унутрашња опна бупца кокошке, као и свежи прах сагореле вуне, змијине кошуљице или кости.

Лековите биљке се највише користе. У етномедицини и етноветерини користи се преко 120 биљака. Тешко их је набројати све по имену, јер више нема великих травара; а њихови наследници могу да наброје само ограничен број уз отежану идентификацију. Наводим само оне које су казивачи могли јасно да именују и повежу с болестима које оне лече: барски босиљак *Mentha aquatica*, бела врба *Salix alba* и *S. nobilis* (лишће, чај), бела рада *Athemis nobilis* (чај с упрженим шећером), бели багрем *Robinia pseudoacacia* (кора), бели лук *Allium sativum* (главица; одвара и облога од листова и љуспи главица), бели пелин *Artemisia vulgaris* (чај), бели слез *Althaea officinalis* (чај, облога), бибер (у облози, са сирћетом и ракијом), бљужд *Tamus communis* (одвара), боб (зрно), боквица *Plantago major* и *Plantago lanceolata* (свежа биљка; сува биљка, лист, семе; сок свеже биљке, као чај), бор *Pinus silvestris* (смола), боровница *Vaccinium myrtillus* (цела биљка, корен, плод, као одвара и као храна), босиљак *Ocimum basilicum* (чај), вријесак (*брстџина трава*) *Saturea montana* (одвара), брест *Ulmus campestris* (чај од лишћа; одвара од младих лиснатих гранчица), брусница *Vaccinium vitis idaea* (корен, одвара), бурјан *Sambucus ebulus*, ветрогон (*бџкџ*) *Eryngium campestre* (одвара), вилино сито *Carlina acanthifolia*, винова лоза *Vitis vinifera* (лист); воће (свеже и као компот, против затвора), водопија *Cicorium intybus*, вучја јабука *Aristolochia clematitidis* (стабло с лишћем, кува се), гавез *Symphitum officinale* (цела биљка), главница кукуруза, глог *Crataegus oxyacantha* (цвет, плод), де-бела кока, дивљи ђурђевак *Poligonatum vulgare*, дивизма *Verbascum thapsus*

и *V. phlomoides*, дрен *Cornus mas* (плод), дуван *Nicotiana tabacum* (лишће, за инхалацију, пушење или облоге), дуд *Morus nigra* (користе се капљице са сирове гранчице, која се греје изнад ватре), дуња *Cydonia vulgaris* (лист, куван плод за јело, печен плод као облога), жалосна врба (одвара), жалфија *Salvia officinalis* (чај, лист као облога), зечји трн *Ononis repens* (одвара), змијино млеко (*отомасиљ*) *Chelidonium majus* (млечнобели сок из стабла; одвара; облога), зова *Sambucus nigra* (цвет за чај; камбијум за мелеме), зубача *Cynodon dactylon* (цела биљка, одвара), ивањско цвеће *Galium verum* и *G. album*, јаглика *Primula veris* (цвет, надземни део; корен за чај), јагорчевина *Primula officinalis*, јагода *Fragaria vesca*, *јединџак* кукурек *Heleborus odorus* (цвет, одвара), јела *Abies albies* (смола), јечам *Hordeum vulgare* (пржено зрно, припремљено као кафа), јоргован *Syringa vulgaris* (одвара од цвета, ређе од лишћа, а може и од корена), камилица *Matricaria chamomila* (цвет, чај), кантарион (*смиџаљћа*) *Hypericum perforatum* (надземни део сиров или сув, или у зејтину одстајао 40 дана), кестен (истуцан плод с ракијом, облога), кафа *Coffea arabica* (плод), кестен *Castanea sativa*, кичица *Erythraea centaurea* (чај), ким *Carum carvi*, клека *Juniperus communis* (плод), козлац *Agum maculatum*, кокогац *Artemia vulgaris*, конопља *Canabis sativa* (семе), копитњак *Asarum europaeum* (одвара), коприва *Urtica dioica* и *U. urens*, кромпир *Solanum tuberosum* (гомољ, исецкан ситно или на колутиће, као облога; куван гомољ се прогута), крушка *Pyrus communis* (кора; плод), кукуруз *Zea mais* (кувано зрнелје; кукурузно брашно), купина *Rubus ulmifolius* и *R. fruticosus* (лист, зрео плод), купус *Brassica oleracea* (лист, као облога; кисео), лан *Linum isitattissimum* (семе), лејка *Cucurbita lagenaria* (вода која је одстајала у шупљини плода), леска *Corylis avelana* (кора), ливадско зеље *Rumex sp.* (одвара), липа *Tilia europea*, *T. cordata* и *T. platyrrilos* (цвет, чај), лисичина *Echinum vulgare* (надземни део, сок свеже биљке; уситњена сува биљка преко ране), мајчина душица *Thymus vulgris* и *T. serpyllum* (чај), матичњак *Melissa officinalis* (чај), *мека бџрска травџ* (надземни део, облога), *мерџшљивац* (одвара), морач *Anethum foeniculum* (надземни део, одвара); мртва коприва-*лисџа* *Lamium album*, *L. maculatum* и *L. purpureum* (надземни део, свеж или сув, одвара), навала *Polystichum lonchitis*; нана *Mentha piperita*, *M. sylvestris*, *M. aquatica*, *M. spatica* (чај); невен *Calendula officinalis* (цвет, укуван у свињској масти, облога; изгњечено лишће, облога), овас *Avena sativa*, овчарски босиљак *Origanum vulgare*, олеандер *Nerium oleander* (корен, одвара), оман *Inula helenium*, орах *Juglans regia* (зелени омотач плода; одвара од младих лиснатих гранчица), орашчић (с чоколадом за кување и листом дуње, лечи пролив), орлови нокти *Jonicera caprifolium*, *отодовџа* *Gentiana verna* (надземни део, одвара, облога), змијино млеко (*отомасиљ*) *Chelidonium majus*, паламида *Cirsium vulgare* (свеж надземни део, облога), *парџбиџа* *Lycoperdon bovista*, паприка *Capsicum annuum* (туцана, љута), парадајз (свеж зрео плод), пасџи језик *Cynoglossum officinale*, пелин *Artemisia absinthium* (надземни део, чај), першун *Petroselinum sativum* (чај), петопрсница (*петопрсџа*, *тврџџи*) *Potentilla argentea* (одвара), пиревина *Agropyrum*

repens, подбел *Tussilago farfara* (лист, одвара или облога), подубица *Teucrium chamaedrys* (чај), *пра́бица трава́* (надземни део, облога), празилук *Allium porrum* (у топлој води и с додатком јабуковог сирћета, пије се), просо *Panicum miliaceum* (семе), пухара *Lycoperdon bovista* (прах сазреле гљиве), пшеница *Triticum vulgare* (мекиње у крпи, облога), равнеж жути *Achillea clypeolata* (чај), раставић *Equisetum arvense* (одвара), рен *Cochlearia armoracia* (рендисани корен, може с медом), рогозина трава *Tupha latifolia*; салеп *Orchis mascula*, саморотка *Lepidium perfoliatum* (одвара), сапуњача *Saponaria officinalis*; серигуза (*говњар, говањ, серуша*) *Salvia nemorosa*, *S. verticillata*, *S. pratensis* (изгњечена свежа биљка или смрвљена сува биљка, с мокраћом или без ње), секирица *Lactuca pratensis*, *сланопáца* крушка (кора, одвара), слатка папрат *Polypodium vulgare*, слез *Malva sylvestris* и *Malva neglecta* Wallk, смоква *Ficus carica* (лист, чај), смрека *Picea abies* (плод, одвара), *сомура́н трава́, тврди́ц* (надземни део, одвара), стражник *Acanthus longifolius* Host, тиква *Cucurbita pepo*, торица *Galium aparine* (одвара), *трава́ од жлтéници* (одвара), трава од киле *Astragalus glycyphyllos* и *Henriaria hirsuta* (одвара; облога), трава од клинова *Erodium cicutarium* и *Orchis morio*, трњина *Prunus spinosa* (плод), троскот *Cynodon dactylon*, трстика (*шева́р*) *Phragmites australis* (део стабла са семењем, *ма́чка*, меша се са свињском масти, па маже преко оболелог места), *труд* (гљива која расте на врби, кува се), хајдучка трава *Achillea millefolium* (чај; облога од свежје и згњечене биљке; смрвљена сува биљка преко ране), хоћу-нећу *Capsella bursa pastoris* (одвара), храст *Quercus robur* и *Q. daledampii* (кишница из рупе на пању), целер *Arium graveolens* и *A. dulce*, цер *Quercus cerris* (млада лисната гранчица, одвара), црвена врба *Salix helix* и *S. purpurea* (лишће, чај), црвени глог *Crataegus monodupa* (плод; цвет), црвени кантарион *Centaureum eritharaea*, црна коприва *Ballota foetida* (одвара), црни глог *Crataegus Willd*, црни лук *Allium coera* (свежа исецкана главица; кувана главица; печена главица уз мало зејтина и шећера као облога), црни слез *Malva silvestris* (лист; одвара; облога), чемерика *Veratrum album* и *V. nigrum* (лишће, уз евентуални додаток кухињске соли, одвара којом се кваси), чешљика *Dipsacus fullonum* (вода из пазуха листа), чичак *Arctium lappa* (*pen*) (одвара; широк лист намазан свињском масти, као облога), *чобáнка* *Petasites albus*, чубар *Saturea hortensis* (чај), чуваркућа *Sempervivum tectorum* (сок се капље у уво), шипак *Rosa canina*, шљива *Prunus domestica* (плод; цибра од плодова), шушкавац (*шушња́р, трóсак*) *Rhinanthus minor*, штавелъ *Rumex obtusifolius* (семе, одвара). шумска јагода *Fragaria vesca*. У **Ивањданском букету** (*светијовáновско цвеће*), највише је ивањског цвећа *Galium verum*, али су у њему и све цветне биљке, укључујући и отровне, које берачице нађу успут, и око њива под пшеницом. Букету се приписује изузетна лековитост, а биљке из њега користе се код великог броја болести као облога, одвара или за димљење болесника. У **врту** се гаје бели пелин, бљушт (При), босиљак, змијино млеко, (*отомаси́љ, одотомаси́љ*), зова, липа, маточина, морач, нана (*ђоз, џојан, љута бомбонка*), невен, подубица, селен (*сели́н, сели́м*). А беру се и чувају за чајеве и

лечење: бела и ситна хајдучка трава (*мишија опаи, миша опаи, мишији опаи, мишићина*), бела и крупна хајдучка трава (*бел равњи*), жута хајдучка трава, (*равнеж, равњи, раван*), бела мртва коприва (Дој), бели слез, боровница, брусница (*црвена брусница, бросница*), врба, гологуза, дивља нана, *џурџил*, жута јаглика, ивањско цвеће, кантарион, кичица, *кокочице*, кукурек, линцура, мајчина душица (*бабина душица, душичина*), *отодовка, петловчичи, подлешчек*, подубица, пухара (*попово уво, попово мудо, преабица, праабица, парабица*), *роиљњаче, сечено биље*, смрека (плод), *тврђи, травá од рак, трафи́ка*, црвена јаглика, штавелъ (*штáвљак*) (*Гологузу смо бра́ли и смо ју и чувáли за од про́лив. Кокочице имају бел цвет. Оне су од нешта лековите Линцу́ра има два жлта цвѐта, а одоздо́ле лисје ко на черемíку. Бра́ли смо ју за лек. Отодо́вка, и њу смо бра́ли. Од девет бо́лести ле́чи људи. Петловчичи су лековити. Исто све како кокочице, и исто на порас, али црвен цвет. Лековит је и подлешчек од нешто, и њега смо бра́ли за лек. Бѐремо смрику́, она́ има плаве бо́бице, за од каишљицу. Има травá од рак. Лис широк и назем легал, а по-ро́зан цвет има. Црвенá и жлта́ јаглика су лековите. Џуриџил расте у гóру, али има жлт цвет; бра́ли смо га за лек. Штáвљак, се́ме од њега, ле́чи од про́лив, бра́ли смо га и чувáли. Јеленко Јовановић, 1930, Гос. За чај ли́па најчесто, на бџ, босиљак. Ба́бина душица је по́сле почѐла да се користи, и нана. Морáч смо турáли под јастџк, да нешто не натиска човѐка но́чу и да га не óка. И он је за лек. Милица Јовановић, 1936, Гос. Бра́ли смо и црвену брусницу; ко́рен у је лек за од бубре́си⁵. Гос. За лек са́дим љуту бомбо́нку и ништа дру́го. Селин, имáло је некада у гради́нче. Гос. Љу́та бонбо́нка је за на́себ, за грло. ТД, Гос. Има и бела мртва коприва за лек. Дој. Бел пелин смо сади́ле и бра́ле. Брл, ВРж. Бџ и ли́па за чај; од дру́го га несмо правили. И жлту́ јаглику смо бра́ли. Гос.; Брл, ВРж. Чај смо правили са́мо од брусничáк, ста́бло сас лисје, црвени пло́дове што су му. И црне и црвене бруснице су за апетит, али црне су ви́ше за апетит; црвене несџм по волела. Зорка Станишић, 1932, Дој. Цвет од не́вен смо суши́ли и чувáли за лек. Брл, ВРж. Подубица је почѐла да се користи по́сле. Попово уво смо користили да се запрашује рана с њега. Пили смо ча́јеви од див џо́ан, жлт равњи, бел равњи, ли́па и ббз. Кућна апоте́ка: сечено биље, ајдучка травá бела, равњи, попово уво (да се запрашују ране), босиљак, ббз, цвет од не́вен, морáч, бел пелин. Подубица је почѐла да се користи по́сле. За врбу́ не зна́м. Равњи смо брали Милица Ранчић, 1925, Брл, ВРж. Лековите тра́ве које смо користили: нана, душичина, кантарион. Д-Ву, Д-Ра. У гради́нче смо сади́ли се́лим, не́вен, џо́ан, босиљак за лек, а бра́ли смо мајчину душицу и жлти равњи за чај. И бра́ли смо цвет од ли́пу. Изв; Вој. Бела ајдучка травá; мишији опаи за ране; се́ме од штáвљак, за од про́лив, обавезно за деца́ преко зи́му; од смо́кву лис, за од про́лив, и гологу́за, за од про́лив. БЧ; Брл, ВРж, Вој, Бс, ДД, Пк; Зс. Тврђи́ је травá од про́лив: Пк. Жлти равњи смо бра́ли за чај. Вера Павловић, 1929. Изв. Немо́ј да се игра́те с кукуре́г, че се истружете. Он је за од црвени*

⁵ Дифтонг дз је означен са S.

вѣтар. Б-Сц. Чај смо правили од липу, ништа друго. Милованка Величковић, 1930, БЧ. Лишаивац, прави се чај од њега и се пије. Мож се посади у градинче и куде бчеш, па се обере с лисје и сии се под сушину, да неје на слнце а да је на прѣмају. Кр. Цѣпан смо користили за чај. Изв. Чајеви смо пили од цѣпан, са га кáжемо нана, мálко од липу и жлт равњи. А бѣз, пѣсле је почѣло. Лоза Живковић, 1922, БЧ, Брц. Баба Стáна Пáнћина је брáла роиљњаче. Онѣ жлтѣ цѣвти, у средину има као кружѣ и као бѣдерице, и крв пушта. А плавѣ што цѣвти, а скѣро је исто, трафи́ка га ѳкамо. Трафи́ка плавѣ цѣвти и исто је онáка ко роиљњаче, и лековито је и онѣ, бѣремо га. Дана Савов, 1931, Д-ЈД).

Дани и периоди за бербу лековитих трава су Билјани пѣтак, Мáли спáсовдан, Спáсовдан, трећи дан Духова, Свети Јовáн Биљобѣр, Голѣма богорѣдица, мѣци ѳбе Богорѣдице, Мáла богорѣдица, али се брало и када прилика дозволи (*Стáна Пáнћина, вражалица, у трáве је ишла на Мáли Спáсовдан, на Свети Јовáн Буљубѣр, на ѳбе Богорѣдице, и мѣци ѳбе Богорѣдице. На Свети Јовáн Биљобѣр изгори трáва и он бѣре биље, текá се кáже. Јорда Николић, 1874, Чин, Вој. Трáве бѣремо на Буљубѣр какѣ идѣмо по пут, па рѣдом. Па бѣремо свáку трáвку, којá цѣвти, не пробíрамо. И пѣсле туј трáву исушимо, па у рѣнимо, стрѣамо у у трѣце и дáвамо у на стѣку текá. Па се с теј трáве лѣчи и нáрод и стѣка. Преко лѣто бѣрем душичину и бѣз за чај, а кѣрен од црвену брусницу (за од бубрѣсу). Милица Најдановић, 1937, Гос. Меѣу ѳбе Богорѣдице и меѣу ѳба Спáсовдана, и на први и на трећи дѣн на Свету трѣјицу. Вражалице бѣру трáву лековиту. Дана Савов, 1931, Д-ЈД).* Било је и **травара** (*Мика Видичћина из Мáли Суводѣл, мојá свекрва, билá је траварца, биљарица, и знáла од свáку бѣлес трáвку. Онá је из Станичѣње девојћа. МСв. Пѣрка од Вучинци из Кáмик трáву је варила од масиљ, од живу рáну. При. Арсен из Жељушу и Милован Стáврић из Покревеник су добри траварѣ, друђи не знам. Они чѣсто бѣру трáвѣ зајѣдно. А на Дрáгишу Јовáновића из Тѣмску мáјка је билá травáрка. Пир. Момир Вучић из Добродѣл, једнá главá, сто језика, травáр је голѣм. Пир).*

Мелеми су од компонената органског порекла (восак, зејтин, свињска маст, жуманце, ендодерм зове, зелени омотач плода ораха пржен у зејтину, семе неке биљке, делови разних лековитих биљака, тамјан, ракија). Користе се и разноврсне прѣрађевине и смеше које су у већем или мањем степѣну органског порекла: уситњена кора хлеба испечена на врелој површини, пшеничне мекиње, кукурузно брашно, качамак с љутом паприком и празилуком, *кафа* од бѣба и пшенице, врела кора дрвета која се изнад ватре скида са сирове гране, лековите травѣ у белом вуну, црно вино, карамел шећер уз мало зејтина, ратлук, слатка храна у случају малих богиња, чај од цвета кукурека *јѣдинака* с доста шећера за изазивање побачаја, шећер (коцка; ситан шећер), *кафа*, сува *кафа* уз додатак лимуновог сока, кисела храна, расо, зејтин. Од ових прѣрађевина најчѣшће се користе ракија и сирће. Ракија се користи за дезинфекцију, масажу, хлађење, квашење и као растварач. Да би

се појачало лековито дејство серигузе или паламиде, оне се квасе ракијом. У једној прилици се користи комова, у другој обична ракија, а у трећој *пре-лек*. И сирће има сличну улогу, па се користи за облоге, масажу, хлађење, растварање; често у разним комбинацијама са свињском машћу, ракијом, бурјаном, маточином колутовима сировог кромпира, туцаним белим луком, празилуком, млевеним бибером, кукурузним брашном. Најчешће се користи винско сирће, а у неким приликама сирће од дивљих јабука. Користе се за заштиту рана од загађења и инсекта катран, коломаст, машинско уље, фирнајз. Свилен конац, везан за иглу, користи за окруживање затворене ране која брзо гноји, као и за дренажу те ране после бушења иглом.

У остала лековита средства спадају: земља, житко или густо блато (с размућеним јајетом, прополисом и младим несољеним сиром), *косџат* (садржај косачевог рога за брус), пепео, хладна вода, хладан камен белутак, *ћерементџија*, вода с лековитог извора, нека отровна течност за лечење зуба, мастило, нишадор, плави камен, сода бикарбона, сумпор, хлороводонична киселина (*сџзгас*). Међу овим средствима највише се користи кухињска со, ретко у праху, најчешће у виду разблаженог раствора жељене концентрације, а ретко у виду концентрованог раствора (*џецџџ*). Користи се у разноврсним комбинацијама с ракијом, слином, свињском масти, сирћетом, беланцем, а може и да се инхалира ако се сипа слана вода на врелу површину. Вода се користи код испирања од отрова и нечистоће. У неким случајевима се тражи да буде што хладнија (ујед змије или инсекта), а у другим да је што топлија (назџб, реума). Златна жица око појаса помаже жени да зачне, а бакарна гривна или огрлица смирује болесника.

Поступци приликом лечења

Када је потребно да хлађење обухвати цео организам користе се купке или масажа течностима које брзо испаравају (ракија, сирће). Локално хлађење се постиже трљањем хладним белутком, прскањем и квашењем, облогама, парчићима леда или леденицама са стрехе. У случају велике прехладе ноге се држе у врелој води а целокупно тело се излаже топлој пари. У случају реуме болесник стоји у каци са врелом водом у којој су морска со и орахова шума, или у којој су коњска балега и врела вода. Локално загревање се постиже квашењем топлом водом, држањем топлих облога (кукурузно брашно, мекиње, кувана овсена прекрупa, кувани јечам), загрејаним воском или лојем, загрејаном циглом или загрејаном бакарном посудом, и на друге начине. А да би породиља избацила постељицу воде је да чучи изнад топлог стајњака који управо прегорџва. Облоге, помоћу којих се обављају локално загревање или хлађење, истовремено делују и својим лековитим

састојцима. Масажом се активира цело тело, или врат (назеб), рука или нога (угануће; ишчашење), стомак (индигестија), оболела дојка (маститис). Човек или мечка газе онога кога боле леђа. Инхалацијом и димљењем лече се назеб, бронхитис, проблеми са синусима, а инхалацијом паре врелога млека мами се змија да изађе из стомака (*која је улéзла крз уста*). Укопавањем у земљу одводи се електрицитет с особе коју је погодио гром. Котрљањем ваљкастог предмета, најчешће кукурузног клипа, лечи се угануће стопала или шаке. Локалним загревањем и одговарајућом масажом *намéшта се ну́пак*, а самоизмузивањем дојиља лечи маститис. Притискивањем материце са стране, или деловањем вретеном, пером или прстом кроз вагину, гњечи се плод и изазива побачај. У неким случајевима пушта се крв, обично на челу. Опустање се постиже пријатним разговором, смехом, музиком, игром. Оздрављење се постиже, зависно од стања, лежањем и мировањем, или шетањем и трчањем. Да би се избегло гушење болесника код уједа стршљена стављају му се цев или црево у уста. Шамаром се освешћује онесвешћени. Крварење из носа зауставља се ударом бочном страном шаке у врат или потиљак, или подизањем једне руке увис. Обављају се локална везивања и стезања главе, руке, ноге, или трбушне дупље жени која има одлив. Посебно подешеним дрвцима имобилишу се повређени зглоб, као и повређена или преломљена кост. Народна хирургија обавља резање вена испод језика (жутица; ошамућеност), буши или сече затворене гнојне ране (иглом, иглом с концем, трном, ноктом, ножем, трљањем коцком шећера), гори чир на кожи и гори место убода.

Магијска пракса као паралелно лечење

Народна медицина Пирота и околине и његовог ширег суседства врло је архаична, поготово у забаченим старопланинским селима. Код многих болести, упоредо с практичним поступцима и средствима, коришћени су магијска пракса и магијска средства, и то било због колективне навике како се поступа у конкретном случају било због пољуљане наде у излечење, па болесник пасе траву, или му бају, гасе угљевље, топе олово, секу страх секиром, разносе болест гребенцима у поноћ на раскршћу, или бају и вичу с крова зграде, или лепе лековити запис на плавој хартији на оболело место, или бележе запис на кожи болесника, или му, у случају *ру́се*, плују оспе на лицу ижваканим семеном конопље. Или га лече жабом или мишем које је почела да гута змија. Или га лече руком која је задавила слепо куче. Младожењу, ако има проблема с потенцијом пред први сношај на свадби, опасују каишем здравог и младог мушкарца, или га воде да сврдлом буши дрвену греду на мосту, па затим стављају опилке у чашу воде и терају га да је попије. Завис-

но од болести, болесник се *лечи* треношком, зрном јечма из коњске балеге, намигивањем људском измету, присуством црвене одеће или простирке у случају малих богиња, кађењем димом одеће с венчања или трљањем с њом; везивањем чворова на тканици, на власима косе или на танком концу; или омотавањем свилоног конца око гнојне ране, или лечењем са *седам* или *девет* трава, а свињску маст испирају, да би је учинили лековитом, *три-девет* пута. Змијска кошуљица у води, за прво купање бебе или болесног детета, штитиће од сваког зла па и од болести. Мајка, или жена која износи бебу или изводи мало дете на сабор, заштитиће га од урока ако најпре пипне свој полни орган па затим чело детету и каже басму.

Врачарама се много не верује и у нормалној ситуацији наводи се низ примера који говоре о бесмислености њиховог лечења. Али када почне нада у оздрављење да попушта, тражи се и њихова помоћ. Бајање, вербални лек, користи све предности вербалног – претњу и клетву за болест, а нежност, благослов, охрабривање и наду за болесника. Баје се од бола у дојци који се јавља када трудница јако зажели да поједе неку храну која јој није доступна, од *бабица*, од бубуљица на лицу (*руса*), од болести прста, главобоље, гушобоље, егземе и њој сродних симптома (*масиљ*), од *живака*, живаца, заушки, импотенције, *клинова*, крвавог ока (*металћа*), маститиса, падавице, од страха, преједања, дерматитиса (*сугреба*), уједа змије, урока, црвеног ветра и многих других болести. Или га *лече* хришћанским симболима и средствима: водом којом је посипана икона, љубљењем иконе, стављањем крста на чело, водом коју је свештеник осветио, водом с лековитог извора. А побијањем каменог крста у атару *зауставља се* епидемија. Безнадежни случајеви, као што су рак и туберкулоза у поодмаклој фази, лече се пре свега молитвама, каткада и уз помоћ јаких и *нарочитих* лекова, средстава и поступака, укључујући и све оно што забринутом у сну саветује неко од умрлих рођака. Хитни случајеви, као што су последице удара грома, опекотине, посекотине, крварење, јаки болови, лече се искључиво на основу праксе, без магијских поступака, басми и молитава. Каткада је врло тешко одвојити практично искуство и магијску праксу, узајамно се веома преплићу. Примењујући магијску праксу, готово увек уз лекове и лечење, народни лекар ствара повољне психолошке услове за деловање на болесника и појачава му самопоуздање. Истовремено појачава наду у повољан исход и код болесника и код његове родбине.

Називи болести, симптоми и њихово лечење

Тешко је разграничити и болести и средства којима се оне лече. Једна болест може да има више имена а више болести могу бити под једним име-

ном. Слично је и са именима лековитих трава и других лековитих средстава, па је доста тешко, у време ослабљеног колективног памћења, избећи збрку. Речи *масиљ*, *клиње*, *лиша*, *пупак*, *сугреб*, *сэрма* покривају више различитих болести, а име *тврдица* покрива више разнородних трава које се користе за лечење од пролива. Да бих избегао збрку и поједноставио сналажење, дајем преглед назива и синонима болести, као и лековитих средстава и поступака, по азбучном реду. **Опис болести** дајем само ако сам забележио одговарајуће примере. Болести и лековите биљке, које нисам успео да идентификујем са сигурношћу, као и исказе казивача, дајем италиком, како би се јасно разликовали од осталог текста. Због економисања с дозвољеним простором наводим примере само тамо где сматрам да их не треба изоставити, и уз њих наводим, зависно од контекста, један или више података о казивачу. Варијације лечења једне болести, као и њено *препознавање*, зависе како од микрокултуре села или ужег реона тако и од знања и способности народног лекара који обавља лечење. У случају самопомоћи, на избор поступка и лековитог средства утичу самопоуздање, искуство и пол особе, оштрина проблема и могућност да се *лек* обезбеди. Ево списка болести, са средствима за лечење и поступцима приликом лечења према азбучном редоследу:

Алергија од биља. (*Имала сам алергију од биље до четрнаест године.* К-Ст, К-Кл).

Апетит, да се поправи. Лечење: боровница (Дој); жута хајдучка трава *Achillea clypeolata* (Рс); козје млеко (БЧ); сурутка (Брл); чајеви од невена, подубице и хајдучке траве (К-Шт); чај од пелина (Д-ДК).

Астма (*асма; задивљиво које је; задивљив човек; кад задави човека*). Наслеђује се у неким фамилијама (*Шулџинци*. Гос). Лечење: брест (Гос); врела вода и со, инхалација (К-Шт); козје млеко (*од рицу козу*), некувано (К-Ћу); козји лој (Рос); црна коприва *Urtica dioica* (Пет); чајеви разних трава (Брл).

Афте (*ранице по уста; мрсничина на усници; ранице на уста*): О болести: (*Мрсничина окол уста. Мине преко једење поганац или друго, па се дигне мрсничина.* Д-Гу). Лечење: бајање треношком (Кр); маст из увета (Брл, БЧ); ракија (Кр).

Бабице. Бели лук, метла и катран код бебе, као превентива (*да не ваћају бабице*. БЧ). Лечење: баје и лечи врачара. (При).

Беба, кад мајка нема млека (*бебе без млеко*). Решавање проблема: доји га друга жена (Кр, Пир); млеко магарице (ТД).

Бџи ветар. О болести: Одузетост удова и код људи и код стоке. (*Удари стоку у-нође. Удари човека у руће и нође*. Гос). Лечење: кисели купус (Гос); кисело млеко са семеном траве чичак (*pen*) *Arctium lappa* (Гос).

Бело прање. Одржавање чистоће полног органа као превентива (*Запирала сам се још оди детинство.* Д-Гу. *Несъм се прала увек. А прала сам се с ладну воду и у рекуту.* Гос.). О болести: (*У прелазно добо бело прање, па се олупи, па је опасно.* ВЛк). Лечење: чај од белог лука или першуна (Гос,

Бе, Пир); жути кантарион (Д-Пп, Д-Сл); младе гране цера, ораха и бреста, одвара за испирање (ВЛк); мртва коприва – *lišata* *Lamium maculatum* (осушена) (*Свáри се, па се женá испíра трí-пути дневно да избéгне бело прање или да се олéчи, ако га има*. Гос, Бе, Пир; Дој).

Бол у дојци, када трудна жена или дојиља јако пожели да поједе храну коју види – (*пáзука кад жену заболí за јéдење*). Лечење: бајање и магијска пракса (Зс).

Бол испод грудне кости (*мéко мéсто кад болí; пòд-груди кад болí*). О болести: (*Болí ме у чáшкyту, изнад пýпак, испод грудну кос*. Рс; Вој). Лечење: бели пелин, чај (Брл); вилино сито (Бс); тиква печеница *Cucurbita* *pero*, зашећерена *сáлтина* као сок (Д-Па); *травá ко брстна* (Д-Па).

Бол, када пресеца преко стомака (*прегрíзе ме стомáк; прерíза стомáк*). О болести: (*Нéшто ме прерíза преко стомáк*. К-Шт; Д-Гу).

Бол у леђима (*сéкавица; ка те пресечé у грбíну*). Лечење: топла пара (Брл).

Болови. Лечење: мајчина душица, чај (Пок, Пир).

Болови у стомаку услед преједања (*крúпа*). Лечење: бајање (*Једна бáба на сíна ми, ка беше прејел класове, какó на шáлу прéбаја: -Крупá крупíцо/ Лáкома гузíцо / Лáкомо јéла / Лáкомо срáла!* Д-Гу); млеко, попије се (*К-Ћу*); размућено јаје у млеку, попије се (*К-Ћу*); сурутка (*К-Ћу*).

Болесно место (*бóлно мéсто; квáрна рáна*). Лечење: маст од патке (Брл).

Брадавица на сиси кад се повреди (*кад се потсечé пупúnђа на сíску; чулúмће на пáзуку кад пýкну*). Лечење: купина, зрео плод (Нш, Соп); одбијање детета од сисе док се брадавица не излечи (Бз).

Брадавице по кожи: – Лечење: везивање чворова на тканици, која се затим веже на руку (Бер, При); влас косе или танак конац, веже се у чворове па се веже на руку (Гос, Бе, Пир; БЧ); вода с лековитог извора (Брл); прање руку водом која се слива коњу из уста, када пије па дигне главу (*К-Ћу*).

Бронхитис (*кад рíче у-груди; кад свíри у-груди*) – Лечење: лој у плавом коверту, облога на грудима (Д-Пп, Д-Сл; П); зечји лој (Гос); козји лој (Гос); мокраћа се пије (Кр); сирће и истуцан бели лук (Кр).

Бубрези када боле (*бубрéси кад болу*). Лечење: брусница *Vaccinium vitis* *idaea*, корен (Гос); чај од слузокоже бупца кокошке (ВРж).

Бубуљице (*вúще; врђе; кад се изврíчи по цéлу снагу*). Лечење: кађење одећом с венчања (Пир); лековита вода са извора *Змијовíца* испод Пирота; (Пк, Рс); мазање машћу коју даје врачара из Осмакова (Ос); *сметáна*, скрама са куваног млека (Пк, Рс).

Бубуљице по лицу (*вúще по лицé; рúса: ситне бубуљице, и срби по рúће, по снагу*). О болести: (*Србí ме, не мóгу да спим. Има рúса, и има сúва рúса. Рúса се јáвља кад се не празнује русáлна нéдеља*. Гос; Рс). Лечење: бајање (Чин; Дој; Д-ДК; ВЛк; Рас; К-Ћу); винско сирће (Гос); кисело млеко (Пет, Вој); конопљино семе, ижвакано (*Женá која бáје, а не мóра ни да ти бáје, сажвáче сéме конóпно у úста, па пљúне тој сéме там кúде се појавíла*

русата, и олечи се кој је закасал. Б-Кћ); руса *Chelidonium majus* (Дој); сапун (Чин).

Вашљивост (*вџише*). Лечење: купање, прање, чишћење (Гос, ДД); петролеј (Сук; Јал).

Велике богиње (*големе бођиње*). О болести: (*Умирало се некада у наше село Брлог од големе бођиње*. Брл).

Вене када боле (и излази крв из њих). О болести: (*Имала сам вене како мајћа ми покóјна, и имам и са. Прсну ми вена на-ногу на појату. Па не, па не, па не! Па ми отече вена и на другу ногу; љину крв како-гòд на коњџ. И óкам син да ме чује, а он беше далеко: – Нацко, Нацко, брже дооди, ја умрè! И откàраше ме óдма у бóлницу*. Гос). Лечење: невен, цвет (ВСв).

Висока телесна температура (*вáтра; óгањ; голéма бóлес; упала*): О болести: (*Температуру кад лече, па не мож да спáдне, кáжу љу голéма бóлес*. Б-ЦЈ). Лечење: бели лук, венац без главица (Гос); вучја јабука (Км); кисело млеко (Рс; Брл); козји или овчији лој (Рс); кукурузно брашно и сирће, облога за чело и табане (Пн); липа, чај (Пок); млади сир (Црв); масажа свињском масти после купања (Гос); свињска маст и сирће (Брл); свињска маст, со и беланце (*Препíра се маз у вóду три-дéвет пúти. Дéвет вóде промéниш, а три пúти измéшаш сас вóду и цéдиш га. Двáјес и сéдам пúти рабóтиш исто. Дóбро се измúти с ложíцу маз, док мастá не побелéје. А пóсле се сíпе белутьк од јајце и се дóбро измúти*. М. Игњатовић, 1927, ВРж); свињска, чиста и испрана, и беланце (Кр); свињска маст, чиста и испрана, и бели лук (Кр); свињска маст, испрана, и *три-дéвет* прутића (Кр); свињска маст, комова ракија и сирће (Црв); свињска маст у млеку (Пн); сирће, јаја и ракија (Јал); сирће и кромпир (Соп, Тм); сирће, кромпир и ракија (Сук, Сре); сирће и пројено брашно (Пн); сирће и ракија (Д-Сл); црни пелин, чај (Пн); цибра од шљива (Д-ДК).

Главобоља (*главобóлија; главá кад боли; кљуца ми главáта; цька ми главáта; челó кад јаска*). О болести: (*Главá ме боли, ћиша че удáри*. К-Шт. Главобóљу никад несъм имáла. На сíнове се не љутим и не кáрам се сас нíкога. Изв). Лечење: Бајање (*Главобóљу сам имáла сáмо као мáлечко детé. При бабу-Влáју Личину ме мáти одвéде. И она ми бајá, смамљевá ме и зарече ме да у четвртáк више нíкад глáву не мијем. И нéје ме главá више болéла, а ја у четвртáк више глáву не мијем, зáпрта сам тíја дьн*. Гос); барут се пали на самој глави или испред ње (К-Ћу); везивање и стезање главе (П, Пир); вино да се не пије (К-Бб); дуван, да се пуши (СГл, БЧ); кромпир, исечен на колутиће, ставља се на чело (Држ, Трњ; Зс); кромпир, исечен на колутиће, са сирћетом, као облога (Брл, ВРж.; Чин; Тм; Гос); кромпир исечен на колутиће на чело, и аспириин. (Д-ДК); *крст на челó (Главá ме је болéла кад сам имáла окол осамнáјес гóдине, па ме је мáјка водíла на манастир, па ми турáше крстí на челó. Преспáмо там, и дáдомо чарáпе, и као да га с рúку отурише. Пóсле главобóљу као женá несъм имáла*. М. Ранчић, 1925, Брл, ВРж); лист једне траве (Зс); масажа вратних жила (Соп, Тм); опуштање под утицајем разговора, смеха, игре (Тм); пуштање крви на челу (Брл); ракија, масажа

(Брл, ВРж; При); ракија да се мало попије (К-Бб); сечење жиле испод језика (Гос; П -Пж, Орљ); ударање о предмет који производи пријатан звук. (Јелка Николић, 1937, Зав, Пир).

Глувоћа (*заглуши некога*). Узрок: гром (*Груну гром у дрво испред мене и заглуши ме. Обљи ме бгањ бши кад прескочи. И сад ме туј заглуши*. Рг, П-Др).

Гнојна рана (*бѣре рана; беротина; гнојава рана; затворена гнојна рана; забрало; наберотина*). О болести: (*Забрала ми рука, нога, текá кáжемо кад гноји*. Д-Гу). Лечење: бели лук, исецкан и с мало соли, преко крпе, која се затим веже на рану (Брл); боквица *Plantago major* за мушкарце и *Plantago lanceolata* за жене (Б-Кђ, Пс; Д-ВО; Д-ДК; ВРж; Зс; П-Пж, Орљ; П); борова смола (Д-ДК); восак (Рс); вуна, прах од ње када сагори (Брл); говно (Дој; Пн); гори се место убода (Пир); жуч од свиње, сушен на веригама над огњиштем (Кр; Рс; Брл); зечји лој (Гос; ВРж; Рс; Пн; Црв); игла и (свилен) конац (Гос; Км; БЧ); кантарион (П-БК); кост, свеж прах одмах по сагоревању (Брл); катран (Бер, При); лист од купуса (Сук, Сре); лој од јазавца (Б-Кђ, Пс); маслац и восак преко крпе (Д-Пп, Д-Сл; Кр); мелем (*Мелем правим за гнојне ране. Уситни се тамјан с чук како брашно, па се устињен тури у зејтин, а још бóље у крáвље мáсло. Не топи се у зејтин. Калафонија, бѣз, восак и тьмѣан. На бѣз свлечѣш кору́ту, па зелѣното остружѣш, па га склѣаши. На грвáљу га направѣши, да излáзи сок. И све се измѣша у порѣулáнско. Излѣзне шóља од сто и педесѣ грáма. Чáша вѣнска зајтѣн, калафонија окол сто грáма, тамјан окол дѣсет грáма, восак двајес до тријес грáма. Посћипѣ га. Бѣзат исѣне и исврљѣши га; он бѣцка, а ти мáжеши рану. Калафонијата се стѣгне у мину́т. Петровка Ћирић, 1921, МЈ); мокраћа (Д-ДК); невен (П-Пж; При; Б-Кђ); неопрана вуна (Рс); парадајз (Зс, Брц; Вој; Об; Изв; Гос); подбел (Зс); ратлук (Брц; П-Пж, Орљ); сало од свиње (Рос); свилен конац се веже око гнојне ране (Брл, ВРж); свињска маст, добро измешана са семеном чичка (*мáчке*). (*У свињску маз се убаво умѣти сѣме од мáчку трáву, па се с тој намáже затворена гнојна рана*. Ста. *Мóже шовáр, клас, да се мѣша сáс свѣнску маз, па да се с то́ва мáже затворена рана која гноји*. Станимирка Мадих, 1930, Об); скрама с унутрашње стране бупца кокошке (Рс); сметана с куваног млека (Пк, Рс); со, кухињска (При); сперма човека (Чин); црни лук, опечен (Д-ДК); црни лук, опечен, уз додатак мале количине зејтина и шећера, у крпи, као облога (Брл; Гос); чобанка, биљка са широким листовима (Зс, Брц); шећер (Об).*

Горушица (*згорушица*). О болести: (*Преједѣш, па згорушица. Не лечимо у. Гос*).

Грипнозно обољење, или кијавица (*ћијавица, кад вáне човѣка кој осѣбне*). Лечење: липа, чај (Вој; Чин; Зав); жалфија, чај (Пир; Пок, ДД); шербет с врелим млеком (Вој, Сук); држање ногу у врелој води, уз потпуно огртање и запаривање (Вој).

Гушобоља (*голема болес; гуша кад боли; кад заболу крајници*): О болести: (*Зáтвори ме грло, гној. И појдóмо при дóктура за у град. И кад изнад*

Лукању уз Свињску потоку, ја се јако искашља и излетé гнојат. И врнумо се. И после се лечи с леденице од кров и олечи се за два-три дња. (Гос).
 Лечење: бајање (*Кад заболу крајници, направии с прс круг, и пљунеш крз њега, и речеш: – Са свезоа и презоа / А јутре ни свезоа ни презоа! Три пути текá пљунеш и текá речеш.* Загорка Манић, 1928, ВЛк); ветрогон *Eryngium campestre* (одвара), дивља нана (Брл); копитњак (ЦД); леденице са стрехе (Гос); мекиње, загрејане и у крпи (Чин; Брл); млака вода с мањим додатком соли (Држ, Трњ); млеко дојиље (Пн); млеко, топло и с нешто соли (Јал; Кр); мокраћа, додиривање крајника штапићем који се повремено кваси у њу (Нш); мокраћа (своја), пије се или се плакне грло њом (ВСв; Црв, Пир, К-Ћу); нана, чај (Гос; Изв); нишадор (П; Брл; Гос; Д-ДК; Вој); ноктом се пробуши гнојно место (Грш); операција крајника (П-БК); ракија (БЧ); сирће, ракија и млевен бибер, облога (Црв, Пир); *цецѐљ*, јако слана вода (Д-ДК); чај и други топли напници (Сук, Сре); шећер (П-БК).

Дерматитис (сугреби). Тешко га је разлучити од егземе, па сам га дао заједно с њом, в. **Егзема**

Дете, кад не расте (нешичаво детé). Лечење: мајка ујаши вратило, а баба наднесе дете над огњиштем, па мајка пита а баба одговара, све по уобичајеној формули (К-Ћу); одвара од ивањданског букета и од других трава (К-Ћу).

Дијареја (понадво́рица; посирка; пролив; просирка). О болести: (*Немам бѐла Бога од пролив.* (К-ДК). О узроцима: вода (*Од во́ду се несмо пазили, пи́ли смо куде стигнемо.* Соп; Тм); маснија храна (*Помасно ако једé, лóви пролив.* Соп); назеб (*Може да б́уде од назеб, па ча́јеви о́дма.* ВС). Лечење: багрем, кора (Д-Нш); боб, зрно (Бз, Рг); боквица, чај (Гос); брест, чај од лишћа (Пл, Об); *бьцкóљ*, бодљикава биљка (Зс, Зав, Брц); гологуза, чај (Гос; Зс; Пл; Пн; Рс; К-Ст; Д-Нш; ТД); дивља нана (Рс); дрен, плод (К-ЦВ; Рос; П-Кр); дуња, лист (Гра); жалосна врба, одвара се пије (Зс, Зав, Брц); загревање тура (Дој; Пл; Чин; Брл; Зс, Брц); зубача *Synodon dactylon* (Гра; Пир; Соп); јечам, кафа од јечма (Бз, Рг); кантарион, чај (К-Ст; ТД; Гос); кафа (П-Мш; Д-Нш; Кс; К-Шт); ливадско зеље (Дој; Тм); лимунов сок у суву кафу (Цр); кафа (*кавѐ*), од боба и пшенице, са шећером (Км); кафа од ражи (Бз, Рг); качкаваљ (ВЛк; Дој); кокотац *Artemisia vulgaris*, чај, купина, лист (Пл, Об); ливадско зеље, семе (Зс; Рас; При); орашчић, чоколада за кување и лист од дуње (П); остатак парене сирне масе после обликовања у качкаваљ (Дој); першун, чај (Пир); петопрсница (*петопрска* или *тврдьц*) *Potentilla argentea* (Љубица Ђорић, 1942, Пл, Об); подбел (Д-Нш); подубица (ВРж); просо, семе (При); сир козји (Д-ДК); *тврдьц* (При; ВРж; Рос; Пк; Гос; Тм); смоква, *Ficus carica*, лист, чај (БЧ); биљка с белим и малим цвастима у виду лоптица (М. Панајотов, 1922, Д-Сн); *трóсак*, трава, одвара (Гос); жута хајдучка трава (Дој); цеђ (Д. Младеновић, 1941, К-ЦВ); црни лук (МСв); штаваљ, семе (МСв; Рос; П-Држ; БЧ).

Дијабетес (шећеркад је мло́го, па да се сма́њи). О болести: (*Пропљуснуше вој вѐнете од шићѐр, и ма́ну да пи́је во́ду, и о́дма умрѐ за мѐсец дња.* Гра). Лечење: *отодовка* (Цр).

Ексер кад се прогута. Лечење: куван кромпир, да се прогута (Пир).

Екзема (*жива рана; лиша; масиљ; прша; сугреб; сугребје; кучешћи сугребје*). О болести: (*Испуцају се руће, на пуклотине, на подбѣру. Бабинска лечила несупомагала.* С. Денчић, 1920, Б-Вв, Пс). Лечење: бајање (*Од сугреби баје Вида Грујчовска из Лукању. Дете сам водила моје при њу. Бе. Баје се од сугреби.* Чин, Сре. *Од сугреби ми баја баба Љубица Ђорина из Барје Чивлик и олечи ме.* М. Величковић, 1930, БЧ); бајање гребенцима на раскршћу или на згради (*Од сугребје се баје на крстопутину с гребенци.* Сук, Сре. *Укачи се бабата на зграду, на прича, прича, прича. Не знам како се причало. У којој се невеста венчала, сас това му трља грбину и баје: – Грнци, панице, продаве! Тека каже девет нути ли, колко ли.* Д. Ранчић, 1924, Брл); земља, коју је кртица изрила (*Намаже се тој место где су сугреби са земљу коју је крт рил.* Лепосава Панић, 1923, Б-Кћ, Пс); змијино млеко, одвара (Бер, При; БЧ; Рс; Пок); мелем од меда, воска и свињске масти (Петровка Ћирић, 1921, МЈ; С. Младеновић, 1936, Чин); некакав лек (*Турало се на сугреб некакав лек.* Кс, Бла); некаква трава (*Има трава једна. Зреје се вода, тури се у њу тај трава, и човек се окупе, и готово.* Слободанка Витановић, 1928, При); овчији лој и ракија (К-Ћу); сечење секиром обема рукама, на дрвљанику (*Од кучешћи сугребје лек: на дрвник сас сећуру да сече. С обе руће сећуру да држи.* Цветанка Петров, 1935, Д-Пп, Д-Сл); сперма (ВРж; Тм); топљено масло (К-Ћу); траву да пасе болесник (Сук); трљање места свраба одећом с венчања или предметом од козје кострети (Софија Костић, 1930, Зав); шушњар, биљка (*Шушњар, спреми се, па се кади сув. Помага од сугреби. Најдем га у сѐно преко годину у свако добо и с њега кадим.* С. Денчић, 1920, Б-Вв, Пс).

Епилепсија (*падавица; падаћа болес; припадљичаво*). О болести: (*Има падаћу болес. У то лудило она се раскречи. И кој оче да у помогне, приде. Она почне да га рани с говна.* Дој). Лечење: бајање (*Вида Костић, Нишорка, живела је преко деведесет године. Она је бајала од падаћу болес.* Каменка Пејчић, 1922, Кр, Вој); бајање и магијске радње уз родно дрво (Драган Манчић Кошѐ, 1949, Пир); жаба, коју је прогутала змија (Бер, При); кокошје месо да не једе (Држ, Трњ); корњача, месо од ње (Кр); миш, кога је змија прогутала (Бер, При); сврака, печена и без главе (Пок, Гос).

Жвале (рет. *жваће*). О болести: (*На устата ми излезле жваће.* Д-Гу). Лечење: козји лој, мазање (К-Ћу); пена на млеку, мазање (К-Ћу).

Жена да не зачне (*женá да не заkáчи; женá да не појде тешика*). Лечење: гњечи се материца у котлу с млаком водом (*Гмечи баба Јанка жену у котле с млаку воду, да побáци.* Драга Гргов, 1926, Д-ДК); јаглика, корен, чај (Гос, Бе, Пир); кисела храна (Бе, Гос, Пир); кукурек *јединáк*, чај од цвета, с доста шећера (Гос, Бе); олеандер, корен (Д-ДК); першун (Гос, Бе, Пир); прекид пре ејакулације (Гос).

Жену када боли стомак. – Лечење: раставић, чај (Орљ).

Жива рана (*рана кад течѐ; рана која се разида; сараца; мрсничина*). О болести: (*Кáжемо, има сарацу у колѐно. Или, има сарацу на-руку. Зарија*

из Враниште лечи́л ми је мрсни́чину окол уста. Насо́ли тој, па се преврже. Петна́јес до два́јес мину́та бо́лови. Он погле́да ра́ну и ка́же да ли мо́же да излечи́ или не мо́же. Мо́ра да је од змију́ ти́ја лек. Док сам до́ма до́шла све сам се презно́јила. Го́ри ли га, прера́ђује ли га, не знам. Насо́ли на ра́ну и ти трпи́ш. Краса Петковић, 1926, Зс). Лечење: прах сагореле змије или њене кошуљице (Кр, Зс; К-Ћу); сперма човека (Зс).

Жива́к. О болести: (*Има жива́к, то је ко пада́ћа бо́лес.* Драгиња Ранчић, 1924, Брл; *Уле́зне бу́ба жива́к и по́чне да једе́ јетру.* К-Ћу). Лечење: сопствена или децја мокраћа се пије (К-Ћу).

Живци. Лечење: бајање (*Живци ка́жу, уплаши́ла се, да њу ба́ју од стра́.* Драгиња Ранчић, 1924, Брл); дивља нана, чај (Гос, Бе, Пир); самоконтрола (Тм).

Жуљ (*мазу́љ; мозу́љ*). Лечење: бушење загрејаном иглом (Брл); мелем (МЈ).

Жуљ, када загноји (*набо́ј, кад набéре*). Лечење: восак и лој од овце (Кр);

Жутица (*жлтéница*). О болести: (*У Блáто не́ки кувáл тра́ву од жу́тицу и лечи́л наро́д, и помагáло је. Чај свáриш, испи́јеш, и готóво.* М. Величковић, 1930, БЧ). Лечење: бајање (*Ба́је, па вр́а.* м, 1912, Д-Нш); бели лук (Д-Гу); жуч од свиње или жучни камен (*реза́*) говечета (Д-Сл); жучни камен (*реза́*) од говечета (Пн); резање испод језика (Рс, Дој).

Жуч (*жлчка кад боли́*). Лечење: скрама с унутрашње стране бупца кокошке (ВРж).

Запаљење десни (*поду́дре*). Лечење: кухињска со (Брл).

Запаљење зглобова (*сёрма*). О болести: (*Згру́два се зрно од голему́ ра́боту и напρά́ј се ко ле́шник. И боли́.* Брл. *Прчаво све, па се јáви ли́ша. Када́ куде́.* Б-Вв. *Сёрма, је запаљење зглобова, и мло́го боли́.* К-Ћу). Лечење: масажа (Брл); ракија и масажа (Б-Вв).

Запирање. Средство: камилица, одвара (Сук, Сре); мртва копривалисата (Дој, Јел).

Затвор (*запéк*). О болести: (*Умрél ми је брат од зáтвор. Лъ́ка бо́лка, ама прóс наро́д, не уме́јали да га излече́.* Ж, 1922, Тм, БЧ). Лечење: воће (Брл); клистирање (Дој); млеко, вруће или некувано, попије се у већој количини (Дој; Пл, Об; Бс, Црв); першун, чај. (Об); свежа сурутка, да се попије у већој количини (Кр; Рс); да пије слатко млеко или сурутку (Брл); трљање, масажа (Дој); хладно млеко и хладна вода (Кр).

Заушке (*зау́ише; заву́ише; зау́шка*). О болести: (*Жене су се распитувале за момче́ које им тра́жи че́рку да ли је има́ло зау́ише; зна́ло се да мож по́сле да не́ма деца́. И када́ се роди́ мушко дете́, повлáчи му кеси́цуту та́ја што пома́га да се роди́.* Милица Најдановић, 1937, Гос). Лечење: бајање. (*Бајáла је од зау́ише Крсти́на Аци́јина.* Чин. *Ба́јем с бустьк од зау́ише.* С. Денчић, 1920, Б-Вв, Пс); дуње, опечене и вреле, вежу се око грла (МЛк; Чин); дуња, опечена и врела, и трава *миришљивац* (Б-Кђ, Пс); запис на кожи код оболелог места (Гос); запис на плавој хартији (Зс, Зав, Брц; Изв); запис на плавој

хартији и мед на крпи (*Запи́сује се, слóва нао́пако, на рети́ју плаву́, и на крпу мед. И без баја́ње.* ДД); капље се неки лек у уво (Соп); мед на крпи и плавој хартији (Бс, ВСв); овчија балега, загрејана и у крпу, веже се на болесно место (Кр); рука особе која је стискањем удавила слепо куче (*Сле́по куче кој вѝди, да га држ́и и да га стѝска, да му ўмре у рúку. И по́сле сас ту́ја рúку, или сас те́ја ру́ће, заву́ше ле́чи. Са́мо према́зни сас ту́ја рúку бо́лно ме́сто.* Ч. Младеновић, 1935, Гос).

Зачеће у току периода дојења. Прекид дојења: (*Пошла́ сам тру́дна, а дојѝм дете́. И дете́то почé да повра́ћа. И кад се измлзо, оно́ млекóто жлтó. И, текá сам чу́ла од же́не, одма преста́до да га дојѝм* (Брл).

Заштита бебе од хладноће и урока (*бeбé, да не сéбне и да не ва́ча на́очи*). Лечење: лој од гуске. Христина Петровић, 1917, Кр).

Зглоб кад се повреди. Лечење: имобилизација зглоба пљоснатим дрвцима (*Из Ма́ли Суводо́л ба́бе направѝше дрвца́ ко на ови́у ка́да ле́чимо стрóшену но́гу. Врза́мо њи на ногу́ту. И цел ме́сец не́је крѝнула. И по́сле прóоди, о́лечи се. И рече́: -Не́чу ви ни́шта, са́мо ми купéте гу́мени опњци!* Вида Манић, 1911, Кс, ВСв).

Змија у стомаку. Лечење: инхалација изнад котла с врелим млеком како би змија изашла на уста (Јулијана Игњатовић, 1924, Д-Пг, Км, Пир).

Змијски ујед (*змија́ кад ујeдé; змија́ кад изeдé*). Лечење: бодe се иглом или трном, истискује се отров и испире се водом, и све се понавља више пута (Пк); дувански дим (ДД); крв кокошке (Грш); лисичина *Echinium vulgare* (МЛк); мачка, заклана и распорена (Грш); пилићи, заклани и распорени (*Црновлници́ су се све с ко́њи служ́или. Изведу́ пѝлишта и но́се њи там кудé овцете пасу́. И чим змија́ изeдé, одма ко́љу пѝлишта, распeру њи и пола́гају њи на то́ва ме́сто кудe је изeла. И текá њим не стра́да ни човéк ни сто́ка.* В. Живковић, 1928, Кр); расо, у коме се распала змија (Дој); сперма мушкарца (Дој; Гос; Нш; Зс; Бз); шкорпије у зејтину (Ру).

Зубобоља. Лечење: вађење зуба који боли (*Ду́шко Би́чин кље́шти је имáл и с њи је вадѝл зу́би. И де́да Сотѝр из Сла́вињу је вадѝл зу́би, па бeше на та́ту че́љуску очу́пѝл, па је та́та имáл стра́шни бо́лови, па смо му то́пло турáли. Са́ма сам си зу́би вадѝла с коњ́ц пред огледа́ло.* Брл); невен, лишће (Пн); ракија (Чин, Вој); слана вода (Брл); кухињска со (МЈ); тамјан (Чин); отровна течност, слична води, која лечи и трајно чува зубе, лек из турског периода (Чедомир Николић, 1923, Бер).

Импотенција (*муж кад не́ма на́пон*). О болести: (*Ако младоже́ња не мо́же сас неvéсту прву́ ноч, во́де га ту́ј ноч не́где, али ми не́је доодѝло до́главу и не знам.* ж, 1936, Гос). Лечење: бајање и чај од неких трава (*Новомáлка же́на ба́је кад муж не́ма на́пон. И тај же́на да́ва за лек нека́кве тра́ве да пијé.* Зорица Манчић, 1934, Сук, Сре); бели лук (Д-ДК, Пир); буши рупу сврдлом на мосту (*Ока́ли га да га во́де на мос да провртѝ дупку́ сас сврдел, да мож текá да провртѝ неvéстуту.* Гос); вода с бродова и врела (*На ви́ше ме́ста се ўзне таква́ вода, помéша се и попи́је.* К-Ћу); вода с просипаног стожера на гумну, уз бајање (К-Ћу)); каиш здравог мушкарца да опаше пред

први сношај (*Једњн стјури каиш и даде га на младожењуту, да мож да му се дигне, да опрај невестуту*. Гос); ораси (Д-ДК, Пир); некувана јаја (Д-ДК, Пир).

Искашљавање. Лечење: босиљак, чај (Гра; Кр; При); липа, чај (Пир; Брц; Вој); мајчина душица, чај (Гос, Вој).

Испуцала кожа на рукама. Лечење: овчији лој (Рс; Рос); козји лој (Брл).

Испуцале пете. Лечење: козји лој (Брл).

Ишчашење ноге или руке. – Лечење: код народног ортопеда и код лекара (*Повреди́л сам но́гу, дете́. И три го́дине ишча́шена, а о́чув не́че да ме ле́чи. Ка́же ми: Бо́ље текá, не́ма да идеш у во́јску и у би́тку! Ма́јка ме, по́сле три го́дине, одне́се у це́дило чџк у Сми́ловци. Али нога́ зарáсла, не мо́же ни́шта. И в́рне ме. До́ктур прэ́поручи ба́њу Ковиља́чу, али не́ма на́ре, о́чув не да́ва. После продаде́м моју́ ливáду и оти́дем та́мо, али не́је помо́гло. И у Со́фију, чети́рес и пету го́дину, приб́раше ме за опе́рацију. Зглоб срáсал на те́сно. И исправи́ше но́гу*. Јеленко Алексић кривјат, 1928, Рос. *Ко́ца Клчегóв прај́л је ру́ће и но́ђе уба́во. Дооди́л је на́род од све стра́не при њéга*. Чин); масажа сапуницом у топлој води (Вој; Гос; Брл).

Ишчашење кукова (*ишчэпи се клк на-страну*). О болести: Народни лекари су покушавали да поправе стање кукова, врло ретко успешно (Брл).

Јетра кад боли (*кој на́ти од јэтру*). Лечење: мокраћа (Рос); сурутка, искувана (Кр); сир, млад и несољен (Д-Пп, Д-Сл).

Јечмичак (*јечми́к; јечмичџк; јечемичак*). Лечење: бели лук и коцка шећера (ГД); восак, загрејан и у виду листа (Соп); восак, преко крпе (Изв); зрно јечма из коњске балеге (К-Ћу); мајчино млеко (Рс; Б-Са); маст из увета (П); намигнеш измету (Дој).

Кашаљ (*кашљи́ца; сiлна кашљи́ца*) – О болести: (*Укрпчи́ла ме кашљи́цата*. Вој; Д-Гу. *На трiста на́чина покуша́мо да се ба́ба оле́чи; има ви́ше од го́дину дња́ и полови́на, и она́ си још кашље*. Д-ТО). Лечење: бели лук, перје; венац без главица (Кс); боквица, семе (Гос); босиљак, чај (При); вино, загрејано, и љута паприка (Д-ДК); врба, чај од лишћа (Км, ВС); глог, цвет (Км; Сре); зова, цвет (Сре; Км); ивањско цвеће и друге траве које се беру о Ивањдану, и чувају се у снопу за лек (Б-Са); козји рожић и жут шећер (Брл); компот (Бла); липа, цвет (Вој; Пн); дуња, лист (МСв); магареће млеко (Кр); мајчина душица (Пок; Км; Вој); мајчино млеко, за дете од три до четири године (Рос, ВРж); нана, чај (Сре; Пн); *óтодовка* трава, чај (Гос); пепео, мала количина у води (Трњ); рендисани рен, с медом измешан (Вр); салеп (Пир); сирће од дивљих јабука (Сре); слатка папрат *Polypodium vulgare* (Км); клека, плаве бобице за чај (Гос; К-ЦВ); црни глог *Crataegus oxyacanta* (Д-Пш); црни лук (Држ, Трњ); чај од упрженог шећера (БЧ; Пн); чај од прегорелог шећера и беле раде (Кс, ВСв); чај од прегорелог шећера, уз додатак мало зејтина (Чин); штавел *Rumex obtusifolius*, семе (МСв).

Кијавица (*ћијáвица*). Лечење: загревање топлом паром (Брл).

Кила (*прéћид*). Лечење: трава од киле *Astragalus gliciphylos* (Об).

Кичма кад боли (кад прибољђује кичма; грбина кад боли; усади се). О болести: (Усэдо се, не могу да се свјацам. Пк, ВЛк). Лечење: гавез (Вој Гос, Бе, Пир); мечка да изгази болесника (Кр; Гос);

Клиње (клинове; клиновито дете; клиносало; прѣхид). О болести: (Стомак боли дете, па се клчи, рѣпчи се, и кажу клиносало. И отидем у Звонци при баба Станојћу Тасину. Она вјари траву. И даде ми туј траву. И дете се блечи. Данка Савов, 1931, Д-ЈД. Дете се грчи, пишти. Чин. Клиновито детето, стомак га боли. Д-Гу. Муданцата на детето несудједнаква. Зав. Мора свако дете да има клинови некад. Јел). Лечење: бајање и друге магијске радње (Баје се. Из Горњу Паскашију женá је од прѣхид бајала. Носила сам дете у љуљћу преди слнце. То се преди слнце лечи. Оди шипк дванајес пручће. Он полóжи пручће на труп. И он сечé пручће на десет парчетића. И после донесé пручће и тури под јастк. И после се јутро запуди на крстопутину. Станка Младеновић, 1936, Чин. Стомак га боли, па отидомо при једну бабичку. Она му прѣбаја и рече: – Ексери, с који је била разпета кожа на зид да се сужи, да ћи узмете и да ћи вјарите у воду, па да није туја воду, да га мане стомак. Мира Алексов, 1931, Д-Гу); змијавац *Chelidonium majus*, и још осам других, уз магијске радње (Трава од клиње, змијовац, вјари се, прѣхити. И турају се још осам траве заједно с прѣхид. Свјари си га ка си заврне. И мајћа донесé дете пред слнце, да га она запóј. И донесé три орѣја. Бабата стрóши орѣсити и даде на мајћуту, или женуту која га је донела, да изедé јатћете. А три љусће врља, три остáну. Глѣда да бóду шес љусће, од сваћи орѣј по две на половина. С нож га раздвоји од дебелото. Три панице врљи од сваћи орѣј, три остáј. И у огњиште улѣзне мајћата, и детето носи на руку. И баба грѣбне с једну љуску од туја траву и запóј детето. И укáчи ћу високó. После узне, па на дѣвар мајћата, а детето спóља, а жената унутра. И дава му. А туја љуску дигне високó. И иде после на труп, и труп између њи. Запóј га. И туја љуску укáчи негде високó. И после туја траву сине у шииé, на детето што остáло. И даде, и рече: Има да носиш дома туја траву! И каже: Да улѣзнеш у јжу. И закóви ексер, ка га запóјиш први пут. Па јутре поново. Запóји га с малечку ложичку. А јексер помѣра до четирес дња. Ковѣ га све повисокó сваћи дњ. И пáзи да ћу слнце не вјарне и да не прескóчи. И после това дете се зовѣ прѣхид, једно му јајце помалечко, а једно поголемó. И она га текá излечи. И какó у това шииé травата чамрѣје до четирес дња, текá чамрѣје и бóлката. Руне иде навише. Петровка Ћирић, 1921, МЈ); кува се нека трава, па пије одвара (Клиновито дете, травку му некакву ћипу. Јелена Марковић, 1923, Јел. Жѣне запáвљу с неку траву оди клинове. ВЛк. За клиновито дете травá, листовети рѣскави, цвет рóзо, а кад прецѣвтује има ко шилчѣнце. Има и жѣнско и мушко. Мушкото је модрó, а жѣнското рóзо. Ако не умрем до лѣтос, че ти набѣрем туја траву. Данка Савов, 1931, Д-ЈД); одвара од неке биљке која расте поред текуће воде (Трава некаква, па у сваре, па у сипу у мáло тѣстичѣ. И однóсе клиновито дете и туј воду кудѣ водá протича. И тáмо га запóје с туј воду од лековиту травицу. Драгиња Ранчић, 1924, Брл).

Колено кад заболи. Лечење: ракија, масажа (Кр).

Колера (рет. *корела*). О болести: (*У једну кућу, Панта Кóцин куде је, од óсам остáли сáмо син и баиштá*. Драгиња Ранчић, 1924, Брл). Спречавање епидемије: побијање каменог крста у атару. (Кр).

Колика абдоминалис (*мешина кад боли; мешинка кад боли; кад јáко заболи жељудац; кад се скукуљии од бóлку; кад увáти стомак; пупак*). О болести: преједање (*Презобáла сам дудови и увати ме стомак*. К-Шт). Лечење: загревање стомака крпама, које се повремено квасе врућом водом (К-Шт); дивља нана, чај (Гос, Бе, Пир; Км; При); зечји трн, подубица и још седам трава, од којих једна расте по млакама, све у литру белог вина (Јал, Об); мокраћа (К-Шт); пепео, пије се с топлом водом (К-Шт); *прављење пупка* (*Мешина кад боли, пупак су бáбе прајиле с грне. Типне воду, напхни грне. Постоји текá, на ишипе водáта, на óдма поклóпи грнето на мешинуту. Оно поседí колко једн сáт и мешината улéзне у грнето. И грне се оláди, и мешина се врне. Комишића га заврти на дéсно и стури; она је тов работила*. Драга Гргов, 1926, Д-ДК); ракија, с много соли (Д-ТО).

Коњунктивитис (*крáво óко; метáљћа; óко кад закрвáви; óко кад заболи*). О болести: (*Заболело га óко. Па им тáја женá реклá да му сипну рећију у óко. И она сипáла. И пóсле ослепело дете на тóва óко*. Сук, Сре). Лечење: Бајање (*Мáјћа ми ме одвéде при бабу Тáлу Калаџијину и она ме спáси од метáљћу. Коњџ црвén, крв у óко. Трља окóто сас грúчку шићер и бáје*. Милица Јовановић, 1936, Гос); восак, загрејан и у виду листа (Дој; Рос; Д-Пп, Д-Сл; Кр; Чин); млеко (младе) дојиље (Чин; БЧ; Зс, Зав, Брц); торица Gallium aparine (Д-Гу).

Кост, када боли. О болести: (*Све мóже да боли, али кошчíна кад боли – тóва је крај. Лек нéма, сáмо мож да трпиш*. Км).

Кочење (*укóченос; човéка ка све укóчи*). Лечење: масажа (Вој, Изв); бели лук и сирће (Брл, ВРж); босиљак (Брл, ВРж).

Крајници када гноје. Лечење: говеђа балега, топла и свежа, као облога (При); нишадор (Пок, Пир); притисак прстом кроз уста (Црв, Пир).

Крв да циркулише. Лечење: сурутка, неслана и свежа (Кр).

Крварење из носа (*крв на нос*). Лечење: држање руке изнад главе док не престане крварење (Брл); забацивање главе уназад (Рос); подизање главе, а затим ударање бочном страном шаке у врат или потиљак (Чин; БЧ).

Крварење посекотине или ране, да се заустави. Лечење: *косáт* (*Кад се човéк посече, у рог се држи косáт, па се с њéга зауставља*. Владимир Ранчић, 1921, Брл); кафа (П, Пир); паламида (ДД); труд (Брл).

Куга (*чума*). О епидемији: (*Въздан грóбове кóпам, дьн нéма да грéшим! текá ми је дéда причáл за чуму*. Радмила Костић, 1920, К-РБ).

Курје око (*курјачко óко*). Лечење: *дебéла кóка*, биљка (БЧ); зечји лој (Рс); *змијавац* (Рс); киселина (*Киселина има једнá за од тјја бóлку. Пипнем с клéчку у њу, па пóсле пипнем курјачкото óко. Текá сам се лечила*. Драга Гргов, 1926, Д-ДК); козји лој (Кр); свињска (маст Д-ДК).

Куцање крвног суда између веђа, уз главобољу. О болести: (*Цџка ми мецу веџе, као сатан што цџка, и глава ме боли.* Бз).

Леукемија. Лечење: корњача, месо од ње. (Рос, ВРж).

Лице, кад изгори од сунца. Лечење: кисело млеко. (При; Вој, Пет).

Лице и кожа, када поружне (*огруби се лице, кожа*). Лечење: свињска маст, испрана у *девет воде* (Д-Сл).

Лудило (*закáчено кад је некоје*). О болести: (*Млóго га Бугари били. Носил је жéнску кошуљу и шиљ без панталóне, закáчен.* ДД).

Лумбаго. Лечење: појас од коже дивљег зеца (В. Ранчић, 1921, Брл).

Магарећи кашаљ (*магарџца; магарешика кашљица*). О болести: (*Кад сам билá детé малечко на сам болувáла од магарџцу, затóј текá замуцкујем.* Тм). Лечење: магареће млеко (Вој; Чин).

Маларија (*грозниџа*). О болести: (*Грозниџа је за врéме рáта билá. Да се не једу јáралиће зеленé. Зовéмо ји грозниџа; од њи вáта грозниџа.* Дивна Нејић, 1934, Соп, Тм). Лечење: јоргован-цвет, или лишће, или жиле од корена (Д-ГК, Пир); кошуљица од змије, да се надими болесник (Рос, ВРж); лежање, мировање (Кс, Бла); мокраћа, туђа, да се пије. (Брл).

Мале богиње (*богиње; бођиње; бођиње; сипаниџе*). О болести: (*Два дьна се не вáри јéло у куђу, а ако има више деџа она се одвоје у друг крéвет. И белó да је поред њéга. По óчи се познáје кад трéбе да има сипаниџе; скрвáве му се óчи.* Драгиња Ранчић, 1924, Брл). Лечење: вино, црно (П; Кс, Бла); кува се и једе кукуруз (Гос); не купати се (Сук, Сре; Изв); слатка храна (Д-Пп, Д-Сл); топла соба и постеља (Држ, Трњ; Гос; Д-Пп, Д-Сл); црвени да су одеђа и покривач (БЧ).

Малокрвност. Лечење: бубац кокошке. (Брл, Вој).

Масиљ (*кад препуџају руђе*). О болести: (*Масиљ му се дијже нá-руку.* Мира Алексов, 1931, Д-Гу).

Маститис (*масиљ у пупке; мурдарлџк на жену на пáзуку; кад боли жену пáзука; пáзуће љу болу; удáри женá на крму; ударџла на вџме; ударџла женá на млекó; усóв ударџл*). О болести: (*Сасирило се млекó и притурило се још нешто, на мож да осакатéје.* Б-Грн. *Масиљ у пупке имáла сам кад је детé веч имáло гóдину дьна. Почé ме срби једна пупка и ја га почé дóјим сáмо на другуту. И после почé да ме срби и тај пупка, и ја га сáмо због тóва одбијем.* Дој). Лечење: бајање (*Кадá женá удáри на крму, бајáло се. Бајáле су баба Душáна и Јéвда Лџчина.* Гос. *Кад жену удáри усóв, помáга бајáње на сек.* П-Пж, Орљ); загревање дојке топлом водом и топлим крпама, и измузавање (ВРж; П-Пж, Орљ); кисело млеко и ракија (Кп); масажа ракијом (Чин); морач *Anethum foeniculum* (Пн); *мека* барска биљка (Д-ДК); пелена, наквашена мокраћом бебе (Кр); привремени прекид дојења (ВРж); пројено брашно и сирће (Тм); ракија (ДД); слатко да поједе (ВСв); смањење коришћења, или забрана, неке хране и неких пиђа (Тм, Нш, Соп, Рос, ВРж); топла вода и топла крпа (К-Ћу); топле крпе и хладна вода (ДД); туђе дете да подоји (Брл); хлеб *с нешто* (БЧ).

Младеж (*мадеж; мадеш*). О болести: (*Не ређе се, опасно је*. При). Лечење: сечење оштрим бријачем (Душан Каменовић, 1922, Рс).

Модрице (*модретине*). Лечење: ветрогон, одвара и облога; леска, кора, чај. (Гос).

Модрице код премлаћене особе (*крв ка наседне; модриња; наседла крв од големо бијење; убијотина; убивотине*). О болести: (*Када премлаће некога, или се сам повреди, или падне од високо. Неком запрете – Че те улагу у коже! Или се смеју за некоју жену: Муж у уложиу у коже!* Брл). Лечење: ветрогон *Egingium campestre*, восак. (Изв); зечја кожа (ВРж); јагњећа кожа, или кожа двиске, од управо закланог брва (Кр); козји лој и восак (Кр); крвава зечја кожа, одмах по клању (Кр); овчији лој и восак (Кр); сирова јагњећа кожа (ВРж; Гос; Кр); сирова овчија кожа и сирће (Кр, Д-Сл).

Мора (*морá*). О болести: (*Кад има притисак, па га притиска морá*. При. *Пролети ме гази морá, кад морáч излезне. Текá је од младе године па до са, а станула сам баба*. Пн). Лечење: морач *Anethum foeniculum* (При).

Мука у желуцу. Лечење: кора хлеба, уситњена сечењем и испечена на врелој површини пећи (Ђурга Пејчић, 1925, Б-Са).

Назéb (*насеб; остине човék; простине човék*). О болести: (*Кад премрзне човék, онó боли од топло, па не смеје одма да се грéје, него после*. Д-ДК). Лечење: вуна, неопрана, са доста сере (Брл); гашење угљевља (*Кад озéбне некој млого, гáсе му се угљеице. И да се омíје и да пíне од туј водíцу*. Будимир Јотић, 1919, СГл); загревање (ВРж, СГл; Об); загревање у каци са врелом водом, у коју су стављене морска со и орахова шума, уз масажу (Будимир Јотић, 1919, СГл); зечји лој, козји лој или гушчији лој (П, Пир); козји лој (БЧ, Трњ, Црв); кукурузно брашно и сирће, као облога (П-Шљ, Пн); кромпир исечен на кружиће, изрендан или стуцан, уз мало сирћета, као облога за чело, и крпа наквашена сирћетом као облога за табане (Брл, Пн); крпа наквашена ракијом (БЧ); масажа свињском масти са сирћетом, и загревање (Гос, Брл); масажа ракијом (Об; Бла; Кр; П-Кр); масажа ракијом у коју је стављена свињска маст (Рос); ракија се измеша са сирћетом, па се том смешом масира (При); расо, пије се (Гра); свињска маст, а затим ракија (Пн); чубар *Saturea hortensis*, чај.

Наследна оптерећеност. О болести: 1. Сифилис (*Били су напредан дом. А после крв лоша, почéше да íду насáд. И после се отселише*. Јел). 2. Чир на дванаестопалачном цреву (*Митровићи из Кóстур, крáтак им век, а женá ми је од њи. Умиру млади од чир на дванаестопáлачно црево, од четíрес и пет до педесé године. У íсте године је умрél мој син у које му је умрél ућа из Кóстур*. Гра).

Нека болест (*некаква бóлка*). Лечење: даждевњак (Милица Мадих, 1908, Дој); змијска кошуљица. Милица Мадих, 1908, Дој); ланено семе (Гос, Бе, Пир); пет траве (подубица, дивља нана, кантарион жути, ниска хајдучка трава и жута хајдучка трава, одвара се пије (*Пет трáве свáрим: подубица, за желúдац и апетит; бáрсћи босíљак; смíцаљћа; ајдучка травá, зовéмо ју мишићéина; равунíка, íма ју сáмо у кáмен. Све пет трáве зáједно се*

варе. Заједно с њи варим и кичицу кад сам болесна. Све ђмито и у ладовину сушено. К-ДК).

Несвестица (*заштукне му свес; сврти му се свес*). Узроци: сунчаница (*Удари ме слнцето и сврте ми се свес, заштукно.* Д-Гу); трудноћа (*Била у друго стање и падне у огњиште, и очи изгори. Уватила у несвестица. После неје родила дете, избила га, побацила.* Д-КВ). Лечење: пропуштање кроз вериге над огњиштем, уз бајање и друге магијске радње (К-Ћу); неко му седне голим туром на нос, тако да му засмрди чмар (К-Ћу); силом му, кашиком, отворе уста, па му затим више њих плује у њих (К-Ћу).

Неспавање (*неспање*). Узрок: смрт најближег (*Бога верујем, али од како ми је син умрел не идем у цркву. Криво ми зашто ми сина узе. Сви легну да спу, а ја не стим. А мож ли тријес године човек без спање?!* Верослава Јовић, 1924, Тм).

Ноге кад боле (*нође кад издаду; с нође кад се закаше*). О болести (*Јендера-пендера, криви, сас штап иде и кара кравуту у пашу.* Сук, Јал). Лечење: зечји лој или лој јазавца (Пн).

Ноге, кад течу. О болести: (*Одило је детето на столице шес године, нођете му течу*). ПРж).

Ноктојеђа (*ноктојеж на прсти; ноктојеца*). О болести: (*Када ђдимо боци јавља се ноктојеж на прсти.* П-Пж, Орљ. *Јави се плик на прс, и не мож се лџко олечи.* К-Ћу). Лечење: Говно, намажу се болесни прсти (*Када се јави ноктојеж, огалати се с говно и олечи.* Вера Пејчић, 1929, П-Пж, Орљ); провуче се игла са концем од неопране вуне кроз мехурић, па конач остане извесно време у њему (К-Ћу).

Нос, када је код детета затворен. Лечење: мазање и масажа свињском машћу (К-Ћу).

Обилно прање. Лечење: бели лук, одвара (Гос, Бе, Пир); першун (Гос, Бе).

Огребџтина (*изгребџтина, огребено место, огулџтина*). Лечење: балега говечета, свежа (Брл; Д-Пш); блато (Соп, Тм, Д-Пш); вода (Ру); дивља жалфија *Salvia* sp. (Рос, ВРж; Орљ; К-Шт); дивља жалфија наквашена мокраћом (Јел, Рос). дуван (Пн, Д-Нш); зејтин (Нш, Соп); кожни каиш, струготина од њега (К-Шт, Орљ); земља (Сук); зечји лој (Рос); мокраћа (Орљ; Соп, Тм; Рос. П-Пж, Орљ; Км); не лечи се (Д-Сн, Рс); паламида, истуцана (Изв); паламида наквашена мокраћом (Јел); пепео (Сук); пухара *Lycoperdon bovista*, прах (Чин, Вој; Орљ; Д-Нш; Км); ракија (Кр); ракија и зејтин (При); ракија и свињска маст (Д-Нш).

Одлив (*крварење при жену*). О болести: (*Иде млого од њу.* Д-Гу. *Мајћа ми каже: – Черко, ти си на мене. И ја сам често крварила!* Сук, Сре). Лечење: биљка жутога цвета, чија цваст подсећа на секирицу, чај од ње (При); биљка црвенољубичастог цвета, већа од 1 м, расте уз потоке и канале (П-Шљ, Пн); везивање стомака жени, која виси с главом наниже (*Уватимо жену која има ђдлив, па ју укачимо на слбу, па нође нагоре а глава надџле, виси. И навржемо у марамице, с двајес-тријес комада ју опашемо чврсто.*

А она рове. И после полъгъчка ју дигнемо. Ја сам тој работила са жéне. Ружа Тошић, 1931, К-Ћу); гологуза (Пн, П-Шљ); ивањско цвеће, букет разноврсних цветних биљака (Пн); трњина, плод; хоћу-нећу, чај (ВРж).

Ојед (*прудéње; опруди се*). О болести: (*Жешчава, знојéње, па се деси да се дете и човек опруди*). Рс. *Бебé и малечко дете се опруди од мочку, од нечисто.* Пир). Лечење: главница кукуруза (П-Шљ, Пн); зејтин (При; Рс); зечји лој (Рс, Кр); козји лој (Рс); кукурузно брашно (Рс); купус, кисели (ВРж); маслац (ВРж); маст свињска (Гос; Дој; Брл); маст свињска, испрана у *девет-воде* (Црв; Рс; ВРж); маст свињска, препржена (Кр); маст свињска и сирће (Брц); овчији лој (Рс; Брл); црnilо са тигања (Рс); често купање и прање млаком водом (Д-Гу).

Око, када сврби (*око кад срби*). Лечење: млеко дојиље (Зс, Зав, Брц).

Око, када се убоде. – Лечење: нишадор, у виду житке масе. (Кр).

Око, када сузи и када је црвено (*влага у очи; метáљка у око; метéљна*). О болести: (*Метáљка у око крене од нос прéма средину, како нараслина. Жéне ћу брзо лече, на сам почетак.* Д-Из). Лечење: ситан шећер (ВРж, Рс).

Опадање косе. О болести и лечењу: (*Када на некоју или на некога опада коса, да врже на главу црвén конџ и да иде на Змијовићчи камик да се тамо омије. И после нéма глава и очи да ћу болу и нéма коса да ћу опада.* Пир).

Опекотина (*изгорéтина; изгорóтина; изгорéвина; горéвина; горéтина; опеклóтина; опеко́тина; опáри се неко; попáри се човек*). О болести: (*Горéвина је ако се попáри с воду или ако се изгóри.* Д-ДК; Гос). Лечење: балега говечета (Пн); беланце и кухињска со (Д-ДК); блато, житко да је, и кухињска со (Тм); блато или хладна вода, размућено јаје, прополис и свеж несољен сир (ДД); вода, хладна (Нш); восак и овчији лој (ВРж); вуна, свеже сагорела (Брл; К-Ћу); свежа говеђа балега (Држ); говно, његово, свеже, и његова мокраћа (Рос; ВРж); говно или свежа говеђа балега (Д-Нш); зејтин (Рс; Зс, Брц; Јал; Цр); јаје, размућено (Кр; Б-Са); јаје, опечено (К-Шт); јаје и биљке од опекотине (Ста); кантарион, који је 40 дана стајао у зејтину (Пок; Зс; БЧ); Кантарион, који је дуго стајао у зејтину, добро измућено беланце и со (П-Шљ, Пн); катран (МСв); катран и зејтин (Пк); кисело млеко (ВРж; Д-Пп, Д-Сл; Изв; Пк; МСв; Тм; П-Кр); кожни каиш, струготине од њега (П-Мш); козји лој и сасецкан празилук на пртеном платну (Држ, Трњ); коломаст (Црв, Пир); кост, сагорела (Брл); кромпир (Јел; МСв); купус, кисели (Дој); купус, сладак, наквашен зејтином (П, Пир; Сук); мастило (К-Шт; Вој); мокраћа (Рос); маслац (Пк, Рс); мастило (Сук, Вој; Црв; Пн); машинско уље (Ста, Црв); млеко (Ста); невен, цвет укуван у свињској масти (Изв); неопрана вуна (К-Ћу); облоге, хладне (П-Кр); овчији лој (Рс); орах, зелени омотач плода (Зав); празилук (Д-Км); прополис (Д-Сл); ракија (Нш, Соп); *рéза* говечета Брл); свињска маст (Гос); свињска маст и *мáчка* од шевара (П-Шљ, Пн); свињска маст и рогозина *Turpha latifolia* (Црв; Соп, Тм); свињска маст, уз додатак сирћета (Нш); свињска маст, испрана, уз евентуални додатак соли, беланцета или сирћета (*Маз се премíје с три-девет пручће, изреди ћи три-пути. И на сваку клéчку мéња водóту. Тóва је лек и за бeбé кад се кúпе, и од*

високу температуру, и за горевину. Гроздана Тошић, 1914, Кр; Слободанка Витановић, 1928, При; Сре, Кр; ВРж); свеж, неисцеђен и несољен (крављи) сир (Бс; Брл, Цр; Д-Пп, Д-Сл; Кр; ПРж; Ру); сирће и јаја (Црв, Пир); слина (Ру; Гос); слина и со (Кр); смола јеле или бора (Брл); со (Кс; Зс; Гос); сода бикарбона (Црв, Пир); сурутка (ВРж; Пн; П-Шљ); топљено масло (К-Ћу); хладна вода и со (П, Пир); фирнајз (При). **Мелеми:** 1. Восак, ендодерм зове и зејтин (*узне се восак. И узне се од бџз зелѣното под коруту што је. И узне се зејтин. Бџзат се прокува у зајтин, па се додаде восак да буде житко. И това се маже на рану, на опекотинуту. И рана зарасте без ђжиљак.* Станимирка Мадић, 1930, Об). 2. Жуманце, зејтин, ендодерм зове и восак (*Узне се жлчка од јајце и зајтин, у кафѣну шѡљу, сине се у тањир. А на грањчицу од бџз ољушти се корá и врљи се, па се ољушти зелѣното оди дрвѡто, па се тури у зајтинат да се прокува. Па га после тргнеш на-страну, па туриш чис восак, парче кѡлко грѹчку шићер голѣмо. И прокуваш. И згусти се, и мажеш, и онѡ засуши за два-три дѣна по горевинуту. То је мелѣм.* Христина Петровић, 1917, Кр). 3. Зелена кора с плода ораха, пржена у зејтину, уз додатак воска и ракије (*Корá зеленá од орѣси, па у зајтин. Па се испечѣ, испржи, и извади се корáта. Па се тури восак на топло, сине се рећија, и тргне на-страну. И кад се стѣгне, мѣша се сас това дрво што си оделáл. Зејтин иде две шѡље, а восак кѡлко пола длан. Ка синеш восакат, после синеш рећију, и онѡ се стѣгне, згуштева се.* Стана Чалић, 1930, ДД). 4. Свињска маст, семенке једне високе биљке, восак и тамјан (*Имајемо бабу у селѡ, бобо Јѣвда на Маринка. И узне траву, високá травá окол осамдесѣ сантима, и има зрна исто грѡзје. И тај зрна наћине и тури кашику маз од свињу, и восак, и тѣмњан. И све топи у тањирчек у који не јѣдем. И с тој маже с перушинку. Дѣњам маже преко три пути. И јутро и увечер ѡбавезно.* Слободанка Николић, 1927, Пн).

Опекотине од сунца (слнце кад удари и изгори; кад опечѣ слнце). Лечење: кисело млеко (П-Кр; П; Вој; Зс, Зав, Брц).

Опоравак (да објачкаје; да се посврне). Лечење: бубац кокошке (Брл); јаја (ВЈ); козје млеко (Кр; Км; Вој; Брц); колострум (К-Ћу); сурутка (ВЛк).

Оток (отѣклина; ниѣина). Лечење: восак (Тм; Изв); семе трстике измешано са свињском машћу (Тм); сир, млад и несољен, печен на врелој површини плоче (Ста).

Отоци лимфних чворова (усѡв). О болести: (*Усѡв је кадá женá удари на млеко, а и друђи отоци кадá се јаве под назуку и окол срамѡту.* Р. Тошић, 1931, К-Ћу).

Очи, када ослаби вид. Лечење: лековита вода с познатог извора у атару (Д-Сн; ВС); мокраћа, властита (Д-Пп, Д-Сл).

Очи, када се загаде (ѡчи, кад напљује муá; ѡчи кад србу). Лечење: вода с лековитог извора (Км); восак, загрејан и у виду листића (Дој); млеко дојиље (Пн); мртва коприва-лисата *Lamium maculatum* (Дој); овчија балега (Јел).

Ошамућеност због болести (заштукне некоје од болку). О болести: (*Ко да иде кућата с мене, лоше ми. И парализа. Сáмо ми стáну лоше. Трпѣла*

сам, на-срце сам турала. Сук). Лечење: масажа (*Кад заштукне, трљам га у тилат бши, у бачвицуту по чангалаат. Туј га натиснем и он зине. И одовуд му туре ложичу у уста и воду му сипују.* Р. Тошић, 1931, К-Ћу); резање испод језика (К-Ћу).

Ошамућеност због љубавне магије (*даде му нешто у једење или пијење да га зашамуди*). Узроци: менструална крв у вину (Кр, Брл); главица шибице у вину. (Држ).

Оштећење мозга (*закачено*). О болести: (*Ја од шејесе и четврту годину задржавам говор. Удари ме једн пијан у село јако у врат и главу, ништа га несъм дирал, и това је последица да не могу да говорим.* С. Најдановић, 1941, Гос. *Падá од мотор и неје како трéбе. За живо је жив, óди по-земи, слнце га грéје, али сас здравље неје добар, и женá га ману.* Р. Влатковић, 1943, ТД, ВЛк).

Парадентоза (*пљу́ска*). О болести: (*Пљу́ска је кадá се надисају пликови на жљебурина и на нџце.* К-Ћу). Лечење: бајање (К-Ћу); *далък травá* (*Йма травá далък, клас у како свечá, с њу лѣчимо пљу́ску.* Ружа Тошић, 1931, К-Ћу).

Парализа (*áлне некога; заметé некога у главу*) О болести: (*Заметé некога у главу и после неје човек како трéбе. Бе. Мани да ми даваи месо толко да једем, че ме áлне.* Пир).

Пегави тифус. О болести: (*У Први свеџи рат Јеленко Марков оболí од пегавица. Онí га увáте и пренесу га там куде су болни, че га врље у морето. А баи́та ми га кри́шом извáди из мртви и врне у здрави. Јеленка пребáце у болницу, олече га, али остáне глув од пегави тифус.* Десимир Николић, 1930, Гос).

Пијан, да се отрезни. Лечење: говеђа балега (К-Ћу, Пир); коњска балега, испод носа (Дој; Брл; Вој); расо (Сук, Сре); црни лук (ЦД; БЧ; Брл).

Пијанство (*некоје се навикне на туја кáпку проклéту*). – Лечење: копитњак (Дој).

Пликови (*подмицáљћа*). О болести: (*Дóјде да се јаве пликови по нође, а мóже и по руђе, по снагу. Како кад се с коприву изгóриши, али поголемí.* Богосав Станковић, 1941, Ор). Лечење: бушење иглом са свиленим концем, при чему се конач остави како би излазила течност из пликова (Богосав Станковић, 1941, Ор); свињска балега (При, Пн).

Пликови на длановима и табанима (*клóбуци на длáнове и на табани*). Лечење: нека биљка, коју даје врача́ра (*На дете ми се на длáнове и на табани дíгоше клóбуци, ретка болка. Куми́ца ми рче да неје ру́са. И отидóмо прáво у Зáсковци на појáту. Стíгомо там при једну бáбу, и бáбата штóче. И донесе цвекло ко шаргарéпа, а ста́бло то отсéкла да не видимо каквó је, и рече: – Носí тој. И да кúпеш дете́то у тој четíрес дьна! И ја послушá, и дете́ оздравé. И ја, текá се деси, трља́ ру́ку на óстро, и после се и мен дíже клóбук, и почé да пуца. И ја реко: – Дај, Бóже, мéне туј болку, оди дете́то ју отури! И после мен на-руђе. И ка се чéшам, боли. Сас сóзгас сам га горíла да се олечим.* Верослава Јовић, 1924, Тм); хлороводонична киселина (созгас) (Тм).

Пликови на језику. Лечење: ракија (Драгиња Ранчић, 1924, Брл). О побачају: (*Док дојим, да не престанујем да дојим. Чим престанем, одма трудна. Тек су ни училе постаре жене.* Д-Гу). О женама које су изводиле побачај: (*Мара Станкова је порађала и побацивала жене. С вретено вади плод. Пробуши и онó излезне. И стоку је спашавала када раца; помагала је на краву да се отели. И ни једна жена неје умрела, све је спашавала.* Гос. *Доска је бркала по женете, да побаци.* Пк. *Зорка Нецина из Одоровци, она је жене побацивала.* Д-Гу. *Наста Кљасина је помагала код порођај, а и побацивала је жене које закау.* БЧ). Уклањање плода: бели слез (Пир); гњечење плода притискивањем материце прстима са стране, или вретеном, или пером, или прстом кроз вагину (Кс, Бла; Гос, Бе, Пир); гологуза (К-Шт; Дој); нека посебна биљка (*некаква травка има*) (Д-ДК); олеандер (Ста, Км; Јал); црни слез (*Извучеш бел корен из њега, на чвóрат остане, а увучеш унутра корен за побачај. И прокрвави. Дрина Блчанка, она је научила жене да побацију.* Добринка Костадиновић, 1917, Кс, Бла); чемерика (*Черемика се користи за побацивање, али се деси жена да умре.* Гос, Бе, Пир).

Пљуше. О болести: (*Када се одједнуши дигну по лице или по цело тело вржице, на загноје, на која с бел вџр, која с црн, на пропљусну, испуцају, това óкамо пљушка. А мож и по уста да се надисају; ми то све зовемо пљушка.* М. Јовановић, 1936, Гос). Лечење: купање и преобука (*У воду за купање мож да туримо некоју лековиту травку, али не знам коју смо турале.* М. Јовановић, 1936, Гос).

Побачај, да се изазове. Средство: квасац у соку од зове да се попије (*Згади му се када га испије. Рига, рига и побаци.* Ружа Тошић, 1931, К-Ту).

Повраћање (бљување): Лечење: кухињска со (Кр).

Повреда зглоба руке, ноге или колена. Лечење: масажа сапуницом у топлој води (*Масира се повређена нога или рука у топлој води са сапуницом, и то у правцу пружања костију. Веже се затим изнад повреде или где је сама повреда. Затим се повлачи, више изненадних трзаја, у правцу пружања костију, и при том пукне. Тако се нађе где је повреда и врати се зглоб. Ако је повреда колена, вода да је што топлија. Масира се сапуном по дужини, али лагано. Масира се место повреде. Затим се веже, па се савија и исправља нога, а исто је и за руку. Савија се и исправља много пута, све док не почне да шкрипи, кажемо да рска. И цимам да дође на место.* Видосава Николић, 1940, П-Мкр, Ста).

Повреда кичме (усади се човек и боли га грбина). Лечење: јагњећа кожа, ставља се уз кичму (Кр).

Подљута, накнадно загађена рана (подљути се рана). О болести: (*Препуца се ногá, петá, рукá, па се не мож лъко олечи, на свив када је.* Д-Гу). Лечење: бајање (*Баба Бóка Танина, моја баба, она је бајала оди това и било њу је с руће. Узне од метлу, и перо од кокóшку, и још једно беше, ама сам заборавила. И кад ти она пребáје, као да отури с руку. Рањаво из Одоровци дете дојде. И она му пребáја. И даде му бел босиљак, и одма га олечи.* Д-Гу).

Позлити, одједном и јако (*сазли некому одједампџт; пџзли некому*). О болести: (*Сазли некому одједампџт, па мџра да бџдеш прџсебан да му мож помогнеш. Да му дадеш бар чашу вџду. Д-Ви. Позлило му одједнуш, још малко да умре. Д-Гу*).

Порођај, када је тежак. О порођају: (*Породиља да пази да не озџбне и да не иде на-поље када је ладно. Соп, Тм. Кад да се порџдим с трџо дете, и дете пречник, пџпреко пошлџ. И мучила сам се два дџна, не мџгу да се порџдим. Па једна у селџ, како бабица, брка у мен. И повредила ме, и од тџг не вађајем. Гос*). Лечење: икона (*Икону целивујем. Сре*); саморџтка *Lepidium perfoliatum* (Сре).

Посекотина (*посџклица; посечџтина; порезџтина*). О болести: (*Посечџмо се преко лџто с матџку или с нешто дрџго, обџчно на нџгу или на рџку. Цр*). Лечење: боквица (Гос; При); везивање (Цр; Ру); восак (К-ЦВ); говно (Д-ДК); зџчи лој (Кр); кантарион (Зс, Зав; Пок); кантарион у зџтину (Чин); кожни каиш, струготина од њџга (Црв;Зс); маст, свињска, и семе шевара (Ста; Кр; Дој); мокраћа (Брл, Гос; Дој; Цр; Пн; Км; Д-Пп, Д-Сл; Изв); мокраћа и паламида (Кр; БЧ); мокраћа, пухара и серигуза трава (Гос); мокраћа, пухара и трава *прабица*, која је против змија и која бело цвета (Гос); паламида (Сре; Чин; БЧ; Зс); паламида и ракија (Д-ДК, Пир); паприка (Држ, Трњ); подбел, лист (П, Пир); пухара Зав; Зс); ракија (Нш; Зс); ракија, паламида и серигуза (Брл); рогозина *Turpha latifolia*, серигуза *Salvia* sp., наквашена мокраћом (Д-Ис; Брл, Бз); со и ракија (Сук, Сре); сперма мушкарца (Соп); труд (Црв, Пир); хајдучка трава (К-Ћу).

Последице сношаја, када муж има врло велики пенис (*Кад је муж мџлого курџт*). О проблему: (*Курџт, па се три-пути женџл. Две жџене му умрлџ због тџва: накџра га длбоко, па у извџди матџрицу и она пџсле умре. И кад је узел трџуту, врзували му крпе за мџда, да мож да га скрџте, да не улџзи све. И пџсле с њу живџл, раџала му деџа. Гос*).

Постељица да испадне (*стџљу кад не мож да избџци*). Лечење: загревање циглом, мекињама, кукурузним брашном (Гњ, Пир); загревање на стајском џубрету које прџгорџва (Сук, Сре).

Прва менструација када закасни (*прво прање кад се забџви*). О болести: (*Билџ је, прво прање у двџјесдве године. Негица Каменовић, 1967, Гос, Бе, Пир*). Лечење: лист суве боквице (Гос, Бе, Пир).

Превез црева (*зџрез; заврзана црџва; прџвез*). О болести (*Мџшина га боли, заврзала му се црџва. Цр. Сваку болес сам лечџла, зџрез не лџчим. Тој кад мџшина забџли. Ванеш дете с две рџће насџд, па иде по теб, држџ те с рџће, и онџ по теб ровџ. И држџиш га. Онџ му се тој завржџу црџва, па док се одвржџу да се не трља. Ружа. Тошић, 1931, К-Ћу*).

Прелом кости (*нџкла му коишџина*). Народни лекари: (*Ваца Симиџишџи Стамџнковић, он сам си је нџгу намџстил, билџ стрџшена. И од тџгај иду при њџга. Њџгов баишта је тџва исто работџл. Брл. Вита из Штрџвовац је лечџл прџлом, али отвџрени прџлом нџје смејџл да лџчи. К-Кл. Дџдил учен чџвџк из Крагујџвац у Жељџшу, официр је бил, и помагџл је за кџсти, клкове.*

Лечил је кости. Пл, Об. *Прелом када је, иде се у Бериловци, там је некој лечил.* Кс, Бла).

Притисак. Лечење: мртва коприва-лисата *Lamium maculatum* (Гос); празилук (ПРЖ); пуштање крви (*Деда на Витка Коритар, а Витко је рођен девесточетрнајесту, пуштал је крв на слепочниоцу за од притисак.* МСв); црни глог (Д-ДК); црвени глог (Гос, Бе).

Пробод, јак (*прострел; секавица; сѣкне у грбину одједнуш*). О болести: (*Сѣкавица ме удари у грбину.* Тм. *Чеке малко да се испрајм да ме не сѣкне грбина.* Д-Гу). Лечење: бајање, при чему се користе ашов, брус и кости ђурђевданског јагњета (К-Ћу); кухињска со (К-ЈИ).

Прозевање. О болести (*Кад се запрозѣвам, после не могу устата да саставим, ко да че ћи раставим. Мене прозеваето мори.* Грш).

Простата, кад оболи. Лечење: (*Женá из Цáриброд ми направи лекови и све обчисти. Али се јавља затвор. И забрани ми да пијем врућу ракију.* Митић, 1908, Б-Вш, Пир).

Псоријаза. Народни лекари: (*Проста баба га излечила од псоријазу. Али не знам како.* Рангел Костадиновић, 1934, Д-ТО).

Пукотине на кожи (*пуклотине*). Лечење: зечји лој (Д-Пп, Д-Сл); козји лој (Дој); овчији лој (Дој; Рс).

Пукотине на рукама (*пуклотине на-руће; руће, када се испуцају*). О болести: (*Кад мешам с руће трице и друго за стоку, па се јаве пуклотине, па пуцају руће, ноће.* Гос). Лечење: овчији или козји лој (Рс); свињска маст (Вој; Гос).

Пуњак, кад му нема. Лечење: *Кад смо се доселили из село у Пирот па ми се черка бѣше давила у кречану. Ја у извло и опра испод чешмуту. И од стрá, дете то пуњак неје имало. И кажем на гáздеруцу при коју смо станували. И она узé лонче с врућу воду па га измасира по стомак. Па му одма после тури лончето на стомак и оно га увуче. И за пола сáт лончето повуче пуњакат. Она с једну руку масира, па кружи малко, да доведé пуњакат на место.* Брл).

Пуњак, кад се помѣри (*пуњак кад се развије; кратка трљавица; јака трљавица*). О болести: (*Пуњак кад се развије, трљавица, оно је слíчно. Једно кажемо пуњак се развил, друго кратка трљавица и трѣло јака трљавица.* Гос). Народни лекари: (*Лечим пуњак. Научио сам од оца. И не преносимо знање другима. Тако ми је отац рекао. А пренећу знање унуку милиционеру.* Бранко, 1930, ВСв, Пир. Лечење пупка код Бранка Суводолца, према сећању пацијента непосредно по лечењу: (*Ево како ради. Прво пипа изнад пупка испруженим прстима док не напипа грудве. После пипа савијеном шаком и са обе савијене шаке гура благо навише. После пипне десном савијеном шаком и гура према навише. Затим се окрећем скроз на леђа, а обе руке држим уз тело. И он каже да се опустим. И чека ме да се скроз опустим. И почне затим да тражи жилку изнад кука, сасвим благо, и када је нађе иде за њом полако навише и као да је вуче. И иде и иде навише по њу, уз кичму, све до плећа. И све одваја ту жилку до рамена. И када стиге до рамена, рече:*

Теби се кочи врат. Не знам да ли надлактицу, све до рамена и врата. И затим ми веза десну руку изнад лакта. Жилка иде од рамена према прсти-ма. И он ме стеже марамицом. И поново рече да легнем на леђа. И поново поче да ми пиња десну страну и да је подиже. И учини ми се да ми је пуњак завртел. И стави чашу и рече: – Добро је, неје ти се опасал пуњак, че ти се врене на место. Када се опаше, као да плива у воду. Малко је застранило, боли те, и нече одма да престане. Да не дишаш, док се не олечши, више од две ћила. Са је недеља, а да дојдеи поново у четвртак! И рече ми да ће да ми се код куће сабира стомак и да ће да се дјује, а ја да се не бојим ако ме боли. И после два сата по трљању, да одвежем марамицу од надлактице. И цео дан у понедељак сам осећала да ми трни рука коју је масирао, прсти на њој мало отекали, а можда је и сама рука мало отекала. Морала сам да скидам прстење од ње. Цела рука ми је отекала, а највише та два прста са прстењем. И осећала сам мучнину, повраћање. И кичма ме болу насупрот пупку. Ипак, предвече ми је било боље. Данас, други дан после трљања, уторак, осећам да ми се стомак мало посакупио и да су се грудве изнад пупка мало разишле. И као да ми се сакупља стомак. А у Темску када сам ишла због пупка, она само врти жилку испод рамена и држи је, а не трља ни њу ни друго. Држи на пусти, и опет држи и врти, и пусти. А он, Суводолац Бранко, као да одваја ту жилку, и она, док је одваја, много боли. ж, 1945, Пир). Лечење: масажа стомака (Трља се стомак од леву и десну страну с руће у исто време, на после одоздол и одозгор, па се понови са стране, и све текá. И на крај се палац заврти надесно. Палац да је на сам пуњак. И кад се натисне, онó га пуњакат нема, а после почне да кљуца. И усукану крпу на крај туре на пуњак, и вржу, па озгор туре котъл с топлу воду. И да легне, да састави нође и да и малко у колена савије. Милица Јовановић, 1936, Гос); пупак се стеже између палца и кажипрста, па се затим веже надлактица кад се помери пуњак и повуче јако (Видосава Николић, 1940, П-Мкр, Ста); стављање грнета или друге посуде, у којој гори свећа (Цр).

Пушење, да остави пушач. Лечење: кутија цигарета се држи 24 часа умотана у сирову овчију кожу (К-Ћу); прах измета пса, кокошке или миша у цигарети пушача (Дој; Вој; Сук; Пет; К-Ћу).

Рак (лошата болка; болката). О болести: (Неје имало рак, или несмо знали кад некој умре да је умрел од туја болку. Брл). Лечење: жаба, течност која се са ње слије када је ухвате (Милица Мадих, 1908, Дој); жуч говечета или свиње (К-Ћу); камен из жучи говечета или свиње (К-Ћу); мешавина биља (Милован Ставрић, 1937, Пок, Пир); сагорели остаци змије или змијине кошуљице, свежи, поспу се преко ране (Ружа Тошић, 1931, К-Ћу); сир, млад и несољен (Гроздана Тошић, 1914, Кр; Владимир Ранчић, 1921, Брл); сперма мушкарца (Верослава Јовић, 1924, Тм).

Рана. Лечење: козји лој (Пн); коприва, лој јазавца (П-Шљ); мокраћа (П-Шљ, Пн).

Ране од уједа паса. О болести: (Овчарска пцета ме сједоше. Голему сам после муку имала, не могу се олечим од ране и од стрá. Гос).

Ране по рукама (*масиљ*). О болести: (*Кад има ране по-руће, кажемо га масиљ*. Јелена Марковић, 1923, Јел).

Реума (*Раматиз*). О болести: (*Зими, због стокуту да мож да пројде, прегазим рекуту, па ми после осебну ноћете и почну да трну*. Гос). Лечење: бљужд *Tamus communis* (С. Витановић, 1928, При); винова лоза, лист од вињаге (ВЛк); врба (Пок, Пир); вуна, са много саре (Цр, Пир); вуна са много саре, беланце и кучина (Рос; ВРж); вуна, опрана и сува (Црв, Пир); дивизма, корен (К-Ћу); загревање брашном (Вој; Тм); загревање врелом циглом или добро загрејаним дрветом (Брл, ВРж; Изв); загревање стајањем до појаса у качици, која је напуњена коњском балегом и врућом водом (Км, Пир); лој дивљег зеца (Ста); лој јазавца (ВРж, Рос; Јел ;Гос; Ста; Кр; П-Шљ); лој од медведа (Брл); масажа ракијом; (Гос); нафталин и маст (Чин); ракија и истуцани кестен, као облога (Брл, ВРж); рен (При); ујед пчеле (ВРж; Пк); чичак *Agrostium lappa* и свињска маст (БЧ).

Рука (*Рукá кад боли*). О болести: (*Десна рука у све иде. Што съм поносила болку; не могу руку да олечим*. Соп).

Свраб (*србѣж*). О болести: (*Србѣж по снагу, па мѹка, по цѣлу ноч не спѣм* (Д-Гу).

Свраб на табану (*вѣсцá на нѹгу; восцá; вусцá*). Лечење: баје се са девет једнаких зрна пасуља, преноћила у чарапи болесника (К-Ћу); бели лук, кромпир и кисело (Б-Вв, Пс); врела кора, са сировог дрвета на ватри (Д. Ранчић, 1924, Брл); свињска маст (К-Ћу).

Секирација. О болести: (*Од сећирацију умрѣ. Унѹка му утепáше, а на сина му после дѹктуре нѹђе отсѣкоше*. Пк. *На Малинку умрѣ чѣрка и она рече: – Па ја да сам умрѣла, она да је остáла жива! И за гѹдину дѣна и Малинка умрѣ* (Јелена Марковић, 1923, Јел).

Сексуално незадовољена жена (*за мѹжа женá кадá је млѹго жѣлнá*). О болести: (*За мѹжа женá, оболѣла и умрѣла за тѹва. Билѹ је у нáше селѹ*. Драгиња Ранчић, 1924, Брл).

Сенíлност (*станѹло изветрѣло; ишчамрејáло; ошуждавѣло*). О болести: (*Изветрѣло, па ништа не разбѣра*. Д-Гу, Вој).

Синуси. Лечење: босиљак, инхалација и чај (При); жалфија, инхалација и чај (*Свáри се на чај и удише се пáра и није*. При); лејка, зрели плод (*Градинска чáша, зрѣла, па се осуши. Пресечѣ се одозгѹре ко пул, па се сине лáдна водá да стоји у њу дѣн и ноч. И пѹсле исипеш туј вѹду у ишиѣ и тѹриши у фрижидер. И пѹсле, по пѹтребу, сас пѹмпѹицу за нос или ѹчи, сас кáпалицу капнеш у нос. Али прво мálко загрѣјеш ишиѣто у ѹбичну вѹду, и кѹристиши га. Узѣмаш свáћи дѣн сáмо ѹвечер по десетѹна кáпће или пѹмáлко, или мálко пѹвише, и текá трѣјес дѣна. Испѹмпам једнѹ пѹмпѹицу у нос. йкус љут, печѣ, бѹш кад болѹ синуси, ко љѹта папрѣка. Вѣше од пет кáпи да бѹде ѹвек. Онѹ мálко утѣкне у ѹста и искоглицѹјем. Омегчѣла се*. ГД).

Слабокрвност. Лечење: јаје, некувано (ДПп, Д-Сл); млеко некувано, по мало (Д-Пп, Д-Сл); сурутка (Д-Пп, Д-Сл); трњина, плод (Бе, Гос, Пир).

Слепо црево (*трљавица*). О болести: (*Деда је умрел од трљавицу. Натовари га тата на сане, па у Ниш сас краве. Примили га, прегледали га и рекли: – Ако га не оперишемо че умре за двајес и четири сата. И он неје дал да га оперишу, и умре там. И његове кости су у Ниш.*) (Радмила Костић, 1920, К-РБ, К-Кл).

Смањивање висине (*ка човек почне да се смањева*). О болести (*Имаше једн Васко грбави од Божинци, одма до цркву му кућа. Од нешта се разболел и смањил рас, висину; неје толко што се нагрбил колко што се смањил. А Света, врсници смо, кад смо били деца, бил је висок. И после се смањи, по женидбу, на промени и говор, па час има мушћи глас а час женећи глас, тњак. Неје намерно женећи говорил. Тека су се смањили Васа Божинћи и Света шумар.*) Милица Јовановић, 1936, Гос).

Смук, када уједе (*смочица кад уједé*). Лечење: сир, млад и несољен (Ш).

Спречавање зачећа (*женá да не појде тешка*). Средства: гологуза, ставља се пред сношај у вагину (Смиља Милошевић, 1930, Б-Мз, Б-Зав; П-Тм).

Срце, када боли. О болести: (*Кад попушти срце тг се јавља малаксалос, па не можеш. А кад је младо, ћипи му крв, бјжно, па не осеча умор*) (Брл). Лечење: дрењина, сув лист (Гос, Бе); јаглика (Бе, Пк).

Срчана астма. Лечење: Лој од јазавца (ВРж).

Стерилитет жене (*иштирица; итирица; нероткиња; деца кад не може да раца женá*). Лечење: буба у кафи, коју пије нероткиња (К-Ћу); златна жица се веже око појаса (*Женá да роди: од злато жица, па се опáше с њу. И код некога у водили, воду су варили и пила наштé*). Станка Младеновић, 1936, Чин); мртва коприва-лисата *Laticum maculatum*, с карактеристичном шаром на наличју листа (Бз); пије се вода у којој су растворене мрве хлеба који се годинама сушио и убуђао (К-Ћу); ракија и со (Зс, Зав, Брц); хајдучка трава, жута (Гос).

Стомак, кад боли (*стомáк кад заболи; мешина кад уболи*). Лечење: дрењине, једу се заједно са коштицом (К-ЦВ); кантарион, чај (Гос).

Стомак, када има надут (*Стомáк, кад се извезé*). О болести: (*Надује ми се стомáк, па се извезé*). ТД).

Страх (*голém стра; упле*). О болести: (*Мен је брат настрадал на девет гóдине, коњ га је утепал. И ја се тг много уплаши, и при бабе су ме водиле да ми бају.*) Брл). Лечење: бајање, с брашном или пепелом (*Баје с брашино, или пепел, од упле, и врља. После му даде да пине од това што је врџал.*) Нака Ненчев, 1912, Д-Нш. *Баје се, кој се много уплашил. И врља се брашино на зид или врата. Па се после оструже, тури се у чашу воду и даде му се да пине од њега.* Петровка Ћирић, 1921, МЈ. *Пепел из огњиште се просеје, врља се на зид и баје се. Наструже се после у виџан, и пине се.* Будимир Јотић, 1919, СГл); вода, коју је свештеник осветио (*Од стра, даде му се од светену воду.* Пн); гашење угљевља, уз бајање (*Баје се на уплашенога, па му се после гáсе углење да се види од кво се уплашил, па му се после даде*

да тине од туја воду да му міне стра. МЈ); животиња, и то миш или жаба, коју је змија почела да гута, даје се болеснику као лек, уз бајање (*Баје се, па се после дава од змију што је заглтала, погánца или жабу. Испече се това што је заглтала, па се стлца у тури му се од њега у кавé да испије*. Слободанка Витановић, 1928, При); змијина кошуљица (*Од змију облага тури се у воду, кад се купу деца. Не знам бши да ли је од стра. Гос. Од змију облага, па се наkáди кој се уплашил. Нш*); страшник *Acanthus longifolius*, одвара (Гос, Бе, Пир); топи се олово на глави или испред ње, а затим се топи на грудима, коленима и на стопалима (К-Ћу).

Сунчаница (*слнце када увати*). О болести: (*Слнце ме увати једну пролет, једва жив остáдо*. Станко Најдановић, 1941, Гос).

Тровање. Узроци: бакар (*Тровање од бакар од котлe некалајисано. Млеко смо грејали у котлeто, па испило дете. Млеко у бакрен суд. И јутредњ умрe дете; доктор рече да нeма спас. Зав*); глава палидрвцета (*Од једну клeчку од шибциу настружe у чашу с вино, па му на свáдбу даде да испије. Црв*); дуван (*Имала је тровање од дуван и проширење срце. Од тој је умрла. К-Бб*); менструална крв у кафу или вино (*Крв од прање тури му у вино или кавé, и он у гушву не примeти, испије. Даде му да га заврти да ђу узне. Д-Сл; Црв*); маст из увета (*Туре текá на понeкога на свáдбу, кому бe да се освeте, из уво маз, чула сам а несъм видeла, па га залуде или отрују. Сук*); кукута (*цволика*) *Sonchum maculatum*, мозак свраке (*Мозак од свраку, мож се полуди ако се изедe. Јелена Јотић, 1943, Зав. Једна мрзeла свекрву и рeши да у отрује сас мoзак од свраку. Увати свраку и спрeми ју у једење за свекрву. Али унучe дојде, потражи једење. И бабата му далá тој што у је сната принeла. И оно јeло, и умре. Гос*); олеандер (Пир); пацов, миш, твор (*Пацов, миш, пор, лoше је, трује. Кр*); пепео од цигарете (Рос; ВРж); храна, загађена (Дој). Лечење: кравље млеко (Црв;Кр; Брл; Д-Пп).

Трун у оку (*око кад се наруси, трунка када улeзне у око*). Лечење: млеко дојиље, музе се у око (Црв); млеко магарике (Црв); шећер (ВРж; Рс).

Туберкулоза (*јевтика, óвтика, плућна бoлес*). О болести: (*Не пије се вода по јевтикљивога. И кад цвeту тикве, тьг мру јевтикљиви. Крка му у груди и умира. Кс,Бла*). Лечење: змијска кошуљица (ВРж); козје млеко некувано (Д-ДК; Брл); кокошје јаје (Брл); сурутка (Д-ДК).

Тумор, бенигни (*дiво мeсо; мртво мeсо; ницина; ницине кад се надисају; обрадушка; посмрчина*). О болести: (*Израсло му дiво мeсо. Кад растe и тврдо је, кáжемо гмуце или ницина. Д-Гу*). Лечење: говеђа балeга печена, врела и свежа (Рос); обухвата га устима дете *посмрче* (*Ницину трeбе трипути да обзине посмрче*. Рангел Костадиновић, 1934, Д-ТО, Пир; К-Ћу); тиква *Cucurbita pepo*, печена, врела (Рос).

Убод на ексер. Лечење: зечја маст, маже се. (К-Ћу).

Убод на змијину кост (*с кошчину на змију кад се убодеш*). О болести: (*Комшија закопал змију у лoзје на мецу и ја се набóдо на њу. И три мeсеца сам болувала, сто инeкције сам примила. Последњи мелeм, а млого сам мелeми испробала, коричка леб и сапун. Натрља прс, и кoска излeзе сама и*

прс завену. А и вода од Бањицу ми је помогла. Стри́на ми је бајала од стра́ и од прс. Ж, 1936, Гра, Пир).

Убод на зарђали ексер или на други метални предмет. Лечење: кучина, врућа вода и пепео. Загорка Николић, 1928, Пн; П-Шљ).

Убод трна (*Када се убџкаш на трн*). Лечење: држање ране, ако је на нози или руци, у врелој пари (Гос); зечји лој (Пн); подбел, лист (П-БК).

Убој. О болести: (*Од време на време, заболи ме од левуту страну. Убивал сам се на това место, на са у старе године ме боли.* Брл). Лечење: свежа и топла, овчија кожа (К-Ћу; Гос; Пн); црвена врба, чај (П-Шљ, Пн); црни лук, ситно исецкан и измешан са свињском машћу и нешто соли (Пн).

Уво, кад боли (*уво кад боли; кљуца уво; уши кад болу*). Лечење: балега од црног говечета (ВРж; Рос); бресква, капи од сировог лишћа (Пн); восак (или лојаница) на крпи, која се савије у виду левка, стави на уво и запали (Брл; БЧ; П-Кр; П); голи младунци миша (*Голи погánци, док још немају длаку, пуштиши у флашу и насипеш зејтин. И четирес ђна да стоји текá, и они́ че се распáдну. И после, кад те боли уво, сипеш у њега само две капи. И затиснеш с вату. И текá два-три-пути, и че оздравејеш.* Цветанка Петров, 1935, Д-Пп, Д-Сл); дуд *Morus nigra*, сок који капље с гранчице изнад ватре (Пн); загревање топлим предметом (Соп), масажа ракијом око увета (Гос); чешљика *Dispracus fullonum* (ВЈ), чуваркућа (ВРж; Б-Кђ; П-Шљ).

Угануће (*свсрétал си рúку; свсрétал си нóгу; пресрétне си нóгу; угрне си нóгу*). Лечење: вуна са доста сере (ВРж); котрља се кукурузни клип уганутим стопалом или уганутом шаком. (Вој; Чин; ВЈ; Пир).

Удар грома (*гром кога удари*). – Лечење: затрпавање земљом (Д-Пш; Брл).

Ујед змије (*змија кад изедé; изедé змија; кљуцне змија; уáne змија*). О болести: (*Људи мож да преживе кад змија изедé. Лече и народ, али не знам како.* Км). Лечење: бајање (Гос); боцкање иглом места уједа и дување дуванског дима у њега (Гос; Зс); лисичина *Echinum vulgare* (Гос; ГД); *прабица трава* (*Трава прабица, исто лисичьк, али бело цвѣти и растé уз рекуту, и она́ лечи.* Часлав Младеновић, 1935, Гос).

Ујед крпеља. Лечење: кисело млеко (К-Ћу).

Ујед пса (*кад куче уáne*). Лечење: квасац (Пк); свињска маст (Пн).

Ујед пчеле, или осе (*кад уáne пчелá, или осá; осá кад изедé*). Лечење: бурјан (Вој); земља (Чин); маточина (Брл); паламида (Вој); препек (Цр); сирће и бурјан (ДД); сирће и маточина (Брл); трљање (белим) хладним каменчићем (Вој; Изв); хладна вода (Дој); хладна вода и блато (ВСв).

Ујед стршљена (*стршељ кад изедé*). О болести: (*Стра́ишно је када стршљен уједé. На деда Трајка баишту́ бeше ујел стршљен, на ока Трајко жену́ си: – Цéно, жéно, лук пржí, тáта че умре! Мисли́л да је готóв старцат, на да пóчне она́ да спрéма за пóгреб. Па си пóсле деда Лíла оздравé и живí још дéсет гóдине.* Д-Гу). Лечење: црево у уста (*Стршељ кад изедé, óдма се ту́ра човéку црево́ у уста да мож да ди́ше. Ако се не даде на време, пóсле га стéгне и угúши.* Бе).

Укоченост врата и целокупног тела (*врат и тело када се укоче*). О болести: (*Ўкочи ми се снага и ми је тврда ко дьска*. Пок). Лечење: топле облоге (Брл); масажа ракијом (Брл); масажа свињском машћу, ракијом и сирћетом (П-Шљ, Пн).

Упишавање (*кад се дете умочује у спање*). Лечење: магијске радње (*Скрамицуту му вржем у пеленете. И после га остајмо на сек, на ћоше, на пут – да отсече*. Паун Костић, 1930, Рс); першун, чај (Об); скрама унутрашње стране бупца кокошке (Кр).

Урок (*урок; очи и урочи; на-очи; викање дете*). Лечење: бајање (*Баје се од на-очи на дете: – Гасим очи и урочи...! Кува се трава у грне, и баје се (Вари се трава у грне, ћипне се. Па се после баје*. Петровка Ђирић, 1921, МЈ); гаси се угљевље од остатка бадњака (*Пребају му од очи и угасе му углење оди туј главњу што су оставили од Бьдњу вечер. И одма заспи. Ако му не угасимо, ровé па се ћине*. Гос); жена, која износи бебу на сабор, пипне свој полни орган, па јој пипне чело и пребаје јој (*Пипнем се за срамотуту једампут, па пипнем бебето на чело с туј руку, пребајем му. И нема да ва́ча на-очи*. Кр).

Усне, када боле (*уснице кад болу; усница кад се расцэпи*). Лечење: маст из увета (Бз); мокраћа, сопствена (Д-ДК); плави камен (При).

Херпес (*грозница; кад се надíсу ранице окол уста*). О болести: (*Їмам грозницу, па сам се све измрсíла по уста* (Брл).

Холестерол и камен у жучи. Лечење: јогурт, бели лук и нарендан пашканат са сирћетом (Василка Пешић, 1956, Д-Др, Пир); кантарион, чај, пије се уместо воде (Пир); качамак јести, са салатом од сувих љутих паприка и с празилуком (Рг, Пир); кора крушке *сланопаце* (*Корá од сланопацаву крушу, сíрова, исече се и сýши се у ладо́вину. И после се чу́ва у папíрнату кесу. Рецéпт је: У два литра во́ду две сýпене кашíке од ко́ру се ту́ре и ва́ри се све док се водáта не сма́њи на једну́ трећину. И после се по́тпуно затво́ри. Прво се покло́пи с хартију као поклопац, па с дрвен поклопац, као ка́да се динста ме́со. Исполък се ку́ва на тíху ва́тру и ду́го вре́ме се ку́ва. Када́ се изва́ди, оцéди се у флашу или лóнче. И пи́је се три пу́ти днéвно по једна́ јогуртна ча́ша после је́ла, да не́је бши плна. По три теквé ча́ше на дьн, ме́сец дьна. За то́ва вре́ме љу́то, сла́но и мрсно се не једé. И после се оти́де при до́ктура да ви́ди про́мену. И ако још не́је како́ тре́бе, продúжи се лечење. Ја сам се текá лечи́л и за четíрес и пет дьна сам све скину́л холестеро́л. А ти́ја лек сма́њује и ше́нер и притисак*. Василије Алексић, 1931, Дој, Пир; Бс); празилук у топлој води, па се пије, уз додатак јабуковог сирћета (Сретен Петровић, 1928, ПРЖ).

Црвени ветар. Лечење: бајање (*Баје се. Отéкле вој но́ђе. И рекоше да је црвeни ветар. Бајала вој Крупча́нка. И после једьн дьн про́ди*. З. Манчић, 1934, Сук, Ср).

Црвенило на кожи. Лечење: 1. Бајање (*Чул сам да се од црвенило баје*. Петар Лилић, 1919, Пк); сперма мушкарца (Пк; Гос).

Црви у јуши. Лечење: негашен креч (ТД).

Чворуга на челу (*чвору́га; челѐнка*). О болести: (*Ударил ми дете с ка́мик по челó; челѐнку му направил. Вој. На челó, на ко́ску, куде те некој ударил, излезне челѐнка, текá ка́жемо.* Д-Гу). Лечење: Ракија (*Оста́вимо га да се осу́ши или га одма опѐremo с ре́ију.* Вој).

Чир на дванаестопалачном цреву. Лечење: беланце (*Када́ боли дванаестопáлачно цре́во, узне се белáнце од четирес ја́јца, изеде се и олѐчи се после по́ла саат. И одма после мо́же да доручкује и да пије. Нестáне чир. Исто је и ка не мо́же да једе кунус и васу́љ, па две недеље да пије са́мо белáнце.* Д. Гргов, 1926, Д-ДК).

Чир желуца (*чир на жељу́дац*). Лечење: дивља нана, чај (Гос, Бе, Пир); кичица (Зав); мокраћа, од свог детета (Рос).

Чир на кожи (*чир, да прова́ли; слепачи́на*). Лечење: боквица (ЦД; Гос); говно (ВС; Б-Др; Брл; Гос; Рос; Д-Пп; Кр; Тм; При); гори се, па се пошкропи босиљком (К-Ћу); мед и трава с округлим листовима (Гос); зечји лој (Рс); пештански квасац, и шећер (При); ракија (Сук); ратлук и боквица (Б-Кђ); скрама с унутрашње стране бупца кокошке (ВРж); *сомура́н трава́*, мед на листу (С. Витановић, 1928, При); сперма (Зс).

Чир на туру (*чир на́-дупе*). Лечење: ратлук. (Драга Гргов, 1926, Д-ДК).

Чир у плућа. Лечење: бели пелин, чај (К-Ћу).

Штуцање (*љџка́ње*). Лечење: воду да пије лагано, гутљај по гутљај (Вој); изазвати изненадни страх код онога који штуца (Чин, Вој).

Шуга. Лечење: кишница из рупе на пању или стаблу цера (Нићифор Андоновић, 1923, Пл); *катрањив сапун* (Д-Сл; Вој; Држ); сирће, винско, *ако је сувата шуга* (Гос); сумпор (Брл); цеђ (Мира Алексов, 1931, Д-Гу); чемерика (Гос); чемерика и со (Гос).

Шуљеви. О болести: (*Та́та је патил, а и ја сам патила. Ѐде се при до́ктура под нож. Прање сас сапун и то́плу во́ду.* Драгиња Ранчић, 1924, Брл). Лечење: жуч говечета или свиње (К-Ћу; Пир); кантарион у зејтину (Ру).

Казивачи по општинама и селима

Б а б у ш н и ц а: *Вава*: Стана Денчић, 1920 (живи у Пасјачу). *Валниш*: Митић, 1908 (живео у Пироту). *Грнчар*: Нада Јовановић, 1922. *Калуђерево*: Лепосава Панић, 1923 (Пасјач). *Студена*: Ђурга Пејчић, 1925 (Пирот). *Мездореја*: Смиља Милошевић, 1920 (Завидинце, Б).

Б е л а П а л а н к а: *Мокра*: Видосава Николић, 1940 (Станичење). *Пајеж*: Вера Пејчић, 1929 (Орља). *Тамњаница* (П-Тм).

Д и м и т р о в г р а д. *Гуленовци*: Мира Алексов, 1931 (Пирот). *Долњи Криводол*: Драга Гргов, 1926 (Пирот). *Јасеновдел*: Данка Савов, 1931. *На-*

шушковица: Нака Ненчев, 1912. *Поганово*: Јулијана Игњатовић, 1924 (Камик, Пирот). *Пртопопинци*: Цветанка Петров, 1935 (Славиња, Д). *Сенокос*: Мица Панајотов, 1922 (Пирот). *Трнски Одоровци*: Рангел Костадиновић, 1934 (Пирот).

К њ а ж е в а ц: *Доња Каменица*: Јелица Алексић, 1922. *Равно Бучје*: Радмила Костић, 1920 (Кална). *Ђуштица*: Ружа Тошић, 1931 (Пирот). *Црни Врх*: Десана Младеновић, 1941 (Пирот). *Штрпци*: Олга Бисић, 1925.

П и р о т: *Барје Чифлик*: Милованка Величковић, 1930. *Беровица*: Чедомир Николић, 1923 (Пирот). *Брлог*: Владимир Ранчић, 1921; Драгиња Ранчић, 1924 (Пирот); Златица Васић, 1943 (Пирот); Милица Ранчић, 1925 (Височка Ржана). *Велика Лукања*: Загорка Манић, 1928. *Велики Суводол*: Бранко, 1930 (Пирот). *Височка Ржана*: Мирјана Игњатовић, 1927. *Гостуша*: Десимир Николић, 1930; Милица Јовановић, 1936 (Пирот); Милица Најдановић, 1937; Негица Каменовић, 1967, (Бела, Пирот); Станко Најдановић, 1941; Часлав Младеновић, 1935. *Дојкинци*: Василије Алексић, 1931 (Пирот); Василића Манић, 1936; Милица Мадић, 1908; Петар Станишић, 1926. *Добри До*: Србијанка Петровић, 1922; Стана Чалић, 1930. *Завој*: Јелка Николић, 1937 (Пирот). *Засковци*: Краса Петковић, 1926 (Пирот). *Јеловица*: Јелена Марковић, 1923. *Костур*: Вида Манић, 1911 (Велики Суводол); Добринка Костадиновић, 1930 (Бла). *Крупац*: Витомир Живковић, 1928; Гроздана Тошић, 1914; Каменка Пејчић, 1922 (Војнеговац, Пирот); Христина Петровић, 1917. *Мали Јовановац*: Петровка Ћирић, 1921. *Обреновац*: Станмирка Мадић, 1930. *Паклештица*: Загорка Костић, 1932 (Рсовци). *Планиница*: Љубица Ћорић, 1942 (Обреновац); Нићифор Андоновић, 1923 (Пирот). *Покрвеник*: Милован Ставрић, 1937 (Пирот). *Пољска Ржана*: Сретен Петровић, 1928. *Понор*: Слободанка Николић, 1927. *Присјан*: Слободанка Витановић, 1928. *Росомач*: Јеленко Алексић Кривјат, 1928; Томанија Ранчић, 1938 (Височка Ржана). *Рсовци*: Душан Каменовић, 1922; Паун Костић, 1930. *Сиња Глава*: Будимир Јотић, 1919. *Сопот*: Дивна Нејић, 1934 (Темска). *Суково*: Зорица Манчић, 1934 (Срећкова). *Темска*: Верослава Јовић, 1924; Љубинка Ћирић, 1934. *Топли До*: Рајна Влатковић, 1943 (Велика Лукања). *Чиниглавци*: Станка Младеновић, 1936.

Ознаке за поједина села, по општинама

Бабушница (Б): Б-Вв (Вава), Б-Грн (Грнчар), Б-Зав (Завидинце), Б-Кђ (Калуђерево), Б-Мз (Мездреја), Б-Са (Студена). **Бела Паланка (П)**: П-БК (Бабин Кал), П-Држ (Дражево), П-Кр (Крупац код Беле Паланке), П-Мкр (Мокра), П-Мш (Моклиште), П-Пж (Пајеж), П-Шљ (Шљивовик). **Димитровград (Д)**: Д-ГК (Горњи Криводол), Д-Гу (Гуленовци), Д-ДК (Долњи

Криводол), Д-Из (Изатовци), Д-КВ (Куса Врана), Д-Км (Каменица), Д-Нш (Нашушковица), Д-Па (Пресека), Д-Пг (Поганово), Д-Пп (Пртопопинци), Д-Пш (Петрлаш), Д-Сл (Славиња), Д-Сн (Сенокос), Д-ТО (Трнски Одоровци). **Књажевац (К)**: К-Бб (Балтабериловац), К-ЈИ (Јаловик Извор), К-Кл (Кална), К-Ст (Стањанац), К-Ћу (Ћуштица), К-ЦВ (Црни Врх), К-Шт (Штрпци). **Пирот (П)**: Бз (Базовик), Бс (Басара), БЧ (Барје Чифлик), Бе (Бела), Бер (Беровица), Брц (Бериловац), Бла (Блато), Брл (Брлог), ВЛк (Велика Лукања), ВЈ (Велики Јовановац), ВС (Велико Село), ВСв (Велики Суводол), ВРж (Височка Ржана), Вој (Војнеговац), Вр (Враниште), Гњ (Гњилан), Гос (Гостуша), Гра (Градашница), Грш (Градиште), ДД (Добри До), Дој (Дојкинци), Држ (Држина), Зав (Завој), Зс (Засковци), Изв (Извор), Јал (Јалботина), Јел (Јеловица), Км (Камик), Кп (Копривштица), Кр (Крупац), Кс (Костур), МЛк (Мала Лукања), МЈ (Мали Јовановац), МСв (Мали Суводол), Нш (Нишор), Об (Обреновац), Ор (Ореовица), Орљ (Орља), Ос (Осмаково), Пет (Петровац), Пир (Пирот), Пк (Паклештица), Пл (Планиница), Пн (Понор), Пок (Покрвеник), ПРж (Пољска Ржана), При (Присјан), Пс (Пасјач), Рас (Расница), Рг (Рагодеш), Рос (Росомач), Рс (Рсовци), Ру (Рудиње), СГл (Сиња Глава), Соп (Сопот), Сре (Срећкова), Ста (Станичење), Сук (Суково), ТД (Топли До), Тм (Темска), Трњ (Трњана), ЦД (Царев Дел), Цр (Црноклиште), Црв (Црвенчево), Чин (Чиниглавци), Ш (Шугрин).

Литература

1. Драгутин Гостушки, *Лечење лековитим биљем*, Рад, Београд, 1954. Треће исправљено издање.
2. *Енциклопедија Блгарска народна медицина*, изд. Петър Берон, Софија, 1999.
3. Гордана Живковић, Народна медицина у Књажевцу и околини, *Књажевац и околина* (ГЕМ 61-62), Београд 1999, 639–669.
4. Драгољуб Златковић, Магијска пракса у народној медицини села Ћуштице, *За здравље, из историје народне медицине и здравствене културе*, VI научни скуп, Рајачке пивнице (Зајечар, 1999), 205–212.
5. Драгољуб Златковић, Људско и животињско у народној медицини пиротског краја, *За здравље, из историје народне медицине и здравствене културе*, VII научни скуп из историје народне медицине и здравствене културе, Рајачке пивнице, (Зајечар, 2000), 185–196.
6. Драгољуб Златковић, Традиционална медицина пиротског краја између магије и колективног искуства, Тимочки медицински гласник, бр.1-4, Зајечар, 2002. 84–87.

7. Драгољуб Златковић, Традиционална медицина између магије и праксе, Тимочки медицински гласник, (вол. 27, суплемент 1), Зајечар, 2002, 37.
8. Драгољуб Златковић: Васпитавање за здравље у традиционалној медицини пиротског краја, Тимочки медицински гласник, (вол. 28, суплемент 1), Зајечар 2003, 47.

Списак скраћеница:

ж	женски род
м	мушки род
рет	редак пример

Dragoljub Zlatković

TRADITIONAL MEDICINE IN THE PIROT REGION

Summary

Those who are or have been healthy for a long time see health as the enjoyment of life and its successful realization. Most traditional healers, including medicine men and women, have brightness, experience, healing skills, smoothness of words and gestures, honest attitude towards patients. They can elevate their authority, attract customers, learn from examples, verify their assumptions, and sense how to treat unusual cases. The best among them do not believe as much in magical practice as in their own knowledge and experience, practical acts, medicinal herbs and other remedies, so that there is almost no disease that is exclusively healed by magic. A large number of people seeking help act in a quite an opposite fashion / they expect much more from magical practice. Through magical practice, choice of the time and place for the act and the act itself, traditional healers gain the trust of their patients, intensify their readiness to apply remedies and follow instructions appropriately, and boost their self-confidence and faith in healing that contributes to the healing process.

Traditional medicine excels in continual education of all members of the community in terms of self-help and prompt aid to the injured, how to search for remedies for most injuries and diseases in their vicinity and to address traditional healers only when all knowledge, skills and tools are exhausted. In emergencies (bleeding, burns, lightning strike), nobody even thinks of asking someone else's help. The help of medicine men and women is most frequently sought for when hope that the sick will recover is shaken, while they turn to clergy and Christian symbols only when every hope is gone. Traditional medicine sees and treats a patient as a whole, which is contrary to modern medicine and which is not its disadvantage. However, traditional medicine fails to identify diseases properly, so it *covers* several diseases with one name and treats them with the same remedies, which might have a negative outcome. Also, one medicament may have several names or one name may *cover* several medicaments, which, bearing in mind a low level of traditional knowledge, might lead to confusion and worsen the condition of the patient.

When I began making records (1965-1970), herbalists, curers, *orthopedists*, *dentists*, midwives, medicine men and women, various traditional healers, connoisseurs of traditional medicine in the field *covered* by their *trade*, could be found in every alpine village, but not so often in villages closer to towns. There were those among them who, in the absence of others, treated everything the

only way they knew, using God's will to explain their failures. The present situation is characterized with rather diminished collective memory. A vast majority of villages is nearly empty, traces of ethno-medicine increasingly rare and less clear. Traditional healers are very rare even in the most remote villages. The occasional person in need might be helped by those who never healed anyone, but were treated by traditional healers and who still clearly remember procedures and remedies, or those who had traditional healers, medicine women, midwives, orthopedists or herbalists in the family. The deceased traditional healers are replaced by the numerous self-taught. They do not rely on tradition, but on the *knowledge* they *received* in their dreams from God, a saint, and a dead cousin, while admitting in private that their main objective is money and that this is the way to survive.

Прегледни рад

УДК 069.2(497.11) ; 728.3(497.11) ; 727.7(497.11)
ГЕМ 74/2 (2010), 177–194*Ирена Гвозденовић*

О МУЗЕЈУ ПОНИШАВЉА ПИРОТ

Апстракт: Музеј Понишавља Пирот налази се у кући Христе Јовановића, најбогатијег и најпознатијег трговца из Пирота у XIX веку, којем је паша у то време дозволио да изгради велелепну кућу. Кућа представља један од примера балканске архитектуре; грађена је две године и завршена 1848. год. Једна је од најзанимљивијих зграда у Србији и сматрају је архитектонским чудом које је превазишло време и простор свог настанка, а у своје време је представљала оно што зовемо модерном архитектуром. Убрајају је у ред високе архитектуре и фантастичне балканске егзотике.

У Музеју се чувају предмети који су припадали Христи Јовановићу и његовим потомцима, као и предмети традиционалне културе пиротског краја. Музеј *живи* и укључен је у савремене потребе.

Кључне речи: *Пирот, трговина, Христа Јовановић, кућа-конак, архитектура, традиција, Музеј*

Еволуција Пирота као града, од његовог постанка првих година нове ере, до данашњих дана, говори о томе да је одувек био урбано средиште, и врло добро смештен и уређен град.

Од римског утврђења постаје *Mutatio Turres*, која се налазила на значајном трансбалканском путу *Via Militaris*, на самој граници великих римских провинција Мезије и Тракије,¹ на подручју на којем су старобалкански народи и племена оставили свој траг заједно са византијским културним фундаментом и старим словенским наслеђем, формиран је један од значајних балканских градова.

¹ Ј. Крунић, *Пирот, о урбаном ткиву и старој кући града*, Пирот 1877–1977, Пиротски зборник 8–9, Пирот 1979, 229.

Од куле, утврђења и римске станице за одмор и мењање коња,² до вароши која је у XVII веку била богата и лепа, и на турски начин зидана,³ у XIX веку Пирот постаје трговачко и занатско средиште.

Настанак и постојање балканских градова везани су за развитак тамошњих народа, али су доласком Турака на Балкан они постали део левантске цивилизације развијајући се слично градовима Блиског истока. Врло развијена турска занатска производња од Будима до Багдада, као и трговачке везе са земљама између Енглеске и Индије из којих су узимали бољу робу и разносили је караванима широм Отоманског царства, омогућили су да је трговина била врло развијена и да се разноврсна роба могла наћи у скоро свим градовима Царства.⁴

Пирот је у првој половини XIX века, као један од центара трговине на Балкану, био град у који су долазили трговци из разних делова Отоманског царства. Из Београда су долазили трговци који су куповали текстилне производе, углавном ћилиме, платна, сукна, чарапе, подвезице и терзијске производе. Долазили су и *Бошњаци* и куповали углавном ћилиме. На познатом пиротском сточном панађуру (сајму), трговци из Старе Србије, Арбаније и Епира, куповали су стоку. Сточни панађур се настављао трговачким на који су познати трговци Грци, Јевреји, Јермени доносили разноврсну робу: дуван, кожу, челик, кафу, пиринач, вуну, одећу, обућу и многе друге производе.⁵ Овај панађур је имао изузетан балкански значај.

Пирот је био један од примера градског слоја балканске цивилизације, са развијеним градским животом и градском културом, и у њему се развио градски слој житеља са карактеристикама балканске цивилизације.

О архитектури

У Пироту се налази зграда која представља пример градске архитектуре на Балкану са турско-оријенталним утицајима, врло значајно и интересантно здање, јединствено архитектонско и уметничко дело на нашим просторима.

Кућу је изградио Христа Јовановић, најбогатији и најпознатији трговац у Пироту познат као Мали Риста и Кучук Риста.

Кућа представља један од примера балканске архитектуре (источнобалканског типа); такве куће су грађене у балканским провинцијама Отоманског царства.

² Исто, 231.

³ К. Н. Костић, *Пирот*, Историја Пирота, Пирот 1973, 29.

⁴ Р. Самарџић, *О градској цивилизацији на Балкану XV–XIX века*, Градска култура на Балкану XV–XIX век, САНУ, Балканолошки институт, Београд 1984, 3.

⁵ К. Н. Костић, нав. дело, 31–32.

Грађена је две године⁶ и завршена 1848. године и о томе постоји предање: Христа Јовановић, као велики трговац, врло често је ишао послом у Цариград. Врло богат и успешан, Христа се дружио с пашама и једном приликом је рекао неком паши да хоће да сазида велику и лепу кућу, а паша му је одговорио: *Доћи ћу код тебе у госте, али да направиш тако велику кућу да могу на коњу унутра да уђем*. Христа је направио такву кућу, али паша у њу никад није ушао јер је умро у време док је кућа грађена.⁷

Христи Јовановићу је очигледно паша био наклоњен и дозволио му је да гради кућу, јер у то време Срби нису смели да граде раскошне зграде, само Турци.

Зграда је удаљена од улице, увучена, склоњена од погледа, није експонирана. У доба кад је грађена, приватан дом је био повучен, сакривен, и код Турака, чак и код оних врло моћних, а камоли код припадника хришћанске конфесије.⁸

Кућа Христe Јовановића припада типу симетричне зграде, скоро квадратног облика и има крстасто предворје. Према оригиналном склопу, смелој динамици крова, лакоћи и прозрачности масе, динамици волумена и складу композиције њених површина, убраја се у ред високе архитектуре и фантастичне балканске егзотике.⁹

Архитекта Јован Крунић кућу Христe Јовановића – Христићев конак, сматра архитектонским чудом које је превазишло време и простор свог настанка. Сматра да је архитекта – мајстор који је на периферији Отоманског царства, у удаљеној турској провинцији, својим умећем и неимарском способношћу направио ово архитектонско дело, у ствари направио оно што ми данас називамо модерном архитектуром. Композиција лица куће, поигравање и склад тимпанона крова и *разгибаност* њене масе формирају праву архитектуру и он ову кућу сматра најизразитијом и највреднијом кућом у Пироту, и једном од најзанимљивијих здања Србије.

Кућа Христe Јовановића је грађена бондручном конструкцијом, са ивичним и угаоним стубовима који нису покривени малтером, већ су обложени даскама с профилисаним летвицама на ивицама.¹⁰

Кућа има три нивоа: подрум, приземље и спрат.

Међуспратне конструкције куће су дрвене. Кров се састоји од костура – *макази*, са укованим малим *рожњачама* и преко њих малим *роговима*. Преко рогова и ћерамиде су летвице које сачињавају кровни покривач. Све је уковано великим ексерима од кованог гвожђа.¹¹

⁶ И. Здравковић, *Кућа породице Христић у Пироту*, Дом Христe Јовановића 1848–1998, Пирот 1998, 15.

⁷ Исто, 8–10.

⁸ Ј. Крунић, нав. дело, 262.

⁹ Исто.

¹⁰ И. Здравковић, нав. дело, 8.

¹¹ Исто, 15.

Зграда је јединствена по својој форми, али и по великој и широкој стрехи крова која је у виду тимпанона. Оквири прозора су врло важан декоративни елемент на фасади, а на прозорима се налазе дрвене решетке.¹²

У самој форми зграде налази се *доксат* – *ћошка*, која представља карактеристичан елемент традиционалне архитектуре балканског типа, као утицај Турака и Истока уопште.

На тавану, испод крова, налази се једно узвишење као платформа, с великим дводелним прозором у виду *лукарне*, и дрвеним капцима који се затварају. С тог узвишења пружа се леп поглед на пиротски крајолик.¹³

О Музеју

У периоду 50-их и 60-их година XX века, кућа је откупљена од наследника Христе Јовановића и конзерваторским радовима изведеним у две етапе сачувана и заштићена од пропадања, да би у ту зграду био смештен Музеј.¹⁴

Музеј Понишавља Пирот је комплексног типа.¹⁵ У њему се налази око 2988 предмета који су смештени у следеће збирке: ношња и обућа, накит, текстилно покућство, предмети магијско-религијског карактера, стари Пирот, грнчарија, ћилими, пољопривредне справе, алати, занати, метално и дрвено покућство, етномузеолошки предмети.¹⁶

Стална поставка Музеја Понишавља Пирот налази се у приземљу и на спрату куће Христе Јовановића, а у подрумским просторијама је музејски депо.

Сталну поставку чине етнографски предмети и етнографски материјал, и изложбена поставка представља приказ урбане културе трговачког слоја у другој половини XIX и првој половини XX века.

У приземљу се налази дрвени сто око којег су треношци, столице с четири ноге, треношка с наслоном и клупа са ћилимом. На столу су предмети за свакодневну употребу, посуђе од дрвета, керамике и метала: сахани са поклопцима – тучлије, тањира, кашике, свећњак, послужавник са шољицама за кафу. С једне стране, наслоњени на зид налазе се послужавници.

¹² Исто, 7.

¹³ Исто, 16.

¹⁴ П. Пејић (предговор), Кућа породице Христић у Пироту..., 5.

¹⁵ У овом раду нећемо писати о изложбама, делатностима струка, теренским и осталим истраживањима, публикацијама, посети Музеју Понишавља Пирот, због обимности рада и података.

¹⁶ Према подацима добијеним из Музеја Понишавља Пирот.

С друге стране просторије је огњиште са бакрачем, шерпом, а поред њега је водник – посуде за воду.

Изнад огњишта је полица на којој су: бардаци, кондири, бокали, бокали за вино – шупендери, чиније, чутуре, ибрици и други предмети.

Метално посуђе је служило и за украшавање ентеријера као и показивање богатства и моћи власника куће. Крупно посуђе су држали на дрвеном узвишењу које су називали *отурак*.¹⁷

Најинтересантнији предмет који се налази у ентеријеру с покућством и посуђем, које је аутентично, и коришћено у породици Христе Јовановића, је столица с три ноге (троношка) с наслоном на којој је седео сам газда Христа.

Након довршења куће, дозидано је одељење у приземљу које су називали *ижа* која је служила за припремање хране. У једној просторији су држали сандуке с брашном и мекињама, и ту су месили хлеб који су пекли изван куће, код професионалног пекара – фурунције. Собе у приземљу су служиле за спавање; није било кревета, спавало се на поду, тако да су постељне ствари распростирали увече а преко дана склањали. Постељне ствари су држали у долапима, а гардеробу у сандуцима и долапима. У приземљу се налазило и купатило – *обдесл'к*. Ту се налазила и гардероба. Кроз долапе је могло да се прође кроз скривена врата у *скришницу*, у којој су се крили и за време Првог светског рата, од Бугара.¹⁸

На спрату се налазе следеће просторије: соба Христе Јовановића, соба Петра Христића (унука Христе Јовановића), соба Виде Христић (праунуке Христе Јовановића) – гостинска соба, сарак соба, просторија у којој је Христа Јовановић водио књиге, простор у виду ходника с деловима покућства, *мушка* соба и *женска* соба.

Соба Христе Јовановића:

- кревет од метала (Цариград), са везеним прекривачима од атласа и четири јастука, поред кревета се налазе папуче,
- тоалетни сточић са ликом жене и огледалом,
- метални камин,
- дрвена столица,
- зидни ћилим (орнамент *руски послужавник*),
- зидни ћилим (орнаменти *врашко колено и амајлике*),
- подни ћилим (орнамент *венац са литијама на дирецима*),
- лустер, метални, трокраки с једном лампом у средини.

Спаваћа соба Христе Јовановића називана је *кревет собом*.

Соба Петра Христића (намештај је добио од кума кад се женио 1906. године):

¹⁷ И. Здравковић, нав. дело 11.

¹⁸ Исто.

- два ормана од ораховине с металним украсима и цветним дуборезом (лале),
- брачни кревет од ораховине с металним украсима и цветним дуборезом (лале),
- два ноћна ормарића од ораховине с металним украсима и цветним дуборезом (лале),
- комода са огледалом и постољем од црног мермера, од ораховине са металним украсима и цветним дуборезом (лале),
- ћилим, подни, шаре *венац од девет кубета са врашким коленом*,
- *ћошка* са кукавицом, свака пиротска кућа је имала ћошку која је стајала на источној страни куће и у њој: икона, поскурник, венац, кандило,
- две столице пресвучене кожом, славске,
- сточић, округли с три ножице,
- лустер, метални, шестокраки, у средини сијалица.

Ова соба је називана *кандил-собом*, и назив је добила по кандилу које је горело и налазило се на источној страни куће заједно са иконом. У Пироту се задржао обичај постављања иконе и кандила према истоку.¹⁹

Соба Виде Христић (намештај је између Првог и Другог светског рата био у тој просторији):

- двосед, Луј XVI
- три фотеље, Луј XVI
- две столице, Луј XVI
- сточић, Луј XVI
- велико огледало са венецијанским стаклом, Луј XVI,
- грамофон (није из породице Христић, поклон Музеју од емигранта),
- сат (часовничар Божидар Мишић из Пирота, око 1900. године),
- слика, уље на платну, портрет Белке Стаменковић (по женској линији у сродству са газдом куће),
- слика, уље на платну, портрет Петра Христића,
- слика, уље на платну, портрет Панте Кристића (није из породице, први градоначелник Пирота),
- лустер од мајолике, шестокраки, са шест сијалица и седмом у средини,
- ћилим (орнаменти *венац од девет кубета са бибицама*).

Назив ове просторије је *голема соба*; у њој су се свуда около налазили раскошни миндерлуци прекривени ћилимима и служила је за примање важних и знаменитих гостију. Из ове собе се могло проћи кроз улазни пролаз у ризницу која се налазила између големе собе и сар'к собе. У њој су чували драгоцености: кутије с банкнотама, бакраче с металним новцем и скупа

¹⁹ Исто, 12.

одела. Иза ризнице се налазио сакривени део у који су у случају опасности склањали драгоцености.²⁰

Сарак соба – сар’к соба:

- соба са долапом за одећу и гардеробом за пресвлачење,
- пећ од ливеног гвожђа (Цариград?), горњи део је покретан и кад се уклони, може да се припрема храна на њој.

Сар’к је дугачка, обла мотка с обе стране окачена за алке које преко ланца висе са таванице. Преко ове мотке су пребацивали одела која нису често носили, углавном празнична и зимска.²¹

Просторија у којој је Христа Јовановић бележио и водио књиге²² – део хола:

- тросед (није из породице, откуп Музеја),
- два округла сточића,
- сто,
- две столице (дрво, кожа),
- полице са металним тањирима и саханима (није аутентично, додато за сталну поставку),
- зидни сат,
- сандук (велики, интарзија – дрво, седеф, слонова кост; купио Христа Јовановић од Черкеза),
- сандук (мали, интарзија – дрво, седеф, слонова кост; купио Христа Јовановић од Черкеза).

У овој просторији се налазило огњиште које је служило као камин у холу, и на њему су кували кафу, шербет и распаљивали ћумур за мангал.²³

У холу:

- сандук (дрво, дуборез, ирански?)
- шиваћа машина (ручна, са ликом Марије Терезије, Аустроугарска),
- захвалница у виду барјака са стиховима Ј. Ј. Змаја српском певачком друштву *Момчило* (1886),
- фотографија Ристе Мадића, терзије,
- андук, дрвени, бојени,
- сандук за девојачку спрему,
- лустер, мајолика, шестокраки.

Мушка соба је у турско-оријенталном стилу, има пет прозора, окренута је према улици. У патријархалном друштву жене су долазиле код мушкараца само кад су биле позиване, и на уласку у ову собу праг је постављен тако да

²⁰ Исто, 13.

²¹ Исто.

²² Према казивању Миодрага Поповића, кустоса-етнолога Музеја Понишавља Пирот.

²³ И. Здравковић, нав. дело, 12.

је било неопходно подигнути ногу мало увис, да би се ушло у собу. Соба је уздигнута и виша је од женске собе. У њој се налазе сећије (миндерлуци); ћилими су на поду, на сећијама, на прозорима, а на средини собе налази се мангал. Таваница је од дрвета (врбе) и украшена је изузетним дуборезом. На њој је лустер (Беч?), а изнад прозора су гусле од јавора.

Ову собу називају *доксат ћошка*²⁴, и она је имала раскошне миндерлуке прекривене пиротским ћилимима који су до данас задржани на истом месту.²⁵

Женска соба је у турско-оријенталном стилу, налази се на супротној страни од мушке собе; окренута је према унутрашњем дворишту куће, има два прозора, и у нивоу пода је. У њој се налазе миндерлуци; ћилими су на миндерлуцима, на поду и на прозорима. На ћилиму на поду су шаре *венци са софрама и бибицама* и *костенице* која је врло стара шара²⁶, вероватно најстарија пиротска с персијским утицајем. На средини собе се налази мангал, на плафону је лустер (Цариград). На зиду је слика *Јованка Хаџи Миновић* (портрет, уље на платну) и слика *Сева Павловић* (портрет, уље на платну, аутор Аполон Прокофјев).

Овај простор, *део са миндерлуцима*, служио је за пријем гостију који су често долазили у кућу.²⁷

Реткости

У Музеју Понишавља Пирот чувају најстарији војнички хлеб – таин који је умешен 1912. године:

Приче о хлебу не би било да није било Алексе Здравковића, пиротског регрута и терзије, који је уочи Првог балканског рата, као и многи његови вршњаци, добио позив за мобилизацију, да војује, како се тада говорило, и спасава част Србије. Алексу је, пре него што ће кренути у рат, мајка заветовала да нипошто не поједе прво следовање војничког хлеба које добије у касарни. Веровала је да први војнички хлеб чува војника, да онда на њега неће тане, ни гелер. Уз хлеб су обично ишле и друге амајлије које су се ушивале у шињел и другу војничку одећу. Те 1912. године брижна мајка није ни слутила да ће свог Алексу, ако уопште преживи, видети тек за шест година. А онда су, једна за другом, кренуле битке. С таином на дну торбе, Алекса је ратовао на југу Србије, у Македонији, а затим је кроз косметске и албанске гудуре доспео до Крфа. Следи пробој Солунског фронта, Кајмакчалан,

²⁴ Исто.

²⁵ Исто, 15.

²⁶ М. Живковић, Албум пиротских ћилимова, Тешен, 11.

²⁷ И. Здравковић, нав. дело, 12.

Битољ, Скопље, и, коначно, 1918. године, отаџбина Србија. После шест година војевања, Алекса се с таином у торби вратио тамо одакле је и кренуо, као прекаљени ратник и више пута одликован наредник Трећег пешадијског пука. Гвозденог пука, како су га тада звали. Здравковићи су свој таин чували све до краја шездесетих година XX века. Алекса је својим синовима често причао како је са друговима, пре сваког јуриша, љубио буђави таин и опет га враћао у торбу. ниједног момента му на памет није пало да прекрши мајчин завет и поједе га. Амајлија је надживела свог власника, али и многе у породици Здравковић. Алекса се после ратовања оженио и подигао четворицу синова и једну кћерку. Једно време је радио као поштар, затим терзија, а напрасно је умро 1941. године, када је бугарска војска ушла у Пирот. Кажу, није могао то да поднесе. Крајем шездесетих година таин је, заједно са кутијом у којој су га чували Здравковићеви потомци, доспео у Музеј Понишавља Пирот, и то на неубичајен начин. Тадашњи директор Музеја Бранко Најдановић је, у договору са директором Електродистрибуције, Предрагом Игићем Томицом, потомцима Алексе Здравковића обећао прикључак за струју, под условом да овај таин поклоне Музеју. Обећање је испуњено, и од тада је таин у Музеју. Јунак ове приче у Пироту нема директних потомака. Сви су се раселили или поумирали. Једине успомене на њега су таин и прегршт медаља у Музеју Понишавља Пирот.²⁸

Године 2002. у Музеју Понишавља Пирот сниман је филм *Зона Замфиров*, по приповеци Стевана Сремца, а године 2005. сниман је филм *Ивкова слава*.²⁹ У свету су музејски простори, сталне поставке, атријуми, као и други делови музејских здања, чак и најпознатијих светских музеја (Louvre, The British Museum) уступани за снимање разних филмова, документарних и играних. Аутентичност музејског простора даје посебну димензију.

* * *

Кућа Христе Јовановића има изузетну историјску, архитектонску, уметничку и културну вредност. Једна је од најстаријих кућа на нашим просторима, и пример је балканске архитектуре са турско-оријенталним утицајима.

Оригиналноост склопа зграде, јединственост форме крова и стрехе, као и узвишење (платформа) као видиковац указују да је ова зграда по својим карактеристикама архитектонско дело јединствено на нашем подручју.

Музеј Понишавља Пирот смештен у ову јединствену зграду, као музеј комплексног типа са богатим збиркама и сталном изложбеном поставком која представља приказ урбане архитектуре трговачког слоја у Пироту у

²⁸ <http://www.lumperaj.com/news.php> и казивање Мирослава Зубића, директора Музеја Понишавља Пирот, 11.06.2007. године.

²⁹ Према подацима из продуцентских кућа Dream company и Cobra film.

другој половини XIX и првој половини XX века и једна је од најзначајнијих музејских установа у Србији.

Само постојање куће Христe Јовановића и њен *живот* кроз музеј и његове делатности, као и укључивање у савремене потребе, у овом случају у смислу снимања филмова у аутентичном простору, показују да је могуће очувати архитектонско наслеђе, и да је разним системима заштите, рестаурације и адаптације могуће сачувати зграде које су културно добро и споменици културе.

Ова зграда има посебан значај за историју и културу пиротског краја као и Србије уопште, и показује идентитет и моћ традиције.

Литература:

Владимир М. Николић, *Стари Пирот*, Музеј Понишавља Пирот, Пирот 1974.

Светислав С. Петровић, *Историја града Пирота*, приредила др Борислава Лилић, НИП Хемикалс, Пирот 1996.

Коста Н. Костић, *Историја Пирота*, Музеј Понишавља Пирот, Пирот 1973.

Пирот 1877–1977, Пиротски зборник 8-9, Пирот 1979.

Дом Христe Јовановића 1848–1998, Музеј Понишавља Пирот, Пирот 1998.

Иван Здравковић, *Кућа породице Христић у Пироту*, ГЕМ XVIII, Београд 1955.

<http://www.lumperaj.com/news.php>

Архива продуцентске куће Dream company.

Архива продуцентске куће Cobra film.

Irena Gvozdenović

THE MUSEUM OF THE NIŠAVA REGION IN PIROT

Summary

The evolution of Pirot as a town, from its formation in the first years of the Christian Era to the present, shows that it has always been an urban seat and a very well located and planned town.

In the nineteenth century, Pirot turned from the Roman fort, located in the important trans-Balkan road *Via Militaris*, at the very border with great Roman provinces Moesia and Thracia, into a mercantile and craft center visited by merchants from various parts of the Ottoman Empire. It was

one of the examples of an urban stratum of the Balkan civilization, with highly developed urban life and culture.

One of the most interesting and oldest buildings in Serbia is located in Pirot – the family house of the most famous and wealthiest Pirot merchant, Hrista Jovanović, which was built in 1848. It is one of the oldest houses in our region and an example of the Balkan architecture under Turkish and Oriental influences.

In the fifties and the sixties of the twentieth century, the house was bought back by heirs of Hrista Jovanović, and, thanks to conservation carried out in two stages, preserved and protected from decay, so that it could house the Museum.

The Museum of the Nišava Region in Pirot is a complex one. It houses some 2,988 objects in the following collections: traditional costumes and footwear, jewelry, home textiles, objects of magic-religious character, old Pirot, pottery, kilims, agricultural devices, tools, crafts, metal and wooden household goods, ethno-museum objects.

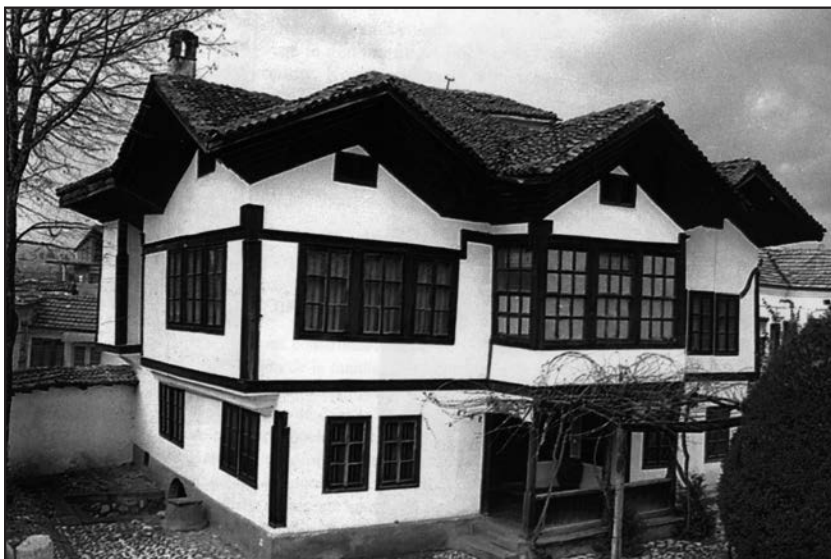
The permanent exhibition of the Museum of the Nišava Region in Pirot is on the ground and the first floor of Hrista Jovanović's house and it presents urban architecture of the mercantile class in Pirot in the latter part of the 19th and the early part of the 20th centuries. The cellar houses the Museum repository.

The house of Hrista Jovanović is extremely valuable in terms of history, architecture, art and culture.

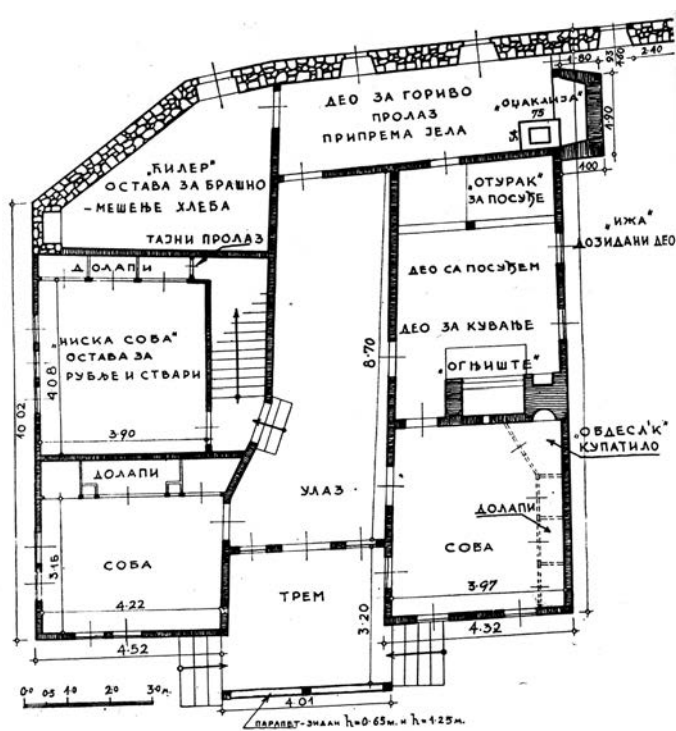
The original construction, unique shape of the roof, and eaves, as well as the platform as an observation deck, point to the fact that this building is a unique architectural work in our region.

The very existence of Hrista Jovanović's house and its *life* through the Museum activities, as well as the fact that it is included in the modern needs, such as the film making in the authentic space, show that it is possible to preserve architectural heritage and that it is very possible to preserve buildings that are cultural landmarks and monuments through the systems of protection, restoration and adaptation.

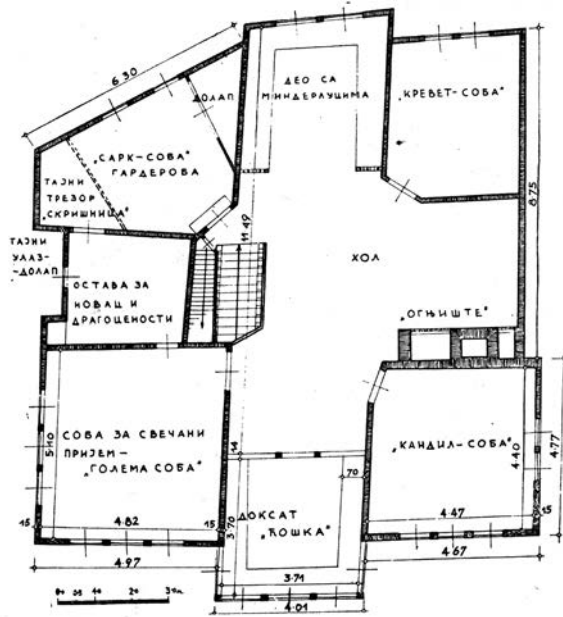
This building is of special importance for the history and culture of the Pirot region and Serbia in general, and it shows the identity and power of tradition.

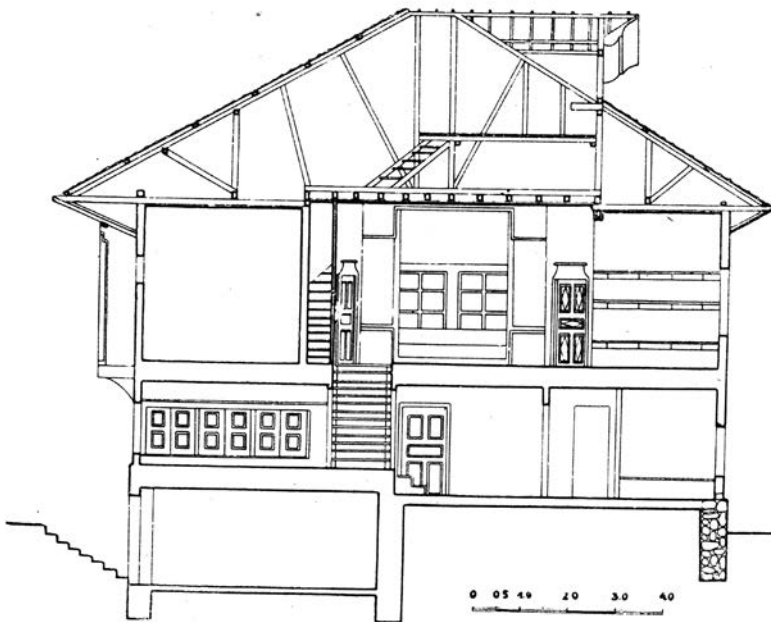
Кућа Христe Јовановића – Музеј Понишавља Пирот

Основа приземља

Основа спрата

Пресек

Део ентеријера сталне поставке у приземљу, фотографија Ирене Гвозденовић, 2003. године

Троношка Христe Јовановића, фотографија Ирене Гвозденовић, 2003. године

Кревет Христe Јовановића, фотографија Ирeне Гвозденовић, 2003. године

Тоалетни сточић из собе Христe Јовановића, фотографија Ирeне Гвозденовић, 2003. године

*Метални камин из собе Христe Јовановића,
фотографија Ирeне Гвозденивић, 2003. године*

Салон из големе собе

Сандук купљен од Черкеза (велики), фотографија Ирене Гвозденовић, 2003. године

Мушка соба – доксам ћошка, фотографија Ирене Гвозденовић, 2003. године

Женска соба – део са миндерлуцима, фотографија Ирене Гвозденовић, 2003. године

Део глумачке екипе филма Ивкова слава, фотографија Собра филм, 2005. године

Прегледни рад

015(497.11 Пирот)
ГЕМ 74/2 (2010), 195–268

Гордана Јовановић

БИБЛИОГРАФИЈА – ПИРОТ И ОКОЛИНА¹

- Алексић, Драгољуб, Изградња малих стамбених кућа у низу – најрационалнија и најкомфорнија за Пирот, Пиротски зборник, књ. 3, Пирот, 1971, стр. 177–181.
- Алексић, Драгољуб, Листајући фотографије, Пиротски зборник, књ. 13, Пирот, 1985, стр. 175–186.
- Алексић, Драгољуб, Пиротско народно позориште на сусретима „Јоаким Вујић“ и другим фестивалима (II) (Од 1988. до 1995. године), Пиротски зборник, књ. 21, Пирот, 1995, стр. 323–329.
- Алексић, Драгољуб, Пиротско народно позориште на сусретима професионалних позоришта СР Србије „Јоаким Вујић“, Пиротски зборник, књ. 15, Пирот, 1987, стр. 143–156.
- Алексић, Петар В. Ликови из сенке, из старе пиротске чаршије, Музеј Понишавља Пирот, „Биргус“, Пирот, 2004.

¹ Као библиотекарка Етнографског музеја у Београду боравила сам месец дана у Пироту на прикупљању података за библиографију – Пирот и околина.

Време проведено у Музеју Понишавља и Завичајном одељењу Народне библиотеке у Пироту, било је изузетно корисно, јер сам дошла до веома важне литературе за ову област. Прегледани су сви релевантни часописи, књиге, радови, чланци и прилози који се односе на овај простор. Библиографија је мултидисциплинарна и представља посебан допринос у проучавању културе Пирота и пиротског региона. Обрађени текстови се односе на етнологију, етнографију, историју, археологију, географију, народну књижевност, лингвистику, историју уметности, социологију и друге дисциплине.

Библиографија има 1230 библиографских јединица које су распоређене по азбучном реду, према ауторима и тексту. У току рада остварила сам изузетне контакте са многим ауторима који су писали о свом крају и чије се библиографске јединице налазе у овој библиографији. Овим путем се захваљујем ауторима као и колективу Музеја Понишавља а нарочито колегама Предрагу Пејићу и Драгољубу Златковићу као и колеги Момчилу Антићу из Народне библиотеке у Пироту на изузетном разумевању и топлим гостопримству.

- Андовски, Оливер, Пиротски крај и Први српски устанак, пиротски крај пре Првог српског устанка, Пиротски зборник, књ. 29–30, Народна библиотека Пирот, Пирот, 2004–2005, стр. 31–52.
- Андоновић, Јордан, Пиротско шољњање, Пирот, 1997.
- Андрејевић, Борислав А. Два извора о Пироту, из Хиландара са почетка XIX века, значајна за револуционарне и економске односе у време Турака, Пирот 1877–1977, Пиротски зборник, књ. 8–9, Пирот, 1979, стр. 279–288.
- Андрејић, Живојин, Дрво смрти, Етно-културолошки зборник за проучавање културе источне Србије и суседних области, књ. VII, Сврљиг, 2001, стр. 111–115.
- Анђелиновић, Драгомир, Лужничко село Црвена Јабука, хроника, Народна библиотека Бабушница, Ад Принт, Бабушница, Црвена Јабука, 2002.
- Анђелковић, Петар, Депопулација и сенилизација становништва у субрегиону Пирот, Пиротски зборник, књ. 25–26, Пирот, 2000, стр. 225–244.
- Анђелковић, Петар, Промене у начину и квалитету живота у послератном развоју субрегиона Пирот, Пиротски зборник, књ. 23–24, Пирот, 1998, стр. 157–172.
- Анђелковић, Славица, Породични односи и социјалне потребе старих у општини Пирот, Пиротски зборник, књ. 11–12, Пирот, 1984, стр. 59–70.
- Антић, Божидар, Основни проблеми развоја пиротске привреде, Пиротски зборник, књ. 5, Пирот, 1973, стр. 107–119.
- Антић, Божидар, Привреда комуне Пирот пре и после реформе и основни актуелни проблеми, Пиротски зборник, књ. 1, Пирот, 1968, стр. 107–116.
- Антић, Борислава, Привредне и политичке прилике у Србији у другој половини XIX века и зачеци радничког покрета у Пироту, Пирот 1877–1977, Пиротски зборник, књ. 8–9, Пирот, 1979, стр. 345–356.
- Антић, Борислава, Раднички покрет у Пироту, од 1903. до 1914. године, Пиротски зборник, књ. 7, Пирот, 1975, стр. 165–190.
- Антић, Гојко, Инспиративна спремност трагања, Ивко Јовановић: „Лиричар у епском“, Дом културе; „Читање и просуђивање“, „Први мај“, 1989, Пирот, Пиротски зборник, књ. 17–18, Пирот, 1992, стр. 97–101.
- Антић, Гојко, Један поглед на поетску прозу Слободана Џунића, (Садржај, поетика и смисао Дивље руже и Слапова), Пиротски зборник, књ. 21, Пирот, 1995, стр. 97–107.
- Антић, Гојко, „Кризно време“ Радована Живковића, Пиротски зборник, књ. 17–18, Пирот, 1992, стр. 103–104.
- Антић, Гојко, Над трагичним, националним расколом Србије у књижевном делу Милутина Велимировића, Пиротски зборник, књ. 17–18, Пирот, 1992, стр. 31–39.
- Антић, Гојко, Пирот: историјски догађаји – одједи у литератури, Пиротски зборник, књ. 19–20, Пирот, 1994, стр. 55–66.
- Антић, Гојко, Рана цветања, Пиротски зборник, књ. 14, Пирот, 1986, стр. 133–135.

- Антић, Гојко, Светислав С. Петровић као књижевник: од чланака до сонетних венаца, Пиротски зборник, књ. 22, Пирот, 1996, стр. 67–75.
- Антић, Гојко, Стари запис, Пиротски зборник, књ. 14, Пирот, 1986, стр. 132–133.
- Антић, Момчило, Зашто Пирот нема своје место на културној мапи Србије, Трибина: Стратегија локалног културног развоја, Пиротски зборник, књ. 31, Народна библиотека, Пирот, 2006, стр. 247–248.
- Антић, Момчило, Књижевне вечери у Народној библиотеци, Пиротски зборник, књ. 23–24, Пирот, 1998, стр. 369–376.
- Антић, Момчило, Књижевне вечери у Народној библиотеци, Пиротски зборник, књ. 25–26, Пирот, 2000, стр. 342–346.
- Антић, Момчило, Нови наслови, Пиротски зборник, књ. 19–20, Пирот, 1994, стр. 147–150.
- Антић, Момчило, Округли сто о књижевном делу Слободана Џунића, Пиротски зборник књ. 21, Пирот, 1995, стр. 5–8.
- Антић, Момчило, Писци, књиге, и – остало, (Књижевне вечери у Народној библиотеци), Пиротски зборник, књ. 22, Пирот, 1996, стр. 341–353.
- Антић, Момчило, „Тигрови“ рационализатори, Пиротски зборник, Год. XX, бр. 16, Пирот, 1989, стр. 85–87.
- Антић, Момчило, Тимским радом до целовите монографије, Група аутора: Основна школа у Темској 1836–1986. – Издавач Музеј Понишавља, Пирот, 1987, Пиротски зборник, бр. 15, Год. XIX, Пирот, 1987, стр. 185–187.
- Антић, Никола, На борбеном путу од Пирота до Приштине, Лесковачки зборник, књ. XXVI, Народни музеј у Лесковцу, Лесковац, 1986, стр. 175–180.
- Антић, Ранко, Двадесет година индустрије одеће „Први мај“, Пиротски зборник, књ. 10, Пирот, 1979, стр. 25–31.
- Антонијевић, Драгослав, Обреди и обичаји балканских сточара, Балканолошки институт САНУ, Посебна издања, књ. 16, Београд, 1982.
- Антонијевић, Драгослав, Овчарска слава у југоисточној Србији, Врањски гласник, књ. 7, Народни музеј у Врању, Врање, 1971, стр. 323–334.
- Антонијевић, Драгослав, Појате на планини Ртњу, Народно стваралаштво, св. 41–43, Београд, 1972, стр. 87–90.
- Антонијевић, Драгослав, Сврљишки сточарски фолклор, Народно стваралаштво, св. 20, Београд, 1966, стр. 1460–1467.
- Apostolović, Đorđe, Jovanović, Momir, Dojkinici, monografija sela Dojkinaca, Pirot, 1993.
- Аранђеловић-Лазивић, Јелена, Народне торбе, Гласник Етнографског музеја у Београду, књ. 21, Београд, 1958, стр. 99–129.
- Бабић, Горан М., Дух и атмосфера традиционалног села, Гласник Етнографског института САНУ, књ. XLIX, Београд, 2000, стр. 27–34.
- Бањеглав, Симонида, Планино, Стара планино, Пиротски зборник, књ. 23–24, Пирот, 1998, стр. 109–114.

- Баришић, Ранко, Занати на етничким просторима Срба, Народна култура Срба у XIX и XX веку, Водич кроз сталну поставку, Етнографски музеј у Београду, Београд, 2003, стр. 321–353.
- Баришић, Ранко, Занати у Књажевцу, Гласник Етнографског музеја у Београду, књ. 61, Београд, 1997, стр. 135–196, 136, 152, 158, 185.
- Баришић, Ранко, Фирме из збирки Етнографског музеја у Београду, Гласник Етнографског музеја, књ. 67–68, 2003–2004, Београд, 2004, стр. 289–308, 294.
- Барјактаровић, Мирко, О неким давнашњим појединостима из народне културе источне Србије, Етно-културолошки зборник за проучавање културе источне Србије и суседних области, књ. I, Сврљиг, 1995, стр. 13–28.
- Барјактаровић, Мирко, О рабошима тупавичара (ваљавичара) села Доња Студена код Ниша, Етно-културолошки зборник за проучавање културе источне Србије и суседних области, књ. VI, Сврљиг, 2000, стр. 109–113.
- Б. Д., Пирот, Станојевић, Ст. Народна енциклопедија, српско-хрватско-словеначка књ. III, Н-Р, Библиографски завод Д.Д. Загреб, 1928, стр. 392–393.
- Белић, Александар, Дијалекти Источне и Јужне Србије, Српски дијалектолошки зборник, књ. CXI, Српска Краљевска Академија, Београд, 1905.
- Белић, В., Бој код Пирота 14 и 15/11 – 1885, Станојевић, Ст. Народна енциклопедија, српско-хрватско-словеначка, књ. III, Н-Р, Библиографски завод Д. Д. Загреб, 1928, стр. 393–394.
- Берић, Душан, Др Јован В. Тирић, Витомир Живковић, Крупац. Географија, историја, друштвени живот, народноослободилачки рат, Издање Музеја Понишавља-Пирот и Балканолошког института Универзитета у Нишу, Пирот, 1974, стр. 1–239, Лесковачки зборник, књ. XV, Народни музеј у Лесковцу, Лесковац, 1975, стр. 307–308.
- Библиографија радова Илије Николића са тематиком из Пирота и околине, Пиротски зборник, књ. 15, Пирот, 1987, стр. 72–75.
- Бижић-Омчикус, Весна, Нематеријална културна баштина и Етнографски музеј у Београду, Гласник Етнографског музеја, књ. 69, Београд, 2005, стр. 147–160.
- Бјеладиновић, Јасна, Сеоске ношње и њихова типолошка класификација, Из традиционалне културе Србије, Гласник Етнографског музеја у Београду, књ. 44, Београд, 1980, стр. 75–97.
- Бјеладиновић-Јергић, Јасна, Народна ношња у Буџаку, Гласник Етнографског музеја у Београду, књ. 61, Београд, 1997, стр. 421–467, 421, 423, 424, 428, 433, 446, 453, 454, 460, 462.
- Бјеладиновић-Јергић, Јасна, Народна ношња у Тимоку и Заглавку, Гласник Етнографског музеја у Београду, књ. 61, Београд, 1997, стр. 351–420, 381, 382.
- Бјеладиновић-Јергић, Јасна, Српска традиционална одећа, Народна култура Срба у XIX и XX веку, Водич кроз сталну поставку, Етнографски музеј у Београду, Београд, 2003, стр. 23–95.

- Благојевић, Гордана, Прилог проучавању вампира у Срба или лужничке приче о вампиру, Гласник Етнографског института САНУ, књ. LII, Београд, 2004, стр. 235–242.
- Богдановић, Ана, Просвета и школство у сврљишком крају у 19. веку, Етно-културолошки зборник за проучавање културе источне Србије и суседних области, књ. XI, Сврљиг, 2006–2007, стр. 101–114.
- Богдановић, Божидар, Активност организација СКОЈ-а и УСАОС-а, Пиротски зборник, књ. 13, Пирот, 1985, стр. 75–86.
- Богдановић, Божидар, Лужничка омладинска радна бригада у условима народноослободилачког рата, Пиротски зборник, књ. 13, Пирот, 1985, стр. 109–113.
- Богдановић, Божидар, Раков Дол, хроника, Месна заједница Раков Дол, „Графика“, Пирот, 1984.
- Богдановић, Нада, Основна школа на Пазару, Пиротски зборник, књ. 4, Пирот, 1972, стр. 153–179.
- Богдановић, Недељко, Веровања и празноверице у вези са данима у недељи, Етно-културолошки зборник за проучавање културе источне Србије и суседних области, књ. II, Сврљиг, 1996, стр. 256–259.
- Богдановић, Недељко, Двочлани топоними у долини Височице, Пиротски зборник, књ. 14, Пирот, 1986, стр. 16–22.
- Богдановић, Недељко, Дунђерска лексика сеоског градитељства, Гласник Етнографског института САНУ, књ. XLIX, Београд, 2000, стр. 147–153.
- Богдановић, Недељко, Из височке топономастике, Зборник, књ. 2, Народни музеј Ниш, Ниш, 1986, стр. 145–153.
- Богдановић, Недељко, Између историје и теорије народног живљења (Драгољуб Златковић, Пословице и поређења у пиротском говору, Београд, 1988; Фразеологија страха и наде у пиротском говору, Београд, 1989), Пиротски зборник, књ. 17–18, Пирот, 1992, стр. 93–96.
- Богдановић, Недељко, Јакша Динић: Ономастика Заглавка, (Ономатолошки прилози, XVII, Београд, 2005, сепарат стр. 1–144), Етно-културолошки зборник за проучавање културе источне Србије и суседних области, књ. XI, Сврљиг, 2006–2007, стр. 132–134.
- Богдановић, Недељко, Књига као слика тла и времена, Драгољуб Златковић: Што има дума – Издавач: ИРО „Слобода“, Пирот, 1987, Пиротски зборник, књ. 15, Пирот, 1987, стр. 189–191.
- Богдановић, Недељко, Митологија и географска лексика, Етно-културолошки зборник за проучавање културе источне Србије и суседних области, књ. XI, Сврљиг, 2006–2007, стр. 63–66.
- Богдановић, Недељко, Пиротски ојконими, Пиротски зборник, књ. 17–18, Пирот, 1992, стр. 41–49.
- Богдановић, Недељко, Предање пиротског краја и савремена проза, Пиротски зборник, књ. 11–12, Пирот, 1984, стр. 71–85.
- Богдановић, Недељко, Прилог историји српског језика, (Др Јасмина Недељковић: Говор Пирота у XVIII веку, Народна библиотека Србије,

- Народна библиотека Пирот, Музеј Понишавља, Београд, 2004), Пиротски зборник, књ. 29–30, Народна библиотека Пирот, Пирот, 2004–2005, стр. 245–249.
- Богдановић, Недељко, Прилози речнику тимочког говора, Развитак, књ. 3, Зајечар, 1979, стр. 74–82.
- Богдановић, Недељко, Приповедања из пиротског краја, Развитак, књ. 223–224, Зајечар, 2006, стр. 143–144.
- Богдановић, Недељко, Савремена проза и предање у роману Родослов Мирољуба М. Стојановића, Пиротски зборник, књ. 19–20, Пирот, 1994, стр. 67–78.
- Богдановић, Недељко, Свет (к) о (вине) и псовка, Етно-културолошки зборник за проучавање културе источне Србије и суседних области, књ. IV, Сврљиг, 1998, стр. 167–172.
- Богдановић, Недељко, „Тефтер Нишавске митрополије“, Нишки зборник, књ. 9, Ниш, 1980, стр. 149–150.
- Богдановић, Недељко, Црнотравски демони, Етно-културолошки зборник за проучавање културе источне Србије и суседних области, књ. VII, Сврљиг, 2001, стр. 131–135.
- Богдановић, Радомир, Британски историјски извори о Пироту (1837–1919), Пирот 1877–1977, Пиротски зборник, књ. 8–9, Пирот, 1979, стр. 321–338.
- Бошковић-Матић, Милица, О ђурђевданским обичајима у источној Србији, Рад Конгреса фолклориста Југославије, књ. IX, (Мостар, Требиње, 1962), Сарајево, 1963, стр. 357–362.
- Бранковић, Снежана, Први учитељи и писмени људи у селу Сопоту, Пиротски зборник, књ. 16, Пирот, 1989, стр. 129–131.
- Бранковић, Снежана, Сопот, Библиотека „Хронике села“, књ. 71, Београд, 1997.
- Бурн, А. Е., Ремезијана и њена област, Пиротски зборник, књ. 29–30, Народна библиотека Пирот, Пирот, 2004–2005, стр. 53–61.
- Бутиган, Вјекослав, Вишестраначки локални избори у општини Пирот 1992, Пиротски зборник, књ. 21, Пирот, 1995, стр. 215–226.
- Бутиган, Вјекослав, Културна политика у општини Пирот на почетку транзиционог моделирања, Пиротски зборник, књ. 29–30, Народна библиотека Пирот, Пирот, 2004–2005, стр. 63–84.
- Бутиган, Вјекослав, Обичаји као део народне културе Пирота, Томислав Г. Панајотовић: Адети, живот и обичаји становништва пиротског краја. – Издавач: Музеј Понишавља, Пирот, 1986, (Рецензија књиге), Пиротски зборник, књ. 14, Пирот, 1986, стр. 169–171.
- Бутиган, Вјекослав, Политичка филозофија др Драгољуба Јовановића, Пиротски зборник, књ. 23–24, Пирот, 1998, стр. 291–300.
- Бутиган, Вјекослав, Политичке вредности у друштвеној теорији Драгољуба Јовановића, Пиротски зборник, књ. 19–20, Пирот, 1994, стр. 45–54.

- Бутиган, Вјекослав, Политички покрети у другој половини XIX века и њихов утицај на пиротски крај, Пиротски зборник, књ. 22, Пирот, 1996, стр. 201–214.
- Бутиган, Вјекослав, Поуздан сведок о збивањима и људима, (Пиротски зборник 1976–1985), Пиротски зборник, књ. 23–24, Пирот, 1998, стр. 358–360.
- Бутиган, Вјекослав, Социолошка истраживања Пирота, Пиротски зборник, књ. 27–28, Пирот, 2003, стр. 47–52.
- Васић, Оливера, Гумно – вишезначно култно место у нас, Етно-културолошки зборник за проучавање културе источне Србије и суседних области, књ. VII, Сврљиг, 2001, стр. 67–69.
- Васић, Оливера, Завећина – заветина у селима Заглавка и Тимока, Етно-културолошки зборник за проучавање културе источне Србије и суседних области, књ. IV, Сврљиг, 1998, стр. 197–200.
- Васић, Оливера, Народне игре Пиротског поља, Народне игре Србије, Грађа, св. 20, Народне игре у Пиротском пољу, Левчу и Грузи, Центар за проучавање народних игара Србије, Београд, 2001, стр. 5–48.
- Васић, Оливера, Обичај плетења венаца уочи главног дана свадбе у селима Тимока и Заглавка, „Ви се венче, ми те довијамо“, Етно-културолошки зборник за проучавање културе источне Србије и суседних области, књ. V, Сврљиг, 1999, стр. 267–270.
- Васић, Оливера, Орско наслеђе у Заглавку и Тимоку, Гласник Етнографског музеја у Београду, књ. 62, Београд, 1998, стр. 185–223.
- Васић, Оливера, Шарено коло, оро – „обредни завршетак“ свадбеног церемонијала на простору источне Србије, Етно-културолошки зборник за проучавање културе источне Србије и суседних области, књ. VI, Сврљиг, 2000, стр. 81–86.
- Васић, Тодор, Антропогеографске и етнодемографске карактеристике одабраних насеља у општини Пирот, Зборник радова Етнографског института, САНУ, књ. 14–16, Београд, 1984, стр. 335–373.
- Васић, Тодор, Друштвена динамика на подручју горњег Понишавља у времену борби наших народа за ослобођење од Турака (са посебним освртом на сеоско становништво) Пирот 1877–1977, Пиротски зборник, књ. 8–9, Пирот, 1979, стр. 289–309.
- Васић, Тодор, Истраживање о нашој политичкој прошлости, Мр Радован Влајковић: Скупштински избори у Пиротском округу 1878–1914. Ниш, 1988. г. стр. 1–138, Пиротски зборник, књ. 17–18, Пирот, 1992, стр. 105–106.
- Васић, Тодор, Неке приградске појаве у Пироту на примерима насеља Радин Дол и Ђерам, Пиротски зборник, књ. 15, Пирот, 1987, стр. 3–12.
- Васић, Тодор, Приградске појаве изазване развојем индустрије у Пироту, Пиротски зборник, књ. 3, Пирот, 1971, стр. 165–175.
- Васић, Тодор, Приказ књиге: (Коста Н. Костић, Историја Пирота), Пиротски зборник, књ. 5, Пирот, 1973, стр. 253–254.

- Васић, Тодор, Прилог питању интеграције производних снага у пољопривреди Понишавља, (Социолошки аспект), Пиротски зборник, књ. 10, Пирот, 1979, стр. 39–51.
- Васић, Тодор, Петар И. Козић; Путевима револуције, Пиротски зборник, књ. 2, Пирот, 1969, стр. 227–228.
- Васић, Тодор, Професионална покретљивост сеоског становништва и раслојавање породичне задруге у Горњем Понишављу и Лужници, Пиротски зборник, књ. 2, Пирот, 1969, стр. 31–59.
- Васић, Тодор, Синдикални покрет у Пироту, Од еснафске уредбе до радничког самоуправљања, Издање Музеја Понишавља Пирот, Пирот, 1973.
- Васић, Тодор, Смисао кретања сеоског становништва у Нишави и Лужници, (докторска дисертација – рукопис), Пирот, 1965.
- Васић, Тодор, Токови и секвенце просторног кретања сеоског становништва Горњег Понишавља, Пиротски зборник, књ. 1, Пирот, 1968, стр. 57–72.
- Васовић, Милорад, Владимир М. Николић, Стари Пирот, етнолошке белешке из прошлости града, (издање Музеја Понишавља, Пирот, 1974, стр. 1–118, са 18 фотографија и цртежа у тексту), Гласник Етнографског института САНУ, књ. XXIII, (1974), Београд, 1975, стр. 166–167.
- Васовић, Милорад, Јован Тирић и Витомир Живковић, Крупац: Географија, историја, друштвени живот и народноослободилачки рат (Музеј Понишавља у Пироту и Балканолошки институт у Нишу, 1974, Пирот, стр. 1–240, са 47 фотографија, профила и скица у тексту), Гласник Етнографског института САНУ, књ. XXIII, (1974), Београд, 1975, стр. 164–165.
- Велкова, Сашка, Влатковић, Радмила, Вез у Пироту у 19. и првој половини 20. века, Каталог изложбе, Музеј Понишавља – Пирот, „Биргус“ Пирот, 2001.
- Велкова Сашка, Грађански дух Пирота, Ранђел и Хаџи Јованка Миновић, Каталог изложбе, Музеј Понишавља – Пирот, Смук Ниш, Пирот, 2005.
- Велкова, Сашка, Куварице пиротског краја, Гласник Етнографског музеја, књ. 70, Етнографски музеј у Београду, Београд, 2006, стр. 71–98.
- Велкова, Сашка, Свака има своју „шарку“, Чарапе Пирота и околине, Пољопривредни календар за 2005, Нови Сад, 2005.
- Велкова, Сашка, Све нам крсло и васкрсло, Каталог изложбе, Музеј Понишавља Пирот, Пирот, 2005.
- Велкова, Сашка, „Све нам крсло и васкрсло“, Каталог изложбе, Галерија Музеја Понишавља, Пирот, 2002.
- Велкова, Сашка, Чарапе Пирота и околине, Каталог изложбе, Музеј Понишавља Пирот, Биргус, Пирот, 2004.
- Велојић, Миодраг, Радовановић, Олгица, Буцак, Становништво Старе планине, књ. 1, Културно-просветна заједница општине Зајечар, „Бакар“ Бор, Зајечар, 2003.
- Велојић, Миодраг, Јаблен на Старој планини, Развитак, књ. 215–216, „Тимок“ Зајечар, 2004, стр. 104–111.

- Велојић, Миодраг, Суводолске пећине као природне туристичке вредности, *Развитак*, књ. 201–202, Зајечар, 1999, стр. 44–51.
- Велојић, Миодраг, Улока између Тупанара и Миџора, Прилог проучавању мразно-снежаничких улока на Старој планини, *Развитак*, књ. 213–214, „Тимок“ Зајечар, 2003, стр. 78–79.
- Вельковић, Драгана, Биље као обавезни елеменат у обичајима годишњег циклуса, *Етно-културолошки зборник за проучавање културе источне Србије и суседних области*, књ. II, Сврљиг, 1996, стр. 275–281.
- Вельковић, Драгољуб, Блато, село код Пирота, Одбор САНУ за проучавање села, *Културно просветна заједница Републике Србије*, Београд, „Полиграф“, Пирот, 1998.
- Вельковић, Драгољуб, Основна школа Блато 1842–2002, *Монографија*, Пунта, Ниш, 2002.
- Вельковић, Стеван, Поштански саобраћај у источној Србији у XIX веку, *Развитак*, књ. 2, Зајечар, 1974, стр. 98–108.
- Весић, Миладин Ж., Контрола рађања и појава депопулације у источној Србији, *Развитак*, књ. 1, Зајечар, 1967, стр. 25–36.
- Весић, Миладин, Ж., Становништво и миграције у источној Србији, *Географски институт „Јован Цвијић“, САНУ, Посебна издања*, књ. 31, Београд, 1978.
- Vidanović, Rajko T., Istraživanje uticaja ekološko-proizvodnih osobina čistih i mešovitih sastojina bukve, jele, smrče na način gazdovanja na Staroj Planini, *Univerzitet u Beogradu, Šumarski fakultet*, Beograd, 1995.
- Видановић-Сазда, Гаврило, Видлич – Забрђе, *Економско-географска студија*, САН, Посебна издања, књ. CCCXXVII, *Географски институт*, књ. 15, *Научно дело*, Београд, 1960.
- Видановић-Сазда, Гаврило, Висок, привредно-географска испитивања – САН, Посебна издања, књ. CCXXXVIII, *Географски институт*, књ. 6, *Научна књига*, Београд, 1955.
- Видановић, Миодраг, Неки резултати стварања нове оплемењене расе оваца у пиротском крају, *Пиротски зборник*, књ. 1, Пирот, стр. 127–137.
- Видановић, Миодраг, Шеснаестогодишњи резултати аклиматизације француске расе оваца мерино арл у Југославији, *Пиротски зборник*, књ. 3, Пирот, 1971, стр. 147–155.
- Видановић, Рајко, Биоеколошка основа за газдовање шумама у сливу Топлодолске реке, *Пиротски зборник*, књ. 23–24, Пирот, 1998, стр. 27–37.
- Виденовић, Петар, Трњана и Трњанска општина, Одбор САНУ за проучавање села, *Културно просветна заједница Републике Србије*, Београд, „МВ Графика“, Пирот, 1998.
- Витковић-Жикић, Милена, *Пиротски ћилими*, *Les Kilims de Pirot*, Музеј примењене уметности, Београд, 2001, стр. 247, Публикација је издата поводом изложбе „Пиротски ћилими“, отворене у Музеју примењене уметности у Београду, 6. новембра 2001. године.

- Владић-Крстић, Братислава, Мотиви црква и литургијских предмета у ћилимарству Србије, Зборник Етнографског музеја у Београду, 1901–2001, Београд, 2001, стр. 333–349 са 28 слика у тексту.
- Владић-Крстић, Братислава, О традиционалном ћилимарству у Ивањици и околини, Гласник Етнографског музеја у Београду, књ. 46, Београд, 1982, стр. 67–88, 68, 73, 77, 78, 87.
- Владић-Крстић, Братислава, Појава и ширење вертикалног ћилимарског стана, Из традиционалне културе Србије, Гласник Етнографског музеја у Београду, књ. 44, Београд, 1980, стр. 119–129 са 5 слика.
- Владић-Крстић, Братислава, Преслица у традиционалној култури Србије, Каталог изложбе, Етнографски музеј у Београду, Београд, 1995, стр. 28, 39, 47.
- Владић-Крстић, Братислава, Промене у текстилној радиности Тердапског подунавља од последњих деценија XIX века до савременог доба, Гласник Етнографског музеја у Београду, књ. 57, Београд, 1993, стр. 103–157.
- Владић-Крстић, Братислава, Текстилна радиност Срба у XIX и XX веку, Водич кроз сталну поставку, Етнографски музеј у Београду, Београд, 2003, стр. 99–185.
- Владић-Крстић, Братислава, Текстилна радиност у Књажевцу и околини у прошлости и данас, Гласник Етнографског музеја у Београду, књ. 61, Београд, 1997, стр. 255–350.
- Владић-Крстић, Братислава, Текстилна радиност у титовоужичком, пожешком и косјерићком крају, Гласник Етнографског музеја у Београду, књ. 48, Београд, 1984, стр. 126, 134, 135.
- Vladić-Krstić, Bratislava, Traditional Carpets of Serbia, Katalog, The Ethnographic Museum in Belgrade, in collaboration with the Horniman Museum in London, London.
- Владић-Крстић, Братислава, Традиционално ћилимарство, Каталог, Галерија САНУ, Београд, 1985.
- Владић-Крстић, Братислава, Ћилимарске школе у Рашкој области и њихова улога у развоју традиционалног ћилимарства у Србији, Симпозијум „Сеоски дани Сретена Вукосављевића“, књ. XV, Пријеполје, 1993, стр. 173–183.
- Владић-Крстић, Братислава, Ћилимарство у Босни и Херцеговини, Прилог проучавању старих ткања у Босни и Херцеговини, Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine u Sarajevu, Etnologija, Nova serija, sv. XXXII-1977, Sarajevo, 1978, str. 225–296 + 1. karta + 2. table.
- Владић-Крстић, Братислава, Украсно ткање на нитиће у традиционалној и савременој ткачкој радиности у Србији, Гласник Етнографског музеја у Београду, књ. 54–55, Београд, 1991, стр. 45–64, 46, 57, 58.
- Влаинац, Милан З., Згон или кулучење ван места становања од средњег века до наших дана, Прилог историји народног живота и рада, Српски етнографски зборник, књ. XLIX, Друго одељење, Живот и обичаји народни, књ. 21, СКА, Београд, 1932, стр. I–VII + 3–467.

- Влаинац, Милан З., Моба и позајмица, Народни обичаји удруженога рада, опис, оцена и њихово садашње стање, Српски етнографски зборник, књ. XLIV, Друго одељење, Живот и обичаји народни, књ. 18, СКА, Београд, 1929.
- Влајковић, Радован, М., Изборна надметања радикала у Нишавском срезу 1897, Пиротски зборник, књ. 10, Пирот, 1979, стр. 155–166.
- Влајковић, Радован, Посланички избори у пиротском округу 1878–1888. године, Пиротски зборник, књ. 7, Пирот, 1975, стр. 153–164.
- Влајковић, Радован М., Скупштински избори у пиротском округу 1878–1914, Музеј Понишавља-Пирот, ГРО „Просвета“, Ниш, 1988.
- Влајковић, Радован, Социјални профил посланика пиротског округа 1878–1888, Пирот 1877–1977, Пиротски зборник, књ. 8–9, Пирот, 1979, стр. 63–91.
- Влатковић, Предраг, Туристичко-географски положај као фактор развоја туризма у Понишављу, Пиротски зборник, књ. 1, Пирот, 1968, стр. 147–152.
- Влатковић, Радмила, Велкова, Сашка, Вез у Пироту у 19. и првој половини 20. века, Каталог изложбе, Музеј Понишавља – Пирот, „Биргус“, Пирот, 2001.
- Влатковић, Радмила, Из ковчега породице Христић, Каталог изложбе, Музеј Понишавља – Пирот, „Биргус“, Пирот, 2004.
- Влатковић, Радмила, Ликовни живот Пирота, Пиротски зборник, књ. 11–12, Пирот, 1984, стр. 97–115 са 7 репродукција.
- Влатковић, Радмила, Ликовни живот Пирота (II), Пиротски зборник, књ. 19–20, Пирот, 1994, стр. 139–146.
- Влатковић, Радмила, Ликовни живот Пирота, (III), Пиротски зборник, књ. 21, Пирот, 1995, стр. 307–311.
- Влатковић, Радмила, Ликовни живот Пирота, (IV), Пиротски зборник, књ. 22, Пирот, 1996, стр. 355–361.
- Влатковић, Радмила, Ликовни живот у Пироту 1950–1995, „Графика“, Пирот, 1999.
- Влатковић, Радмила, Плурализам ликовних израза Радомира Антића, Пиротски зборник, књ. 14, Пирот, 1986, стр. 99–106.
- Влатковић, Радмила, „Све нам крсло и васкрсло“, Каталог, Галерија Музеја Понишавља, Музеј Понишавља-Пирот, Пирот, 2004.
- Влатковић, Радмила, Св. Јован Богослов Поганово, Зборник радова, „Наша Слобода“, Пирот, 1997, стр. 229–247.
- Влатковић, Радмила, Стакло и порцелан Пирота крај XIX и почетак XX века, Каталог изложбе, Музеј Понишавља Пирот, Пирот, 2003.
- Влаховић, Бреда, Исхрана, Из традиционалне културе Србије, Гласник Етнографског музеја у Београду, књ. 44, Београд, 1980, стр. 135–144.
- Влаховић, Митар С., Гусле и јуначке песме у Источној Србији, Гласник Етнографског музеја у Београду, књ. 10, Београд, 1935, стр. 100–107.

- Влаховић, Митар С., Неки слични делови женске ношње у западним и источним крајевима Југославије, Гласник Етнографског музеја у Београду, књ. 14, Београд, 1939, стр. 82–89.
- Влаховић, Митар С., О гулама и гусларима у пиротском крају, Гласник Етнографског музеја у Београду, књ. 11, Београд, 1936, стр. 142–160.
- Влаховић, Митар С., О гулама и епској поезији у околини Пирота, Живот и рад, св. 10, Београд, 1935, стр. 253–256.
- Влаховић, Митар, Стање епске песме у Источној Србији, Прилози проучавању народне поезије, Год. 1, св. 1, Београд, 1934, стр. 96–106.
- Влаховић, Петар, Антропогеографске одлике и етнички процеси у књажевачком крају, Гласник Етнографског музеја у Београду, књ. 61, Београд, 1997, стр. 13, 16, 18.
- Влаховић, Петар, Етничка структура и миграције становништва, Из традиционалне културе Србије, Гласник Етнографског музеја у Београду, књ. 44, Београд, 1980, стр. 21–40.
- Влаховић, Петар, Обичаји, Народна култура у Срба у XIX и XX веку, Водич кроз сталну поставку, Етнографски музеј у Београду, Београд, 2003, стр. 356–390.
- Војводић, Михаило, Један драгоцен пример проучавања прошлости југоисточне Србије, Пиротски зборник, књ. 29–30, Народна библиотека Пирот, Пирот, 2004–2005, стр. 221–227.
- Војводић, Михаило, Пут до правих вредности из прошлости, Пиротски зборник, књ. 21, Пирот, 1995, стр. 287–291.
- Војиновић, Милорад, Архитектонски ансамбл у центру Пирота, Гласник Друштва конзерватора Србије, књ. 15, Београд, 1991, стр. 128–132.
- Војиновић, Станиша, Ђуро Даничић и југоисточна Србија, Лесковачки зборник, књ. XXIV, Народни музеј у Лесковцу, Лесковац, 1984, стр. 305–308.
- Војиновић, Станиша, Један заборављени Пироћанац, Песник између голуба и гаврана, Пиротски зборник, књ. 25–26, Пирот, 2000, стр. 219–222.
- Војиновић, Станиша, Јужна Србија у часопису „Отаџбина“ (1880–1892), Лесковачки зборник, књ. XXIII, Народни музеј у Лесковцу, Лесковац, 1983, стр. 269–276.
- Војиновић, Станиша, Фрагменти путног дневника Мите Ракића који су послужили за писање путописа „Из Нове Србије“, Пиротски зборник, књ. 27–28, Пирот, 2003, стр. 25–26.
- Војнић, Радмила, Пејић, Предраг, Археолошко благо Понишавља, Каталог, Музеј Понишавља Пирот, Пирот, 1983.
- Војчић, Драгослав, Народне школе у пиротском округу 1878–1914, Виша школа за образовање васпитача Пирот, КУМ, Београд, Пирот, 2003.
- Војчић, Драгослав, Народне школе у пиротском крају 1918–1941, Завод за социологију развоја села, Београд, 1998.
- Војчић, Драгослав, Образовање женске деце и омладине у пиротској општини, Пиротски зборник, књ. 29–30, Народна библиотека Пирот, Пирот, 2004–2005, стр. 85–109.

- Војчић, Драгослав, Образовање и продуктивност рада у савременој конфекцији и трикотажи „Први мај“ у Пироту, Пиротски зборник, књ. 5, Пирот, 1973, стр. 79–105.
- Војчић, Драгослав, Последице нестајања сеоских заједница и мрежа основног школства у пиротској општини (1945–2005.), XII Међународни научни скуп „Власински сусрети 2006“, Обнова и развој сеоских заједница на маргиналним подручјима, Зборник радова, Београд – Власотинце, 2006, стр. 219–224.
- Војчић, Драгослав, Просветно-културна делатност у Пироту и околини, Пиротски зборник, књ. 13, Пирот, 1985, стр. 125–148.
- Војчић, Драгослав, Процењивање резултата рада школа пиротске општине, Пиротски зборник, књ. 2, Пирот, 1969, стр. 141–153.
- Војчић, Драгослав, Сузбијање неписмености у општини Пирот од 1945. до 1950. године, Пиротски зборник, књ. 4, Пирот, 1972, стр. 53–73.
- Вукадиновић, Вилотије, Језичке карактеристике топонима у сливу Височице, Пиротски зборник, књ. 14, Пирот, 1986, стр. 5–16.
- Вукадиновић, Вилотије, Лексика славских обичаја у сврљишком крају (на примерима села Белоиња и Извора), Етно-културолошки зборник за проучавање културе источне Србије и суседних области, књ. II, Сврљиг, 1996, стр. 260–265.
- Вукичевић-Закић, Мирјана, Двојнице бордунског типа у музичкој традицији источне Србије, Развитак, књ. 3–4, (188–189), Зајечар, 1992, стр. 104–109.
- Вукомановић, Петар В., Есперантиста Светислав С. Петровић, Пиротски зборник, књ. 22, Пирот, 1996, стр. 59–66.
- Вукотић, Ратислава, Старији начин осветљења у Србији према музејској збирци, Гласник Етнографског музеја у Београду, књ. 18, Београд, 1955, стр. 157–177.
- Вулић, Никола, Антички споменици наше земље, Споменик, LXXI, Други разред, књ. 55, СКА, Београд, 1931, стр. 117.
- Вулић, Никола, Антички споменици наше земље, Споменик, LXXV, Други разред, књ. 58, СКА, Београд, 1933, стр. 62–63.
- Вулић, Никола, Антички споменици наше земље, Споменик, XCVIII, Одељење друштвених наука, књ. 77, Београд, 1941–48, стр. 127–128.
- Вулић, Никола, Антички споменици у Србији, Споменик, XLVII, Други разред, књ. 39, СКА, Београд, 1909, стр. 109–191.
- Вучковић, Милијана, Росуља (*Drosera rotundifolia* L.), Биљка мухоловка на Старој планини, Развитак, књ. 201–202, Зајечар, 1999, стр. 52–53.
- Вучковић, Милијана, Угрожене и заштићене биљне врсте Старе планине, Развитак, књ. 215–216, „Тимок“, Зајечар, 2004, стр. 112–116.
- Габелић, Смилка, Прилог познавања живописа цркве Св. Николе код Станичења, Зограф, Часопис за средњовековну уметност, књ. 18, Институт за историју уметности, Београд, 1987, стр. 22–36.

- Гавриловић, Данијела, Добро и зло у обичајним песмама источне Србије, (социолошка анализа), Етно-културолошки зборник за проучавање културе источне Србије и суседних области, књ. V, Сврљиг, 1999, стр. 85–89.
- Гавриловић, Данијела, Митолошки и социјални контекст празновања Тодорове суботе у источној Србији, Етно-културолошки зборник за проучавање културе источне Србије и суседних области, књ. II, Сврљиг, 1996, стр. 138–141, 140.
- Гавриловић, Данијела, Обичаји приликом рођења у сврљишком крају и Србији уопште, – компаративна анализа –, Етно-културолошки зборник за проучавање културе источне Србије и суседних области, књ. I, Сврљиг, 1995, стр. 111–115.
- Гавриловић, Данијела, О Светом Аранђелу, Етно-културолошки зборник за проучавање културе источне Србије и суседних области, књ. IV, Сврљиг, 1998, стр. 315–318.
- Гавриловић, Душан, Гавриловић, Љиљана, Крас Старе планине, Зборник радова, књ. XLVIII, Географски факултет Универзитета у Београду, Београд, 1998, стр. 5–25.
- Гавриловић, Љиљана, Женски сениорат у браковима у књажевачкој области крајем XIX века, Гласник Етнографског музеја у Београду, књ. 62, Београд, 1998, стр. 29–49.
- Гавриловић, Славко, Реч-две о монографијама насеља у прошлости, Пиротски зборник, књ. 21, Пирот, 1995, стр. 293–294.
- Гароња-Радованац, Славица, Завичајни медаљони о пролазности, (Весна Соколовић: Петрова река, роман, Народна библиотека Пирот, Пирот, 2002), Пиротски зборник, књ. 29–30, Народна библиотека Пирот, Пирот, 2004–2005, стр. 263–266.
- Гароња-Радованац, Славица, Студија о народним песмама Пирота и околине, (Др. Илија П. Николић, Народне песме Пирота и околине (1841–1964): књижевноисторијска истраживања, Музеј Понишавља, Пирот, 2005), Пиротски зборник, књ. 31, Народна библиотека Пирот, 2006, стр. 235–238.
- Гаротић, Сретен, Браћа Гаротић, Трговачка кућа извозник пиротских ћилимова (1869–1948), историја једне пиротске породице, Музеј Понишавља Пирот, Пирот, 2005.
- Гацовић, Славољуб, Етноси у светлу топономастике на простору источне Србије и западне Бугарске, Пиротски зборник, књ. 27–28, Пирот, 2003, стр. 61–72.
- Георгијевић, Светозар, Топоними, етници и ктетици општина Бела Паланка, Пирот, Димитровград и Бабушница, Пиротски зборник, књ. 3, Пирот, 1971, стр. 199–204.
- Гигов, Александар, Алексов, Александар, Тресава Ђелташ у пиротском крају, Пиротски зборник, књ. 3, Пирот, 1971, стр. 205–207.

- Гимназија у Пироту, Извештај Гимназије у Пироту за школску 1999/2000, Графика, Пирот, 2000.
- Гимназија у Пироту, Извештај Гимназије у Пироту за школску 2000/2001, Графика, Пирот, 2001.
- Гимназија у Пироту, Извештај Гимназије у Пироту за школску 2001/2002, У сусрет реформи, Графика, Пирот, 2002.
- Гимназија у Пироту, Извештај 2002/2003, Путевима реформе, Графика, Пирот, 2003.
- Големовић, Димитрије О., Народна музика области Тимок и Заглавак, Гласник Етнографског музеја у Београду, књ. 62, Београд, 1998, стр. 265–290.
- Големовић, Димитрије О., Народна музика области Тимок и Заглавак, Развитак, књ. 201–202, Зајечар, 1999, стр. 124–134.
- Голубовић, Нинослав, Бела Паланка, Географска енциклопедија насеља Србије, књ. I, А-Ђ, (Под руководством проф. др. Србољуба Ђ. Стаменковића), Географски факултет Универзитета, „Агена“, „Стручна књига“, Београд, 2001, стр. 107–116.
- Голубовић, Петар, Тодоровић, Негован, Демографски развитак Лужнице, Монографија, Универзитет у Нишу, Филозофски факултет, Ниш, 1997.
- Голубовић, Снежана, Зоран Живковић, Путовање кроз простор и време или трагање за постојањем, Пиротски зборник, књ. 31, Народна библиотека, Пирот, 2006, стр. 231–233.
- Голубовић, Снежана, Радомир Антић (1929–2002), Утицај поднебља: боја, тајна, духовност, Пиротски зборник, књ. 27–28, Пирот, 2003, стр. 217–231.
- Гора бршљанова, Народне песме пиротског краја, (приредио) Новица Живковић, Музеј Понишавља, Библиотека Културна баштина, књ. 4, Пирот, 1998.
- Грујић, Владимир, Гимназијско образовање у Пироту прве деценије након ослобођења 1878. године, Пиротски зборник, књ. 11–12, Пирот, 1984, стр. 187–207.
- Дарам, Мери Едит, Кроз српске земље (1900–1903), Библиотека „Истина и правда“, књ. 2, Београд, 1997, стр. 143–149.
- Девид, Драгослав, Рикало-бушен пастирска труба у источној Србији, Развитак, књ. 6, Зајечар, 1969, стр. 75–78.
- Дељанин, Бојана, Пејић, Предраг, Пиротски град – археолошка ископавања у 1985. години, Гласник, књ. 3, Српско археолошко друштво, Београд, 1986, стр. 227–232.
- Дељанин, Бојана, Стара црква у Пироту, Гласник Друштва конзерватора Србије, књ. 12, Београд, 1988, стр. 79–81.
- Денић, Сунчица, Ватра у зимским обичајима у околини Врања, Етнокултуролошки зборник за проучавање културе источне Србије и суседних области, књ. II, Сврљиг, 1996, стр. 271–274.
- Денчић, Душан, Сећања једног борца, Пиротски зборник, књ. 15, Пирот, 1987, стр. 87–97.

- Дивац, Зорица, Мењање-прихватање славе у источној Србији, Етнокултуролошки зборник за проучавање културе источне Србије и суседних области, књ. IV, Сврљиг, 1998, стр. 149–152.
- Димитријевић, Ђорђе Ст., Школски живот у пиротском округу после ослобођења од Турака, Пиротски зборник, књ. 1, Пирот, 1968, стр. 189–199.
- Димић, Горан, Рибар, Милорад, Основни предуслови за обнову насеља у брдско-планинским и пограничним подручјима југоисточне Србије, II Међународни научни скуп „Власински сусрети 2006“, Обнова и развој сеоских заједница на маргиналним подручјима, Зборник радова, Београд – Власотинце, 2006, стр. 317–330.
- Динић, Јакша, Прилог Речнику тимочког говора, Развитак, књ. 3, Зајечар, 1989, стр. 82–85.
- Динић, Јакша, Речник тимочког говора, Српски дијалектолошки зборник, књ. XXXIV, Расправе и грађа, САНУ и Институт за српскохрватски језик, Београд, 1988.
- Динчић, Јован, Библиографија др Илије Николића, (хронолошка) 1952–1997, Пиротски зборник, књ. 23–24, Пирот, 1998, стр. 339–354.
- Динчић, Јован, Библиографија радова објављених у Пиротском зборнику, Пиротски зборник, књ. 19–20, Пирот, 1994, стр. 155–180.
- Д. М. Најстарија ткаља чувених пиротских ћилимова Рајна Игић, Борба, дневни лист од 1. VIII. 1956. године, Београд.
- Докмановић, Јасминка, Ђурђевданско-премуске песме у Крајишту и Власини, Развитак, књ. 3–4, (188–189), Зајечар, 1992, стр. 98–99.
- Докмановић, Јасминка, Темане из југоисточне Србије – од компаративног погледа до елемената етносоциолошких процеса, Развитак, књ. 3–4, (188–189), Зајечар, 1992, стр. 110–112.
- Дом Христe Јовановића 1848–1998, Штампано поводом 150. година од изградње Дома Христe Јовановића у Пироту, Музеј Понишавља Пирот, Пирот, 1998.
- Дочек Драгољуба Јовановића у Пироту 1946, Пиротски зборник, књ. 25–26, Пирот, 2000, стр. 319–323.
- Драгић, Милорад, Етнобиолошки процеси у источној Србији у време Цвијићевих проучавања и данас, Развитак, књ. 6, Зајечар, 1977, стр. 86–89.
- Драгојловић-Стевановић, Ана, Антрополошка анализа народне архитектуре у источној Србији, Гласник Етнографског института САНУ, књ. XLIX, Београд, 2000, стр. 61–68.
- Драшкић, Мирослав, Неки примери промене етничке структуре насеља у североисточној Србији у савременим друштвеним условима, Симпозијум Етнолошко проучавање савремених промена у народној култури, Етнографски институт САНУ, Посебна издања, књ. 15, Београд, 1974, стр. 207–224.
- Драшкић, Мирослав, Прилог проблему типологије народних ношњи у СР Србији, Гласник Етнографског музеја у Београду, књ. 26, Београд, 1963, стр. 93–108.

- Draškić, Miroslav, Specifična porodična struktura kao jedan od uslova za etnička mešanja i kulturno izjednačavanje stanovništva u istočnoj Srbiji, *Etnološki pregled*, knj. 11, Beograd, 1973, str. 159–164.
- Драшкић, Мирослав, Тилимарство у Србији, Каталог изложбе, Етнографски музеј, Београд, 1967.
- Дрљача, Душан, Етнолошки радови о источној Србији у зајечарском „Развитку“, поводом 35-годишњице часописа, Етно-културолошки зборник за проучавање културе источне Србије и суседних области, књ. II, Сврљиг, 1996, стр. 285–288.
- Дрљача, Душан, Женски сениорат у браку становника југоисточне Србије, Етно-културолошки зборник за проучавање културе источне Србије и суседних области, књ. I, Сврљиг, 1995, стр. 151–159.
- Дрљача, Душан, Женски сениорат у печалбарским браковима пиротских села у последњих сто година, Промене у традиционалном породичном животу у Србији и Пољској, Етнографски институт САНУ, Посебна издања, књ. 25, Београд, 1982, стр. 87–98.
- Дрљача, Душан, Научни скуп посвећен стогодишњици ослобођења Пирота од Турака, Гласник Етнографског института САНУ, књ. XXVII, (1978), Београд, 1978, стр. 194–196.
- Дрљача, Душан, Прилог етнолошком проучавању брака и породице у приградским селима околине Пирота, Пирот 1877–1977, Пиротски зборник, књ. 8–9, Пирот, 1979, стр. 379–402.
- Дрљача, Душан, Промене у браку и породици у приградским селима Пирота, Зборник радова Етнографског института САНУ, књ. 14–16, Београд, 1984, стр. 415–424.
- Дробњаковић, Боривоје М., О нашем ћилимарству, Уметнички Преглед, књ. I, бр. 1, Издање Музеја Кнеза Павла, Београд, 1937–1938, стр. 17–19.
- Дробњаковић, Боривоје М., Пиротски лончари у Боки Которској, Прилози проучавању наше народне керамике, Посебна издања, св. 6, Етнографски музеј у Београду, Београд, 1936, стр. 5–12.
- Дудић, Никола, Стара гробља и надгробни белези у Србији, Републички завод за заштиту споменика културе, Просвета, Београд, 1995, стр. 57, 387, 470.
- Дукић, Душан, Стеван М. Станковић – најмлађи добитник медаље „Јован Цвијић“, Пиротски зборник, књ. 15, Пирот, 1987, стр. 77–81.
- Душковић, Весна, Пут дувана у Србији, Каталог изложбе, Етнографски музеј у Београду, Београд, 2006, стр. 44, 46, 63, 64.
- Ђаковац, Дејан, Народна музика пиротског краја, народно певање, Пиротски зборник, књ. 19–20, Пирот, 1994, стр. 107–118.
- Ђаповић, Ласта, Култура становања и промене у њој у пиротском крају, Зборник радова Етнографског института САНУ, књ. 14–16, Београд, 1984, стр. 375–413.

- Ђаповић, Ласта, Топографија Божића, Етно-културолошки зборник за проучавање културе источне Србије и суседних области, књ. II, Сврљиг, 1996, стр. 75–78.
- Ђорђевић, Божидар, Тодоровић, Петар, Наших тридесет година, Пиротски извиђачи 1953–1983, Музеј Понишавља Пирот, Савез извиђача општине Пирот, Пирот, 1985.
- Ђорђевић, Владимир, О пореклу назива Пирот, Пирот-Ћилимград, -пирлит (шара) у основици назива- Пиротски зборник, књ. 10, Пирот, 1979, стр. 187–190.
- Ђорђевић, Драгутин, Неколико народних приповедака из источне Србије, Развитак, књ. 2, Зајечар, 1981, стр. 59–67.
- Ђорђевић, Каменко, Крупачка интелигенција између два рата, Пиротски зборник, књ. 11–12, Пирот, 1984, стр. 229–238.
- Ђорђевић, Љубиша, Трагом давних ткања – моје родитељске белешке- Огледи и искуства, Школа за васпитаче у Пироту, Пирот, 1973, стр. 46–50.
- Ђорђевић, Мирослав, Прве скупштинске дебате о аграрним проблемима југоисточне Србије (1878–1882), Пиротски зборник, књ. 1, Пирот, 1968, стр. 7–15.
- Ђорђевић, Najdan, Pirot grad na Nišavi, „Grafika“, Pirot.
- Ђорђевић, Најдан, Р. Понор, Хроника села, Музеј Понишавља Пирот, Ситопринт Пирот, Пирот, 2001.
- Ђорђевић, Никола Г., Војчић, Драгослав В., Паклештица, село и школа, Народна библиотека Пирот, Београд, 2001.
- Ђорђевић, Никола Г., Сточарење и бачијање у Паклештици, Завод за социологију развоја села, КУМ, Београд, 2004.
- Ђорђевић, Тихомир, Р., Архивска грађа за насеља у Србији, у време Прве владе кнеза Милоша, (1815–1839), Српски етнографски зборник, књ. XXXVII, Прво одељење, Насеља и порекло становништва, књ. 22, СКА, Београд-Земун, 1926, стр. 418–448.
- Ђорђевић, Тихомир Р., Белешке о школским обичајима у Пиротском округу за време Турака, Просветни гласник за 1900. годину.
- Ђорђевић, Тихомир Р., Вампир и друга бића у нашем народном веровању и предању, Српски етнографски зборник, књ. LXVI, Друго одељење, Живот и обичаји народни, књ. 30, САН, Београд, 1953, стр. 10, 35, 59.
- Ђорђевић, Тихомир Р., Вештица и вила у нашем народном веровању и предању, Српски етнографски зборник, књ. LXVI, Друго одељење, Живот и обичаји народни, књ. 30, САН, Београд, 1953, стр. 82 (183).
- Ђорђевић, Тихомир Р., Грађа за српске народне обичаје из времена прве владе Кнеза Милоша, Српски етнографски зборник, књ. XIV, Обичаји народа српскога, књ. II, СКА, Београд, 1909, стр. 383–466.
- Ђорђевић, Тихомир Р., Грађа за српске народне обичаје из времена прве владе Кнеза Милоша, II, Српски етнографски зборник, књ. XIX, Обичаји народа српскога, књ. III, СКА, Београд, 1913, стр. 443–466.

- Ђорђевић, Тихомир Р., Зле очи у веровању Јужних Словена, Српски етнографски зборник, књ. LIII, Друго одељење, Живот и обичаји народни, књ. 23, СКА, Београд, 1938.
- Ђорђевић, Тихомир Р., Из бележака по Пиротском округу, Извештај Учитељске школе у Алексинцу за 1896/1897. годину.
- Ђорђевић, Тихомир Р., Нешто о школовању народном у Пиротском округу за време Турака, Учитељ, септембар, 1896.
- Ђорђевић, Тихомир Р., Природа у веровању и предању нашега народа, књ. I, Српски етнографски зборник, књ. LXXI, Одељење друштвених наука, Живот и обичаји народни, књ. 32, САН, Београд, 1958, стр. 3–319.
- Ђорђевић, Тихомир Р., Природа у веровању и предању нашега народа, књ. II, Српски етнографски зборник, књ. LXXII, Одељење друштвених наука, Живот и обичаји народни, књ. 33, САН, Београд, 1958, стр. 3–278.
- Ђорђевић, Тихомир Р., Српске народне игре, Српски етнографски зборник, књ. IX, Српске народне игре, књ. I, СКА, Београд, 1907, стр. 3–88.
- Ђорђевић, Тихомир Р., Српски народни обичаји, Српски етнографски зборник, књ. XIV, Обичаји народа српскога, књ. II, СКА, Београд, 1909, стр. XV–XXX.
- Ђурђевић, Марина, Поглед на новије градитељско наслеђе југоисточне Србије до Првог светског рата, Лесковачки зборник, књ. XXXV, Народни музеј Лесковац, Лесковац, 1995, стр. 61–68.
- Ђурић, Балша, Допринос Радивоја Љубинковића истраживањима у југоисточној Србији, Лесковачки зборник, књ. XXIX, Народни музеј Лесковац, Лесковац, 1989, стр. 53–56.
- Ђурић-Замоло, Дивна, Цамије у ужој Србији из XIV–XIX века, Градска култура на Балкану (XV–XIX век), Зборник радова, књ. I, Посебна издања, књ. 20, Балканолошки институт САНУ, Београд, 1984, стр. 342–343.
- Ђурић, Томислав Р., Стара и ретка занимања у Србији од XII до XX века, Републички завод за тржиште рада – Београд, Београд, 1996.
- Економска школа и пиротска привреда 1956–1976. Издање Економске школе „Борис Кидрич“ у Пироту, „Просвета“, Ниш, 1976.
- Економска школа Пирот 1976–1996, Економска школа, Народна библиотека, ПИКОМ, Пирот, 1996.
- Еленков-Бајче, Цветан, Малинова род у Каменици – Димитровградско, „Полиграф“, Пирот, 1997.
- Живановић, Душица, Градитељска делатност Милорада Рувидића у Пироту и околини, Пиротски зборник, књ. 25–26, Пирот, 2000, стр. 201–217.
- Живановић, Мирко, Д. Нишавље, монографија историјско-етнографског карактера, Штампарија „Свети Сава“ Светозара Манојловића, Пирот, 1933.
- Живковић, Витомир В., Кривогледало, 340 анегдота из пиротског краја 1870–2003, Друго издање, Народна библиотека Пирот, Дом културе Пирот, Пирот, 2004.

- Живковић, Витомир В., Пиротска голгота 1885–1886, Узроци и последице, Бугарска окупација, Магдаленићево време, Музеј Понишавља Пирот, Биргус, Пирот, 2001.
- Живковић, Витомир В., Торлак, Појам и границе, Порекло имена, Становништво, Речник личних имена до 1878. године, Народна библиотека Пирот, „Графика“ Пирот, 1994.
- Живковић, Гордана, Исцелитељска моћ култних извора манастира Тимочке Крајине, Етно-културолошки зборник за проучавање културе источне Србије и суседних области, књ. VII, Сврљиг, 2001, стр. 107–110.
- Живковић, Гордана, Народна медицина у Књажевцу и околини, Гласник Етнографског музеја у Београду, књ. 62, Београд, 1998, стр. 153–183.
- Живковић, Душица, Годишња обредна традиција у Књажевцу и околини, Гласник Етнографског музеја у Београду, књ. 62, Београд, 1998, стр. 87–119.
- Живковић, Душица, Предања и легенде о настанку Књажевца, називима села и топонима у његовој околини, Гласник Етнографског музеја у Београду, књ. 62, Београд, 1998, стр. 291–312, 294, 304, 306, 308, 309.
- Живковић, Зоран, Б., Дневник Петра А. Христића из 1896. године, Пиротски зборник, књ. 17–18, Пирот, 1992, стр. 73–76.
- Живковић-Христић, Зоран, О писмима Косте Н. Костића Јовану Цвијићу и њиховој научној сарадњи крајем XIX и почетком XX века, Пиротски зборник, књ. 21, Пирот, 1995, стр. 163–189.
- Живковић-Христић, Зоран, О стању у школама пиротског округа после ослобођења од Турака, у школској 1878/79. години, Пиротски зборник, књ. 23–24, Пирот, 1998, стр. 137–142.
- Живковић, Јордан, Илић, Бранимир, Смучарство у Пироту – његов настанак и развој, Пиротски зборник, књ. 10, Пирот, 1979, стр. 167–186.
- Живковић, Јордан, Спасић, Сузана, Стање стопала код предшколске деце у Пироту, Пиротски зборник, књ. 15, Пирот, 1987, стр. 43–49.
- Живковић, Јулијана, Могућности коришћења пиротског Архива и Музеја у настави историје, Огледи и искуства, Школа за васпитаче у Пироту, Пирот, 1973, стр. 51–55.
- Живковић, Љубинка, Збрињавање деце палих бораца, Пиротски зборник, књ. 13, Пирот, 1985, стр. 115–123.
- Живковић, Милорад, Сачуване ратне публикације пиротских јединица, Пиротски зборник, књ. 10, Пирот, 1979, стр. 129–142.
- Живковић, Миодраг, Синтеза произвођачког духа и ликовне климе, Пиротски зборник, књ. 2, Пирот, 1969, стр. 197–202.
- Живковић, Мирко, Албум пиротске ћилимарске задруге, Пирот, 1932.
- Живковић, Мита, Албум пиротских ћилимова, Тешен (Аустрија).
- Живковић, Ненад, Неке хидролошке особености Старе планине, Зборник радова, књ. XLVIII, Географски факултет Универзитета у Београду, Београд, 1998, стр. 49–60.

- Живковић, Новица, Гора бршљанова, Народне песме пиротског краја, Музеј Понишавља Пирот, Библиотека Културна баштина, књ. IV, Пирот, 1998.
- Живковић, Новица, Кратке форме народног стваралаштва, Борисав Јовановић: Паде бисер у село – Издавач Дом културе у Пироту; Пирот, 1988. Пиротски зборник, књ. 16, Пирот, 1989, стр. 151–152.
- Живковић, Новица, Наградни темати у Учитељској школи у Пироту у периоду између два рата, – Прилог за историјат школе – , Пиротски зборник, књ. 4, Пирот, 1972, стр. 185–195.
- Живковић, Новица, Народна љубавна лирика из пиротског краја (избор), Пиротски зборник, књ. 1, Пирот, 1968, стр. 173–182.
- Живковић, Новица, Ој девојче, народна љубавна лирика пиротског краја, (избор), „Слобода“, Пирот, 1968.
- Живковић, Новица, Пиротски говор у литератури, Пиротски зборник, књ. 27–28, Пирот, 2003, стр. 53–58.
- Живковић, Новица, Приватна женска гимназија у Пироту, Пиротски зборник, књ. 14, Пирот, 1986, стр. 71–83.
- Живковић, Новица, Речник пиротског говора, Музеј Понишавља Пирот, Библиотека Културна баштина, књ. II, „Просвета“, Ниш, 1987. Изда-то поводом обележавања 200. годишњице рођења Вука Стефановића Караџића.
- Живковић, Радован, Заштићено лексичко благо, Новица Живковић: Речник пиротског говора. – Издавач: Музеј Понишавља, Пирот, 1987, Пиротски зборник, књ. 15, Пирот, 1987, стр. 188–189.
- Живковић, Радован, Стојан Митић, глумац, Пиротски зборник, књ. 14, Пирот, 1986, стр. 113–115.
- Живковић, Христифор Цикан, Пирот и околина у Народноослободилачком рату и социјалистичкој револуцији 1941–1945. (хронологија догађаја), „Графика“ Пирот, 1985.
- Жикић, Јован, Хипсометријски размештај становништва источне Србије, Развитак, књ. 3, Зајечар, 1977, стр. 39–43.
- Жунић, Драган, Митски и демонски свет у књижевности, Етно-културолошки зборник за проучавање културе источне Србије и суседних области, књ. VII, Сврљиг, 2001, стр. 125–129.
- Заштита животне средине, „Округли сто“, Пиротски зборник, књ. 16, Пирот, 1989, стр. 133–149.
- Здравковић, Божидар, Из прошлости Великог Јовановца, Пиротски зборник, књ. 2, Пирот, 1969, стр. 213–218.
- Здравковић, Божидар, Ј., Од Алачев Чивлика до Великог Јовановца, Музеј Понишавља-Пирот, „Наша реч“ – Лесковац, Пирот, 1976.
- Здравковић, Драгиша, Ђ., Бесмртници Округа Пиротског 1912–1920. Модерна Штампарија „Гутенберг“ М. Стефановића, Ниш, 1924.
- Здравковић, Драгиша Ђ., Пиротско ћилимарство, прошлост, садашњост и будућност, Ниш, 1924.

- Здравковић, Иван, М., Кућа породице Христић у Пироту, Гласник Етнографског музеја у Београду, књ. 18, Београд, 1955, стр. 215–223.
- Здравковић, Иван, М. Кућа породице Христић у Пироту, Дом Христe Јовановића 1848–1998, Музеј Понишавља Пирот, Пирот, 1998, стр. 7–24.
- Зега, Никола, Пиротско ћилимарство, Станојевић, Ст. Народна енциклопедија, Српско-хрватско-словеначка, књ. III, Н-Р, Библиографски завод Д. Д. Загреб, 1928, стр. 394–395.
- Зеремски, Милош, Мегаурвина у долини Височице из 1963. године, Пиротски зборник, књ. 1, Пирот, 1968, стр. 73–88.
- Зеремски, Милош, Нови прилог младим тектонским процесима Пиротске котлине, Пирот 1877–1977, Пиротски зборник, књ. 8–9, Пирот, 1979, стр. 93–108.
- Зечевић, Слободан, Ванбрачно дете у народном веровању Источне Србије, Гласник Етнографског института САНУ, књ. XI–XV, (1962–1966), Београд, 1969, стр. 119–141.
- Зечевић, Слободан, Герман – обичај за добијање или спречавање кише – Гласник Етнографског музеја у Београду, књ. 39–40, Београд, 1976, стр. 249–263.
- Зечевић, Слободан, Змајевит човек – здухаћ, Развитак, књ. 2, Зајечар, 1979, стр. 66–68.
- Зечевић, Слободан, Народне игре источне Србије, Гласник Етнографског музеја у Београду, књ. 41, Београд, 1977, стр. 141–164.
- Зечевић, Слободан, Народне игре југа Србије, Лесковачки зборник, књ. XXII, Народни музеј у Лесковцу, Лесковац, 1982, стр. 215–223.
- Зечевић, Слободан, Народне игре средишне Србије, Гласник Етнографског музеја у Београду, књ. 46, Београд, 1982, стр. 41–56, 46.
- Зечевић, Слободан, Народно стваралаштво, Из традиционалне културе Србије, Гласник Етнографског музеја у Београду, књ. 44, Београд, 1980, стр. 173–179.
- Зечевић, Слободан, Обичаји и веровања, Из традиционалне културе Србије, Гласник Етнографског музеја у Београду, књ. 44, Београд, 1980, стр. 163–172.
- Зечевић, Слободан, Предања о русалијским гробљима у источној Србији, Народно стваралаштво, књ. 3–4, Београд, 1962, стр. 235–243.
- Зиројевић, Олга, Цариградски друм од Београда до Софије (1459–1683), Зборник Историјског музеја Србије, Београд, 1970, стр. 3–196.
- Златановић, Момчило, Милан Милићевић као истраживач стваралаштва у новоослобођеним пределима Србије (1878–1882), Нишки зборник, књ. 4, Ниш, 1977, стр. 135–140.
- Златковић, Драгољуб, Але и неведе, Пиротски зборник, књ. 11–12, Пирот, 1984, стр. 253–264.
- Златковић, Драгољуб, Анегдоте и сродна казивања из пиротског краја, Развитак, књ. 219–220, Зајечар, 2005, стр. 47–58.
- Златковић, Драгољуб, Бадњак у пиротском крају, Пиротски зборник, књ. 25–26, Пирот, 2000, стр. 39–59.

- Златковић, Драгољуб, Васпитавање за здравље у традиционалној култури пиротског краја, *Тимоћки medicinski glasnik*, Vol. 29, *Istorija medicine i zdravstvene kulture*, br. 1, *Zaječar*, 2004, str. 34–38.
- Златковић, Драгољуб, (Записао), Воденице на Градашничкој реци код Пирота, *Расковник*, књ. 85–86, Београд, 1996, стр. 33–39.
- Златковић, Драгољуб, Време уз огњиште, Народна приповедања из пиротског краја, Дом културе Пирот, ПИ-ПРЕС, Пирот, 2002.
- Златковић, Драгољуб, Гладно грне, Анегдотска и друга казивања из пиротског краја, Народна библиотека Пирот, ПИ-ПРЕС, Пирот, 2003.
- Златковић, Драгољуб, Говорне игре из Пиротског краја, *Пиротски зборник*, књ. 16, Пирот, 1989, стр. 89–111.
- Златковић, Драгољуб, Дечји фолклор у Пиротском крају, *Първо издание*, ДИОС, Софија, 2003.
- Златковић, Драгољуб, Дума, друго издање, ПИ-ПРЕС, Пирот, 2004.
- Златковић, Драгољуб, Душе умрлих као митолошка бића у Горњем Високу, *Расковник*, књ. 93–94, Београд, 1998, стр. 44–62.
- Златковић, Драгољуб, Ђурђевдан у пиротском крају, *Пиротски зборник*, књ. 23–24, Пирот, 1998, стр. 67–97.
- Златковић, Драгољуб, Заштита од града у пиротском крају (Обичаји), *Пиротски зборник*, књ. 22, Пирот, 1996, стр. 287–297.
- Златковић, Драгољуб, Змија у обичајима и веровањима у пиротском крају, *Етно-културолошки зборник за проучавање културе источне Србије и суседних области*, књ. III, *Сврљиг*, 1997, стр. 205–210.
- Златковић, Драгољуб, Ижа, Научни скуп, Народна градитељство и култура становања у светлу етнологије у источној Србији и суседним областима, *Зајечар*, 29–30.09.2000, *Гласник Етнографског института САНУ*, књ. XLIX, Београд, 2000, стр. 115–118.
- Златковић, Драгољуб, Изреке у пиротском говору, *Развитак*, књ. 211–212, *Зајечар*, 2003, стр. 101–108.
- Златковић, Драгољуб, Клетве и заклетве из пиротског краја, Друга колекција, *Пиротски зборник*, књ. 29–30, Народна библиотека Пирот, ПИ-ПРЕС, Пирот, 2004–2005, стр. 173–196.
- Златковић, Драгољуб, Лазаричке и краљичке песме у пиротском крају, *Зборник*, књ. 10, Народни музеј Ниш, Ниш, 2001, стр. 87–98.
- Златковић, Драгољуб, Лазаричке песме, *Пиротски зборник*, књ. 19–20, Пирот, 1994, стр. 97–106.
- Златковић, Драгољуб, Лечење речима у традиционалној култури пиротског краја, (1), *Istorija medicine i zdravstvene kulture*, *Тимоћки medicinski glasnik*, Vol. 29, br. 1, *Zaječar*, 2004, str. 52–58.
- Златковић, Драгољуб, Лечење речима у традиционалној култури пиротског краја, *Развитак*, књ. 217–218, *Тимок*, *Зајечар*, 2004, стр. 77–82.
- Златковић, Драгољуб, Метак за чин не пита, *Пиротски зборник*, књ. 27–28, Пирот, 2003, стр. 101–109.

- Златковић, Драгољуб, Микротопонимија десне обале Нишаве од Милојковца и Обреновца до Градашнице и Нишора, Пиротски зборник, књ. 31, Народна библиотека Пирот, Пирот 2006, стр. 125–205.
- Златковић, Драгољуб, Васић, Јован, Микротопонимија слива Височице – Горњи Висок од Славиње до Владикине плоче, Пиротски зборник, књ. 25–26, Пирот, 2000, стр. 105–168.
- Златковић, Драгољуб, Васић, Јован, Микротопонимија слива Височице – Горњи Висок од Славиње до Владикине плоче, Брлог, Височка Ржана. Дојкинци, Јеловица, Росомач, Рсовци, Славиња. Прештампано из Пиротског зборника, књ. 25–26, Пирот, 2000, стр. 105–168.
- Златковић, Драгољуб, Микротопонимија слива Височице – Средњи Висок, Бела, Велика Лукања, Гостуша, Завој, Мала Лукања, Паклештица, Покровеник, Прештампано из Пиротског зборника, књ. 23–24, Пирот, 1998, стр. 185–246.
- Златковић, Драгољуб, Микротопонимија слива Височице – Средњи Висок, Пиротски зборник, књ. 23–24, Пирот, 1998, стр. 185–246.
- Златковић, Драгољуб, Микротопонимија Старе планине – Горњи Висок од Браћеваца до Влковије и Шугрин – Пиротски зборник, књ. 27–28, Пирот, 2003, стр. 113–157.
- Златковић, Драгољуб, Народна схватања о времену у лексици и фразеологији пиротског краја, Гласник Етнографског музеја у Београду, књ. 63, Београд, 1999, стр. 237–271.
- Златковић, Драгољуб, (Записао) Народне пословице из пиротског краја, Расковник, књ. 91–92, Београд, 1998, стр. 14–15.
- Златковић, Драгољуб, Нечиста места и нечисте силе у Средњем Високу, Развитак, књ. 200, Зајечар, 1998, стр. 154–156.
- Златковић, Драгољуб, Обичај Прва марта у Горњем Високу, Етно-културолошки зборник за проучавање културе источне Србије и суседних области, књ. VI, Сврљиг, 2000, стр. 115–120.
- Златковић, Драгољуб, О клетвама у пиротском говору, Пиротски зборник, књ. 15, Пирот, 1987, стр. 99–117.
- Златковић, Драгољуб, О колективном знању: од казивача до систематизације и публикавања, Етно-културолошки зборник за проучавање културе источне Србије и суседних области, књ. IX, Сврљиг, 2004, стр. 163–166.
- Златковић, Драгољуб, Песме за децу и дечје песме из Буцака и његовог ближег суседства, Развитак, књ. 213–214, Зајечар, 2003, стр. 50–57.
- Златковић, Драгољуб, (Записао) Песме за децу у пиротском крају, Расковник, књ. 95–98, Београд, 1999, стр. 13–28.
- Златковић, Драгољуб, Петко и Јана, Ласцивна и скатолошка приповедања, певања и фразе из пиротског краја, Институт за књижевност и уметност, Београд, Народна библиотека Пирот, Пирот, 2004.

- Златковић, Драгољуб, Поетско народно стваралаштво за децу у пиротском крају, Етно-културолошки зборник за проучавање културе источне Србије и суседних области, књ. V, Сврљиг, 1999, стр. 145–149.
- Златковић, Драгољуб, Пословице и поређења у пиротском говору, Српски дијалектолошки зборник САНУ, књ. XXXIV, Институт за српскохрватски језик, Београд, 1988.
- Златковић, Драгољуб, Пословице, Друга колекција, Развитак, књ. 3, Зајечар, 1989, стр. 89–110.
- Златковић, Драгољуб, Пословице у пиротском говору – Трећа колекција – Пиротски зборник, књ. 17–18, Пирот, 1992, стр. 51–71.
- Златковић, Драгољуб, Празници у славу стоке у пиротском крају, Етно-културолошки зборник за проучавање културе источне Србије и суседних области, књ. IV, Сврљиг, 1998, стр. 275–280.
- Златковић, Драгољуб, Препевы у пиротском крају, Зборник, књ. 11, Народни музеј Ниш, Ниш, 2002, стр. 77–94.
- Златковић, Драгољуб, Приповедања из пиротског краја, Институт за књижевност и уметност Београд, ПИ-ПРЕС, Пирот, Пирот – Београд, 2005.
- Златковић, Драгољуб, Приповетке и предања из Пиротског краја, Део I – Приповетке, Институт за књижевност и уметност Београд, Дом културе Пирот, Графика, Београд, Пирот, 2007.
- Златковић, Драгољуб, Приповетке и предања из Пиротског краја, Део II – Предања, Институт за књижевност и уметност Београд, Дом културе Пирот, Графика, Београд, Пирот, 2007.
- Златковић, Драгољуб, Расла и живила Ката, (Из необјављене збирке „Што има дума“), Пиротски зборник, књ. 7, Пирот, 1975, стр. 191–193.
- Златковић, Драгољуб, Рудиње, Микротопонимија слива Темштице и Топлодолске реке, Микротопонимија Старе планине, Пиротски зборник, књ. 22, Народна библиотека Пирот, 1996, стр. 117–194, 155–164.
- Златковић, Драгољуб, Снови у традиционалној култури пиротског краја, Етно-културолошки зборник за проучавање културе источне Србије и суседних области, књ. XI, Сврљиг, 2006–2007, стр. 51–59.
- Златковић, Драгољуб, Срамотно и погано у пиротском говору, Софија, 2001. Прво издање, ИП „ECOLIBRI“, Београд.
- Златковић, Драгољуб, Старопланинци о свом сточарству, Развитак, књ. 225–226, Зајечар, 2006, стр. 146–154.
- Златковић, Драгољуб, Старост у отпоздравима заборављених, Развитак, књ. 201–202, Зајечар, 1999, стр. 108–116.
- Златковић, Драгољуб, Трагови митског и култног у микротопонимији пиротског краја, Етно-културолошки зборник за проучавање културе источне Србије и суседних области, књ. VII, Сврљиг, стр. 155–160.
- Zlatković, Dragoljub, Tradicionalna medicina Pirotskog kraja između magije i kolektivnog iskustva, Timočki medicinski glasnik, Vol. 27, br. 1–4, Zajčar, 2002, str. 84–87.

- Златковић, Драгољуб, Тулу лан булу лан, Песме за децу и дечије песме из пиротског краја, Дом културе Пирот, Пирот, 2002.
- Златковић, Драгољуб, Улога звука у управљању животињама, Пиротски зборник, књ. 21, Пирот, 1995, стр. 243–247.
- Златковић, Драгољуб, Утврђивање невиности невесте у свадбеном ритуалу старопланинских села, Развитак, књ. 215–216, „Тимок“, Зајечар, 2004, стр. 75–78.
- Златковић, Драгољуб, Фразеологија омаловажавања у пиротском говору, Српски дијалектолошки зборник, књ. 36, Издање САНУ, Београд, 1990.
- Златковић, Драгољуб, Фразеологија страха и наде у пиротском говору, Српски дијалектолошки зборник, књ. 35, Београд, 1989.
- Златковић, Драгољуб, Човек је к’о јајце, Развитак, књ.1, Зајечар, 1977, стр. 70–73.
- Златковић, Драгољуб, Шале из пиротског краја, (Прва колекција), Пиротски зборник, књ. 31, Народна библиотека Пирот, Пирот, 2006, стр. 99–114.
- Златковић, Драгољуб, Шале из пиротског краја, Развитак, књ. 223–224, Зајечар, 2006, стр. 38–45.
- Златковић, Драгољуб, Шаљиве песме у Понишављу и суседним областима, Зборник, књ. 12, Народни музеј Ниш, Ниш, 2003, стр. 83–98.
- Златковић, Драгољуб, Шаљиви низови и њима сродне песме у Понишављу и суседним областима, Зборник, књ. 13–14, Народни музеј Ниш, „Бонес“, Ниш, 2005, стр. 205–222.
- Златковић, Драгољуб, Што има дума, ИРО „Слобода“, Пирот, 1987.
- Златкович, Драгољуб, Приглашение Германа на рождественский ужин (к изучению обычая), Живая стрина, Но. 1, Москва, 1998, стр. 18–21.
- Иванов, Спасоје, Акумулативна и репродуктивна способност привреде општине Пирот од 1973–1980. године, Пиротски зборник, књ. 11–12, Пирот, 1984, стр. 45–57.
- Иванова-Стоименова, Вукица, Девойче бело и црвено, Сборник народни песни от Босилеградско, Братство, Ниш, 1990.
- Ивановић-Баришић, Милина, Библиографија радова Видосаве Стојанчевић, Гласник Етнографског института САНУ, књ. XLVII, Београд, 1998, стр. 43–54.
- Ивановић-Баришић, Милина, Породична слава и заветина у сврљишком крају, Етно-културолошки зборник за проучавање културе источне Србије и суседних области, књ. IV, Сврљиг, 1998, стр. 153–157.
- Ивановић-Баришић, Милина, Природа у годишњем циклусу обичаја у источној Србији, Етно-културолошки зборник за проучавање културе источне Србије и суседних области, књ. III, Сврљиг, 1997, стр. 73–77.
- Ивановић, Војин М., Збирка ковчега Етнографског музеја у Београду, Гласник Етнографског музеја у Београду, књ. 21, Београд, 1958, стр. 49–98.
- Ивановић, Војин, Наше народно бојење, Гласник Етнографског музеја у Београду, књ. 16, Београд, 1953, стр. 205–227.

- Ивић, Павле, Књига лепа, занимљива, духовита, (реч на промоцији књиге Драгољуба Златковића „Пословице и поређења у пиротском говору“ 1. јула 1989. год. у Пироту), Развитак, књ. 3, Зајечар, 1989, стр. 86–88.
- Ивић, Павле, О пореклу и особинама пиротског говора, Пирот 1877–1977, Пиротски зборник, књ. 8–9, Пирот, 1979, стр. 203–210.
- Игић, Мирјана, (Сакупила и написала предговор и пропратне текстове), А Б Р да се не забораве, старе пиротске градске песме 1, Пирот, 1999.
- Игић, Мирјана, Старе пиротске градске песме, I, Народна библиотека Пирот, Пирот, 1999.
- Игњатовић, Ђорђе, Јеврем Марковић – командант ослободилаца Пирота, Пирот 1877–1977, Пиротски зборник, књ. 8–9, Пирот, 1979, стр. 15–32.
- Игњатовић, Паулина, Адаптација Завојаца у Пироту, Пиротски зборник, књ. 10, Пирот, 1979, стр. 53–61.
- Идвореан-Стефановић, Братислава, О неким мустрама, њиховом извођењу и народним називима у банатском ћилимарству, Етно-културолошки зборник за проучавање културе источне Србије и суседних области, књ. V, Сврљиг, 1999, стр. 221–226.
- Изложба ћилимарства у НР Србији, Каталог, Етнографски музеј у Београду, Београд, 1950.
- Илић, Бранимир, Могућности за развој излетништва, планирања и логоровања у околини Пирота, Пиротски зборник, књ. 7, Пирот, 1975, стр. 115–125.
- Илић, Бранислав, Неки аспекти изучавања послератног развитка Пирота и његове околине, Пиротски зборник, књ. 3, Пирот, 1971, стр. 219–224.
- Историја примењене уметности код Срба, Средњовековна Србија, том I, Музеј Примењене уметности, Београд, 1977, стр. 50, 119.
- Ицић, Небојша, Транзиција установа у култури, Дом културе Пирот, Пиротски зборник, књ. 27–28, Пирот, 2003, стр. 317–332.
- Јанаћковић, Б. Михајлов, Милена, Прилог проучавању распрострањености и квалитета велебиља (*Atropa belladonna* L.) у околини Пирота, Архив за фармацију, бр. 5, Београд, 1962.
- Јанаћковић-Милојевић, Б. Михајлов, Милена, Употреба биља у народном животу у околини Пирота, Лековите сировине, књ. VI, Београд, 1968.
- Јанковић, Даница и Љубица, Записи игара, Народне игре Србије, Грађа, св. 20, Народне игре у Пиротском пољу, Левчу и Гружи, Центар за проучавање народних игара Србије, Београд, 2001, стр. 49–64.
- Јанковић, Даница С., Народне игре нишавских села, Прилог проучавању народних игара, Гласник Етнографског музеја у Београду, књ. 9, Београд, 1934, стр. 90–94.
- Јанковић, Драгољуб, Изнад свога времена, Пре више од педесет година (1934) у Пироту је излазио часопис за књижевност и друштвена питања „Осврти“ који је у том раздобљу био једини ове врсте у унутрашњости Србије, Пиротски зборник, књ. 15, Пирот, 1987, стр. 23–27.

- Јанковић, Драгољуб, Курјак, Пиротски зборник, књ. 15, Пирот, 1987, стр. 51–54.
- Јанковић, Драгољуб, Неко друго време, Народна библиотека, Пирот, 1990.
- Јанковић-Михалцић, Душанка, Остава римског новца из Градашнице, Зборник, књ. 15, Народни музеј Ниш, Ниш, 2006, стр. 21–66 са прилогом каталога новчића.
- Јанковић, Љубица С., Јанковић, Даница, С., Нишава, Народне игре у Нишави, Народне игре, књ. V, Просвета, Београд, 1949, стр. 251–345, 377–401, 435–440.
- Јанковић, Милорад, „Походио сам Хиландар“, ЈиП. Слобода, 1999.
- Јанковић, Милорад, Рота, Стазама Хиландарског монаха, Краљевски књижевни клуб „Карађорђевић“ – Београд, ПИ-ПРЕС, Пирот, 2002.
- Јанковић, Милорад, Рота, Ходољубље Хиландару и Кареји, ИЈП „Слобода“, Пирот, Краљевски књижевни клуб „Карађорђевић“, Београд, Биргус Пирот, 2001.
- Јанковић, Милорад, Човек није брдо, (приче – људи и догађаји) Народна библиотека, ГП „Мишић“- Ниш, Пирот, 1998.
- Јанковић, Ненад Ђ., Астрономија у предањима, обичајима и умотворинама Срба, Српски етнографски зборник, књ. LXIII, Друго одељење, Живот и обичаји народни, књ. 28, САН, Београд, 1951, стр. 3–206.
- Јанковић, Петар Т., Историја развитка нишавске долине, морфолошка студија. – Посебна издања, књ. XXVIII, СКА, Београд, 1909, стр. IV, 1–176, са скицама и картом.
- Јевтић, Милош, Литература – човекова последња одбрана, (Разговор са Слободаном Џунићем), Пиротски зборник, књ. 23–24, Пирот, 1998, стр. 309–326.
- Јела, (Прибележила и обичај описала), Свadbене песме из Пирота, Браство, књ. VIII, Друштво Светога Саве, књ. 19, Београд, 1899, стр. 249–264.
- Јовановић, Александар, Прилог проучавању античких утврђења у околини Књажевца, Развитак, књ. 200, Зајечар, 1998, стр. 138–140.
- Јовановић, Александар, Тумули из античког периода у југоисточној Србији и на Косову, Старинар, Нова серија, књ. XXXI, 1980, Археолошки институт у Београду, Београд, 1981, стр. 1–15.
- Јовановић, Божа, Социјално-класна структура општинске организације Савеза комуниста Пирот, Пиротски зборник, књ. 15, Пирот, 1987, стр. 29–35.
- Јовановић, Божидар, Пројекат завојског језера и коришћење његових вода, Пиротски зборник, књ. 4, Пирот, 1972, стр. 147–151.
- Јовановић, Бојан, Предање о лапоту као фантазматски ритуал, Етнокултуролошки зборник за проучавање културе источне Србије и суседних области, књ. I, Сврљиг, 1995, стр. 209–214, 210.
- Јовановић, Бојан, Природно и натприродно у народном веровању, Етнокултуролошки зборник за проучавање културе источне Србије и суседних области, књ. III, Сврљиг, 1997, стр. 59–66.

- Јовановић, Борисав, Бабине приказнице, Народна библиотека, „Графика“, Пирот, 1992.
- Јовановић, Б. Ђорђевић, В., Водопривредни аспекти Понишавља у Пиротској котлини, Пирот 1877–1977, Пиротски зборник, књ. 8–9, Пирот, 1979, стр. 109–120.
- Јовановић, Борисав, Дечја уста, Збирка одабраних шала, ИЈП „Слобода“ – Пирот, „Пиколи“ Пирот, 2002.
- Јовановић, Борисав Мутан Белег, Дума дупку не праји или пиротсћи декамерон „Графика“ Пирот, 1993.
- Јовановић, Борисав, Из речника пиротских заната, Мутавија, терзија-абација, ужар, Пиротски зборник, књ. 16, Пирот, 1989, стр. 113–122.
- Јовановић, Борисав, Из речника пиротских заната, Пиротски зборник, књ. 15, Пирот, 1987, стр. 119–142.
- Јовановић, Борисав, Из речника старих заната, 1. ћурчија – кожухар, 2. опанчар, 3. кречар, 4. ваљавичар, Пиротски зборник, књ. 31, Народна библиотека, Пирот, 2006, стр. 115–124.
- Јовановић, Борисав, Куде идеш да иљадиш, ИЈП „Слобода“ – Пирот, Пирот, 1992.
- Јовановић, Борисав, Паде бисер у село, пословице, изреке, поређења, загонетке, питалице, одгонетке, књ. 1, Дом културе у Пироту, „Графика“, Пирот, 1988.
- Јовановић, Борисав – Мутан Белег, Пироцко пцување и претење, Народна библиотека, Пирот, „Биргус“, Г. П. Графика, Пирот, 1995.
- Јовановић, Борисав, Пироцко пцување и претење, ризница пиротског говора, Библиотека, „Слобода“, „Биргус“, Пирот, 2001.
- Јовановић, Борисав, Мутан Белег, Прва брачна ноћ, (Прича из пиротског краја), II изд. „Биргус“, Пирот, 2000.
- Јовановић, Борисав, С., Ризница пиротске баштине, ИЈП „Слобода“ – Пирот, „Графика“, Пирот, 1994.
- Јовановић, Борисав, Сто четрдесет година Основне школе у Чиниглавцима 1863–2003, Основна школа „8. септембар“, ПИ-ПРЕС, Пирот, 2003.
- Јовановић, Борисав, (сакупио и приредио), Сукало врткало, „Графика“, Пирот, 1990.
- Јовановић, Борисав, (записао), Тодорова сестра, Илијине очи, Света места, Пиротски зборник, књ. 15, Пирот, 1987, стр. 59–61.
- Јовановић, Борисав, Чиниглавци, Етнолошко-историјски прилози, Музеј Понишавља, ГРО „Графика“, Пирот, 1984.
- Јовановић, Гордана, Библиографија Књажевац и околина, Гласник Етнографског музеја у Београду, књ. 62, Београд, 1998, стр. 313–352.
- Јовановић, Ивко, Гојко Антић (1947–2002), Пиротски зборник, књ. 27–28, Пирот, 2003, стр. 255–256.
- Јовановић, Ивко, Двадесет пет нових књига у Пироту, Пиротски зборник, књ. 22, Пирот, 1996, стр. 333–339.

- Јовановић, Ивко, Жртвени обред у песми Старино, Стара планино, Пиротски зборник, књ. 27–28, Пирот, 2003, стр. 91–99.
- Јовановић, Ивко, За културу модела пирамиде, против провинцијског духа, Стратегија локалног културног развоја, Пиротски зборник, књ. 31, Народна библиотека, Пирот, 2006, стр. 302–305.
- Јовановић, Ивко, И у добру и у невољама, (Пиротски зборник 1990–1997), Пиротски зборник, књ. 23–24, Пирот, 1998, стр. 364–367.
- Јовановић, Ивко и други, Микротопонимија слива Темштице и Топлодолске реке, Базовик, Засковци, Куманово, Мирковци, Ореовица, Рагодеш, Рудиње, Темска, Топли До, Церова, Пиротски зборник, књ. 22, Пирот, 1996, стр. 117–194.
- Јовановић, Ивко, Митолошка казивања, Пиротски зборник, књ. 25–26, Пирот, 2000, стр. 93–97.
- Јовановић, Ивко, Од реалистичког до митолошког у приповеткама Слободана Џунића, Пиротски зборник, књ. 21, Пирот, 1995, стр. 9–29.
- Јовановић, Ивко, Стара Планина – митолошко жилиште, Пиротски зборник, књ. 23–24, Пирот, 1998, стр. 5–10.
- Јовановић, Ивко, Хајдучија у пиротском крају у народној поезији, Зборник радова, „Наша слобода“, Пирот, 1997, стр. 95–119.
- Јовановић, Илија Ђ., Од Дојкинаца до Београда – животопис – „Цицero“, Београд, 2001.
- Јовановић, Јован В., Црвена Јабука и Црвенојабучани, Антрополошка истраживања, Лесковачки зборник, књ. XXVI, Народни музеј у Лесковцу, Лесковац, 1986, стр. 359–382.
- Јовановић, Катарина, Учесће жена у НОБ и рад организације АФЖ-А у Пироту, Пиротски зборник, књ. 13, Пирот, 1985, стр. 99–104.
- Јовановић, Коста, Неготинска Крајина и Кључ, Српски етнографски зборник, књ. LV, Прво одељење, Насеља и порекло становништва, књ. 29, СКА, Београд, 1940, стр. 79, 80, 104, 192, 198, 249, 251, 273, 285 са 1 картом и 9 слика.
- Јовановић, Милка, Грађанска ношња у XIX веку, Из традиционалне културе Србије, Гласник Етнографског музеја у Београду, књ. 44, Београд, 1980, стр. 99–117.
- Јовановић, Милка, Народна ношња у Србији у XIX веку, Српски етнографски зборник, књ. ХСП, Одељење друштвених наука, Живот и обичаји народни, књ. 38, САНУ, Београд, 1979.
- Јовановић, Милка, Орнаментика на ћилимима у Србији, Развитак, књ. 4–5, Зајечар, 1973, стр. 85–88.
- Јовановић, Милка, Пиротско ћилимарство и његов значај, Пирот 1877–1977, Пиротски зборник, књ. 8–9, Пирот, 1979, стр. 311–320.
- Јовановић, Милка, Промене у народним ношњама Србије у савремено доба, Симпозијум Етнолошко проучавање савремених промена у народној култури, Етнографски институт САНУ, Посебна издања, књ. 15, Београд, 1974, стр. 225–234.

- Јовановић, Петар С., Бања, Српски етнографски зборник, књ. XXIX, Прво одељење, Насеља и порекло становништва, књ. 17, СКА, Београд, 1924, стр. 35, 40, 41, 66, 74, 85, 99, 100, 101, 103, 109, 111.
- Јовановић, Светозар, Насељавање долине Тимока, Гласник Етнографског музеја у Београду, књ. 61, Београд, 1997, стр. 38.
- Јовановић, Светозар, Петар Петровић 1938–1997. Развитак, књ. 200, Зајечар, 1998, стр. 141–142.
- Јовановић, Славица, Сва наша ткања, Изложба пиротског ћилима, Удружење за очување и развој ткања пиротског ћилима, Пирот, 2002.
- Јовић, Стојан, Атанацковић, Живорад, Битке и бојеви, Источна Србија, Јужна Србија, Косово, 1804–1944, „Градина“, Ниш, 1983, стр. 54, 70–72.
- Јовичић, Драгана, Објављене књиге 2001. и 2002. године у издању пиротских издавача, Пиротски зборник, књ. 27–28, Пирот, 2003, стр. 312–316.
- Јонић Игић, Мирјана, Мале градске приче, Центар за науку и културу „Свети Мина“ Београд, „Пунта“ Ниш, Пирот, 2006.
- Јончић, Душан, Омладина у пиротском одреду и 25. српској бригади, Пиротски зборник, књ. 13, Пирот, 1985, стр. 15–34.
- Јоцић, Живота В., Библиотеке Дивљанског манастира, Пиротски зборник, књ. 27–28, Пирот, 2003, стр. 189–201.
- Јоцић, Живота В., Дивљански манастир као здравствени центар, Пиротски зборник, књ. 25–26, Пирот, 2000, стр. 171–184.
- Јоцић, Живота (и други), Ђул девојче, Лирске народне песме из белопаланачког краја, Ниш, 1979.
- Јоцић, Живота, Манастирске школе у белопаланачком крају од XIV до XIX века, Пиротски зборник, књ. 23–24, Пирот, 1998, стр. 129–135.
- Јоцић, Живота В., Старија здања Дивљанског манастира, Пиротски зборник, књ. 29–30, Народна библиотека, Pi-Press, Пирот, 2004–2005, стр. 111–130.
- Јоцић, Југослав, Очувати и унапредити специфичности Пирота, Стратегија локалног културног развоја, Пиротски зборник, књ. 31, Народна библиотека, Пирот, 2006, стр. 286–288.
- Јоцић, Југослав, Савремена породица и породични односи у комуни Пирот, Огледи и искуства, Школа за васпитаче у Пироту, Пирот, 1973, стр. 73–78.
- Казимировић, Рад. Н., О старом народном бојењу, Гласник Етнографског музеја у Београду, књ. 2, Београд, 1927, стр. 59–62.
- Калић, Јованка, Пиротски крај у средњем веку, Пирот 1877–1977, Пиротски зборник, књ. 8–9, Пирот, 1979, стр. 185–201.
- Каниц, Феликс, Србија, земља и становништво од римског доба до краја XIX века, књ. II, Београд, 1985, (поглавље VIII), стр. 196–237.
- Карановић, Татјана, Музичка збивања 1994–1995, Пиротски зборник, књ. 21, Пирот, 1995, стр. 319–322.
- Карић, Владимир, Србија, опис земље, народа и државе, Београд, 1887, стр. 769–775.

- Кнежевић, Сребрица, Смртни и посмртни обичаји на Власини, Гласник Етнографског института САН, књ. II-III, (1953–1954), Београд, 1957, стр. 585–591.
- Козић, Петар, *Ab initio*, (Пиротски зборник 1968–1975), Пиротски зборник, књ. 23–24, Пирот, 1998, стр. 355–357.
- Козић, Петар, Др. Драгољуб Јовановић: Политичке успомене, Пиротски зборник, књ. 21, Пирот, 1995, стр. 269–280.
- Козић, Петар, За слободу завичаја, (Борислава Лилић: Пироћанци у ратовима 1912–1918, Привредни преглед, Београд, 1989. год. и „Косовски Бој“ и „Пирот у турским историјским изворима“, Дом културе, Пирот, 1989. год.) Пиротски зборник, књ. 17–18, Пирот, 1992, стр. 89–91.
- Козић, Петар, Поља и могућности наших истраживања, – Да ли се интелектуална мисао Пироћанца одужила њиховом укупном животу – Пиротски зборник, књ. 3, Пирот, 1971, стр. 3–16.
- Козић, Петар И., Ћирић, Душан М., Хронологија важнијих догађаја из радничког покрета у Пироту – до Првог светског рата – Историски архив Среза Пирот, Пирот, 1959.
- Кojiћ, Бранислав, Развој куће и културе становања у селима Србије, Из традиционалне културе Србије, Гласник Етнографског музеја у Београду, књ. 44, Београд, 1980, стр. 53–74.
- Кojiћ, Софија, Сабазиев тијас из Пирота, Старинар, Нова серија, књ. XV–XVI, 1964–1965, Археолошки институт, Београд, 1966, стр. 183–186.
- Колев, Драган, О Шопима и Торлацима, (Поводом и о књизи В. Живковића „Торлак“), Пиротски зборник, књ. 21, Пирот, 1995, стр. 301–305.
- Коста Н. Костић (1875–1915), Академија поводом годишњице рођења и смрти, Библиотека Пиротског зборника, Народна библиотека, Пирот, 1995.
- Костић, Велимир Г., Хроника Села Брлог, Графика Галеп Ниш, Ниш, 2004.
- Костић, Коста Н., Владимир Радић, професор Пиротске гимназије, Наставник, лист Професорског друштва, књ. XXIV, Београд, 1913, стр. VIII–IX.
- Костић, Коста Н., Из Торлака, Фолклористичке белешке из Пиротског округа, Карацић, лист за српски народни живот, обичаје и предање, Год. II, бр. 8–9, Алексинац, 1900, стр. 141–144.
- Костић, Коста Н., Историја Пирота, Знаменити људи и дела, Књ. II, Издање Музеја Понишавља – Пирот, Пирот, 1973, стр. 1–91. са 8 слика у тексту.
- Костић, Коста Н., Један рукописни путопис 18 века, Гласник Српског географског друштва, Год. III, Св. 3. и 4. Београд, 1914, стр. 284.
- Костић, Коста Н., Пирот, Гласник Српског географског друштва, Год. I, Св. 1, Београд, 1912, стр. 82–91.
- Костић, Коста, Прилог етноисторији Торлака, 2 изд. Футура, Нови Сад, 1995.

- Костић, Коста Н., Прилози старим српским записима и натписима, Годишњи извештај Пиротске гимназије за школску 1908–1909. годину, Београд, 1909, стр. 3–14.
- Костић, Коста Н., Стара српска трговина и индустрија, Студија из културне историје српског народа у средњем веку, Издање Задужбине Илије М. Коларца, књ. 102, Београд, 1904.
- Костић, Коста Н., Старији српски записи и натписи из Пирота и Темачког манастира, Извештај за школску 1904–1905. годину Српскокраљевске гимназије у Пироту, Пирот, 1905, стр. 3–11.
- Костић, Коста Н., Трговински центри и друмови по српској земљи у средњем и новом веку, Историско-географска расправа, Београд, 1899.
- Костић, Лаза В., Народне приче из лужничког краја, Расковник, књ. 34, Београд, 1982, стр. 16–19.
- Костић, Михајло, Белопаланачка котлина, друштвеногеографска проучавања, Географски институт „Јован Цвијић“, Посебна издања, књ. 23, Београд, 1970.
- Костић, Михајло, О улози и значају Сићевачке клисуре за саобраћај, насеобине и људска кретања, Зборник радова, Природноматематички факултет, Географски завод, II, Београд, 1955.
- Kostić, Mihajlo M., *Pirot*, Enciklopedija Jugoslavije, knj. 6, Maklj – Put, Zagreb, 1965, str. 505.
- Костић, Михајло М., Територијална припадност Белопаланачке котлине у прошлости и административно обликовање (XIV-XIX век), Пиротски зборник, књ. 27–28, Пирот, 2003, стр. 13–24.
- Костић, Никола, Из година окупације у Горњем Високу, Пиротски зборник, књ. 5, Пирот, 1973, стр. 211–220.
- Костић, Никола, Фетишизам новца и homo duplex у недоследној расподели према раду, Пиротски зборник, књ. 1, Пирот, 1968, стр. 117–126.
- Костић, Софија, Амајлије у народним веровањима у источној Србији, Гласник Етнографског музеја, књ. 60, Београд, 1996, стр. 77–96.
- Костић, Софија, Колекција торби, Гласник Етнографског музеја, књ. 65–66, Београд, 2001–2002, стр. 64, 67, 68, 70.
- Костић, Софија Н. Митска бића источне Србије, Гласник Етнографског музеја, књ. 69, Београд, 2005, стр. 19–24.
- Костић, Софија, Народна знања и веровања у књажевачком крају, Гласник Етнографског музеја у Београду, књ. 62, Београд, 1998, стр. 121–151, 131.
- Коцић, Стојан, Говори југоисточне Србије, (Поводом једног века српске дијалектологије), Власотиначки зборник, књ. 1, Културни центар Власотинца, Власотинце, 2003, стр. 269–280.
- Крстановић, Божидар, „Динарска дводелна кућа“ у области источне Србије, Прилог за типологију народног градитељства Србије, Гласник Етнографског института САНУ, књ. XLIX, Београд, 2000, стр. 207–216, 209.

- Крстић, Дејан, Бадњи дан у Ошљану, Етно-културолошки зборник за проучавање културе источне Србије и суседних области, књ. II, Сврљиг, 1996, стр. 89–94.
- Крстић, Дејан, Етно-културне разлике између Торлака у Србији и Торлака у Бугарској, Гласник Етнографског музеја, књ. 67–68, 2003–2004, Београд, 2004, стр. 139–153.
- Крстић, Дејан, Континуитет културних места у Тимоку и Заглавку, Етно-културолошки зборник за проучавање културе источне Србије и суседних области, књ. VII, Сврљиг, 2001, стр. 101–106.
- Крстић, Дејан, Културна места торлачког дела Старе планине, Пиротски зборник, књ. 23–24, Пирот, 1998, стр. 51–56.
- Крстић, Дејан, Обичаји и веровања везани за смрт у селу Ошљане, Развитак, књ. 213–214, Зајечар, 2003, стр. 147–168.
- Крстић, Дејан, Обичаји и веровања око рођења у селу Ошљане, Етно-културолошки зборник за проучавање културе источне Србије и суседних области, књ. I, Сврљиг, 1995, стр. 103–110.
- Крстић, Дејан, Обичаји и веровања око рођења у селу Ошљане, Развитак, књ. 198–199, Зајечар, 1997, стр. 117–125.
- Крстић, Дејан, Објекти народног градитељства на културним местима горњег и средњег Тимока, Гласник Етнографског института САНУ, књ. XLIX, Београд, 2000, стр. 167–176.
- Крстић, Дејан, Свадебни обичаји у селу Ошљане, Пиротски зборник, књ. 25–26, Пирот, 2000, стр. 61–78.
- Крстић, Дејан, Торлаци у Србији, Пиротски зборник, књ. 27–28, Пирот, 2003, стр. 73–80.
- Крстић, Драган, Оснивање и почетак рада белопаланачке гимназије, (Пиротски професори и ђаци у белопаланачкој гимназији у школској 1941/42. години), Пиротски зборник, књ. 25–26, Пирот, 2000, стр. 185–199.
- Крунић, Јован, Баштина градова Средњег Балкана, Републички завод за заштиту споменика културе, Библиотека Наслеђе, Београд, 1996, стр. 33–67.
- Крунић, Јован, Заштита архитектуре старог Пирота – Предлог и проблеми захвата – Гласник Друштва конзерватора Србије, књ. 9, Београд, 1985, стр. 54–60.
- Крунић, Јован, Пирот, о урбаном ткиву и старој кући града, Дом Христе Јовановића 1848–1998, Музеј Понишавља Пирот, Пирот, 1998, стр. 25–26.
- Крунић, Јован, Пирот, о урбаном ткиву и старој кући града, Пирот 1877–1977, Пиротски зборник, књ. 8–9, Пирот, 1979, стр. 229–269.
- Лазаревић, Радмила, Изложба Пилимарство у Србији, Гласник Етнографског музеја у Београду, књ. 43, Београд, 1979, стр. 261–262.
- Лазаревић, Станимир, Прегалаштво, одушевљење и полет омладине, (Тезе за прилог о омладини у ослобођеном Пироту), Пиротски зборник, књ. 13, Пирот, 1985, стр. 105–108.

- Лазих, Мирослав, Етно-културна припадност и хронологија налазишта из бронзаног доба у Јужном Поморављу и Понишављу, Археолошка налазишта Крушевца и околине, Зборник радова са научног скупа Археолошка налазишта Крушевца и суседних области одржаног од 15–18. маја 1997. у Крушевцу, Народни музеј Крушевац, Балканолошки институт САНУ, Крушевац-Београд, 2001, стр. 187–193.
- Lebl, Ženi, Jevreji u Pirotu, Biblioteka Svedočanstva, Beograd, NIP „Privredni pregled“, Beograd, IRO „Sloboda“, Piro, Beograd, 1990.
- Лилић, Борислава, Активност митрополита Михаила на сређивању Пиротске епархије после ослобођења од Турака 1877, Знамените личности српске науке и културе, Из историје српског народа, књ. 5, Институт за политичке студије, Београд, ПИ-ПРЕС, Пирот, Београд, 2007, стр. 30–37.
- Лилић, Борислава, Врање и Пирот у плановима великих сила од Санстефанског мира до Берлинског конгреса, Врањски гласник, књ. XXVI-XXVII, Народни музеј Врање, Врање, 1993–94, стр. 67–80.
- Лилић, Борислава, Два незапажена писма из Берковачке нахије, (Прилог за историју бугарско-српских односа и ослободилачког покрета у Бугарској пред доношење Гилханског хатишерифа), Пиротски зборник, књ. 23–24, Пирот, 1998, стр. 261–264.
- Лилић, Борислава, Дело Косте Н. Костића – инспирација за истраживаче – Знамените личности српске науке и културе, Из историје српског народа, књ. 5, Институт за политичке студије, Београд, ПИ-ПРЕС, Пирот, Београд, 2007, стр. 137–142.
- Лилић, Борислава, Дело Косте Н. Костића – инспирација за истраживаче – Пиротски зборник, књ. 21, Пирот, 1995, стр. 149–155.
- Лилић, Борислава, Допринос академика Владимира Стојанчевића проучавању прошлости Српске Православне цркве, Знамените личности српске науке и културе, Из историје српског народа, књ.5, Институт за политичке студије, Београд, ПИ-ПРЕС, Пирот, Београд, 2007, стр. 174–179, 180–182.
- Лилић, Борислава, Друштвено-политичка и културна традиција о Његошу у Понишављу-Југоисточна Србија, Знамените личности српске науке и културе, Из историје српског народа, књ. 5, Институт за политичке студије, Београд, ПИ-ПРЕС, Пирот, Београд, 2007, стр. 128–132.
- Лилић, Борислава, Из прошлости Пирота, Огледи и студије, НИП Хемикалс, Пирот, „Графика“ Пирот, 1995.
- Лилић, Борислава, Из прошлости српско-бугарских односа, Институт за политичке студије 1999, Пиком, Пирот, Београд, 1999.
- Лилић, Борислава В., Историја Пирота и околине I део: Пирот у периоду турске власти 1804–1878. НИП Хемикалс, Пирот, „Графика“, Пирот, 1994.
- Лилић, Борислава В. Историја Пирота и околине II део: Пирот у саставу српске државе 1878–1918. године, НИП Хемикалс, Пирот, „Графика“ Пирот, 1994.

- Лиљић, Борислава, Јаков Велекинац добровољац из Америке на Солунском фронту 1916–1918. године, Знамените личности српске науке и културе, Из историје српског народа, књ. 5, Институт за политичке студије, Београд, ПИ-ПРЕС, Пирот, Београд, 2007, стр. 151–163.
- Лиљић, Борислава, Једно Толстојево писмо Пироћанцу Лазару Ђирићу-Торнику из 1909 године, Знамените личности српске науке и културе, Из историје српског народа, књ. 5, Институт за политичке студије, Београд, Пи-Прес, Пирот, Београд, 2007, стр. 183–185.
- Лиљић, Борислава, Југоисточна Србија у времену Првог српског устанка – прилог проучавању Првог српског устанка – Власотиначки зборник, књ. 2, Културни центар Власотинца, Власотинце, 2006, стр. 13–50.
- Лиљић, Борислава, Југоисточна Србија у периоду Српске националне револуције, књ. I и књ. II (1804–1878), Институт за политичке студије – Београд, Пиком, Пирот, Београд, 2002.
- Лиљић, Борислава, Косовски бој и Пирот у турским историјским изворима, Дом културе Пирот, Пирот, 1989.
- Лиљић, Борислава, Култ Светога Саве, Знамените личности српске науке и културе, Из историје српског народа, књ. 5, Институт за политичке студије, Београд, ПИ-ПРЕС, Пирот, Београд, 2007, стр. 7–19.
- Лиљић, Борислава, Култ чудотворне хиландарске иконе Богородице Тројеручице у Нишавској епархији, (Поводом 2000 година Христовог рођења), Пиротски зборник, књ. 27–28, Пирот, 2003, стр. 165–175.
- Лиљић, Борислава, Метоси Нишавске епархије, НИП Хемикалс, Пиком, Пирот, Пирот, 1996.
- Лиљић, Борислава, Метоси царских лаври југоисточне Србије, Лесковачки зборник, књ. XLVI, Народни музеј Лесковац, Лесковац, 2006, стр. 93–120.
- Лиљић, Борислава, Метоси царских лаври у Пироту, ослонац трајања српског народа под Турцима, Лесковачки зборник, књ. XXXII, Народни музеј Лесковац, Лесковац, 1992, стр. 105–110.
- Лиљић, Борислава, Миграције из неослобођених крајева Турске у Карађорђеву Србију 1804–1813. године, Зборник Матице српске за историју, књ. 69–70, Матица српска, Одељење за друштвене науке, Нови Сад, 2004, стр. 61–76.
- Лиљић, Борислава, Научни рад Владимира Стојанчевића, Пиротски зборник, књ. 25–26, Пирот, 2000, стр. 278–286.
- Лиљић, Борислава, Оданост Срба Нишављана вери и традицији, Епархија Нишка, Хемикалс, Пиком, Пирот, Ниш, 2000.
- Лиљић, Борислава, Одјек Топличког устанка 1917. године у пиротском крају, Лесковачки зборник, књ. XXXIII, Народни музеј Лесковац, Лесковац, 1993, стр. 75–80.
- Лиљић, Борислава, Ослобођење Косова и Метохије 1912. у успоменама пешадијског потпуковника Видена Тошића, Знамените личности српске науке и културе, Из историје српског народа, књ. 5, Институт за поли-

- тичке студије, Београд, ПИ-ПРЕС, Пирот, Београд, 2007, стр. 143–145, 146–150.
- Лилић, Борислава, Ослобођење Пирота и околине од турске власти, Пиротски зборник, књ. 27–28, Пирот, 2003, стр. 5–8.
- Лилић, Борислава, Педесет (50.) година АД „Благоје Костић – Црни Марко“, Принт, Бабушница, Пирот, 2003.
- Лилић, Борислава, Пирот, Векови сачувани за будућност, Скупштина Општине Пирот, „Пиком“, Пирот, 2001.
- Лилић, Борислава, Пирот и околина у време Првог српског устанка, Пиротски зборник, књ. 29–30, Народна библиотека Пирот, ПИ-ПРЕС, Пирот, 2004–2005, стр. 3–30.
- Лилић, Борислава, (приредила), Пирот и околина у сећањима савременика за време Другог српско-турског рата 1877/78, поводом 120 година ослобођења, НИП Хемикалс, Пирот, 1998.
- Лилић, Борислава, Пирот и околина у списима савременика од XV до почетка XX века, НИП Хемикалс, Пирот, 1994.
- Лилић, Борислава, Пирот на Берлинском конгресу 1878. године, Лесковачки зборник, књ. XXXIV, Народни музеј Лесковац, Лесковац, 1994, стр. 139–147.
- Лилић, Борислава, Пиротска буна 1836. године и однос кнеза Милоша према пограничним крајевима, Пиротски зборник, књ. 17–18, Пирот, 1992, стр. 9–20.
- Лилић, Борислава, Пиротске „титуларне“ војводе Мита и Маринко Петровић у завршним годинама Првог српског устанка у Србији 1812. и 1813. Знамените личности српске науке и културе, Из историје српског народа, књ. 5, Институт за политичке студије, Београд, ПИ-ПРЕС, Пирот, Београд, 2007, стр. 54–62.
- Лилић, Борислава, Пирот у плановима српских националних организација за ослобођење од турске власти у XIX веку, Пиротски зборник, књ. 19–20, Пирот, 1994, стр. 9–20.
- Лилић, Борислава, Пирот у светлу историјске науке, Разговор са академиком Владимиром Стојанчевићем, Пиротски зборник, књ. 25–26, Пирот, 2000, стр. 5–16.
- Лилић, Борислава, Пироћанац Кирило Живковић, владика пакрачко-славонски, Пиротски зборник, књ. 19–20, Пирот, 1994, стр. 35–44.
- Лилић, Борислава, Пироћанци у ратовима од 1912. до 1918. Привредни преглед, Београд, 1989.
- Лилић, Борислава, Писмо из Хиландара проигумана Евтимија из 1842. године, Глас, ССCLXXXIV, Одељење историјских наука, књ. 10, САНУ, Београд, 1998, стр. 23–32.
- Лилић, Борислава, Погледи Светозара Марковића о ослобођењу Срба у Турској (Старој Србији), Знамените личности српске науке и културе, Из историје српског народа, књ. 5, Институт за политичке студије, Београд, ПИ-ПРЕС, Пирот, Београд, 2007, стр. 38–43.

- Лилић, Борислава, Прилог биографији Кирила Живковића, пакрачког владике, Знамените личности српске науке и културе, Из историје српског народа, књ. 5, Институт за политичке студије, Београд, ПИ-ПРЕС, Пирот, Београд, 2007, стр. 20–29.
- Лилић, Борислава, Прошлост Старе Србије, књ. 1, 2, Из историје српског народа, Институт за политичке студије, Београд, Пиком, Пирот, Београд, 1999.
- Лилић, Борислава, Прошлост Старе Србије, књ. 3, Из историје српског народа, Институт за политичке студије, Београд, Пиком, Пирот, Београд, 2001.
- Лилић, Борислава, Путовање Мите Ракића Пиротским округом после српско-турских ратова 1877–1878. Знамените личности српске науке и културе, Из историје српског народа, књ. 5, Институт за политичке студије, Београд, Пи-Прес, Пирот, Београд, 2007, стр. 95–102.
- Лилић, Борислава, Светислав Петровић и његова историја града Пирота, Пиротски зборник, књ. 22, Пирот, 1996, стр. 55–58.
- Лилић, Борислава, Светосавље и Светосавске прославе у Пироту, Прилог проучавању поводом 400-годишњице спаљивања моштију Св. Саве на Врачару, НИП Хемикалс, Пирот, 1994.
- Лилић, Борислава, Скерлићеви друштвено-политички назори у критици дела Стевана Сремца и Боре Станковића о Југоисточној Србији, Знамените личности српске науке и културе, Из историје српског народа, књ. 5, Институт за политичке студије, Београд, Пи-Прес, Пирот, Београд, 2007, стр. 169–173.
- Лилић, Борислава, Толстојево писмо Пироћанцу, Пиротски зборник, књ. 31, Народна библиотека, Пирот, 2006, стр. 69–73.
- Лилић, Борислава, Традиционална култура у југоисточној Србији (до ослобођења од Турака), Лесковачки зборник, књ. XXXV, Народни музеј Лесковац, Лесковац, 1995, стр. 119–123.
- Лилић, Борислава, The Greek soldiers cemetery in Pirot, the long way there is a schort way home, NIP Chemicals, Pirot, 1994.
- Лилић, Борислава, The metohochs in Pirot, Метоси у Пироту, Библиотека Посебна издаља, НИП Хемикалс, Пирот, 1994.
- Lilić, Borislava; The Chosen Works, NIP Chemichals, Pirot, 1998.
- Лилић, Борислава, Успомене Тодора Поповића начелника Пиротског округа 1884–1886. године, Знамените личности српске науке и културе, Из историје српског народа, књ. 5, Институт за политичке студије, Београд, 2007, стр. 103–113.
- Лилић, Борислава, Учешће Пироћанаца у I светском рату и Солунском фронту, Пиротски зборник, књ. 16, Пирот, 1989, стр. 41–54.
- Лилић, Драган, Дијалекатска лексика у Џунићевој прози, Пиротски зборник, књ. 23–24, Пирот, 1998, стр. 99–108.
- Лилић, Драган, Фитоними и зооними у топонимији у долини Височице, Пиротски зборник, књ. 14, Пирот, 1986, стр. 23–29.

- Лилић, Драган, Фразеолошке иновације у прози Слободана Џунића, Пиротски зборник, књ. 21, Пирот, 1995, стр. 119–129.
- Лилић, Емилија, Дом културе – десет година у друштву најбољих, Пиротски зборник, књ. 22, Пирот, 1996, стр. 369–373.
- Лилић, Емилија, „Јоаким Вујић“ по трећи пут међу Пироћанцима, Пиротски зборник, књ. 25–26, Пирот, 2000, стр. 331–334.
- Лилић, Емилија, Позориште: у знаку локалног репертоара, Пиротски зборник, књ. 23–24, Пирот, 1998, стр. 386–390.
- Литвиновић, Селена, Сватовске песме намењене куму и старом свату у источној Србији, Етно-културолошки зборник за проучавање културе источне Србије и суседних области, књ. VI, Сврљиг, 2000, стр. 93–98.
- Лукић, Света, Свитац у свемиру, Пиротски зборник, књ. 21, Пирот, 1995, стр. 37–39.
- Лутовац, Милисав, В., Сточарство и сточарски живот на Бељаници, Кучају и Ртњу, планинама источне Србије, Гласник Етнографског института САНУ, књ. IX-X, (1960–1961), Београд, 1961, стр. 3–30.
- Љубинковић, Ненад, Збирка еротских народних умотворина из пиротског краја Драгољуба Златковића, Пиротски зборник, књ. 29–30, Народна библиотека Пирот, Пи-Прес, Пирот, 2004–2005, стр. 241–243.
- Ljubinković, Radivoje, Manastir Temska kod Pirota – crkva Svetog Đorđa, Arheološki pregled, knj. 15, Beograd, 1973, str. 127–130 i 196.
- Љубинковић, Радивоје, Црква Светог Николе у Станичењу, Зограф, Часопис за средњовековну уметност, књ. 15, Институт за историју уметности, Београд, 1984, стр. 76–84.
- Љубоја, Гордана, Друштвени живот (Књажевац и околина), Гласник Етнографског музеја у Београду, књ. 62, Београд, 1998, стр. 11–28.
- Љубоја, Гордана, Етнички хумор XX века у хумористичкој штампи Србије, Етнографски музеј у Београду, Београд, 2001.
- Љубомировић, Ирена, Делатност нишких радионица у периоду касне антике, Етно-културолошки зборник за проучавање културе источне Србије и суседних области, књ. XI, Сврљиг, 2006–2007, стр. 115–123.
- Мадих, Милча, Научни допринос др Видосаве Николић-Стојанчевић етнографско-социолошком проучавању пиротског краја, Пиротски зборник, књ. 27–28, Пирот, 2003, стр. 243–247.
- Максимовић, Горан, Путописне слике с Дунава над Пчињу Милана Ђ. Милићевића, Књижевност Старе и Јужне Србије до Другог светског рата, Зборник радова 3, Институт за књижевност и уметност, Посебна издања, књ. XXIII, Балканолошки институт САНУ, Београд, 2001, стр. 129–139.
- Манић, Божидар, Прилог за историју библиотекарства у Пироту, Пиротски зборник, књ. 2, Пирот, 1969, стр. 155–161.
- Манић, Драгослав Форски, Антологија лужничких народних песама, „Графика“, Пирот, Бабушница, 1974.
- Манић, Драгослав Форски, Лужница – монографија у слици и речи – СПРИНТ, Београд, Бабушница, 2001.

- Манић, Драгослав Форски, Лужничка народна баштина, „Графика“ Пирот, Бабушница, 1980.
- Манић, Драгослав Форски, Лужничка народна баштина, Развитак, књ. 6, Зајечар, 1987, стр. 69–73.
- Манић, Драгослав Форски, Радошевац, Лужничко село, Одбор за проучавање села, САНУ, Београд, „Графика“ Пирот, Београд, 1996.
- Манић, Љиљана, Флора Пирота и његове најближе околине, Пиротски зборник, књ. 7, Пирот, 1975, стр. 47–52.
- Манић, Милета, Градња хидроелектране „Темац“, Пиротски зборник, књ. 31, Народна библиотека, Пирот, 2006, стр. 17–32.
- Манић, Милета, Пионири електрификације града, Пиротски зборник, књ. 27–28, Пирот, 2003, стр. 283–288.
- Манић, Милета, Прилог питању изградње железничке пруге Ниш-Пирот-Цариброд-1885–1888. године, Пиротски зборник, књ. 22, Пирот, 1996, стр. 241–252.
- Манојловић, Коста, П., Народне мелодије из источне Србије, Посебна издања, књ. ССХП, Музиколошки институт, књ. 6, САН, Београд, 1953.
- Маринковић, Градимир, Бабин Кал, Музеј Понишавља Пирот, Културно-просветна заједница Србије Београд, Биргус, Пирот, 2003.
- Маринковић, Градимир, Трагом старина, топонима, старих записа и натписа, Пиротски зборник, књ. 27–28, Пирот, 2003, стр. 159–164.
- Маринков, Јордан, Стара планина, Горњи Висок, привредни потенцијали, Студијска истраживања, Савез пољопривредних инжењера и техничара Југославије, „ПИКОМ“ Пирот, Димитровград, 1996.
- Марјановић, Весна, Маске и ритуали у Србији, Каталог изложбе, Етнографски музеј у Београду, Београд, 2005, стр. 19, 57, 58, 59.
- Марјановић, Весна, Облици маскирања у садржају свадбених обичаја источне Србије, Етно-културолошки зборник за проучавање културе источне Србије и суседних области, књ. XI, Сврљиг, 2006–2007, стр. 29–38.
- Марјановић, Весна, О етнолошким истраживањима у Пироту и седамдесет насеља која припадају општини Пирот (2000–2005. године), Обнова и развој сеоских заједница на маргиналним подручјима, Зборник радова XII Међународног научног скупа „Власински сусрети 2006“; Београд-Власотинце, 2006, стр. 201–209.
- Марјановић, Весна, Покладне маске и поворке, Континуитет и нове форме, Гласник Етнографског музеја, књ. 67–68, (2003–2004), Београд, 2004, стр. 155–176, 169.
- Марјановић, Војислав, Оснивање прве апотеке у Пироту 4. августа 1880, Пиротски зборник, књ. 3, Пирот, 1971, стр. 85–93.
- Марјановић-Вујовић, Гордана, О једном крсту из Пиротског града, Гласник Друштва конзерватора Србије, књ. 16, Београд, 1992, стр. 68–71.
- Марковић, Александра, Мотив јелена у свадбеним песмама, Етно-културолошки зборник за проучавање културе источне Србије и суседних области, књ. VII, Сврљиг, 2001–2002, стр. 223–226.

- Марковић, Драган, Значајан налаз керамичких предмета у Суковском манастиру, Пиротски зборник, књ. 10, Пирот, 1979, стр. 143–154.
- Марковић, Драгољуб, Записи о завичају, Пиротски зборник, књ. 15, Пирот, 1987, стр. 55–57.
- Марковић, Драгољуб, Мене ли... – хумореске о Милету Мањоњи – Народна библиотека Пирот, Пирот, 1996.
- Марковић, Загорка, „Свиравка“, „флуер“ свирале источне Србије, Развитак, књ. 5, Зајечар, 1971, стр. 73–75.
- Марковић, Јордана, Ткачка лексика југоисточне Србије, Етно-културолошки зборник за проучавање културе источне Србије и суседних области, књ. XI, Сврљиг, 2006–2007, стр. 67–82.
- Марковић, Миливоје, Реалност и фантастика, (Романи Слободана Џунића), Пиротски зборник, књ. 21, Пирот, 1995, стр. 41–58.
- Марковић, Милоје, Чувари векова, Каталог, Музеј Понишавља Пирот, Пирот, 2005.
- Марковић, Предраг, Пиротски одред Јове Радовића, Лесковачки зборник, књ. XXVIII, Народни музеј Лесковац, Лесковац, 1988, стр. 131–134.
- Марковић, Радул, Народне пословице и изреке у источној Србији, Развитак, књ. 4–5, Зајечар, 1982, стр. 100–103.
- Мартиновић, Живорад, Костић, Михајло, Градашнички термални рејон – Прилог морфологији и термалној географији Нишавља, Пиротски зборник, књ. 3, Пирот, 1971, стр. 95–119.
- Мартиновић, Живорад, М., Забрдски део Видлича – Морфолошка проматрања – Пиротски зборник, књ. 10, Пирот, 1979, стр. 105–121.
- Мартиновић, Живорад, М. Клизишта у Бабушничкој котлини, Пиротски зборник, књ. 14, Пирот, 1986, стр. 31–69.
- Мартиновић, Живорад, Костић, Михајло, Станичењске леденице – прилог познавању улоге и значаја подземних крашких облика Белаве – Пиротски зборник, књ. 1, Пирот, 1968, стр. 89–97.
- Мартиновић, Марија, Антропогеографска проучавања насеља Сићевачке клисуре и савремене геопросторне промене, Магистарски рад, Географски факултет Универзитета у Београду, Београд, 2003.
- Матић-Бошковић, Милица, Нека значења птице у народној уметности Србије, Развитак, књ. 6, Зајечар, 1971, стр. 71–73.
- Матић, Милош, Врата капија два света, Каталог изложбе, Етнографски музеј у Београду, Београд, 2007, стр. 24, 26, 42, 50.
- Медић, Вјера, У рукавицама, Колекција рукавица у Етнографском музеју у Београду, Каталог изложбе, Етнографски музеј у Београду, Београд, 2007, стр. 17, 50, 52.
- Мијалковић-Николић, Милена, Ликовни живот Пирота (V), Новембар 1996 – јули 1998, Пиротски зборник, књ. 23–24, Пирот, 1998, стр. 377–385.
- Мијалковић-Николић, Милена, Ликовни живот Пирота (VI), јули 1998 – јуни 2000. Пиротски зборник, књ. 25–26, Пирот, 2000, стр. 347–354.

- Мијалковић-Николић, Милена, Ликовни живот Пирота (VII), јуни 2000 – јуни 2002. Пиротски зборник, књ. 27–28, Пирот, 2003, стр. 293–305.
- Мијатовић, Станоје М., Занати и еснафи у Расини, Српски етнографски зборник, књ. XLII, Друго одељење, Живот и обичаји народни, књ. 17, СКА, Београд, 1928, стр. 8, 60, 95, 142, 151, 152, 191, 192.
- Мије, А. Х., Из књиге: Кроз ослобођену Србију 1918. – Сећања – Пиротски зборник, књ. 4, Пирот, 1972, стр. 209–218.
- Микић, Радивоје, Облици приповедања у романима Слободана Џунића, (Поглед на романе Медовина, Оброк и Василијана), Пиротски зборник, књ. 21, Пирот, 1995, стр. 59–70.
- Миланов, Љубомир Ј., Радејна, Библиотека „Хронике села“ књ. 144, Народна библиотека Димитровград, Димитровград, 2002.
- Миленковић, Видоје, Истраживање узрока неуспеха ученица I и III разреда Школе за васпитаче у Пироту, Огледи и искуства, Школа за васпитаче у Пироту, Пирот, 1973, стр. 38–45.
- Миленковић, Видоје, Узори и идеали ученика завршног разреда средњих школа у Пироту, Пиротски зборник, књ. 7, Пирот, 1975, стр. 75–97.
- Милићевић, Милан Ђ., Живот Срба сељака, Српски етнографски зборник, књ. I, Српска краљевска академија, Београд, 1894.
- Милићевић, Милан Ђ., Краљевина Србија, Нови крајеви, Пиротски округ, Штампa и издање кр.-срп. Државне штампарије, Београд, 1884, стр. 165–269, 435–447.
- Милићевић, Милан Ђ., Петар Матковић, Годишњак СКА, књ. XII, 1898. Српска краљ. државна штампарија, Београд, 1899, стр. 220–224.
- Милићевић, Милан Ђ., Помени о Даничићу (Из последњих година његовог живота), Годишњица Николе Чупића, књ. V, Издање Чупићеве задужбине XX, Краљевско-српска државна штампарија, Београд, 1883, стр. 60–64, 76–78.
- Милићевић, Милан Ђ., Славе у Срба, Годишњица Николе Чупића, Год. I, Издање Чупићеве Задужбине, Београд, 1877, стр. 91–162.
- Милић-Криводољанин, Божидар, Кретање пољопривредне производње индивидуалних сељачких газдинстава 1960–1969. године, Пиротски зборник, књ. 3, Пирот, 1971, стр. 157–163.
- Милкић, Сениша, Културно-уметничка екипа 46. дивизије НОВ и ПОЈ, Пиротски зборник, књ. 13, Пирот, 1985, стр. 149–153.
- Милкић, Сениша, Рад СКОЈ-а у Пироту, Пиротски зборник, књ. 13, Пирот, 1985, стр. 87–97.
- Миловановић, Лепосава, Григорије Иванович Саркис-Бек, Пиротски зборник, књ. 27–28, Пирот, 2003, стр. 233–239.
- Милојевић, Мирослав Д., Развој и особине сточарства у источној Србији, Географски институт „Јован Цвијић“, Посебна издања, књ. 24, Београд, 1972.
- Милосављевић, Петар, Књажевац у прошлости, Гласник Етнографског музеја у Београду, књ. 61, Београд, 1997, стр. 46, 47, 48, 49, 53, 64, 65, 77, 80.

- Милошевић, Антоније, За квалитет и у аматерском стваралаштву, Стратегија локалног културног развоја, Пиротски зборник, књ. 31, Народна библиотека, Пирот, 2006, стр. 290–291.
- Милошевић, Жарко, Здравствене прилике у црноречком и гургусовачком округу (1833–1850), Развитак, књ. 4–5, Зајечар, 1977, стр. 117–128.
- Милош, Зорица, Ђорђевић, Љубинка, Када, како и где млади проводе слободно време, Пиротски зборник, књ. 22, Пирот, 1996, стр. 261–276.
- Минић, Војислав, Жива веза, Народна библиотека Пирот, „Пиком“, Пирот, 1998.
- Минић, Војислав, М., Завој, „Графика“ Пирот, Пирот, 1989.
- Минић, Војислав, М., Јајарац, Народна библиотека Пирот, ПИ-ПРЕС, Пирот, 2001.
- Минић, Војислав, М., Мутна Бара, Народна библиотека Пирот, ПИ-ПРЕС, Пирот, 2003.
- Минчић, Вукашин, Коста Н. Костић, школски надзорник (његова запажања, предлози и оцене), Пиротски зборник, књ. 27–28, Пирот, 2003, стр. 203–210.
- Минчић, Вукашин У. Почети развоја учитељског покрета у пиротском крају, (Прилог проучавању покрета), Пиротски зборник, књ. 14, Пирот, 1986, стр. 90–97.
- Минчић, Вукашин У., Сунце са истока, „Графика“, Пирот, 2003.
- Минчић, Вукашин У., Упознај свој завичај, Друго допуњено и прерађено издање, Музеј Понишавља Пирот, Пирот, 1989.
- Минчић, Милован Т., Пољска Ржана, хроника, Народна библиотека Пирот, „Графика“, Пирот, 2002.
- Митић, Бобан, (Не) прихваћеност маркетинг идеологије у Пироту, Пиротски зборник, књ. 23–24, Пирот, 1998, стр. 173–181.
- Митић, Вукадин, Враниште, Вукадин Митић и (сарадници) Предраг Пејић, Драгољуб Златковић, Рајко Видановић, Музеј Понишавља Пирот, Албомина, Пирот, 2005.
- Митић, Драган, Из историје рударства средњег Понишавља, Пиротски зборник, књ. 31, Народна библиотека Пирот, 2006, стр. 5–16.
- Митић, Љубиша, Четрдесет година послератног развоја „Тигра“, Пиротски зборник, књ. 11–12, Пирот, 1984, стр. 5–32.
- Митић, Новица, 20 година рада на стварању расе оваца за брдско-планинско подручје источне Србије и концепција савремене овчарске производње, Пиротски зборник, књ. 7, Пирот, 1975, стр. 3–17.
- Митић, Новица, Стварање нове расе оваца за подручје Пирота, Пиротски зборник, књ. 3, Пирот, 1971, стр. 137–145.
- Митић, Татјана, Сачувати стару архитектуру Пирота, Стратегија локалног културног развоја, Пиротски зборник, књ. 31, Народна библиотека, Пирот, 2006, стр. 289.
- Митковић-Ђорђевић, Анђелка, (приредила) Трибина: Стратегија локалног културног развоја, Учесници трибине: Момчило Антић, Бранимир

- Стојковић, Иван Ивановић, Милош Немањић, Предраг Цветичанин, Бобан Ранђеловић, Вјекослав Бутиган, Томислав Панајотовић, Драгана Панић, Ковиљка Стаменовић, Миливоје Николић, Слободан Петровић, Никола Ћирић, Боривоје Стојановић, Јован Динчић, Предраг Пејић, Момчило Ђурђић, Каја Панчић-Миленковић, Драгољуб Златковић, Милица Петковић, Југослав Јоцић, Татјана Митић, Антоније Милошевић, Славица Ћирић, Горан Николић, Ивко Јовановић, Пиротски зборник, књ. 31, Народна библиотека Пирот, 2006, стр. 245–305.
- Митровић, Драгана, Објављене књиге 1997–1999. године, Пиротски зборник, књ. 25–26, Пирот, 2000, стр. 335–341.
- Михаиловић, Сунчица, Свадбени обичаји у Нишави, Гласник Етнографског музеја у Београду, књ. 34, Београд, 1971, стр. 85–104.
- Михајловић, Душан, Јовановић, Светозар, Праисторијски цртежи у долини Трговишког Тимока, Развитак, књ. 200, Зајечар, 1998, стр. 118–122.
- Михајловић, Душица, Клима Пирота, Гласник Географског друштва, св. XXIV, Штампa Државне штампарије Краљевине Југославије, Београд, 1938, стр. 48–58.
- Михајлов, Милена, Туцаков, Јован, Фитоцидно лековито биље у народном лекаству Трговишког Тимока и Старе Планине кроз векове, Развитак, књ. 2, Зајечар, 1978, стр. 63–67.
- Младеновић, Александар, О вокалном систему пиротског говора друге половине XVIII века, Пирот 1877–1977, Пиротски зборник, књ. 8–9, Пирот, 1979, стр. 271–278.
- Младенов, Марин, „Годеж“ – „Нишан“ у димитровградском (царибродском крају), Етно-културолошки зборник за проучавање културе источне Србије и суседних области, књ. I, Сврљиг, 1995, стр. 148–150.
- Младенов, Марин, „Коледа“ и „коледари“ у димитровградском (царибродском) крају, Етно-културолошки зборник за проучавање културе источне Србије и суседних области, књ. II, Сврљиг, 1996, стр. 86–88.
- Младенов, Марин, Между Ерма и Стара планина, „Братство“, Ниш, 1968.
- Младеновић, Оливера, Радовановић, Миљана, Заветни крстови у Заглавку и Буцаку, Развитак, књ. 3, Зајечар, 1983, стр. 76–81.
- Младеновић, Станко, Херој Албанта, Пиротски зборник, књ. 16, Пирот, 1989, стр. 79–84.
- Момчиловић, Момчило, Александар (Дојчина) Момчиловић, Пиротски зборник, књ. 22, Пирот, 1996, стр. 299–313.
- Нагорни, Миодраг, О историјату збирке Христифора Црниловића, Власотиначки зборник, књ. 1, Културни центар Власотинца, Власотинце, 2003, стр. 15–22.
- Најбоља кратка прича Пирота 2003, Дом културе Пирот, Народна библиотека Пирот, Пи – Прес, Пирот, 2004.
- Најдановић, Душан, Утицај боравка деце у предшколској установи на успех у почетном разреду основне школе, Пиротски зборник, књ. 10, Пирот, 1979, стр. 63–79.

- Народна љубавна лирика из пиротског краја, (избор направио Новица Живковић), Пиротски зборник, књ. 1, Пирот, 1968, стр. 173–182.
- Народне игре у Пиротском пољу, Левчу и Грузи, Народне игре Србије, Грађа, св. 20, Центар за проучавање народних игара Србије, Београд, 2001.
- Народне песме из рукописних збирки, (Приредио Драгољуб Златковић), Пиротски зборник, књ. 23–24, Пирот, 1998, стр. 247–260.
- Народне приповетке из рукописних збирки, (Приредио Драгољуб Златковић), I Из збирке Младена Манчића, II Из збирке Драгољуба Златковића, III Из збирке Блаже Стефановића, Пиротски зборник, књ. 22, Пирот, 1996, стр. 315–331.
- Недељковић, Јасмина, Говор Пирота у XVIII веку, Народна библиотека Србије, Београд, Музеј Понишавља Пирот, Чигоја штампа, Београд, 2004.
- Недељковић, Милан, Прилог проучавању прошлости основног образовања и народног просвећивања у пиротском крају, (Драгослав Војчић: Народне школе у пиротском округу (1878–1914), Виша школа за образовање васпитача, Пирот, 2003, стр. 250), Пиротски зборник, књ. 29–30, Народна библиотека Пирот, Пи-Прес, Пирот, 2004–2005, стр. 229–235.
- Недић, Марко, Проза Слободана Џунића у контексту књижевне савремености и књижевне традиције, Пиротски зборник, књ. 21, Пирот, 1995, стр. 87–96.
- Нешић, Драган, Миливојевић, Милован, Мразно-снежаничке улоке на Копрену – Стара планина, Пиротски зборник, књ. 27–28, Пирот, 2003, стр. 211–216.
- Николић-Стојанчевић, Видосава, Лесковац и ослобођени предели Србије 1877–1878. године, Библиотека Народног музеја у Лесковцу, књ. 21, Лесковац, 1975, стр. 159–162.
- Николић-Стојанчевић, Видосава, Милан Ђ. Милићевић – етнограф и културни историчар „Нових крајева“ Србије, Лесковачки зборник, књ. XXII, Народни музеј у Лесковцу, Лесковац, 1982, стр. 225–235.
- Николић-Стојанчевић, Видосава, Управа пиротска 1877/8. године, – административна подела, етничке демографске и социјално-економске прилике – Пиротски зборник, књ. 3, Пирот, 1971, стр. 39–55.
- Николић, Владимир М., Животиње у народним причама (из пиротског округа), Гласник Етнографског музеја у Београду, књ. 3, Београд, 1928, стр. 106–108.
- Николић, Владимир М., Из живота наше цркве под Турцима, Предања из пиротског округа, Прештампано из Прегледа Цркве Епархије Нишке, св. јуни-јули 1934. г. Ниш, стр. 1–8.
- Николић, Владимир М., Из Лужнице и Нишаве, Етнолошка грађа и расправе, Српски етнографски зборник, књ. XVI, СКА, Београд, 1910.
- Николић, Владимир М., Народне школе у Пироту и округу пиротском до ослобођења 1877. године са старинским записима и белешкама о Пиротској епархији, Сремски Карловци, 1924.

- Николић, Владимир М., Неколико народних веровања из окр. пиротског, Карацић, лист за српски народни живот, обичаје и предање, Год. III, бр. 12, Алексинац, 1901, стр. 247.
- Николић, Владимир М., Нешто из народног празновања, (у Округу Пиротском). Карацић, лист за српски народни живот, обичаје и предање, Год. II, бр. 5, Алексинац, 1900, стр. 88–91.
- Николић, Владимир М., Опасивање цркава у околини Пирота, Ниша и Прокупља, Гласник Етнографског музеја у Београду, књ. 8, Београд, 1933, стр. 91–92.
- Николић, Владимир М., О печалбарима из источне Србије, Гласник Етнографског музеја у Београду, књ. 6, Београд, 1931, стр. 73–76.
- Николић, Владимир М., О печалбарима из источне Србије, прештампано из „Гласника Етнографског музеја у Београду“ - књ. 6, Београд, 1931, стр. 1–4.
- Николић, Владимир М., Пирот, Етнолошке белешке из прошлости града, Пирот, 1974.
- Николић, Владимир М., Разне етнолошке белешке из околине Пирота и Ниша, Гласник Етнографског музеја у Београду, књ. 11, Београд, 1936, стр. 163–165.
- Николић, Владимир М., Стари Пирот, Етнолошке белешке из прошлости града, Музеј Понишавља-Пирот, „Научно дело“ Београд, Пирот, 1974, стр. 1–118, са 18 фотографија и цртежа у тексту.
- Николић, Владимир М., Ћилимарство у Књажевцу, Гласник Етнографског музеја у Београду, књ. 2, Београд, 1927, стр. 55–58.
- Николић, Горан, Установе културе, Стратегија локалног културног развоја, Пиротски зборник, књ. 31, Народна библиотека Пирот, Пирот, 2006, стр. 293–302.
- Николић, Десанка, Пословице извор за карактеролошка проучавања, (примери из источне и јужне Србије), Етно-културолошки зборник за проучавање културе источне Србије и суседних области, књ. V, Сврљиг, 1999, стр. 63–68.
- Николић, Десанка, Чауш у свадбеном обреду Срба, Етно-културолошки зборник за проучавање културе источне Србије и суседних области, књ. I, Сврљиг, 1995, стр. 140–147.
- Николић, Драгица, Гимназија у Пироту, основана 1879. године, Пирот, 2002.
- Николић, Драгица, Неуротичност и успех средњошколаца у Пироту, Пиротски зборник, књ. 11–12, Пирот, 1984, стр. 87–96.
- Николић, Драгица, Прогностичка вредност успеха у осмом разреду основне школе и пријемног испита за успех у средњој школи, Пиротски зборник, књ. 23–24, Пирот, 1998, стр. 143–156.
- Николић, Драгица, (и други), Тешкоће ученика првог разреда средње школе, Пиротски зборник, књ. 16, Пирот, 1989, стр. 33–39.

- Николић, Драгица, Фактори прилагођавања ученика захтевима средње школе, Пиротски зборник, књ. 10, Пирот, 1979, стр. 81–90.
- Николић, Ивана, Нови наслови, Пиротски зборник, књ. 21, Пирот, 1995, стр. 313–317.
- Николић, Илија, Динић, Јован, Библиографија Пиротског округа, књиге, брошуре, музикалије, карте и сепарати 1868–1944, Пиротски зборник, књ. 25–26, Пирот, 2000, стр. 355–378.
- Николић, Илија П., Динчић, Јован, Библиографија радова Светислава С. Петровића, Пиротски зборник, књ. 22, Пирот, 1996, стр. 105–114.
- Николић, Илија, Грађани Пирота у 1903. години, Пиротски зборник, књ. 23–24, Пирот, 1998, стр. 265–288.
- Николић, Илија, Дебарски зограф Павле Стојановић на територији југоисточне Србије (1870–1904), Пиротски зборник, књ. 21, Пирот, 1995, стр. 249–256.
- Николић, Илија, Једно сећање на Косту Н. Костића, професора Пиротске гимназије (1875–1915), Пиротски зборник, књ. 21, Пирот, 1995, стр. 191–193.
- Николић, Илија, Пејић, Негица, Коло српских сестара, Месни одбор Пирот 1906–2004, Музеј Понишавља Пирот, „Биргус“, Пирот, 2004.
- Николић, Илија, Милан Ђ. Станојевић и његова збирка народних песама из пиротског краја (1868–1934), Пиротски зборник, књ. 4, Пирот, 1972, стр. 197–207.
- Николић, Илија П., Народне песме Пирота и околине (1841–1964), Књижевноисторијска истраживања, Музеј Понишавља-Пирот, „Фото Футура“ – Београд, Пирот, 2005.
- Николић, Илија, Народне песме Пирота и околине 1878–1964, Књижевноисторијска истраживања, Београд, 1964.
- Николић, Илија, Никола Јакшевац као сакупљач пиротских народних умотворина, Пиротски зборник, књ. 3, Пирот, 1971, стр. 121–131.
- Николић, Илија, Нови мост на старом друму, Приказ књиге Историја Пирота и околине др Бориславе Лилић, Пиротски зборник, књ. 21, Пирот, 1995, стр. 295–296.
- Николић, Илија, Пирот и пиротски крај у радовима др. Јована Ћирића, – Поводом 65-годишњице рођења и 30 година научног рада – Пиротски зборник, књ. 14, Пирот, 1986, стр. 107–112.
- Николић, Илија, (сабрао и приредио) Пирот и срез нишавски 1801–1918, Грађа, књ. I, 1801–1883, Музеј Понишавља – Пирот, Пирот, 1981.
- Николић, Илија, (сабрао и приредио) Пирот и срез нишавски 1801–1918, Грађа, књ. II, 1883–1893, Музеј Понишавља – Пирот, Пирот, 1982.
- Николић, Илија, (сабрао и приредио) Пирот и срез нишавски 1801–1918, Грађа, књ. III, 1894–1918, Музеј Понишавља-Пирот, Пирот, 1982.
- Николић, Илија, Раденковић, Драгољуб, Живковић, Новица, Пиротска Гимназија, 1879–1979, Поводом прославе стогодишњице, Штампарија „Привредни преглед“ Београд, Пирот, 1979.

- Николић, Илија, Пироћанци и Крагујевчани у протоколима пасоша Крагујевачког суда 1826–1839. године (с предговором академика Владимира Стојанчевића), Музеј Понишавља Пирот, „Биргус“, Пирот, 2003.
- Николић, Илија, Прилог библиографији књига, листова и часописа штампаних у Пироту (1895–1969), Пиротски зборник, књ. 2, Пирот, 1969, стр. 231–252.
- Николић, Илија, Разговор са самим собом. Пиротски зборник, књ. 25–26, Пирот, 2000, стр. 17–21.
- Николић, Илија, Скица за портрет професора Светислава Петровића, Пиротски зборник, књ. 22, Пирот, 1996, стр. 77–89.
- Николић, Илија, Тефтер Нишавске митрополије (1834–1872) (у књизи:) Тефтер Нишавске митрополије 1834–1872, Штампано Поводом стоте годишњице ослобођења Пирота од Турака 1877. године, Пирот, 1976.
- Николић, Илија, Тефтер црквене општине у Пироту (1834–1872), Историјски часопис, књ. XII–XIII, (1961–1962), Историјски институт у Београду, Београд, 1963, стр. 271–285.
- Николић, Илија, Трагови народног певања на територији пиротског округа од XVI до XIX века, Пиротски зборник, књ. 1, Пирот, 1968, стр. 157–163.
- Николић, Илија, Трговачко-занатлијска школа у Пироту (1878–1879), Пирот 1877–1977, Пиротски зборник, књ. 8–9, Пирот, 1979, стр. 339–344.
- Николић, Правдољуб, Две љубави Јована Јовановића, Пиротски зборник, књ. 15, Пирот, 1987, стр. 83–85.
- Николић, Правдољуб, Нема незаменљивих, (Пиротски зборник 1985–1989), Пиротски зборник, књ. 23–24, Пирот, 1998, стр. 361–363.
- Николић, Правдољуб, Најдановић, Душан, Перспектива школа, Педагошка академија у Пироту? Пиротски зборник, књ. 2, Пирот, 1969, стр. 219–222.
- Николић, Правдољуб, Проза Слободана Џунића, Пиротски зборник, књ. 5, Пирот, 1973, стр. 29–58.
- Николић, Радомир, О радном дану средњовековног зографа, Зограф, Часопис за средњовековну уметност, књ. 1, Београд, 1966, стр. 30.
- Николић-Стојанчевић, Видосава, Лесковац и ослобођени предели Србије 1877–1878. године, Библиотека Народног музеја у Лесковцу, књ. 21, Лесковац, 1975, стр. 159–162.
- Николић, Томислав, Могућности за наставу физичког васпитања и спортске игре школске омладине општине Пирот, Пиротски зборник, књ. 7, Пирот, 1975, стр. 105–114.
- Николић, Томислав, Негативне појаве и деформитети у физичком развоју деце у општини Пирот, Пиротски зборник, књ. 5, Пирот, 1973, стр. 185–189.
- Николов, Весна, Музејска збирка у Димитровграду, Народна библиотека Димитровград, Пиком, Пирот, Димитровград, 2000.
- Нитић, Александра, Темерински Желјка, Златовез са именом цара Ивана Александра из цркве Светог Николе код Станичења – грађа и

- реконструкција, Зборник Музеја примењене уметности, Нова серија, књ. 1/2005, Музеј примењене уметности, Београд, 2005, стр. 101–108.
- Нитић, Александра, Темерински Желјка, Остаци одежде цара Ивана Александра из цркве Светог Николе код Станичења, Саопштења, књ. XXXII–XXXIII, 2000–2001, Републички завод за заштиту споменика културе Београд, Београд, 2001, стр. 7–26.
- Нишкановић, Вилма, Забратка – женска марама југоисточне Србије, Гласник Етнографског музеја, књ. 58–59, 1994–1995, Београд, 1995, стр. 71–89, 71, 73, 75, 80, 81, 82, 83, са 9 цртежа.
- Обичаји и веровања из Источне Србије, Српски етнографски зборник, књ. XXXII, Друго одељење, Живот и обичаји народни, књ. 14, Различита грађа за народни живот и обичаје, Српска краљевска академија, Београд, 1925, стр. 389–416.
- Основна школа Вук Караџић 1815–1995, Монографија, Поводом сто осамдесет година постојања школе, Пирот, 1995.
- Основна школа Вук Караџић 1815–1975, Споменица поводом прославе стошездесетогодишњице постојања, Знаменити људи и дела књ. IV, „Научно дело“, Београд, Пирот, 1975.
- Основна школа „Свети Сава“ – Пирот, 1820–2000. Основна школа „Свети Сава“ у Пироту, Г П „Графика“, Пирот, 2001.
- Основна школа „Учитель Стојан“ у Темској, Поводом 150 година рада 1836–1986. Музеј Понишавља Пирот, „Графика“ Пирот, Пирот, 1987.
- Павковић, Васа, Стилско-језичке промене у прози Слободана Џунића, Пиротски зборник, књ. 21, Пирот, 1995, стр. 109–117.
- Павковић, Никола, Друштвена организација, Из традиционалне културе Србије, Гласник Етнографског музеја у Београду, књ. 44, Београд, 1980, стр. 145–162.
- Павловић, Добросав, Ст., Некадашњи Христићев конак данашња зграда Музеја Понишавља у Пироту (1848–1998), Дом Христe Јовановића 1848–1998, Музеј Понишавља Пирот, Пирот, 1998, стр. 27–32.
- Павловић, Мил. Ж., Наша народна обућа, Гласник Етнографског музеја у Београду, књ. 2, Београд, 1927, стр. 63–71.
- Павловић, Миливој, Пирот топономастичка вредност, структурални значај, Пиротски зборник, књ. 3, Пирот, 1971, стр. 17–30.
- Панајотовић, Станимир, Социјално-економска структура породица ученика специјалне основне школе у Пироту, Пиротски зборник, књ. 7, Пирот, 1975, стр. 99–103.
- Панајотовић, Томислав Г., Адети, Живот и обичаји становништва пиротског краја, Музеј Понишавља – Пирот, Пирот, 1986.
- Панајотовић, Томислав Г., Пирот кроз векове, Историјски догађаји, записи, предања, сећања, људске судбине....ИРО „Слобода“, Пирот, „Графика“, Пирот, 1982.
- Панајотовић, Томислав Г., Синдраци, („Нашинци“), Проширено издање, ПИ-ПРЕС, Пирот, 2005.

- Панић, Александар, Галија, Приредио: Новица Живковић, Пиротски зборник, књ. 16, Пирот, 1989, стр. 123–127.
- Панић, Душан, Мој завичај, „Графика“ Пирот, Пирот, 1960.
- Панић, Душан, (са групом сарадника), Наши пали, ИРО „Слобода“, Пирот, 1988.
- Панић, Зоран, Летњи медијски камп – ЛЕМЕК у Пироту, Пиротски зборник, књ. 19–20, Пирот, 1994, стр. 151–153.
- Пантелић, Никола, Белешке о кумству у Сврљигу, Етно-културолошки зборник за проучавање културе источне Србије и суседних области, књ. I, Сврљиг, 1995, стр. 79–82.
- Пантелић, Никола, Пиротски ћилими, Изложба Пиротски ћилими, Музеј примењене уметности, Београд, од 6. новембра 2001. до 10. фебруара 2002. године, Аутор изложбе и каталога Милена Витковић-Жикић, 247 стр. (превод на француски језик), 40 црно-белих репродукција, 9 географских карата, 7 табли с орнаментима, 42 табле у боји, Зборник Музеја примењене уметности, Нова серија, књ. 1/2005, Београд, 2005, стр. 111–112.
- Пантелић, Никола, Традиционална култура у годишњем циклусу обичаја становништва источне Србије и суседних области (23–25. августа 1996), Етно-културолошки зборник за проучавање културе источне Србије и суседних области, књ. II, Сврљиг, 1996, стр. 289–290.
- Пантић, Мирослав, Научни рад др Илије Николића – Поводом шездесетогодишњице рођења – Пиротски зборник, књ. 15, Пирот, 1987, стр. 63–71.
- Пантић, Михајло, Приповедачки идиом Слободана Џунића, Пиротски зборник, књ. 21, Пирот, 1995, стр. 31–35.
- Педесет (50) година Музеја Понишавља, Пирот (1947–1997), Каталог, Пирот, 1997.
- Педесет (50) година Позоришта у Пироту 1944–1994, Народно позориште Пирот, Пирот, 1994.
- Пејић, Предраг, Антички период у делима Косте Н. Костића, Пиротски зборник, књ. 21, Пирот, 1995, стр. 157–161.
- Пејић, Предраг, Влатковић, Радмила, Педесет (50) година Музеја Понишавља Пирот, Каталог, 1947–1997, Музеј Понишавља Пирот, Графика, Пирот, 1997.
- Пејић, Предраг, Пиротски град кроз векове, Музеј Понишавља – Пирот, Пирот, 1995.
- Пејић, Предраг, Пиротски град кроз векове, „Пиком“, Пирот, Пирот, 1996.
- Пејчић, Богољуб, Друштвено-професионална структура и друштвено порекло радне снаге фабрике „Тигар“, Пиротски зборник, књ. 2, Пирот, 1969, стр. 61–84.
- Пејчић, Богољуб, Основне особености животног стила индустријске радне снаге, (фабрика гумених производа „Тигар“ – Пирот), Пиротски зборник, књ. 5, Пирот, 1973, стр. 191–210.

- Пејчић, Богољуб, Територијално порекло радне снаге фабрике гумених производа „Тигар“ – Пирот, Пиротски зборник, књ. 4, Пирот, 1972, стр. 27–47.
- Пејчић, Векослав, Доњокоритнички вампири, Нове појединости о необичном догађају у Доњој Коритници 1879. године, Пиротски зборник, књ. 29–30, Народна библиотека Пирот, ПИ-ПРЕС, Пирот, 2004–2005, стр. 201–203.
- Пејчић, Векослав, Милан Ђ. Станојевић-Млађинац- сакупљач народних умотворина у пиротском крају, Пиротски зборник, књ. 29–30, Народна библиотека Пирот, ПИ-ПРЕС, Пирот, 2004–2005, стр. 167–172.
- Пејчић, Векослав, Ранча Крстић (1825–1878), (први кмет пиротске општине), Пиротски зборник, књ. 23–24, Пирот, 1998, стр. 21–26.
- Пејчић, Миодраг, Здравствене прилике у пиротском округу првих година после ослобођења од Турака 1877. г, Пирот 1877–1977, Пиротски зборник, књ. 8–9, Пирот, 1979, стр. 51–62.
- Пејчић, Миодраг, Др. Јанко Сенкјевић (1848–1904), Пиротски зборник, књ. 11–12, Пирот, 1984, стр. 221–228.
- Пејчић, Хрививоје, Бачија – изворна сточарска задруга у пиротском крају: начела организовања, Пиротски зборник, књ. 23–24, Пирот, 1998, стр. 39–44.
- Пејчић, Хрививоје, Бачије у југоисточној Србији: једно организационо искуство у производњи овчијег млека, Пиротски зборник, књ. 22, Пирот, 1996, стр. 253–260.
- Пејчић, Хрививоје, Пољопривредна прошлост у називима места, (Прилог из Пиротског округа), Пиротски зборник, књ. 29–30, Народна библиотека Пирот, ПИ-ПРЕС, Пирот, 2004–2005, стр. 205–213.
- Пејчић, Хрививоје, Средишна туристичка магистрала сербијског (балканског) полуострва, Пиротски зборник, књ. 25–26, Пирот, 2000, стр. 269–275.
- Перић, Ђорђе, Једна „староградска“ песма у песничком опусу Јеле Поповић-Спасић, Пиротски зборник, књ. 21, Пирот, 1995, стр. 257–263.
- Петковић, Влад., Р. Српски споменици XVI-XVIII века, Темска, Старица, Орган Српског археолошког друштва, Нови ред, Год. VI, 1911, Београд, 1914, стр. 193–203.
- Петковић, Јелена, Културна панорама насеља Кале у Пироту, Пиротски зборник, књ. 27–28, Пирот, 2003, стр. 177–187.
- Петковић, Коста, В., Милојевић, Н. Геолошки састав и тектонски склоп околине Звоначке Бање са нарочитим обзиром на појаву термалних извора, Научна књига, Београд, 1956.
- Петковић, Милица, Афирмисати културно наслеђе, Стратегија локалног културног развоја, Пиротски зборник, књ. 31, Народна библиотека Пирот, 2006, стр. 284–286.
- Петковић, Милица, Водич, Манастири и цркве у Понишављу, Народна библиотека Пирот, Графика Пирот, Пирот, 1995.

- Петковић, Милица, Етнологија у Пиротском зборнику, Пиротски зборник, књ. 25–26, Пирот, 2000, стр. 25–26.
- Петковић, Милица, Зареџоја у пиротском крају, Етно-културолошки зборник за проучавање културе источне Србије и суседних области, књ. II, Сврљиг, 1996, стр. 121–124.
- Петковић, Милица, Карађорђе и Карађорђевићи у сачуваним документима и у усменом казивању људи Понишавља, Штампарија СТОЈКОВ, Нови Сад, Пирот, 2001.
- Петковић, Милица, Културна делатност у ослобођеном Пироту, Пиротски зборник, књ. 13, Пирот, 1985, стр. 155–169.
- Петковић, Милица, Обичаји из животног циклуса у околини Пирота, Зборник радова Етнографског института, књ. 14–16, САНУ, Београд, 1984, стр. 425–447.
- Петковић, Милица, Остаци материјалне културе у сливу Темштице у народном предању, Пиротски зборник, књ. 23–24, Пирот, 1998, стр. 57–65.
- Петковић, Милица, Пиротска грнчарија, прилог проучавању, Музеј Понишавља – Пирот, „Графика“ Пирот, Библиотека Културна баштина, књ. III, Пирот, 1988.
- Петковић, Милица, Пиротска грнчарија, Прилог проучавању, Пиротски зборник, књ. 11–12, Пирот, 1984, стр. 133–178.
- Петковић, Милица, Влатковић, Радмила, Пиротски ћилим, Каталог изложбе, Галерија САНУ, Галерија Пирот, Музеј Понишавља – Пирот, СО Пирот, Београд, 1996.
- Петковић, Милица, Пироћанци на двору Карађорђевића у сачуваним документима и у усменом казивању људи Понишавља, Штампарија СТОЈКОВ, Нови Сад, Пирот, 2001.
- Петковић, Милица, Сачувани обичаји после потапања села Завој, Етно-културолошки зборник за проучавање културе источне Србије и суседних области, књ. I, Сврљиг, 1995, стр. 51–59.
- Петковић, Милица, Сачувани обичаји после потапања села Завој, Пиротски зборник, књ. 21, Пирот, 1995, стр. 227–241.
- Петковић, Милица, Слава – заветина у Завојаца, Етно-културолошки зборник за проучавање културе источне Србије и суседних области, књ. IV, Сврљиг, 1998, стр. 281–286.
- Петковић, Милица, Слава – породично име, Пиротски зборник, књ. 16, Пирот, 1989, стр. 23–31.
- Петковић, Милица, Ћилимарско задругарство у Пироту, (прилог проучавању), Пиротски зборник, књ. 22, Пирот, 1996, стр. 215–234.
- Петковић, Олгица, Карактеристике привређивања у општини Пирот за период 1980–1985. Пиротски зборник, књ. 14, Пирот, 1986, стр. 84–90.
- Петровић, Анђелко, Понишавље у Првом српском устанку, Пиротски зборник, књ. 2, Пирот, 1969, стр. 85–107.
- Петровић, Вукашин, Велика Лукања, Од постанка до потапања, Музеј Понишавља – Пирот, Ниш, 1985.

- Петровић, Десимир, Локација и почетак изградње хидроелектране „Пирот“, Пиротски зборник, књ. 27–28, Пирот, 2003, стр. 257–281.
- Петровић, Драгољуб, Перуника – ботаничка инкарнација древног словенског божанства као лично име у тимочком крају, Развитак, књ. 4–5, Зајечар, 1966, стр. 73–75.
- Петровић, Јеленко, Печалбари нарочито из околине Пирота, Штампарија „Типографија“ Д. Д. Београд, 1920.
- Петровић, Јован Б., Поповић, Миливоје Б., Бање и бањице у горњем и средњем Понишављу, Пиротски зборник, књ. 31, Народна библиотека Пирот, Пирот, 2006, стр. 33–51.
- Петровић, Јован, Велика пећина у Доњој Држини код Пирота, Пиротски зборник, књ. 2, Пирот, 1969, стр. 109–125.
- Петровић, Јован Б., Поповић, Миливоје Б. Крашко извориште Височице, Пиротски зборник, књ. 19–20, Пирот, 1994, стр. 21–33.
- Петровић, Јован, Пећина Ветрена дупка у селу Власи, Пиротски зборник, књ. 4, Пирот, 1972, стр. 123–135.
- Петровић, Јован Б., Прилог познавању пећинских станова у бигру (источна Србија), Гласник Етнографског института Српске академије наука, књ. II–III, (1953–1954), Београд, 1957, стр. 813–815 са 3 слике у тексту.
- Петровић, Јован Б., Природа Беле Паланке и средњег Понишавља, Универзитет у Новом Саду, Природно-математички факултет, Институт за географију, Нови Сад, 1998.
- Петровић, Милан П., Дојкинци, Одбор Српске академије наука и уметности за проучавање села, Културно просветна заједница Републике Србије, „Графика“ Пирот, Београд, 1997. Библиотека „Хроника села“, књ. 55.
- Петровић, Н., Пиротски град, Старинар, Орган Археолошког института, Нова серија, књ. V–VI, Београд, 1956.
- Петровић, Никола, Рађање органа народне власти и први дани њиховог рада, Пиротски зборник, књ. 13, Пирот, 1985, стр. 35–50.
- Петровић, Новица, Од стручне продужне школе до Центра за усмерено образовање „Милентије Поповић“ 1945–1980. Пиротски зборник, књ. 11–12, Пирот, 1984, стр. 209–219.
- Петровић, Петар С., Нови вотивни натписи из јужне Србије, Старинар, Нова серија, књ. XV–XVI, 1964–1965, Археолошки институт, Београд, 1966, стр. 245–251.
- Петровић, Петар, Понишавље у античко доба (неки аспекти археолошке топографије пиротског краја), Пирот 1877–1977, Пиротски зборник, књ. 8–9, Пирот, 1979, стр. 177–184.
- Петровић, Светислав С., Историја града Пирота, до пропасти деспотовине Србије, Пиротски зборник, књ. 22, Пирот, 1996, стр. 5–53.
- Петровић, Светислав С., Историја града Пирота, Грађа Светислава Петровића, Приредила Др Борислава Лилић, НИП Хемикалс, Пирот, 1996.
- Петровић, Светислав С., Око наше Нишаве, Штампарија „Св. Сава“, Пирот, 1934.

- Петровић, Светислав С. Понишавље и суседни крајеви за време Првог српског устанка, (сепарат из часописа „Наше стварање“), Лесковац, 1955, стр. 3–18.
- Петровић, Сретен, Магијско-митолошки смисао славског обредног хлеба „баба“ у источној Србији, Гласник Етнографског института САНУ, књ. XLV, Београд, 1996, стр. 19–36.
- Петровић, Сретен, Поетски свет сликарства Чедомира Крстића, Пиротски зборник, књ. 17–18, Пирот, 1992, стр. 21–29.
- Петровић, Сретен, Социо-митолошки карактер „врљања деце на раскрсеје“ у источној Србији, Етно-културолошки зборник за проучавање културе источне Србије и суседних области, књ. I, Сврљиг, 1995, стр. 83–90.
- Петровић, Сретен, Херменеутика паралелних обичаја-ритуала, Етно-културолошки зборник за проучавање културе источне Србије и суседних области, књ. XI, Сврљиг, 2006–2007, стр. 15–28.
- Пешић, Миомир, Одсуствовање са посла због болести и повреде, Пиротски зборник, књ. 4, Пирот, 1972, стр. 3–26.
- Пирот и околина у народноослободилачкој борби 1941–1945. Саопштења са саветовања у Пироту јуна 1974, Пиротски зборник, књ. 6, Пирот, 1974, стр. 7–196.
- Пиротска Гимназија, 1979–1999, (Уредник Др Ивко Јовановић), ГП „Графика“, Пирот, 1999.
- Пиротска привреда 1956–1976, Издање Економске школе „Борис Кидрич“ у Пироту, „Просвета“, Ниш, 1976.
- Писмо Пироћанцима из Хиландара, Писмо сачувао, транскрибовао и превео, напомене написао Гојко Ранчић, Пиротски зборник, књ. 22, Пирот, 1996, стр. 195–200.
- Плавша, Душан, Др Војислав Вучковић – уметник, научник и борац, Пиротски зборник, књ. 11–12, Пирот, 1984, стр. 179–186.
- Плотњикова, Ана А., Зимски обичаји у Горњем Високу у етнолингвистичком светлу, Расковник, часопис за књижевност и културу, Год. XXV, књ. 95–98, Београд, 1999, стр. 106–119.
- Поповић, Данијела, Атрибути невесте и младожење у свадбеним песмама сврљишког краја, Етно-културолошки зборник за проучавање културе источне Србије и суседних области, књ. XI, Сврљиг, 2006–2007, стр. 91–94.
- Поповић, Јаков, Дописи I, Станичење, 1884, Старинар Српског археолошког друштва, Год. I, Београд, 1884, стр. 144–145.
- Поповић, Лазар, Пироћанци у ратним причама, Графички завод „Макарије“, А.Д. Земун.
- Поповић, Миливоје, Двадесет година Економске школе „Борис Кидрич“, Пиротски зборник, књ. 10, Пирот, 1979, стр. 33–38.
- Поповић, Миливоје Б., Неке демографске карактеристике горњег Понишавља са Лужницом, Пиротски зборник књ. 7, Пирот, 1975, стр. 35–46.

- Поповић, Миливоје, Неке промене у становништву Пирота – последица његовог економског развоја, Пирот 1877–1977, Пиротски зборник, књ. 8–9, Пирот, 1979, стр. 369–376.
- Поповић, Миливоје, Прилог методологији истраживања образовних потреба пиротског региона, Пиротски зборник, књ. 5, Пирот, 1973, стр. 59–77.
- Поповић, Миливоје, Б., Радна снага горњег Понишавља са Лужницом, структура и кретање, Економика, часопис за економску теорију и праксу, бр. 2, Ниш, 1976, стр. 69–156.
- Потић, Мирко, Шуме у сливу Нишаве и Лужнице – улога и значај – Пиротски зборник, књ. 5, Пирот, 1973, стр. 121–155.
- Првановић, Светислав, Трагом старих Тимочана, Развитак, књ. 6, Зајечар, 1969, стр. 69–74.
- Првуловић, Борислав, Заветина слава „Св. Тројица“ у Штитарцу код Књажевца „теченијем“ XX столећа, Етно-културолошки зборник за проучавање културе источне Србије и суседних области, књ. IV, Сврљиг, 1998, стр. 271–274.
- Првуловић, Борислав, „Има нешто“, Тајанствене појаве подручја Тимока, Етно-културолошки зборник за проучавање културе источне Србије и суседних области, књ. VII, Сврљиг, 2001–2002, стр. 161–165.
- Првуловић, Борислав, Компаративна анализа ђурђевданских обичаја у крајевима на Тимоку и Нишави, Етно-културолошки зборник за проучавање културе источне Србије и суседних области, књ. II, Сврљиг, 1996, стр. 250–255.
- Првуловић, Борислав, Прилог класификацији животињског света у басмама источне и јужне Србије, Етно-културолошки зборник за проучавање културе источне Србије и суседних области, књ. III, Сврљиг, 1997, стр. 215–220.
- Првуловић, Борислав, Унутрашњи монолог (дијалог) уз магијску праксу у народним обичајима источне и јужне Србије, Етно-културолошки зборник за проучавање културе источне Србије и суседних области, књ. V, Сврљиг, 1999, стр. 151–153.
- Раденковић, Драгољуб, Пирот на Берлинском конгресу, Пирот 1877–1977, Пиротски зборник, књ. 8–9, Пирот, 1979, стр. 33–43.
- Раденковић, Драгољуб, Рад Окружног комитета КПЈ Пирота од 1944. до 1947. г. Пиротски зборник, књ. 13, Пирот, 1985, стр. 51–73.
- Раденковић, Драгољуб, Састав партијског чланства подручја среза нишавског, Пиротски зборник, књ. 15, Пирот, 1987, стр. 37–41.
- Раденковић, Љубинко, Герман-Ћерман-Церман, Пиротски зборник, књ. 22, Пирот, 1996, стр. 277–286.
- Раденковић, Љубинко, Додир са светим у народном хришћанству, Неке словенске паралеле, Свакодневна култура у постсоцијалистичком периоду, Зборник, књ. 22, Етнографски институт САНУ, Београд, 2006, стр. 315–327.

- Раденковић, Љубинко, Митолошка бића везана за годишње празнике, Етно-културолошки зборник за проучавање културе источне Србије и суседних области, књ. II, Сврљиг, 1996, стр. 61–65.
- Раденковић, Љубинко, Митолошка бића везана за рођење детета, Етно-културолошки зборник за проучавање културе источне Србије и суседних области, књ. I, Сврљиг, 1995, стр. 35–40.
- Раденковић, Љубинко, Митолошки господари градоносних облака, Словенске паралеле, Зборник Етнографског музеја у Београду, 1901–2001, Београд, 2001, стр. 445–453.
- Раденковић, Љубинко, Припеви „ладо“ и „лељо“ у народним песмама источне и јужне Србије, Етно-културолошки зборник за проучавање културе источне Србије и суседних области, књ. V, Сврљиг, 1999, стр. 127–132.
- Раденковић, Љубинко, Тодорица – „коњска слава“, Етно-културолошки зборник за проучавање културе источне Србије и суседних области, књ. IV, Сврљиг, 1998, стр. 119–124.
- Раденковић, Радослав, Девојачко припевање у селима југоисточне Србије, Лесковачки зборник, књ. XXIV, Народни музеј у Лесковцу, Лесковац, 1984, стр. 329–335.
- Раденковић, Радослав, Демони и друга митска бића у народном предању југоисточне Србије, Нишки зборник, књ. 9, Ниш, 1980, стр. 137–148.
- Раденковић, Радослав, Досадашњи рад на записивању и проучавању народних приповедака југоисточне Србије, Нишки зборник, књ. 11, Ниш, 1982, стр. 165–179.
- Раденковић, Радослав, Животиње у функцији нечистивих сила, Етно-културолошки зборник за проучавање културе источне Србије и суседних области, књ. VII, Сврљиг, 2001–2002, стр. 201–206.
- Раденковић, Радослав, (сакупио и приредио) Казивања о нечистивим силама, 1. изд. Просвета, Ниш, 1991.
- Раденковић, Радослав, Легенде о местима око Тимока, Развитак, књ. 3, Зајечар, 1977, стр. 86–91.
- Раденковић, Радослав, Магијска функција биља у народним приповеткама југоисточне Србије, Развитак, књ. 1, Зајечар, 1986, стр. 90–94.
- Раденковић, Радослав, Онтогенеза мотива у легендама источне Србије, Нишки зборник, књ. 4, Ниш, 1977, стр. 121–134.
- Раденковић, Радослав, Прилози проучавању мотива народних приповедака југоисточне Србије, Лесковачки зборник, књ. XXVI, Народни музеј у Лесковцу, Лесковац, 1986, стр. 323–333.
- Раденковић, Радослав, Рефлекси Косовског боја у народним песмама и прозној традицији југоисточне Србије, Развитак, књ. 6, Зајечар, 1989, стр. 109–114.
- Раденковић, Радослав, Свечи и ђаволи у народним приповеткама југоисточне Србије, Развитак, књ. 3, Зајечар, 1985, стр. 76–82.

- Раденковић, Радослав, Српске народне песме за децу, (записане на подручју југоисточне Србије), Развитак, књ. 3, Зајечар, 1986, стр. 68–73.
- Раденковић, Радослав, (забележио), Тимочке народне приповетке, Развитак, књ. 1, Зајечар, 1980, стр. 60–66.
- Раденковић, Радослав, Трагови историјских збивања у народним анегдотама југоисточне Србије, Развитак, књ. 1, Зајечар, 1985, стр. 68–77.
- Раденковић, Радослав, Функција митологема и њихово значење у народним веровањима о деци на подручју југоисточне Србије, Етно-културолошки зборник за проучавање културе источне Србије и суседних области, књ. I, Сврљиг, 1995, стр. 116–124.
- Раденковић, Радослав, Шаљиве народне приче Горњег Тимока, Развитак, књ. 6, Зајечар, 1980, стр. 80–89.
- Радовановић, Бранко, Осврт на развој задругарства до 1960. године, Пиротски зборник, књ. 1, Пирот, 1968, стр. 139–146.
- Радовановић, Бранко, Стање и проблематика репродукције у говедарству, Пиротски зборник, књ. 4, Пирот, 1972, стр. 103–115.
- Радовановић, Голуб, Славска трпеза у селима сокобањског краја, Етно-културолошки зборник за проучавање културе источне Србије и суседних области, књ. IV, Сврљиг, 1998, стр. 287–290.
- Радовановић, Миљана, Антропогеографске основе СР Србије, Из традиционалне културе Србије, Гласник Етнографског музеја у Београду, књ. 44, Београд, 1980, стр. 11–20.
- Радовановић, Миљана, Биље и животиње у антропонији неких предела источне и јужне Србије, Етно-културолошки зборник за проучавање културе источне Србије и суседних области, књ. VII, Сврљиг, 2001–2002, стр. 167–169.
- Радовановић, Миљана, Демопулација и просторно-демографске промене брдско-планинског дела општине Књажевац, Зборник радова Етнографског института САНУ, књ. 11, Београд, 1981, стр. 129–137.
- Радовановић, Миљана, Етнографска грађа о селу Црни Врх у Буцаку на Старој Планини, Етно-културолошки зборник за проучавање културе источне Србије и суседних области, књ. VI, Сврљиг, 2000, стр. 129–134.
- Радовановић, Миљана, Заветни крстови у источној и јужној Србији, Етно-културолошки зборник за проучавање културе источне Србије и суседних области, књ. IV, Сврљиг, 1998, стр. 173–176.
- Радовановић, Миљана, Завршни осврт на проучавања основних антропогеографских и етнодемографских одлика приградских и других насеља у околини Београда, Крушевца, Лесковца, Пирота и Новог Пазара, Зборник радова Етнографског института, књ. 14–16, САНУ, Београд, 1984, стр. 557–564.
- Радовановић, Миљана, Печалбарски фолклор, Етно-културолошки зборник за проучавање културе источне Србије и суседних области, књ. V, Сврљиг, 1999, стр. 69–72.

- Радовановић, Миљана, Младеновић, Оливера, Проблеми етнолошких испитивања Заглавка и Буцака с обзиром на савремене антропогеографске и демографске промене, Гласник Етнографског института САНУ, књ. XXI, (1972), Београд, 1973, стр. 137–149.
- Радовановић, Миљана, Младеновић, Оливера, Проблеми етнолошких испитивања Заглавка и Буцака с обзиром на савремене антропогеографске и демографске промене, Развитак, књ. 3, Зајечар, 1977, стр. 96–102.
- Радовановић, Миљана, Прочка, Етно-културолошки зборник за проучавање културе источне Србије и суседних области, књ. II, Сврљиг, 1996, стр. 107–109.
- Радовановић, Миљана, Свадба у Црном Врху крајем XIX и почетком XX века, Етно-културолошки зборник за проучавање културе источне Србије и суседних области, књ. I, Сврљиг, 1995, стр. 134–139.
- Радовановић, Миљана, Традиционално наслеђе и савременост и нека питања примењене етнологије, Симпозијум Етнолошко проучавање савремених промена у народној култури, Етнографски институт САНУ, Посебна издања, књ. 15, Београд, 1974, стр. 15–21.
- Радовић, Александар, Заштита и презентација објеката и целина старе варошке архитектуре у Пироту, Пирот 1877–1977, Пиротски зборник, књ. 8–9, Пирот, 1979, стр. 359–368.
- Радовић, Александар, О конзерваторском-рестаураторским радовима на средњовековном мутваку у комплексу манастира Св. Јован Богослов код Поганова, Пиротски зборник, књ. 3, Пирот, 1971, стр. 225–229.
- Радовић, Босилка, Печење ракије у нашем народу, Гласник Етнографског музеја у Београду, књ. 18, Београд, 1955, стр. 69–112.
- Радојичић, Ђорђе, Сп. Крџио Миятевџ, Погановскиџ Монастирџ. Софиџ 1936, 8°, стр. 74, Стариџар, Орган Српског археолошког друштва, III сериџа, књ. XII, 1937, Београд, 1937, стр. 114–119.
- Рајковић, Љубиша Кожељац, Виле, змајеви и друга митска бића као актери радње у народним песмама Тимочке крајине, Етно-културолошки зборник за проучавање културе источне Србије и суседних области, књ. VII, Сврљиг, 2001–2002, стр. 213–217.
- Рајковић, Љубиша Кожељац, Дисертациџ вредна хвале (Др. Илиџа П Николић: Народне песме Пирота и околине (1841–1964)–књижевноисторијска истраживања, Музеј Понишавља, Пирот, 2005), Пиротски зборник, књ. 31, Народна библиотека Пирот, 2006, стр. 239–244.
- Рајковић, Љубиша Кожељац, Дуг завичају, (Разговор са Др. Илиџом Николићем), Пиротски зборник, књ. 23–24, Пирот, 1998, стр. 329–338.
- Рајковић, Љубиша, Значајно лексикографско остварење (Јакша Динић: „Речник тимочког говора“, Српски дијалектолошки зборник, књ. XXXIV, САНУ Београд, 1978), Развитак, књ. 3, Зајечар, 1989, стр. 75–81.
- Рајковић, Љубиша, Лексичко богатство тимочко-лужничког говора, Развитак, књ. 3, Зајечар, 1981, стр. 97–101.

- Рајковић, Љубиша Кожељац, Мотив градитељства и његова функционалност у народној поезији источне Србије, Гласник Етнографског института САНУ, књ. XLIX, Београд, 2000, стр. 161–166.
- Рајковић, Љубиша (забележио), Народне лирске песме из Височке Ржане, Развитак, књ. 3, Зајечар, 1981, стр. 70–77.
- Рајковић, Љубиша, Народне песме из Средњег Тимока, Развитак књ. 1, Зајечар, 1974, стр. 76–77.
- Рајковић, Љубиша (забележио), Народне песме из Средњег Тимока, Развитак књ. 3, 1974, стр. 87–89.
- Рајковић, Љубиша, Обичаји везани за Лазареву суботу у Средњем Тимоку, Етно-културолошки зборник за проучавање културе источне Србије и суседних области, књ. II, Сврљиг, 1996, стр. 246–249.
- Рајковић, Љубиша, Славске народне песме у Средњем Тимоку, Етно-културолошки зборник за проучавање културе источне Србије и суседних области, књ. IV, Сврљиг, 1998, стр. 177–180.
- Рајковић, Љубиша Кожељац, Стручно и аналитички, (Ивко Јовановић: Историјски заснови, митски присенци, Просвета, Београд, 2003), Пиротски зборник, књ. 29–30, Народна библиотека Пирот, ПИ-ПРЕС, Пирот, 2004–2005, стр. 251–261.
- Рајковић, Љубиша (забележио), Тимочке пословице, изреке и загонетке, Развитак, књ. 2, Зајечар, 1977, стр. 72–79.
- Рајковић, Љубиша (забележио), Шаљиве приче и приче о Пироћанцима, Развитак, књ. 6, Зајечар, 1977, стр. 78–81.
- Рајковић, Љубиша (забележио), Шаљиве приче и приче о Пироћанцима, Развитак, књ. 2, Зајечар, 1978, стр. 58–59.
- Рајшић, Милица, Рогановић, Гордана, Музичка и орска традиција у Буцаку, Гласник Етнографског музеја у Београду, књ. 62, Београд, 1998, стр. 225–264.
- Ракић, Мита, По Пиротском округу (Дневник из 1878. године), Пиротски зборник, књ. 27–28, Пирот, 2003, стр. 27–44.
- Ранђеловић, Новица и други, Нова налазишта биљака у југоисточној Србији, Лесковачки зборник, књ. XXII, Народни музеј Лесковац, Лесковац, 1982, стр. 381–383.
- Ранчић, Гојко, Предања о хајдуку Стојану из Ореовице, Пиротски зборник, књ. 31, Народна библиотека Пирот, 2006, стр. 93–97.
- Ранчић, Гојко, Приче о хајдуцима, Пиротски зборник, књ. 25–26, Пирот, 2000, стр. 89–91.
- Ранчић, Димитрије, На Нишави у Ћилимграду, Издање Етнографског музеја – Пирот, Пирот, 1972.
- Ранчић, Димитрије, Пиротско учитељско друштво у периоду између два светска рата, Пиротски зборник, књ. 3, Пирот, 1971, стр. 133–136.
- Ранчић, Ћира Д, Из мог завичаја, Приче, легенде, бајке, Издање Етнографског музеја Понишавља, Пирот, 1969.

- Ранчић, Ти́ра Д., Из мог завичаја, Приче, описи и бајке за девојчице и дечаке, Издање Књижарнице Томе Јовановића и Вујића, Београд, 1935.
- Ранчић, Ти́ра Д., Слава у старом Пироту (радио приказ), Етно-културолошки зборник за проучавање културе источне Србије и суседних области, књ. IV, Сврљиг, 1998, стр. 321–328.
- Рељић, Љубомир, Делјење ватре (грејање покојника), Етно-културолошки зборник за проучавање културе источне Србије и суседних области, књ. VII, Сврљиг, 2001, стр. 35–40.
- Рељић, Љубомир, Обичаји и веровања везани за животни циклус – рођење, брак и смрт – (Књажевац и околина), Гласник Етнографског музеја у Београду, књ. 62, Београд, 1998, стр. 51–86, 53, 64, 67.
- Рељић, Љубомир, Обичаји уз животни циклус човека у околини Књажевца, Зборник радова XXXVI конгреса Савеза удружења фолклориста Југославије, Соко Бања, Београд, 1989, стр. 103–107.
- Рељић, Љубомир, Пиротски лончари у Књажевцу, Развитак, књ. 2, Зајечар, 1965, стр. 77–85.
- Рељић, Љубомир, Промене у обичајима из животног циклуса у околини Књажевца, Етно-културолошки зборник за проучавање културе источне Србије и суседних области, књ. I, Сврљиг, 1995, стр. 29–34.
- Рељић, Љубомир, Свадбени обичаји у околини Књажевца, Развитак, књ. 1, Зајечар, 1965, стр. 64–74.
- Рељић, Љубомир, Становништво, (Књажевац и околина), Гласник Етнографског музеја у Београду, књ. 61, Београд, 1997, стр. 22.
- Рељић, Љубомир, Сточарски станови у источној Србији, Развитак, књ. 1, Зајечар, 1970, стр. 68–72.
- Рогановић, Гордана, Додолске и крстоношке песме у обредној пракси села Заглавка и Тимока, Етно-културолошки зборник за проучавање културе источне Србије и суседних области, књ. IV, Сврљиг, 1998, стр. 201–204.
- Родић, Зоран, Збирка покућства, I – Шкриње, ковчези, сандуци и наћве, Каталог, Етнографски музеј у Београду, Београд, 2006, стр. 50, 52, 53, 63, 79, 97.
- Родић, Зоран, Преглед основних типова и начини градње сеоских кућа у Србији током XVIII и XIX века, Гласник Етнографског музеја, књ. 58–59 (1994–1995), Београд, 1995, стр. 45–69.
- Родић, Зоран, Развој сеоске архитектуре и становање у књажевачком крају, Гласник Етнографског музеја, књ. 61, Београд, 1997, стр. 197–228, 198.
- Родић, Зоран, Сеоска кућа и становање, Народна култура Срба у XIX и XX веку, Водич кроз сталну поставку, Етнографски музеј у Београду, Београд, 2003, стр. 188–248.
- Савић, Миливоје М., Наша индустрија и занати, II део, Издања Министарства трговине и индустрије, Сарајево, 1922, стр. 116–167.
- Савић, Миливоје М., Наша индустрија, занати, трговина и пољопривреда, књ. VIII (део), Издања Министарства трговине и индустрије, Сарајево, 1930, стр. 87–97.

- Савић-Симоновић, Биљана, Литије – заборављени обичај у сврљишком крају, Етно-културолошки зборник за проучавање културе источне Србије и суседних области, књ. II, Сврљиг, 1996, стр. 282–284.
- Самарџић, Момир, Једно сведочанство о разграничењу Србије и Бугарске, 1879. године, Зборник Матице Српске за историју, бр. 65–65, Матица српска, Нови Сад, 2002, стр. 263–270.
- Свадбене песме из Пирота, (Прибележила и обичај описала Јела), Браство, књ. VIII, Друштво Светог Саве, књ. 19, Краљевска-српска државна штампарија, Београд, 1899, стр. 249–264.
- Сикимић, Биљана, Нове збирке еротског и опсценог фолклора, (Драгољуб Златковић: Срамотно и погано у Пиротском говору, Софија, 2001. Драгољуб Златковић: Петко и Јана, ласцивна и скатолошка приповедања, певања и фразе из пиротског краја, Пирот, 2004), Пиротски зборник, књ. 29–30, Народна библиотека Пирот, ПИ-ПРЕС, Пирот, 2004–2005, стр. 237–240.
- Симоновић, Драгољуб, Народне песме из источне и јужне Србије, Етноантрополошки проблеми – монографије, књ. III, Одељење за етнологију Филозофског факултета у Београду, ГРО „Просвета“ – Ниш, Београд, 1988.
- Собољев, Андреј Н., О пиротском говору у светлости најновијих истраживања, Пиротски зборник, књ. 21, Пирот, 1995, стр. 195–211 и 2 карте.
- Соколовић, Весна, Петрова река, Народна библиотека – Пирот, Ад Принт-Бабушница, Пирот, 2002.
- Соколовић, Милош, Лирско народно певање у пиротском крају, Пиротски зборник, књ. 31, Народна библиотека, Пирот, 2006, стр. 75–91.
- Сотиров, Спас, Др. Јован В. Тирић-Витомир В. Живковић: Крупац, Географија, историја, друштвени живот, народноослободилачки рат, Пирот, 1974, стр. 1–240. Пиротски зборник, књ. 7, Пирот, 1975, стр. 196–197.
- Сотиров, Спас, Рибе околине Пирота, Пиротски зборник, књ. 1, Пирот, 1968, стр. 15–156.
- Спасић, Часлав Р., Долдашевци (Присјан), Народна библиотека Ч. Р. Спасић, ПИ-ПРЕС, Пирот, 2004.
- Спасић, Часлав Р., Присјан, Хроника села, књ. 5, Музеј Понишавља Пирот, „Графика“, Пирот, 2001.
- Спасовски, Милена, Демографске одлике становништва Лужнице у овом веку, Зборник радова Етнографског института, књ. 11, САНУ, Београд, 1981, стр. 57–99 и 5 скица.
- Спремо-Петровић, Невенка, Једна стара кућа у Пироту, Гласник Етнографског института, САН, књ. II–III, (1953–1954), Научно дело, Београд, 1957, стр. 783–792 и 7 слика у прилогу.
- Срејовић, Драгослав, Три значајна археолошка открића за која је везан мој живот, Развитак, књ. 201–202, Зајечар, 1999, стр. 60–74.

- Ставров, Станимир, Петрлаш – село које нестаје – Библиотека „Хронике села“, Димитровград, 2000.
- Stambolović, S., Ponišavlje Eksport-Pirot, Jugoslavia, Manufacture et exportation des tapis originaux de Pirot, „Kultura“ Beograd, Original Pirot kelym.
- Станић, Миле, Југоисточна Србија у дневнику Милана Ђ. Милићевића од 1877. до 1885. године, Лесковачки зборник, књ. XXXVII, Народни музеј Лесковац, Лесковац, 1997, стр. 269–312.
- Станковић, Стеван М., Географија Понишавља, Српско географско друштво, Београд, 1997.
- Станковић, Стеван, Густина речне мреже у сливу реке Височице, Пиротски зборник, књ. 1, Пирот, 1968, стр. 99–106.
- Станковић, Стеван М., Живот и дело Косте Н. Костића, Пиротски зборник, књ. 21, Пирот, 1995, стр. 133–141.
- Станковић, Стеван М., Завојско језеро, Пиротски зборник, књ. 2, Пирот, 1969, стр. 127–139.
- Станковић, Стеван М., Младеновић, Томислав, Јерма, (Прилог хидролошком проучавању слива Нишаве), Пиротски зборник, књ. 3, Пирот, 1971, стр. 183–198.
- Станковић, Стеван М., Књига о нашим коренима, Витомир В. Живковић, Торлак, Народна библиотека, Пирот, 1994, Пиротски зборник, књ. 21, Пирот, 1995, стр. 297–299.
- Stanković, Stevan M, Krupačka močvara, Zbornik radova Geografskog instituta PMF, sv. XVII, Beograd, 1970, str. 49–57.
- Станковић, Стеван М., Милица Петковић, Пиротска грнчарија – Издавач Музеј Понишавља, Пирот, 1988, Пиротски зборник, књ. 16, Пирот, 1989, стр. 152–154.
- Станковић, Стеван М., О специфичном отицају у сливу Височице, Пиротски зборник, књ. 5, Пирот, 1973, стр. 171–184.
- Станковић, Стеван М., Пирот, Географска енциклопедија насеља Србије, књ. III, М-Р, Под руководством Проф. Др. Србољуба Ђ. Стаменковића, Географски факултет Универзитета, „Агена“, „Стручна књига“, Београд, 2001, стр. 237–256.
- Станковић, Стеван М., Пирот и околина, запис о завичају, Слобода, Пирот, 1996.
- Станковић, Стеван М., Младеновић, Томислав, Река Лужница, Пиротски зборник, књ. 4, Пирот, 1972, стр. 137–145.
- Stanković, Stevan M., Snabdevanje Pirota vodom, Zbornik radova Geografskog instituta PMF, sv. XVIII, Beograd, 1971, str. 73–90.
- Станковић, Стеван М., Транзитна функција Пирота, Пиротски зборник, књ. 16, Пирот, 1989, стр. 3–8.
- Станојевић, Маринко Т., Заглавак, Антропогеографска проучавања, Српски етнографски зборник, књ. XX, Насеља српских земаља, Расправе и грађа, књ. IX, СКА, Београд, 1913, стр. 5–184.

- Станојевић, Маринко, Из народног живота на Тимоку – Веровања и празно-верице – Гласник Етнографског музеја у Београду, књ. 8, Београд, 1933, стр. 59–71.
- Станојевић, Маринко, Обичаји и веровања на Тимоку, Гласник Етнографског музеја у Београду, књ. 4, Београд, 1929, стр. 42–54.
- Станојевић, Маринко Т., Прилози речнику тимочког говора, Српски дијалектолошки зборник, књ. III, СКА, Београд, 1927, стр. 179–194.
- Станојевић, Маринко Т., Северно-тимочки дијалекат, Српски дијалектолошки зборник, књ. II, СКА, Београд, 1911, стр. 360–463.
- Станојевић, Маринко, Тимок, Српски етнографски зборник, књ. LV, Прво одељење, Насеља и порекло становништва, књ. 29, СКА, Београд, 1940, стр. 426, 398, 428–429, 430, 431, 499, 511 и 1. карта.
- Станојевић, Милан Ђ., Краљички обичај и песме „Краљ“, Пиротски зборник, књ. 16, Пирот, 1989, стр. 3–8.
- Станојевић, Фотије А., Пирот и пиротске прилике, (Приредила Др Борислава Лилић), НИП Хемикалс, Пирот, 1996.
- Стевановић, Ђура, Социологија села у радовима Драгољуба Јовановића, Пиротски зборник, књ. 23–24, Пирот, 1998, стр. 301–305.
- Стефановић, Божидар, Булумач, (Прича мога оца Новице Стефановића 1902–1978), из Бериловца, Пиротски зборник, књ. 29–30, Народна библиотека Пирот, ПИ-ПРЕС, Пирот, 2004–2005, стр. 197–200.
- Стефановић, Марија, Апотека Михајла-Мине Анђелковића уочи ослобођења Пирота од Турака (1865–1880), Пирот, 1877–1977, Пиротски зборник, књ. 8–9, Пирот, 1979, стр. 45–50.
- 120 година од Трговачко-занатлијске до Техничке школе у Пироту, 1878–1998, Техничка школа у Пироту, Пиком-Пирот, Пирот, 1998.
- Стојаковић, Велибор, Основне карактеристике рала у књажевачком крају, Гласник Етнографског музеја, књ. 64, Београд, 2001, стр. 10, 11, 12, 14, 15 и 12 слика у тексту.
- Стојаковић, Велибор, Традиционална привреда књажевачког краја, Гласник Етнографског музеја у Београду, књ. 61, Београд, 1997, стр. 85–133, 84, 95, 125.
- Стојаковић, Велибор, Традиционална привреда, Народна култура Срба у XIX и XX веку, Водич кроз сталну поставку, Етнографски музеј у Београду, Београд, 2003, стр. 250–317.
- Стојановић, Добрила, Пиротски ћилими, каталог, Музеј примењене уметности Београд, Музејске збирке VIII, Београд, 1987.
- Стојановић, Марко, Збирка лова и риболова, Гласник Етнографског музеја, књ. 65–66, Београд, 2001–2002, стр. 117, 123.
- Стојановић, Мирољуб М., Да ли постоји епска традиција у Србији, на истоку, Јаша Продановић – живот и дело, Зборник радова са округлог стола одржаног у Пироту 28. децембра 2000, Ниш, 2003, стр. 59–67.
- Стојановић, Мирољуб, Ка новој публици, Пиротски зборник, књ. 7, Пирот, 1975, стр. 53–73.

- Стојановић, Мирољуб М., Сведочења и предвиђања, Чланци и расправе о култури, Пирот, 1987.
- Стојанчевић, Видосава, Бабушница – нова варошица у југоисточној Србији – Етнодемографске и етнологске карактеристике – Гласник Етнографског института, САНУ, књ. XXIII, (1974), Београд, 1975, стр. 67–93 и три слике на крају текста.
- Стојанчевић, Видосава, Елементи старе балканске урбане цивилизације у развоју „чаршија“ традиционалне културе њихових становника у јужној Србији у 19. веку, Лесковачки зборник, књ. XX, Издања Народног музеја у Лесковцу, Лесковац, 1980, стр. 197–210.
- Стојанчевић, Видосава, Етничке и етнологске карактеристике „отргнутих предела“ присаједињених Србији 1833. г, Развитак, књ. 3, Зајечар, 1973, стр. 76–92.
- Стојанчевић, Видосава, Етничке промене и миграциона кретања у Србији услед српско-турских ратова 1876, 1877. и 1878. године, Гледишта бр. 9, 1978, стр. 813–819.
- Стојанчевић, Видосава, Етно-демографске карактеристике и друштвена обичајна традиција Пирота и пиротског краја у време ослобођења од Турака (1878–1890), Гласник Етнографског института, САНУ, књ. XXVII, Београд, 1978, стр. 23–37.
- Стојанчевић, Видосава, Завршни осврт на проучавања промена у култури становања, браку и породици и обичајима животног циклуса у приградским и другим насељима у околини Београда, Крушевца, Лесковца, Пирота и Новог Пазара, Зборник радова Етнографског института, САНУ, књ. 14–16, Београд, 1984, стр. 565–571.
- Стојанчевић, Видосава, Народна здравствена култура Пирота и пиротског краја у време ослобођења од Турака (1877–1878. године), Архив за проучавање здравствене културе Србије, бр. 6–7, Београд, стр. 27–86.
- Стојанчевић, Видосава, Савремене промене у народној култури печалбарских региона јужне и југоисточне Србије, (у областима Лужница Власина и Врањско Поморавље), Симпозијум Етнологско проучавање савремених промена у народној култури, Етнографски институт САНУ, Посебна издања, књ. 15, Београд, 1974, стр. 189–205.
- Стојанчевић, Владимир, – Влада Станојевић (1884–1978), Пиротски зборник, књ. 25–26, Пирот, 2000, стр. 287–292.
- Стојанчевић, Владимир, Вредно историјско дело о југоисточној Србији у 19. и почетком 20. века, Пиротски зборник, књ. 21, Пирот, 1995, стр. 281–285.
- Стојанчевић, Владимир, Два писма Стојана Новаковића, министра унутрашњих дела, Тодору Поповићу, начелнику округа Пиротског, из година 1884. и 1885. Пиротски зборник, књ. 19–20, Пирот, 1994, стр. 3–7.
- Стојанчевић, Владимир, Допринос Милана Ђ. Милићевића проучавању новије историјске прошлости крајева југоисточне Србије, Лесковач-

- ки зборник, књ. XX, Народни музеј Лесковац, Лесковац, 1982, стр. 237–240.
- Стојанчевић, Владимир, Др Борислава Лилић: Свети Сава и светосавске прославе у Пироту; Метоси у Пироту; Грчко војничко гробље у Пироту; Слобода, LI, 1995, бр. 2075, 4. фебруар. (приказ).
- Стојанчевић, Владимир, Из историје југоисточне Србије, (Др Борислава Лилић: Југоисточна Србија у периоду Српске националне револуције 1804–1878, Београд, 2002), Пиротски зборник, књ. 29–30, Народна библиотека ПИ-ПРЕС Пирот, 2004–2005, стр. 215–220.
- Стојанчевић, Владимир, Из историјске прошлости источне Србије (1804–1833), Историјски архив „Тимочка Крајина“ Зајечар, Зајечар, 1983.
- Стојанчевић, Владимир, Из прошлости наших крајева ослобођених у рату 1877/78 г., Лесковачки зборник, књ. XXX, Народни музеј Лесковац, Лесковац, 1990, стр. 153–156.
- Стојанчевић, Владимир, Из прошлости Пирота и околине, НИП Хемикалс, Пирот, 2000.
- Стојанчевић, Владимир, Историјска прошлост крајева источне Србије 1804–1833; Развитак, књ. 2, Зајечар, 1983, стр. 52–59.
- Стојанчевић, Владимир, Још један објављени историјски извор о Знепољу и Пироту из времена ослобођења од Турака 1877/78. године (Поговор у књизи:), Фотије А. Станојевић, Пирот и пиротске прилике, приредила Б. Лилић, Пирот, 1996, стр. 47–49.
- Стојанчевић, Владимир, Југоисточна Србија у време ослобођења 1877/78. године, Лесковачки зборник, књ. XV, Народни музеј Лесковац, Лесковац, 1975, стр. 71–78.
- Стојанчевић, Владимир, Југоисточна Србија у XIX веку (1804–1878), Прогресс, Ниш, Библиотека Белег, Ниш, 1996, стр. 12–16, 63–70, 86–90, 91–96, 325–335, 394–405, 567–572.
- Стојанчевић, Владимир, Кнез Милош и Источна Србија 1833–1838, Дисертација за стицање степена доктора историјских наука брањена 12. маја 1956, САН, Београд, 1957.
- Стојанчевић, Владимир, „Коцобаша“ трнске казе Аранђел Станојевић и српско-бугарски спор око Трна и Знепоља 1878–1879; Историјски часопис, књ. XXV–XXVI, 1978–1979, Историјски институт- Београд, Прогресс, Београд, 1979, стр. 193–217.
- Стојанчевић, Владимир, Миграције Пироћанаца у Србији у време Првог устанка 1804–1813. године, Пиротски зборник, књ. 3, Пирот, 1971, стр. 32–37.
- Стојанчевић, Владимир, Моја сећања на проф. Светислава Петровића, Пиротски зборник, књ. 22, Пирот, 1996, стр. 91–93.
- Стојанчевић, Владимир, Настојања Србије да се ослободи Стара планина у XIX веку, Пиротски зборник, књ. 23–24, Пирот, 1998, стр. 17–19.
- Стојанчевић, Владимир, Новоослобођени крајеви Србије 1877–1878. у светлости једне нове историјске студије, (Предговор у књизи:) Др Борислава

- ва В. Лилић, Историја Пирота и околине, књ. I-II, (1804–1918), Пирот, 1995, стр. 1–6.
- Стојанчевић, Владимир, Око учешћа Пироћанаца у Првом српском устанку 1805. године, Пиротски зборник, књ. 1, Пирот, 1968, стр. 17–23.
- Стојанчевић, Владимир, Око учешћа Пироћанаца у Првом српском устанку 1805. године, Србија у време Првог устанка 1804–1813. Народни музеј Лесковца, Библиотека Народног музеја у Лесковцу, књ. 28, Лесковац, 1980, стр. 60–66.
- Стојанчевић, Владимир, (О пиротској прошлости:) Борислава Лилић: Историја Пирота и околине (1804–1918), I-II, Пирот, 1995. Политика, ХСП, 1995, бр. 25. марта, (Приказ).
- Стојанчевић, Владимир, Ослободилачки покрет у Понишављу од Велике Сеобе 1690. до Ослобођења Тимочке Крајине 1833. године – Зборник радова: Пиротска буна 1836. године (са посебним освртом на ослободилачки покрет у Пироту и Понишављу од турског освајања до ослобођења 1877/78. године), Пирот, 1997, стр. 7–19.
- Стојанчевић, Владимир, (Предговор) Пирот и његово управно подручје у светлу историјске документације XIX века, (у књизи:) Пирот и срез нишавски 1801–1918. Грађа, књ. I, од 1801–1883. Сабрао и приредио Илија Николић, Музеј Понишавља – Пирот, 1981, стр. VII- XII.
- Стојанчевић, Владимир, Пирот, Лесковац и Врање пре осам деценија, НИИ, X, бр. 520, 25. децембар. 1960.
- Стојанчевић, Владимир, Пиротски крај у ослободилачким плановима Првог српског устанка, Пиротски зборник, књ. 17–18, Пирот, 1992, стр. 3–8.
- Стојанчевић, Владимир, Пироћанци и пиротски крај у национално-ослободилачком покрету српског народа у XIX веку (до 1877. године), Пирот, 1877–1977, Пиротски зборник, књ. 8–9, Пирот, 1979, стр. 3–14.
- Стојанчевић, Владимир, Прошлост пиротског краја у периоду ослобођења 1874–1878, Историјски часопис, књ. XXVII, Историјски институт Београд, Просвета, Београд, 1980, стр. 197–208.
- Стојанчевић, Владимир, Рад Косте Н. Костића на историјској географији Понишавља и Србије, Пиротски зборник, књ. 21, Пирот, 1995, стр. 143–147.
- Стојанчевић, Владимир, Светислав Петровић проучавалац прошлости Пиротског краја и града Пирота (поговор књизи:) Светислав Петровић, Историја града Пирота, Приредила Др Борислава Лилић, Пирот, 1996, стр. 83–84.
- Стојанчевић, Владимир, Улога српске војске у ослобођењу Понишавља и суседних крајева у Другом рату Србије са Турском, 1877/1878. године, Пиротски зборник, књ. 27–28, Пирот, 2003, стр. 9–11 и једна мапа скица.
- Стојанчевић, Владимир, Учешће устаника и добровољаца из неослобођених крајева Србије у одбрани тековина Првог српског устанка, Зборник Матице српске за историју, књ. 69–70, Матица српска, Одељење за друштвене науке, Нови Сад, 2004, стр. 37–48.

- Стојанчевић, Владимир, „Чума у Нишкој, Пиротској, Лесковачкој и Врањској нахији 1837, 1838. године (Предања и историја), Архив за историју здравствене културе Србије, књ. II, бр. 2, Београд, 1973, стр. 179–182.
- Стојичић, Жаклина, Култне радње О Светом Андреји у нишким селима, Етно-културолошки зборник за проучавање културе источне Србије и суседних области, књ. IV, Сврљиг, 1998, стр. 301–303.
- Стојичић, Слободанка, Привремена организација власти у новоослобођеним крајевима Србије 1878. године, Лесковачки зборник, књ. XV, Народни музеј Лесковац, Лесковац, 1975, стр. 79–108.
- Стојковић, Драгана, Фотографски и картографски рад Христифора Црниловића, Власотиначки зборник, књ. 1, Културни центар Власотинца, Власотинце, 2003, стр. 23–50.
- Стојковић, Слободан Н., Османски новац у Пироту и Понишављу (са каталогом новца), Споменик, СХХХIV, Одељење историјских наука, књ. 9, САНУ, Београд, 1995, стр. 1–127.
- Стојковић, Слободан Н., Османски новац у Пироту и Понишављу Споменик, СХХХIV, Одељење историјских наука, књ. 9, САНУ, Београд, 1995, Посебан отисак.
- Сто педесет година Основне школе у Крупцу 1850–2000, Савет Месне заједнице Крупац, Одбор за прославу, ИША „Пиком“, Пирот, Крупац, 2000.
- Тефтер Нишавске митрополије (1834–1872), Штампано поводом стоте годишњице ослобођења Пирота од Турака 1877. године, Знаменити људи и дела, књ. V, Музеј Понишавља – Пирот, Пирот, 1976.
- Тешић, Ђорђе, Народни накит XIX века према збирци Етнографског музеја у Београду, Гласник Етнографског музеја у Београду, књ. 26, Београд, 1963, стр. 239–279.
- Тешић, Јелена, Духовна култура, научно-истраживачки рад и музејска збирка, Гласник Етнографског музеја, књ. 65–66, Београд, 2001–2002, стр. 202.
- Тешић, Јелена, Невестински накит код Срба у XIX веку и првој половини XX века из збирке Етнографског музеја у Београду, Каталог изложбе, Београд, 2003, стр. 22, 103.
- Тешић, Јелена, Традиционална исхрана становништва књажевачког краја, Гласник Етнографског музеја у Београду, књ. 61, Београд, 1997, стр. 229–253, 232, 244.
- Ткалчић, Vladimir, Seljačko ćilimarstvo u Jugoslaviji, Etnološka biblioteka, Br. 5, Narodni Etnografski muzej u Zagrebu, Zagreb, 1929.
- Тодоровић, Ивица, Митска основа литија, Етно-културолошки зборник за проучавање културе источне Србије и суседних области, књ. VII, Сврљиг, 2001, стр. 149–153.
- Тодоровић, Ивица, Особена структура Заветине у Гулијану (Сврљиг), Етно-културолошки зборник за проучавање културе источне Србије и суседних области, књ. IV, Сврљиг, 1998, стр. 305–310.

- Тодоровић, Ивица, Прилог проучавању литија у сврљишком крају, Гласник Етнографског института САНУ, књ. XLVII, Београд, 1998, стр. 103–120.
- Тодоровић, Миодраг, Демографски процеси у Тимочкој Крајини пред крај XX века, Развитак, књ. 201–202, Зајечар, 1999, стр. 36–42.
- Тојага-Васић, Љиљана, Вез на ношњи сврљишког краја, Етно-културолошки зборник за проучавање културе источне Србије и суседних области, књ. V, Сврљиг, 1999, стр. 209–214.
- Тојага-Васић, Љиљана, Заветине у нишким селима, Етно-културолошки зборник за проучавање културе источне Србије и суседних области, књ. IV, Сврљиг, 1998, стр. 291–294.
- Тојага-Васић, Љиљана, Култна и магијска функција камена у Доњем Понишављу, Етно-културолошки зборник за проучавање културе источне Србије и суседних области, књ. III, Сврљиг, 1997, стр. 147–151.
- Тојага-Васић, Љиљана, Стојичић-Драгичевић, Жижа, Народно градитељство у белопаланачком крају, неколико примера, Зборник, бр. 13–14, Народни музеј Ниш, „Бонес“, Ниш, 2005, стр. 189–196.
- Тојага-Васић, Љиљана, Обичаји о рођењу детета у Сврљигу, Етно-културолошки зборник за проучавање културе источне Србије и суседних области, књ. I, Сврљиг, 1995, стр. 91–96.
- Томић, Гордана, Делјанин, Бојана, Митровић, Момчило, Истраживачки радови на локалитету Поганово, Пирот 1877–1977, Пиротски зборник, књ. 8–9, Пирот, 1979, стр. 211–227.
- Томић, Јован Н., Опис два путовања преко Балканског полуострва француског посланика Де-Хе-а у 1621. и 1626. год. од непозната писца, Споменник, XXXVII, Други разред, књ. 33, СКА, Београд, 1900, стр. 49–96.
- Томић, Персида, Бојење и шарање јаја, Гласник Етнографског музеја у Београду, књ. 20, Београд, 1957, стр. 5–70, и две табеле.
- Томић, Персида, Допунско привређивање, Зајечар и околина, Гласник Етнографског музеја у Београду, књ. 42, Београд, 1978, стр. 173–186, 184.
- Томић, Персида, О типовима грнчарског кола и керамике у Србији, Гласник Етнографског музеја у Београду, књ. 22–23, Београд, 1960, стр. 5–20, и четири табле.
- Томић, Персида, Сточарство, Зајечар и околина, Гласник Етнографског музеја у Београду, књ. 42, Београд, 1978, стр. 151–171, 164.
- Тошић, Владица, Музеј пиротског качкаваља и ћилима, Млекарска школа „Др. Обрен Пејић“ – Пирот, „Графика“ Пирот, Пирот, 2002.
- Тошић, Иван В., Школа у Великој Лукањи 1840–1988. (Завој, Клештица, Гостуша, Бела, Покровеник, Копривштица и Мала Лукања), Народна библиотека Пирот, Биргус Пирот, Пирот, 2004.
- Трајковић, Ива, Божићни обичаји у Нишу и околини, Гласник Етнографског музеја, књ. 69, Београд, 2005, стр. 31–45.
- Трајковић, Ива, Златарство, кујунцилук и накит Горњег Понишавља кроз векове, Каталог, Народни музеј Ниш, Музеј Понишавља Пирот, Ниш, 2003.

- Трајковић, Ива, Крсна слава у Нишу и нишким селима, Етно-културолошки зборник за проучавање културе источне Србије и суседних области, књ. IV, Сврљиг, 1998, стр. 295–299.
- Трајковић, Ива, Метално покућство и посуђе, Каталог, Народни музеј Ниш, Просвета Ниш, Ниш, 1998.
- Трајковић, Ива, Старопланинска сеоска кућа, Пиротски зборник, књ. 23–24, Пирот, 1998, стр. 45–49.
- Требјешанин, Радош, Евстатије – последњи епископ пиротске епархије, Пиротски зборник, књ. 7, Пирот, 1975, стр. 127–152.
- Требјешанин, Радош, Радоје Домановић у Пироту 1895. године, Пиротски зборник, књ. 5, Пирот, 1973, стр. 3–27.
- Требјешанин, Радош, Трагом српске књиге на територији југоисточне Србије до 1878, Лесковачки зборник, књ. XXII, Народни музеј Лесковац, Лесковац, 1982, стр. 269–302.
- Тривунац-Томић, Гордана, Сребрна остава из Доброг Дола код Пирота, Зборник радова Народног музеја, књ. III, (1960/61), Народни музеј, Београд, 1962, стр. 187–205 и 25 слика у прилогу.
- Трифуноски, Јован Ф., Коста Н. Костић, Историја Пирота, (Издање Музеја Понишавља, Пирот, 1973, стр. 1–91), Гласник Етнографског института САНУ, књ. XXIII, (1974), Београд, 1975, стр. 167–168.
- Тричковић, Радмила, Манастири у околини Пирота крајем XVI века, Зограф, Часопис за средњовековну уметност, бр. 12, Београд, 1981, стр. 80–87.
- Тројановић, Сима, Ватра у обичајима и животу српског народа, Српски етнографски зборник, књ. XLV, Друго одељење, Живот и обичаји народни, књ. 19, СКА, Београд, 1930, стр. 1–339 и једна карта.
- Тројановић, Сима, Главна обележја српског народа, Гласник Етнографског музеја у Београду, књ. 1, Београд, 1926, стр. 57–67.
- Тројановић, Сима, Главни српски жртвени обичаји, Српски етнографски зборник, књ. XVII, Етнолошка грађа и расправе, СКА, Београд, 1911, стр. 3–238.
- Тројановић, Сима, Наше кириције, Српски етнографски зборник, књ. XIII, Етнолошка и етнографска грађа, СКА, Београд, 1909, стр. 3–153 и четири слике.
- Тројановић, Сима, Пиротско ћилимарство, Београд, 1917.
- Тројановић, Сима, Психофизичко изражавање српског народа поглавито без речи са 30 слика, Српски етнографски зборник, књ. LI, Друго одељење, Живот и обичаји народни, књ. 22, СКА, Београд, 1935, стр. 1–273.
- Тројановић, Сима, Старинска српска јела и пића, Српски етнографски зборник, књ. II, СКА, Београд, 1896.
- Туцаков, Јован, Социјално-медицински фосили у етномедицини Источне Србије, Зборник радова Југословенског друштва за историју медицине, фармације и ветеринарства, Београд, 1960.

- Туцаков, Јован, Хомеопатски елементи у етномедицини Сврљишког Тимока, Зборник радова Југословенског друштва за историју медицине, фармације и ветеринарства, Београд, 1960.
- Ћирић, Бранислав, Живковић, Јордан, Оријентациони нормативи развитка и моторичких способности ученика виших разреда основних школа градског подручја Пирота, Пиротски зборник, књ. 11–12, Пирот, 1984, стр. 123–132.
- Ћирић, Душан (сакупљач), Записи, Пиротски зборник, књ. 1, Пирот, 1968, стр. 201–203.
- Ћирић, Душан М., Панајотовић, Томислав Г., Мијалко Раснички вам прича, књ. 1, „Слобода“, Пирот, „Графика“, Пирот, 1976.
- Ћирић, Душан, Панајотовић, Томислав Г., Мијалко Раснички вам прича, књ. 2, „Слобода“, Пирот, 1978.
- Ћирић, Душан М., Мустаф агин конак – дом Аранђела Витеза Трнског, Пиротски зборник, књ. 3, Пирот, 1971, стр. 71–83.
- Ћирић, Душан М., Рабеново здање, (Одломак из необјављеног рада, Пирот-Кале Капија), Пиротски зборник, књ. 4, Пирот, 1972, стр. 219–232.
- Ћирић, Душан М., Седења и седењарске песме у Лужници, Гласник Етнографског музеја у Београду, књ. 41, Београд, 1977, стр. 175–193.
- Ћирић, Душан М., Старе махале и сокаци, Пиротски зборник, књ. 2, Пирот, 1969, стр. 203–212.
- Ћирић, Јован В., Владимир М. Николић: Стари Пирот етнолошке белешке из прошлости града, Пирот, 1974, стр. 1–119. Пиротски зборник, књ. 7, Пирот, 1975, стр. 195–196.
- Ћирић, Јован В., Географија горњег Понишавља и Лужнице, Пиротски зборник, књ. 16, Пирот, 1989, стр. 9–22.
- Ћирић, Јован В., Географија Пирота, аспект примењене географије, први део, „Слобода“, „Графика“, Пирот, 1965.
- Ћирић, Јован В., Географски положај и границе Пирота и пиротског региона, Пиротски зборник, књ. 3, Пирот, 1971, стр. 21–30.
- Ћирић, Јован В., Географски положај Пирота, Споменица Основне школе „Вук Караџић“, Пирот, 1975, стр. 58.
- Ћирић, Јован В., Записи о ратним данима 1941, Пиротски зборник, књ. 11–12, Пирот, 1984, стр. 37–43.
- Ћирић, Јован В., Здравствене прилике у Пироту и срезу нишавском у времену између два светска рата, Пиротски зборник, књ. 4, Пирот, 1972, стр. 83–101.
- Ћирић, Јован В., Још једном о пореклу назива Пирот, Пиротски зборник, књ. 4, Пирот, 1972, стр. 181–184.
- Ћирић, Јован В., Југоисточна Србија, (Одређење простора и питање порекла назива насеља), Нишки зборник, књ. 8, Ниш, 1979, стр. 3–15.
- Ћирић, Јован В., Живковић, Витомир В. Крупац, Географија, историја, друштвени живот, народноослободилачки рат – Музеј Понишавља-Пирот,

- Балканолошки институт Универзитета – Ниш, „Просвета“, Ниш, Пирот, 1974, стр. 1–240 са 47 фотографија, профила и скица у тексту.
- Ћирић, Јован В., Живковић, Новица, Легенде и предања о селима пиротског краја, Пиротски зборник, књ. 19–20, Пирот, 1994, стр. 119–138.
- Ћирић, Јован В., Миодраг П. Ћирић, Пирот – водич кроз град и околину, Пирот, 1967, стр. 152. Пиротски зборник, књ. 2, Пирот, 1969, стр. 229–230.
- Ћирић, Јован, Модра Стена, Лесковачки зборник, књ. XIII, Народни музеј Лесковац, Лесковац, 1973, стр. 133–135.
- Ћирић, Јован В., Монографија о Завоју, Војислав М. Минић: „Завој“, Пиротски зборник, књ. 17–18, Пирот, 1992, стр. 107–108.
- Ћирић, Јован В., Насеља Горњег Понишавља и Лужнице, Пирот 1877–1977, Пиротски зборник, књ. 8–9, Пирот, 1979, стр. 121–176.
- Ћирић, Јован В., Насеља Рома као обележје градске периферије, на примеру градова југоисточне Србије, Лесковачки зборник, књ. XIX, Народни музеј Лесковац, Лесковац, 1979, стр. 219–224.
- Ћирић, Јован В., Обогаћити сазнања о Пироту, Пиротски зборник, књ. 25–26, Пирот, 2000, стр. 23–24.
- Ћирић, Јован В., О еволуцији и трансформацији географског назива Куновица, Гласник Српског географског друштва, књ. LIII, бр. 2, Београд, 1973, стр. 145–149.
- Ћирић, Јован В., О једној миграцији становника Горњег Понишавља у Банату, Пиротски зборник, књ. 4, Пирот, 1972, стр. 49–52.
- Ћирић, Јован, О пиротском ћилимарству, Пиротски зборник, књ. 1, Пирот, 1968, стр. 25–55.
- Ћирић, Јован, О пиротском ћилимарству, „Слобода“, Пирот, 1968.
- Ћирић, Јован, Основна школа „Вук Караџић“ 1815–1975. Споменица поводом прославе стотешездесетогодишњице постојања, Пирот, 1975, стр. 1–262, Пиротски зборник, књ. 7, Пирот, 1975, стр. 198–199.
- Ћирић, Јован В., „Пирот и срез Нишавски (1801–1918)“, Нишки зборник, књ. 12, Ниш, 1983, стр. 123–124.
- Ћирић, Јован, Пирот, Социјалистичка Република Србија, том III, НИРО „Књижевне новине“, Београд, 1985, стр. 485–494.
- Ћирић, Јован В., Поплаве у Пироту, Пиротски зборник, књ. 22, Пирот, 1996, стр. 235–239.
- Ћирић, Јован В., Процена деформисаности просторне структуре градова у јужној и југоисточној Србији, Лесковачки зборник, књ. X, Народни музеј Лесковац, Лесковац, 1970, стр. 135–140.
- Ћирић, Јован В., „Регулациони план вароши Пирота“ 1888. и 1891. године, Пиротски зборник, књ. 5, Пирот, 1973, стр. 157–170.
- Ћирић, Јован В. Старост насеља Горњег Понишавља и Лужнице, Према турским и другим изворима (XV и XVI век), Пиротски зборник, књ. 7, Пирот, 1975, стр. 19–34.
- Ћирић, Јован В., Стеван М. Станковић, Крупачка мочвара, Зборник радова Географског института ПМФ, св. XVII, Београд, 1970, стр. 49–56.

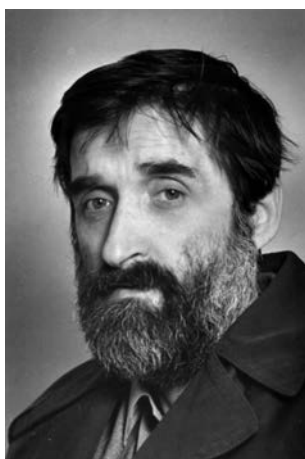
- Исти: Снабдевање Пирота водом, Зборник радова Географског института ПМФ, св. XVIII, Београд, 1971, стр. 73–90, Пиротски зборник, књ.4, Пирот, 1972, стр. 237–238.
- Ćirić, Jovan, Ćilimarstvo u Pirotu – ekonomsko-geografska promatranja, „Geografski vestnik“, Ljubljana, 1954, str. 113–130.
- Ћирић, Јован В., Урбанизација Пирота, Пиротски зборник, књ. 2, Пирот, 1969, стр. 3–29.
- Ћирић, Јован В., Карактеристики и тенденције у растежу на пиротском насељенику, сепарат „Мост“, бр. 2, Ниш, 1966, стр. 17–28.
- Ћирић-Богетић, Љубинка, Антибирокуратске и самоуправне концепције Раше Милошевића, посланика за град Пирот (1880–1883), Пиротски зборник, књ. 3, Пирот, 1971, стр. 57–69.
- Ћирић, Љубисав, Говори Понишавља, Српски дијалектолошки зборник, књ. XLVI, САНУ, Београд, 1999.
- Ћирић, Љубисав, Досадашња истраживања пиротског говора, Пиротски зборник, књ. 15, Пирот, 1987, стр. 13–21.
- Ћирић, Љубисав, Топоними митолошко-религијске мотивације у белопаланачком крају, Етно-културолошки зборник за проучавање културе источне Србије и суседних области, књ. XI, Сврљиг, 2006–2007, стр. 83–90.
- Ћирић, Милорад, Кутија баке Евгеније, Пиротски зборник, књ. 11–12, Пирот, 1984, стр. 265–269.
- Ћирић, Миодраг П., Пирот- водич кроз град и околину, Пирот, 1962.
- Ćirić, Miodrag P., Piro, Vodič kroz grad i okolinu, Sloboda, Piro, 1967.
- Ћирић, Надежда, Висок уметнички ниво, Сусрети „Јоаким Вујић“, четврти пут у нашем граду, Пиротски зборник, књ. 27–28, Пирот, 2003, стр. 306–311.
- Ћирић, Надежда, Димитрије Ранчић (1898–1981), Пиротски зборник, књ. 29–30, Народна библиотека Пирот, Пи-прес Пирот, 2004–2005, стр. 131–147.
- Ћирић, Надежда, Новица Живковић (1915–2002), Пиротски зборник, књ. 27–28, Пирот, 2003, стр. 248–254.
- Ћирић, Славица, Неговање и очување старих и уметничких заната, Стратегија локалног културног развоја, Пиротски зборник, књ. 31, Народна библиотека Пирот, 2006, стр. 291–293.
- Ћупић, Драго, Демонолошка лексика у источној и јужној Србији, (према речницима тимочког, црноречког, пиротског и лесковачког говора и говора јужне Србије), Етно-културолошки зборник за проучавање културе источне Србије и суседних области, књ. V, Сврљиг, 1999, стр. 161–166.
- Филиповић, Миленко С., Качкавал у Македонији и Србији, Гласник Етнографског музеја у Београду, књ. 20, Београд, 1957, стр. 125–128.
- Филиповић, Миленко С., Ћилими и ћилимарство у нашим земљама до средине XIX века, Гласник Земаљског музеја у Сарајеву, Нова серија, св. XII, Сарајево, 1957, стр. 179–194.
- Филиповић, Станоје Р., Писци борци југоисточне Србије, Лесковачки зборник, књ. XXII, Народни музеј Лесковац, Лесковац, 1982, стр. 255–267.

- Финдрик, Ранко, Архитектура сточарске колибе на планини Ртњу, Гласник Етнографског института САНУ, књ. XIX – XX, (1970–1971), Београд, 1973, стр. 109–120 са 19 слика на крају текста.
- Хан, Верена, Вјеренички портрет са сребрног медаљона средњовјековне чаше из источне Србије, Зборник, Музеј примењене уметности, књ. 6–7, Београд, 1960–1961, стр. 45–56.
- Харбова, Маргарита, Трикуполни черкви от двете страни на границата между Българија и Сърбия, Пиротски зборник, књ. 27–28, Пирот, 2003, стр. 217–231.
- Хаци Васиљевић, Јован, Цариброд и Босилеград, Браство, књ. XVIII, Друштво Светог Саве, књ. 31, Београд, 1924, стр. 32–46.
- Хаци Пешић, Димитрије, Овчарство пиротске околине, Лесковац, 1933.
- Хаци Танчић, Саша, „Пагани“ Слободана Џунића, Пиротски зборник, књ. 21, Пирот, 1995, стр. 71–86.
- Хофман, Ана, Тужбалице у Лужници, Пиротски зборник, књ. 23–24, Пирот, 1998, стр. 115–128.
- Храбак, Богумил, Пирот и Дубочица у документима од краја XV до почетка XVII века, Историјски гласник, књ. 1–2, Београд, 1951, стр. 114–117.
- Христић, Петар А., Дневник из 1896. године, Београд, 9. маја /18/96, Пиротски зборник 17–18, Пирот, 1992, стр. 77–87.
- Христов, Петко, Граница и / или център, (Оброчни места в Трънско, Годечко и Пиротско), Етно-културолошки зборник за проучавање културе источне Србије и суседних области, књ. VII, Сврљиг, 2001, стр. 27–34.
- Христов, Петко, Култово обоснованата патрилинеарност, Пиротски зборник, књ. 25–26 Пирот, 2000, стр. 79–88.
- Христов, Петко, Семейно-родовата крѳвна жертва в средна западна Българија, Пиротски зборник 27–28, Пирот, 2003, стр. 81–89.
- Христов, Симеон, Пиротският окръг и неговото население, Сборник за народне умотворине, науку и књижевност, књ. XI, Софија, 1894, стр. 259–325.
- Христов, Симеон, Пиротският окръг и неговото население, Конгрес на западните българишки покрајнини, Библиотека „Западни покрајнини“, Но. 4.
- Цветковић, Духомир, Костур, У част 550-те годишњице од званичног помена села у попису Тимара нахије „Висока и Знепол“ (1447–1997), Библиотека „Хроника села“, бр. 105, Пирот, 2001.
- Цветковић, Момчило, „Милосрдни анђео“ над Пиротом, Како су нас бомбардовали, Пиротски зборник, књ. 25–26, Пирот, 2000, стр. 295–318.
- Цветковић, Петар, Лазарице, Пиротски зборник, књ. 2, Пирот, 1969, стр. 189–196.
- Цвијић, Јован, Извори Тресаве и водопади у Источној Србији, Глас, књ. LI, СКА, Београд, 1896.
- Цвијић, Јован, Метанастазичка кретања њихови узроци и последице, Српски етнографски зборник, књ. XXIV, Прво одељење, Населња и порекло становништва, књ. 12, СКА, Београд, 1922, стр. 1–96 са 1. картом.

- Цвијић, Јован, Пећине и подземна хидрографија у Источној Србији, Глас, књ. XLVI, СКА, Београд, 1895.
- Ценић, Вера, Часописи Јужне Србије на раскрсници XIX и XX столећа, Народни музеј Врање, Посебна издања, књ. 7, Врање, 1982.
- Црква Светог Николе у Станичењу, (Аутори: Марко Поповић, Смиљка Габелић, Бранислав Цветковић, Бојан Поповић), Археолошки институт у Београду, Посебна издања књ. 44, Београд, 2005.
- Црниловић, Христифор, Увод Драгана Стојковић, Мијачка копаница, Гласник Етнографског музеја, књ. 64, Београд, 2001, стр. 141, 145, 153, 154.
- Чајкановић, Веселин, Студије из религије и фолклора, Српски етнографски зборник, књ. XXXI, Друго одељење, Живот и обичаји народни, књ. 13, СКА, Београд, 1924.
- Шарац-Момчиловић, Вера, Збирке ношњи, Гласник Етнографског музеја у Београду, књ. 65–66, Београд, 2001–2002, стр. 130, 147.
- Шкриванић, Гавро, Путеви у средњовековној Србији, Београд, 1974, стр. 90–91.
- Шобић, Јерина, Збирка пиротских ћилима Етнографског музеја у Београду, Зборник Етнографског музеја у Београду, 1901–1951, Београд, 1953, стр. 101–115 са 11 слика у тексту.
- Шобић, Јерина, Опанци и опанчарски занат у Србији с освртом на музејске збирке, Гласник Етнографског музеја у Београду, књ. 18, Београд, 1955, стр. 21–67.
- Шобић, Јерина, Пиротско ћилимарство и његове везе са Истоком, Гласник Етнографског музеја у Београду, књ. 21, Београд, 1958, стр. 1–47.
- Шобић, Јерина, Разматрања о шопској ношњи, Гласник Етнографског музеја у Београду, књ. 24, Београд, 1961, стр. 47–78.

IN MEMORIAM

МИОДРАГ – МИЛЕ НЕДЕЉКОВИЋ **(Крћевац код Тополе, 2. III 1941 – Београд, 30. V 2009)**

Српска етнологска наука изненада је изгубила изузетног прегоаца и посленика, чији се резултати рада упоређују с радом добро опремљене велике научне институције. Међутим, Миле Недељковић, којем је право име Миодраг, што је мало ко знао, радио је у скромним условима, али је створио позамашан научни, публицистички и новинарски опус. Уосталом, то потврђује релативно обимна литература која је, по његовом неочекиваном одласку у вечност, веома брзо настала о њему и његовом делу. О томе, на пример, најбоље сведоче осврти проф. др Ненада Љубинковића, проф. др Миљивоја Павловића и проф. др Будимира Поточана, који су стручно и научно указали на улогу и значај Мила Недељковића у нашем друштвеном и научном стваралаштву.

Основну школу Миле Недељковић је завршио у Крћевцу код Тополе, гимназију похађао у Аранђеловцу а матурирао у Лазаревцу (1960). Као апсолвент светске књижевности на Филолошком факултету у Београду и као

новинар, уписао се на групу за етнологију Филозофског факултета у Београду, где је и дипломирао (1978). Радни век је провео у Београду као новинар и уредник у неколико листова и као уредник у издавачкој делатности неколико институција (НИП „Радничка штампа“, Југословенски институт за новинарство, Министарство информација Републике Србије). Објављивао је новинске чланке, расправе, есеје и студије у многим листовима, књижевним и научним часописима. Био је изванредан стилиста, препознатљив по томе што је о сложеним појавама, озбиљним, стручним, културним, научним или политичким проблемима писао на једноставан, сваком разумљив начин. По лепоти писане речи и по језгровитом и јасном уобличавању мисли његови се радови сврставају у сам врх наше етнолошке литературе.

Као културни и јавни радник и осведочени ерудита, Миле Недељковић је, често и истовремено, био новинар, публициста, етнолог, фолклориста, драмски писац, сценариста, историчар Српске револуције (1804), покретач културних манифестација и заснивач или иницијатор оснивања и обнављања новина и часописа од ширег друштвеног значаја („Песничке новине“, „Зборник Сјенице“, „Сабор народног стваралаштва Србије“, обновљени „Раскожник“, „Народно стваралаштво – Фолклор“ и други).

Миле Недељковић се веома успешно бавио и наставном делатношћу. Предавао је новинарство у школама Југословенског института за новинарство (1976–1991), био ментор за праксу студентима књижевно-публицистичког смера на Филолошком факултету у Београду (1984–1988) и координатор наставе (2004–2009) на смеру журналистика у београдском Одсеку новопазарског Факултета хуманистичких наука.

Био је члан Удружења новинара Србије (од 1973) и члан председништва тог удружења (1985–1987, 2000–2009), члан Удружења књижевника Србије, Етнолошког друштва Србије (од 1978), Удружења фолклориста Србије (од 1979) и секретар Савеза удружења фолклориста Југославије (1986–1987).

Први је добитник награде Вукове задужбине за науку (1990), и добитник Златне значке Културно-просветне заједнице Србије (1988), Специјалне награде Осмог међународног салона књига у Новом Саду за „Лексикон народа света“ (2002), затим Награде за животно дело Савеза новинара Србије и Црне Горе (2006), повеље Радио Београда 2 (2008) и повеље XIV међународног скупа „Власински сусрети“ за допринос етнологији и афирмацији народног стваралаштва (2008).

Поштујући личност и дело Мила Недељковића, Удружење грађана „Баштина и будућност – Аранђеловац 1859“ установило је 2009. године награду „Миле Недељковић“ за најбољу књигу из области савремене фолклористике. Прва награда „Миле Недељковић“, додељена 30. септембра 2010. године у Аранђеловцу, припала је Александру Бачком за дело „Из прошлости сентандрејских породица“ у издању аутора. Осим тога, додељено је и пет повеља, које су добили аутори: Бојан Јовановић („Речник јавашлука“ у издању Прометеја из Новог Сада), Боса Росић („Поменици на камену“ у издању Народног музеја у Ужицу), Данијел Синани („Русале“ у издању

Српског генеалошког центра. Одељење за етнологију и антропологију Филозофског факултета у Београду), Димитрије О. Големовић („Крстивоје“ у издању Друштва за очување српског фолклора „Градац“ из Ваљева) и Немања Радуловић („Слика света у српским бајкама“ у издању Института за књижевност и уметност из Београда).

Стваралаштво Мила Недељковића се може сврстати у научну, новинарску и књижевно-публицистичку целину. Као научник, истакао се у етнологији и фолклористици. У новинарству се остварио и као новинар који је објавио текстове у више од педесет новина и часописа, и као теоретичар и историчар новинарства, али и као учесник у образовном систему новинара, по чему га многи млађи новинари сматрају својим учитељем. Драгоцени су његови осврти и расправе, којим се осветљава развој нашег новинарства од појаве првог листа на српском језику марта 1791. године у Бечу, као и они којима се истиче значај стваралаштва Димитрија Давидовића као зачетника новинарства и публицистике у Срба. На пољу књижевног стваралаштва Миле Недељковић се, као веома млад, огласио као позоришни критичар, есејиста и драмски писац и такво његово младалачко опредељење касније је уткано у његов укупан новинарски и публицистички рад.

Миле Недељковић се **као етнолог** најбоље представио својим делом и нашој научној и широкој културној јавности. Био је од оних етнолога који сматрају да је грађа прикупљена на терену „крв и месо“ сваког етнологског рада. Стога је и сам, у вишегодишњем теренском истраживању, прикупио и обрадио грађу о народном животу и обичајима у Банату, Срему, Колубари, Јасеници, Качеру, Белици, Левчу, Поморављу, Новом Пазару, Ибарском Колашину, Сјеничко-пештерској висоравни, Лици и Кордуну. У својим делима, наизглед разнородним, расправу је усмеравао на два основна поља интересовања. Једно су поједини друштвени и етнички процеси који су учествовали у формирању садашњег слоја српског народа (миграције, порекло становништва, утицај религије на формирање и очување етничке свести, затим заснивање појединих родова и насеља, сроднички називи и др.), као и посматрање народа света у контексту глобалног села („Лексикон народа света“). Друго поље његовог интересовања су обичаји; знања и веровања у Срба, при чему је пажњу усмерио на годишње обичаје и славу као једно од битних обележја српства, а од народних знања подробно је истраживао календарска знања Срба и, делом, медицинска и астрономска. На основу петнаестогодишњег теренског истраживања и проучене обимне етнологске грађе везане за календарска знања, успео је да у целости реконструире вековни српски народни календар, објавивши га под насловом „Српски обичајни календар“. Тако су Срби, једини од јужнословенских народа, добили дело из којег се јасно уочава како се махом неписмени народ управљао у времену и како је, у складу са уоченим променама у природи и увреженим религијским осећањима, и паганским и хришћанским, организовао свој привредни и друштвени живот.

Као резултат таквог истраживања настала је и студија **„Годишњи обичаји у Срба“** (1990) посвећена „тристогодишњици Велике сеобе Срба под патријархом Чарнојевићем, у спомен очувања обичаја као видљивог знака разазнавања и духовног наслеђа којим је исказивао богатство живљења“. Подељена је у неколико већих тематских целина које приказују „Живот по народном календару“, „Месеослов“, затим азбучним редом описане обичаје и празнике, чему су додати „кратки животописи светаца“. Као етнолог који је први указао на важност српског традиционалног народног календара, на известан начин и данас повезаног с целокупним српским народним животом, Миле Недељковић је овом студијом успоставио вертикалу наших веровања и схватања и приказао поглед на живот и свет српског народа и у простору и у времену. Због тога је ова књига и добила 1990. године тек установљену награду Вукове задужбине за науку.

Студија **„Срби граничари“** (1991) указује на неколико веома значајних проблема ове етничке заједнице у минулом и нашем времену. Србима је било суђено да на просторима Хрватске столећима размеђавају царевине и бране хришћанску Европу од османских поробљавања и од свог штићеника, за узврат, доживљавају као „шизматници“ увреде, понижења и злехуду судбину све до истребљења, које их, наочиглед Европе, није мимоишло ни крајем XX и на прагу XXI века. То је целовита студија која аутора, с разлогом, сврстава међу врсне истраживаче нашег културно-историјског наслеђа и развоја наше етнолошке мисли, чији су утемељивачи били Цвијић, Ердељановић, Ђорђевић, Чајкановић, Филиповић, Дробњаковић и други.

У студији **„Крст и полумесец – најстрашнија српска раздеоба“** (1993), Миле Недељковић обрађује један културно-историјски процес који има шири друштвени значај. Указао је на то шта треба знати о југословенским муслиманима и шта југословенски муслимани треба да знају о себи уколико желе да сачувају свој идентитет. Ислам је код нас приспео с продором Турака у XIV веку. Међутим, на основу турских, веома прецизних, пописа, које је Недељковић подробно анализирао, утврдио је да српске земље нису биле изложене, чак ни у XV ни у XVI веку, јачем процесу исламизације. Из података се види да 40 посто спахија, кнезова и примићура у XV и XVI веку чине хришћани. У XVII и XVIII веку појављује се нешто више Абдулаха. Наиме, приликом проверавања, односно напуштања православне вере, први исламизирани постаје син Абдулаха, што је, заправо, име Мухамедовог оца, како би се сакрило хришћанско име оца новог верника (Ибро, син Абдулаха, уместо син Радивоја, на пример). Због тога деоба између крста и полумесеца за Србе значи раскид са сународницима, а за муслимане, уз раскид, и пут у свет ислама и брисање колективног етничког памћења. Студија има дубоку етичку, научну и друштвену поруку, која упућује на модалитете очувања етничког идентитета, уколико се, у нашим условима, стреми ка таквом очувању.

„Лексикон народа света“ (2001) обухвата само живе народе и етничке заједнице на размеђу миленијума и, предочавајући демографско-статистичке

одлике сваког поменутог етноса (бројност, распрострањеност, државност), језичку припадност, религијско опредељење и поједине привредне и етничке особине, уобличава, у основним цртама, човечанство 2000. године. Може се рећи да је то својеврстан именик савремених народа света, с најосновнијим подацима о сваком од поменутих народа, од најмногљуднијих, какви су Кинези, до најмалобројнијих, као што су Липан, припадници Источних Апача из Новог Мексика, којих је 1980. године било само неколико. Као такав, „Лексикон народа света“ може да чини основу за даља свеобухватна уобличавања етничких одлика савременог човечанства.

Као што се види, Миле Недељковић је, у правом смислу речи, био етнолог који је наставио и унапредио Вуков подухват, укључујући српско народно стваралаштво и народни живот у токове европског и светског културног развоја.

У новинарству опус Мила Недељковића досеже замашне размере. Професор др Миливоје Павловић, иначе изузетан познавалац новинарске теорије и праксе, истиче да је Миле Недељковић био новинар практичар, теоретичар и историчар штампе и новинарства. Његови новинарски текстови остали су знатним делом расути по новинама, на радију, телевизији и филму, радове из теорије новинарства објављивао је у стручним новинарским часописима и листовима („Новинарство“, „Новинарски летопис“, „Новинарски гласник“), а у домену историје штампе истиче се његова публикација **„Објава српског новинарства“** (2001) у којој указује на околности у којима се у Бечу 14. марта 1791. године појавио први број листа на српском језику под насловом „Сербскија повседневнија новини“, преко којих један претежно неписмен народ, који је у то време био на рубу етничког нестанка, на измаку века просвећености тражи и налази своје место међу просвећеним народима у Европи. Осим тога, истиче се и његова расправа **„Новине србске Димитрија Давидовића о другим земљама и народима“**. Те новине су излазиле у Бечу, под уредништвом Димитрија Давидовића, од 1813. до 1821. године и биле су од далекосежног утицаја на нашу журналистику и историју уопште. Поред тога, од 5. јануара 1834. године „Новине србске“ су излазиле као службено гласило младе Кнежевине у Крагујевцу и у то време представљале су „значајан прозор у свет“ и омогућавале да се сазна оно што се дешава у Европи.

Књига **„Два века српског новинарства“** (1991), коју је као капитално издање Југословенског института за новинарство оперативно уредио Миле Недељковић, садржи детаљан преглед двестогодишњег развоја новинарства и штампе у Срба, обухватајући при том новине, радио, телевизију и агенцијско новинарство.

У уџбенику **„Новинарство – основи“**, који садржи теоријски приступ новинарству и историчности поделе на новинарске жанрове и енциклопедијске текстове о новинарској терминологији, Недељковић посебно студиозно указује на вест која чини темељ новинарства.

Последња књига коју је Недељковић за живота објавио је **„Хроника Удружења новинара Србије 1941-2006“** (2009). И она се односи на историју новинарства и представља наставак пионирског подухвата нашег најпознатијег историчара новинарства проф. др Михаила Бјелице, који је обрадио период новинарства у Србији од 1881. до 1941. године под насловом **„Хроника Српског новинарског удружења 1881–1941“** (1988).

Књига **„Речник заблуда“** с поднасловом **„Сто неистина о Србији и српском народу и одговори на њих“**, (1994), у којој је Миле Недељковић (заједно с Првославом Ралићем) био уредник и сарадник, објављена је на српском и енглеском језику у издању Министарства за информације Републике Србије. Као коаутор, Миле Недељковић је у овом делу оставио драгоцене текстове о верским слободама у Србији, о муслиманима у Старој Рашкој, о језику муслимана у Србији, о Мађарима и о Србима у Војводини. Књига је првенствено била намењена новинарима и дипломатама, мада је овакво штиво и сада веома неопходно и домаћим политичким првацима. Књига садржи аргументован, научно веома разложен, одговор на стотину неистина и заблуда о Србији и српском народу које су посејане у западним медијима почетком десете деценије XX века. Кад је књига већ била пронашла свој пут до оних којима је била намењена, повучена је из оптицаја директном интервенцијом Мире Марковић, којој се у тексту мр Бранислава Брборића није допадао део реченице који гласи: **„Срби су у раздобљу од 50 комунистичких година битно смањили своје потенцијале, најпре биолошке, ...јер су масовно страдали као учесници двају антифашистичких покрета, победничких партизана...и поражених четника...“** Та интервенција била је довољна да се **„Речник заблуда“** у то време пошаље у заборав, а министар информација проф. др Миливоје Павловић и његов помоћник Миле Недељковић упуте да потраже други посао.

Књижевно-публицистичко стваралаштво Мила Недељковића почиње још од његових студентских дана, када је писао позоришне критике и есеје, обједињене у првој објављеној књизи **„Завеса пада“** (Нови Београд 1986). Професор др Ненад Љубинковић наводи да се Недељковић огледао и у писању драма, међу којима бележи: **„Каријатиде“** (1961), **„Могила“** (1961), **„Стублине“** (1966), **„Последњи војник комуне“** (1975) и **„Ноћ у Салашу Ноћајском“** (историјска једночинка) (2004), а написао је и сценарио за први део документарног филма **Опленачка трилогија** (1993), за документарни филм **Вожд** (1997) и за документарно-играну телевизијску серију **Трагом Карађорђа** (2004), коју је РТС снимео у петнаест епизода и емитовао поводом обележавања двестогодишњице Првог српског устанка и обнове српске државности. Свом ужем завичају и Првом српском устанку Миле Недељковић је посветио више прилога, међу којима су: **„Топола, Карађорђево село, Оплењац“** (1989), **„Задужбина краља Петра I“** (1992), **„Војводе војводе“** (2002) и **„Орашац, колевка српске државности“** (2002). Као приређивач, Недељковић је учинио доступним широј читалачкој публици **„Деловодни протокол Карађорђа Петровића 1812–1813“** (1988),

историјски извор првога реда чији је оригинал похрањен у Архиву САНУ, и уз њега објавио студију: „*Србија Карађорђевог времена*“, а приредио је за штампу и „**Мемоаре принца Томислава Карађорђевића**“ (1999), као сведочанство о једном нама релативно блиском времену.

Миле Недељковић је, као што се из његовог дела види, оставио видног трага и у етнологији и у новинарству и у публицистици. Умео је да уочи проблем, да га постави и реши. Поседовао је огромно и темељно знање из више научних области, што му је омогућавало да многим проблемима приступа интердисциплинарно, да их осветљава из различитих углова гледања, како би проникао у суштину и дошао до што јаснијег и уверљивијег решења. На жалост, гашењем његовог живота покопано је и то још живо знање једног великог ерудите, чија писана реч је заустављена тамо где је тек требало на настану целовитије синтезе којима би, како је планирао, објединио или употпунио теме и области којима се бавио.

Али, и за ово кратко време од када смо се растали с њим, потврђује се да је с великим научницима као с великим планинама. Што се више удаљавамо од њих, све више се истиче њихова величина. Пример Мила Недељковића то најбоље потврђује. Због тога ће се његово дело, онолико колико му је судбином додељено да га испуни, користити, олакшавати проучавања и „вредновати под знаком изузетности и непролазности“.

Литература о М. Недељковићу:

Будимир Поточан, *Један ренесансни Србин*, Задужбина, бр. 87–88, септембар 2009, Београд, стр. 4; Миливоје Павловић, *Миле Недељковић као историчар српског новинарства*, Саопштење у Аранђеловцу приликом уручивања награде „Миле Недељковић“ 28. септембра 2010; Ненад Љубинковић, *Миле Недељковић – прегалац који је радом обележио деценије на размеђу миленијума*, Даница, Вукова задужбина 2010, стр. 298–306; Петар Влаховић, *Миле Недељковић, Годишњи обичаји у Срба*, Београд 1990, стр. 382, Етноантрополошки проблеми – часопис, св. 8, Београд 1990, стр. 129–132; Петар Влаховић, *Миле Недељковић, Срби граничари*, Београд 1991, Гласник Етнографског музеја у Београду, књ. 56, Београд 1992, стр. 408–411; Петар Влаховић, *Миле Недељковић, Крст и полумесец – најстрашнија српска раздеоба*, Београд – Бијело Поље 1993, стр. 284, Гласник Етнографског музеја у Београду, књ. 58–59, Београд 1995, стр. 187–189.

Извод из библиографије Мила Недељковића:

1. Књиге и појединачне публикације: *Завеса пада*, Приказ и белешке о позоришту, Нови Београд 1968; *Годишњи обичаји у Срба*, Вук Караџић, библиотека Корени, Београд 1990; *Слава у Срба*, Вук Карџић, Београд 1991; *Срби граничари (оглед о Србима у Славонији, Хрватској и Далмацији)*, Београд 1991, друго допуњено издање, Београд 1994; *Крст и полумесец – најстрашнија српска раздеоба*, Београд – Бијело Поље 1993; *Календар српских народних обичаја и веровања*, Ваљевац, библиотека Наслеђе, Ваљево 1994, 1995, 1996; *Записи о Шумадији*, књ. I, Крагујевац 1996; *Косово и светски рат*, Верзалпрес, Београд 1999; *Записи о Шумадији*, књ. II, Београд 2000; *Лексикон народа света*, Српска књижевна задруга и ЈП Службени лист СРЈ, Посебна издања, Београд 2001, *Српски обичајни календар*, ЧИН, Београд 1998–2009; *Топола, Карађорђево град, Оплепац*, Топола 1989; *Задужбина краља Петра I*, Оплепац 1992; *Фендрек од Гараша*, Орашац 2001; *Вождове војводе*, Аранђеловац 2002; *Орашац, колевка српске државности*, Аранђеловац 2002; *Новинарство – основи*, Београд 2003; *Објава српског новинарства*, Удружење новинара Србије, Београд 2004; *Хроника Удружења новинара Србије 1941–2006*, УНС – Службени гласник, Београд 2009.

2. Прикази, чланци, студије и расправе: *Три питања Милана Ђ. Милићевића*, Расковник бр. 22, Београд 1975, стр. 84–88; *Значај микротопонимије у етнолошким изучавањима развитка насеља*, Етнолошке свеске IV, Београд 1982, стр. 80–94; *Народноослободилачка песма – хроника у Шумадији* (саопштење на XXVIII конгресу Савеза удружења фолклориста Југославије, Сутоморе, октобар 1981), објављено у: *Кораци*, књ. XVIII, св. 3–4, Крагујевац 1982, стр. 238–242; *Први конгрес југословенских етнолога и фолклориста*, Етнолошки преглед 19, рубрика Хроника, Београд 1983, стр. 73–77; *Свет је један а тако вредан*, Новинарство бр. 1–2, Београд 1983, стр. 90–92; *Вишезначност присуства фолклорних и етнолошких чињеница у средствима масовне комуникације, прилог етнографији комуникације* (саопштење на 1. конгресу југословенских етнолога и фолклориста, Рогашка Слатина, 5–9. октобар 1983, *Zbornik radova 1. kongresa jugoslovenskih etnologov in folkloristov*, Ljubljana 1983, стр. 397–402; *Смедеревска нахија у Деловодном протоколу Карађорђа Петровића*, Етнолошке свеске V, Зборник радова VIII саветовања Етнолошког друштва СР Србије одржаног априла 1984. у Смедереву, Београд 1984, стр. 111–119; *Из топонимије Новопазарског краја*, Новопазарски зборник бр. 8, Нови Пазар 1984, стр. 143–171; *Ко је, до сада непознати, писар Деловодног протокола Карађорђа Петровића*, *Кораци*, књ. XX, св. 5–6, Крагујевац 1985, стр. 339–350; „*Новине србске*“ као извор сазнања о другим земљама и народима (саопштење на научном скупу Стваралаштво Димитрија Давидовића, САНУ и Удружење новинара Србије, Београд, 28. фебруара и 1. марта 1985), Зборник радова, Земун 1989, стр. 109–121; *Етнолошка компонента у делу и животу Јоакима Вујића* (саопштење

на научном скупу Позориште у доба Јоакима Вујића, Крагујевац, фебруар 1985), Корацаи, књ. XX, св. 1–2, Крагујевац 1985, стр. 72–76; *Беседништво као фолклорно стваралаштво – од средњовековног сеоског збора до савременог збора радних људи и грађана* (саопштење на XXXII конгресу Савеза удружења фолклориста Југославије, Сомбор, 26–30. септембар 1985), Зборник радова XXXII конгреса СУФЈ, Сомбор 1985, стр. 265–268; *Неколики топоними у околини Сјенице*, Зборник Сјенице бр. 1, Сјеница 1985, стр. 67–76; *Народно лекарство у околини Сјенице*, Зборник Сјенице бр. 2, Сјеница 1986, стр. 59–71; *Задруга у Опленачком крају до овога века*, Етнолошке свеске VII, Зборник радова X саветовања Етнолошког друштва СР Србије одржаног 6–8. јуна 1986. у Тополи, Београд–Топола 1986, стр. 103–126; *XV сабор народног стваралаштва Србије*, Народна стваралаштво – Фолклор, св. 1–4, Београд 1986, стр. 119–122; *Унакрсно напијање славске здравице*, Расковник бр. 47–48, Београд 1987, стр. 119–132; *Крушевачка нахија у Првом устанку*, Етнолошке свеске VIII, Зборник радова XII саветовања Савеза етнолошких друштава Југославије и XI саветовања етнолога СР Србије одржаног 29–31. октобра 1987. у Крушевцу, Београд–Крушевац 1987, стр. 227–232; *Колективни следбеник Вука*, Народна стваралаштво – Фолклор, св. 1–4, Београд 1987, стр. 81–84; *Племенски речник Шумадије, Ивановићи (Иванекићи) у Крћевцу*, Расковник бр. 50, Београд 1988; *Милан Ђ. Милићевић, уз осамдесетогодишњицу смрти*, Народна стваралаштво – Фолклор, св. 1–4, Београд 1988, стр. 104–109; *О светковању петка у нашем народу*, Зборник Сјенице бр. 5, Сјеница 1989, стр. 135–149; *Живот по народном календару*, Три века Сеобе Срба, специјално издање „Јединства“, Приштина 1990, стр. 72–74; *Срби наших западних страна*, Глас Србије бр. 1, Краљево 1993, стр. 93–96; *Светиње и манастири у Рудничкој планини у Шумадији*, Даница за 1994, Београд 1994, стр. 230–239; *Сјеничани у Лепеници*, Зборник Сјенице бр. 8, Сјеница 1997, стр. 85–101; *Карађорђевићи (са родословним стаблом)*, Даница за 1997, Београд 1997, стр. 151–166; *Становништво Аранђеловца и околине у светлу културно-историјских слојева*, Вуковим трагом, Зборник предавања на трибини огранка Вукове задужбине у Аранђеловцу, Аранђеловац 1999, стр. 7–27; *Слава као народна повест*, Српски обичајни календар за 2001, ЧИН; Београд 2000, стр. 315–385; *Сеобе становништва из Новопазарског краја у Шумадију током XVIII и XIX века*, Новопазарски зборник 25, Нови Пазар 2001, стр. 119–141; *Свадбени обичаји у Срба*, Српски обичајни календар за 2002, ЧИН, Београд 2001, стр. 325–404; *Називи сродништва у Срба*, Српски обичајни календар за 2003, ЧИН, Београд 2004, стр. 327–374; *Српска народна знања и веровања о биљкама*, Српски обичајни календар за 2005, ЧИН, Београд 2004, стр. 351–408; *Народни живот и обичаји у огледалу топонимије*, Српски обичајни календар за 2006, ЧИН, Београд 2005, стр. 343–410; *Топонимијски слојеви у околини Сјенице*, Новопазарски зборник бр. 29, Нови Пазар 2006, стр. 99–107; *Српска презимена*, Српски обичајни календар за 2007, ЧИН, Београд 2006, стр. 333–376; *Исконска нит саборовања*, Сабор народног стваралаштва

Србије, год. XX, бр. 1, Топола 2006, стр. 27–29; *Библиографија „Сабора“*, Сабор народног стваралаштва Србије, год. XX, бр. 1, Топола 2006, стр. 32–40; *Народна веровања, подуже и празноверице*, Српски обичајни календар за 2008, ЧИН, Београд 2007, стр. 359–394; *Животи песмом опевани*, Српски обичајни календар за 2010, ЧИН, Београд 2009, стр. 321–382.

Петар Влаховић
Невенка Недељковић

ЉУБОМИР АНДРЕЈИЋ
(Камендол 6. XI 1928 – Београд 6. XI 2009)

1. Биографски подаци

Љубомир Андрејић, етнолог по образовању, рођен је 6. XI 1928. године у селу Камендолу, општина Гроцка. Основну школу завршио је у Камендолу а гимназију похађао у Смедереву и Београду, где је матурирао 1947. године. По завршеној гимназији, због сиромашног стања, Андрејић се запослио као књиговођа у фабрици шамота (село Партизани) код Аранђеловца, где је радио до 1. X 1948. године. Потом се налазио на одслужењу војног рока до 1. XII 1949. године. Од 1. јануара 1950. године Љубомир Андрејић ради на Филозофском факултету у Београду и то најпре као књиговођа а затим као референт и шеф Одељења за студентска питања. Школске 1950/51. године, уписао се, као ванредни студент, на Групу за етнологију на Филозофском факултету на којој је дипломирао јуна 1955. године. У мају 1956. године

Андрејић је с дужности шефа Одељења за студентска питања Филозофског факултета у Београду прешао на рад у Библиотеку Одељења за етнологију, где је с успехом положио законом предвиђене испите за звање библиотекара. Од 1976. године Љубомир Андрејић је прихватио дужност секретара Одељења за етнологију. И у овај посао Андрејић уноси себе, подсећа друге на обавезе. Као савестан и педантан службеник често припрема и обрађује све што је потребно за рад Факултета, без обзира што то „није било у опису његовог радног места“. Врстан познавалац администрације и школских прописа, увек је савесно проучавао промене у прописима и давао запажен прилог у уобличавању нормативних аката Факултета. Са задовољством је обављао послове који су доприносили општем добру. Водио је рачуна о свим детаљима и изузетно поштовао рокове. Његова ажурност често је подстицала и друге да обаве своју дужност по угледу на њега.

2. Стручни рад

Након доласка на рад у Библиотеку Одељења за етнологију Филозофског факултета у Београду 1956. године, поред свакодневних послова око издавања и евиденције књига датих на читање, Андрејић је убрзо, упоредо с тим, урадио Азбучни (ауторски) каталог који Библиотека пре тога није имала и средио га онако како то прописи захтевају. Истовремено, урадио је исти такав каталог и за Централни каталог Универзитетске библиотеке „Светозар Марковић“. Поред овога обрадио је Предметни (тематски) каталог периодичних издања у којем су обухваћени часописи, гласници, годишњаци, зборници, публикације у којима има више аутора и слично. Урадио је и шему за стручни (систематски) каталог.

Поред каталога и послова предвиђених Правилима о раду библиотеке Филозофског факултета, Љубомир Андрејић је веома марљиво радио и на изради тематских библиографија, које олакшавају посао свима који се интересују за одређену проблематику из етнологије и сродних дисциплина. У слободном времену, изван радних обавеза, студиозно је обрадио 17 библиографија које су објављене у одговарајућим научним публикацијама. Запажене су и често се користе Андрејићеве библиографије о крсној слави, о Циганима, о обичајима и веровањима, о породичној задрузи, обредним ватрама, о народној ношњи, обредним колачима, народној медицини и неким другим етнолошким проблемима. Запажене су и веома тражене његове библиографије о ужичком крају, новопазарском крају, североисточној Србији које чине полазишта за даља етнолошка проучавања. Није овде реч само о регистровању аутора и њихових радова већ и о прецизним ексерптима садржаја њихових радова, због чега је требало савесно прочитати

хиљаде страна, обележити странице на којима се подаци налазе и учинити доступном материју често из веома недоступних појединачних и периодичних публикација.

Библиографије су објављене у издањима Етнографског музеја у Београду, Етнографског института САНУ и часопису „Bibliographia ethnographica Saerpatobalcanica (Brno)“, органу Међународне комисије за проучавање етнолошких одлика Карпата и Балкана. За овај мукотрпан посао Љ. Андрејић је користио фондове свих библиотека које у Београду располажу подацима о етнолошким и етнологији сродним наукама.

Уз дужност секретара Одељења за етнологију Љубомир Андрејић се савесно старао и о реализацији три велика научна пројекта на којима су радили наставници и сарадници не само с Одељења за етнологију него и из других етнолошких установа у Београду. Андрејићева помоћ је посебно била уочљива у старању око излажења едиције „Етноантрополошки проблеми – монографије“ и „Етноантрополошки проблеми – часопис“ на Одељењу за етнологију, као и помоћи у организовању научних скупова у оквиру Одељења за етнологију, затим у раду Антрополошког друштва Југославије чије је седиште деценијама било на Одељењу за етнологију, потом Етнолошког друштва Србије, Удружењу фолклориста Србије, пријему страних научних радника и организовању њиховог боравка у нашој средини и другим организационим, стручним, и научним пословима.

* * *

Љубомир Андрејић је највећи део свога живота посветио раду на Одељењу за етнологију и Филозофском факултету у Београду у целини. Одржавао је стручне везе Одељења за етнологију с Етнографским институтом САНУ, Етнографским музејем у Београду, музејима у унутрашњости и стручним и научним етнолошким и антрополошким друштвима. Помагао је организовање и учествовао је у раду научних скупова.

Бројне генерације студената и научних радника које су стасавале уз несебичну Андрејићеву помоћ запазиле су да та помоћ чини смисао и садржај Андрејићевог свакодневног живота. Он је с љубављу помагао студентима у припремању испита, проналазио им литературу за припремање испита, семинарских и дипломских радова, учествовао у обликовању и техничком опремању њихових дипломских радова, магистарских теза и докторских дисертација. Радовао се од срца њиховом успеху више него свом властитом.

Љубомир Андрејић је у свом раду био веома принципијелан, строг и праведан. Према студентима се у правом смислу речи односио родитељски, знао је њихове проблеме и помагао им је да на време извршавају своје

студентске обавезе. Његову племенитост и врлине запамтиле су бројне генерације студената и научних радника које су од 1950. до 1990. године студирале, сазреле и усавршавале се на Филозофском факултету у Београду. Кроз тај рад Љубомир Андрејић је постао саставни део Одељења за етнологију и Филозофског факултета у Београду у целини. Тај његов труд, који је био очигледан и сваком познат, никада и ничим није јавно награђен. Једино је 20. септембра 2009. године, за дан Етнографског музеја у Београду, за своје животно дело добио престижну награду „Боривоје Дробњаковић“. Тиме је, колико-толико ублажен наш однос према хуманизму и доброту која је чинила смисао и срж Андрејићевог бића.

Напомене:

1. Извештај Комисије Већу Филозофског факултета за избор Љубомира Андрејића у звање вишег библиотекара, Београд 12. III 1971. (Чланови комисије професори: Радован Самарџић, Мирко Барјактаровић и Петар Влаховић).
2. П. Влаховић, Љубомир Андрејић, секретар Одељења за етнологију, Етноантрополошки проблеми, св. 7 – часопис, Београд 1990, стр. 121–123.

Петар Влаховић

Библиографије Љубомира Андрејића

1. **Слава – библиографија**, *Гласник Етнографског музеја у Београду*, 30, Београд 1967, 201–222.
2. **Прилог библиографији о Циганима**, *Гласник Етнографског музеја у Београду*, 33, Београд 1970, 209–270.
3. **Прилог библиографији: о самртним, погребним и посмртним обичајима и веровањима**, *Гласник Етнографског музеја у Београду*, 34, Београд 1971, 123–243.
4. **Библиографија о породичној задрузи код наших народа**, *Гласник Етнографског музеја у Београду*, 36, Београд 1973, 191–290.
5. **Библиографија о народној ношњи југословенских народа**, Београд, Етнографски музеј, 1976, Посебна издања, св. 8, 403.

6. **Обредне ватре – (библиографија)**, *Гласник Етнографског музеја у Београду*, 39-40, Београд 1976, 295–376.
7. **Обредни колачи (хлебови) – (библиографија)**, *Гласник Етнографског музеја у Београду*, 41, Београд 1977, 253–319.
8. **Прилог етнолошкој библиографији титовоужичког региона**, *Гласник Етнографског института Српске академије наука и уметности*, 30, Београд 1981, 209–265.
9. **Prilog etnološkoj bibliografiji o stočarstvu**, *Etnološki pregled*, 19, Beograd 1983, 61–71.
10. **Pastýrská kultura; Federativna Socijalistička Republika Jugoslavija**, u: *Bibliographia ethnographica Carpatobalcanica*, sv. 2, Brno 1984, 49-70.
11. **Прилог етничкој библиографија новопазарског краја**, Нови Пазар, Музеј Рас 1986, 76.
12. **Prilog etnološkoj bibliografiji severoistočne Srbije**, u: Bioantropološka istraživanja Đerdapskog podunavlja, Etnoantropološki problemi, Monografije, knj. 2, Beograd, Odeljenje za etnologiju Filozofskog fakulteta 1988, 109–196.
13. **Прилог библиографији народних медицинских обичаја код југословенских народа**, Етноантрополошки проблеми, Монографије, књ. 10, Београд, Одељење за етнологију Филозофског факултета 1990, 177.
14. **Библиографија радова академика Петра Влаховића**, *Гласник Етнографског музеја у Београду*, 57, Београд 1993, 22–37.
15. **Библиографија радова о народној ношњи југословенских народа 2**, Београд, Етнографски музеј, Стручна књига 1994, Посебна издања, св. 9, 106.
16. **Prilog bibliografiji o etnogenezi, etničkoj istoriji i etničkom identitetu stanovništva Srbije**, Etnoantropološki problemi, Monografije knj. 22, Beograd, Filozofski fakultet Odeljenje za etnologiju i antropologiju 1996, 456.
17. **Прилог библиографији: Камен у животу, обичајима и веровањима нашег народа**, *Гласник Етнографског музеја у Београду*, Београд 69, 2005, 231–331.

Љубиша Стојановић

УПУТСТВО САРАДНИЦИМА

Гласник Етнографског музеја у Београду (ГЕМ) је периодична научно-стручна публикација коју издаје Етнографски музеј у Београду једанпут годишње. У Гласнику се објављују научни и стручни радови из следећих области:

етнологија
културна антропологија
музеологија
етнографска грађа
историја културе

У Гласнику се објављују и: прикази литературе из наведених дисциплина, библиографије научне и стручне литературе, прикази изложби, сећања на значајне етнологе, антропологе и музеологе, извештаји са истраживања и стручних путовања, хронике, саопштења и коментари везани за етнологију, антропологију и музеологију, научне новости, извештаји и други текстови који говоре о раду Музеја

Сви радови који се објављују у Гласнику морају бити **оригинални**, односно радови који нису претходно објављени у другим публикацијама и који се не разматрају у редакцијама других часописа. У Гласнику се повремено објављују и преводи текстова објављених у иностраним часописима.

Гласник Етнографског музеја има Редакцију коју предлаже директор Музеја а чине је:

уредник Гласника
чланови Редакције
секретар Редакције

Одлуку о објављивању радова у Гласнику доноси Редакција. Одговорност за садржај радова сноси аутор и Редакција.

Седиште Редакције се налази у Етнографском музеју. Адреса Редакције је:

Етнографски музеј у Београду
Редакција ГЕМ
Студентски трг 13
11000 Београд

ВАЖНО: За приложене и објављене текстове не исплаћује се хонорар нити се даје било каква новчана надокнада. Сваки аутор чији је текст објављен има право на један бесплатан примерак Гласника, а аутори стручних и научних радова имају право на бесплатне примерке сепарата њиховог рада.

Редакција разматра сваки приспели текст и задржава право да не прихвати за објављивање оне текстове за које сматра да не одговарају концепцији Гласника. Сваки приложени текст се рецензира. Рецензије су тајне, а рецензенте одређује Редакција. Уколико Редакција одбије објављивање неког текста, дужна је да одмах о томе обавести аутора. Аутор задржава право да прихвати или не прихвати примедбе рецензента и Редакције. Уколико аутор у потпуности не прихвати примедбе сматра се да је повукао текст.

Упутство ауторима:

Опште напомене

Прилози за Гласник Етнографског музеја у Београду достављају се редакцији до **1. октобра текуће године**. Текстови се прилажу у електронској форми на адресу **redakcija@etnografskimuzej.rs**. Аутори су обавезни да приложе податке за кореспонденцију (е-mail адресу, бр. телефона и сл.). Гласник се штампа ћирилицом и ауторима се препоручује да текстове такође прилажу писане ћирилицом. Уколико аутор приложи текст писан латиницом подразумева се да прихвата његово штампање ћирилицом. Текстови на страним језицима штампају се писмом језика на којем су писани. Сваки приложени текст се лекторише.

Техничке напомене

Сви текстови треба да буду написани у програму MicrosoftWord, на страни А4, писмом Times New Roman, величина 12 pt, проред 1,5 линија,

тако да на страни буде између 28 и 32 реда. Свака страница треба да буде означена редним бројем (пагинирана).

Сваки приложени стручни или научни рад мора да садржи следеће целине: име аутора, наслов, апстракт, текст рада, списак коришћене литературе, резиме.

Апстракт треба да има до 250 речи и списак од највише 8 кључних речи. Апстракт треба да представи садржај текста, проблем који се обрађује и метод који се користи и не сме да упућује на нешто чега нема у тексту рада.

Текст рада може да има највише 9.000 речи, а монографске студије и етнографска грађа могу бити обима до 15.000 речи. Аутор има пуну слободу да унутар рада издваја целине, с тим што је дужан да издвојене целине јасно означи.

Редакција дозвољава два принципа навођења литературе на коју се аутор у свом раду позива: традиционалне фусноте и тзв. харвардски стил. Традиционалне фусноте се постављају на дно стране у следећем облику:

За навођење књига

1 Име и презиме, *Наслов књиге*, Издавач, Место и година издавања, број стране

Пример: 1 Стојан Новаковић, *Село*, Српска књижевна задруга, Београд 1965, 51.

За навођење радова објављених у публикацијама

1 Име и презиме, Наслов рада, *Публикација у којој је рад објављен*, број тома, Издавач, Место и година издавања, број стране

Пример: 1 Иван Чоловић, Село и град у делу Тихомира Ђорђевића, *Гласник Етнографског института*, књ. XLIV, Етнографски институт САНУ, Београд 1995, 27.

Када се нека библиографска јединица наводи први пут онда фуснота има пун облик. У сваком следећем навођењу исте библиографске јединице користи се скраћени облик:

Прво слово имена Презиме, *Наслов*, број стране.

Пример: 4 С. Новаковић, *Село*, с. 47. или 4 С. Новаковић, н. д., с. 47.

Осим тога могу се користити и скраћенице: н. д. – наведено дело; исти – исти аутор; уп. – упоредити; вид. – видети. Уколико је наслов књиге или рада веома дугачак може се користити само првих неколико речи, колико је довољно да не може да дође до поистовећивања с неким другим насловом.

Аутори треба да обратe пажњу на то да се у случају књига наслов пише курзивом, а у случају радова из часописа или зборника наслов публикације се пише курзивом. Уколико има више аутора књиге или рада, имена тих аутора се одвајају запетом (,). Фусноте се означавају арапским редним бројевима. Евентуалне текстуалне напомене аутор треба такође да унесе у облику фусноте.

Харвардски стил подразумева да се литература на коју се аутор позива наводи у заградама у самом тексту, у формату (Презиме година: број стране). На пример (Новаковић 1965: 51). Уколико има више аутора они се одвајају запетом (,). У случају употребе харвардског стила у фусноте се уносе само текстуалне напомене за које аутор сматра да су неопходне за појашњење садржаја текста али није zgodно та појашњења ставити у сам текст рада. У том случају фусноте се означавају арапским редним бројевима, а не звездицама или другим симболима.

Списак коришћене литературе треба да садржи све библиографске јединице које је аутор употребио, поређане по азбучном реду и означене редним бројевима. Осим тога аутор је дужан да наведе и изворе попут Интернет презентација, штампе и слично.

Навођење коришћене литературе аутор врши сходно принципу који је применио у тексту. Уколико је аутор користио традиционалне фусноте онда литературу наводи у истом облику, односно:

1. Име и презиме, *Наслов књиге*, Издавач, Место и година издавања.

2. Име и презиме, Наслов рада, *Публикација у којој је рад објављен*, број тома, Издавач, Место и година издавања.

Уколико је аутор користио харвардски стил, онда литературу наводи у следећем облику, такође по азбучном реду:

1. Презиме, Име година издавања: Наслов књиге. Место: Издавач.

2. Презиме, Име година издавања: Наслов рада. У: Назив публикације том: стране од–до.

3. Презиме, Име година издавања: Наслов рада. У: Име и презиме (уредник), Наслов зборника радова. Место: Издавач, стране од–до.

Примери:

1. Бандић, Душан 2002: Испит као ритуални чин. У: Зорица Дивац (уредник), Обичаји животног циклуса. Београд: Етнографски институт САНУ, 39–53

2. Новаковић, Стојан 1965: Село. Београд: Српска књижевна задруга.

3. Чоловић, Иван 1995: Село и град у делу Тихомира Ђорђевића. У: Гласник Етнографског института XLIV: 23–30.

Аутори треба да обратe пажњу на то где се стављају запета, двотачка и тачка. Такође треба да обратe пажњу на то да се библиографске јединице наводе оним писмом којим су штапане (ћирилицом или латиницом). Не смеју да се мешају традиционални и харвардски стил у истом тексту. Уколико се користе скраћенице приликом навођења литературе аутори су дужни да пре пописа коришћене литературе наведу и значење скраћеница чак и када су оне општепознате попут САНУ, ГЕИН, ГЕМ, СКГ и слично.

Сваки аутор уз свој рад може да приложи илустрације, табеле, графиконе, мапе и слично. **Прилози** морају бити у вези са садржајем текста. Аутор може приложени материјал да унесе у сам текст или да га приложи посебно.

У другом случају аутор је дужан да у тексту јасно означи који прилог где треба да стоји. Означавање се врши редним бројевима у облику:

Назив прилога број [број].

Примери: Слика број 1; Табела број 4; Мапа број 2 ...

Иста ознака мора да се налази на одговарајућем месту у тексту.

Материјални прилози се враћају ауторима на њихов захтев.

Резиме треба да буде дужине до 300 речи. У резимеу се представља проблем који је разматран у раду, метод који је коришћен и закључци до којих је аутор дошао. У резимеу не смеју да стоје фусноте, напомене или прилози.

Сви остали текстови (прикази, библиографије, хронике и сл.) немају апстракт, списак литературе и резиме. Дужина тих текстова треба да буде до 3.000 речи. Уз ову врсту текстова аутор може да приложи одговарајуће илустрације, које морају бити означене према истом принципу који важи за прилоге уз научне и стручне радове.

Аутори библиографија стручне и научне литературе сами се опредељују да ли ће користити традиционални облик или харвардски стил.

Аутори могу уз своје радове да приложе и кратку **професионалну биографију** до 250 речи која треба да садржи основне податке о универзитетском образовању аутора, затим податке о стручном или научном звању, о положају који аутор тренутно заузима у институцији, опште теме којима се бави и конкретну тему којом се тренутно бави.

Уколико је аутор сам унео прилоге у штампану верзију текста, дужан је да исте прилоге да и у електронском облику као посебне датотеке. У том случају илустрације морају бити у једном од формата: .jpg, .tiff, .bmp, резолуције најмање 300 dpi. Табеле се прилажу у .xls формату, а графикони у .xls или .xls формату. Уколико аутор у тексту користи посебне знаке или слова, дужан је да их приложи уз електронску верзију текста. Називи датотека (фајлова) треба да садрже презиме аутора и назив текста, односно прилога.

Примери: MaticShvatanjehigijene.doc; StojanovicSlika3.jpg;
KovacevicTabela2.xls.

Електронски медији се не враћају. Редакција може аутору да врати рад на дораду уколико значајно одступа од наведених правила.

Редакција

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

39

ГЛАСНИК Етнографског музеја у Београду =
Bulletin of the Ethnographic Museum in
Belgrade / уредник Весна Марјановић. – 1926,
књ. 1–1940, књ. 15; 1953, књ. 16– . –
Београд : Етнографски музеј, 1926– (Београд :
Чигоја штампа). – 24 cm

Годишње. – Није излазио од 1940. до 1952.
године.

ISSN 0350–0322 = Гласник Етнографског
музеја у Београду
COBISS.SR–ID 4253698